

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

POLAT SAFİ

ESREF

KUŞÇUBAŞI'NIN
ALTERNATİF
BİYOGRAFİSİ

Sadece İncelemek İçindir
Ücreti Yoktur

İnceledikten Sonra Siliniz ve Bulursanız Satın Alınız.

Kronik

Levent Şahverdi Arşivi

KRONİK KİTAP: 165

Gizli Teşkilatlar Serisi: 7

YAYIN YÖNETMENİ

Adem Koçal

EDİTÖR

Öykü Terzioğlu Özer

SON OKUMA

Songül Baş

KAPAK TASARIMI

Kutan Ural

MİZANPAJ

Kronik Kitap

1. Baskı, Ekim 2020, İstanbul

ISBN

978-605-7635-70-9

KRONİK KİTAP

Şakayıklı Sk. №8, Levent

İstanbul - 34330 - Türkiye

Telefon: (0212) 243 13 23

Faks: (0212) 243 13 28

kronik@kronikkitap.com

Kültür Bakanlığı Yayıncılık

Sertifika No: 34569

www.kronikkitap.com

   kronikkitap

BASKI VE CİLT

Optimum Basım

Tevfikbey Mah. Dr. Ali Demir Cad. No: 51/1

34295 K. Çekmece / İstanbul

Telefon: (0212) 463 71 25

Matbaa Sertifika No: 41707

YAYIN HAKLARI

Bu kitabın tüm yayın hakları saklıdır.

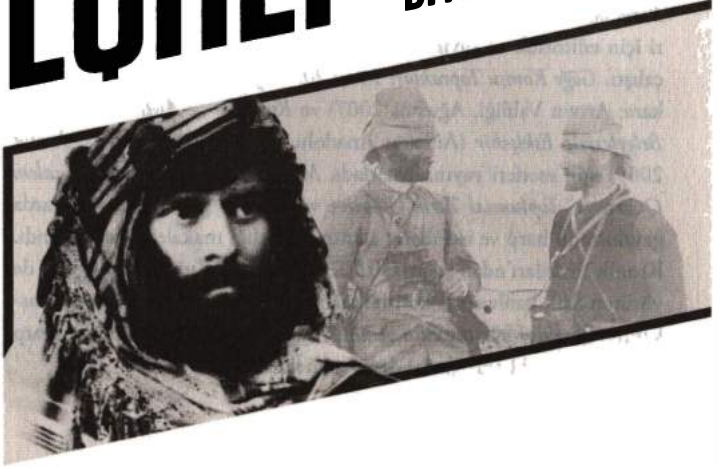
Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak kısa alıntılar dışında yayınevinden izin alınmadan çoğaltılamaz, yayımlanamaz ve dağıtılamaz.

POLAT SAFİ

ESREF

**KUŞÇUBAŞI'NIN
ALTERNATİF
BİYOGRAFİSİ**

Kronik

POLAT SAFİ

Lisans eğitimini Bilkent Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde tamamladı. Teşkilat-ı Mahsusa'nın İngiliz işgali altındaki Mısır'a karşı Suriye, Libya ve Sudan'dan yürüttüğü faaliyetleri ele aldığı çalışmasıyla Bilkent Üniversitesi Tarih Bölümü'nden yüksek lisans diplomasını aldı. Çalışmalarına aynı bölümde devam ederek "The Ottoman Special Organization – *Teşkilat-ı Mahsusa*: An Inquiry into its Operational and Administrative Characteristics" başlıklı teziyle doktora derecesini almaya hak kazandı.

Gayrinizami harp ve istihbarat tarihi özelinde geç dönem Osmanlı tarihine yoğunlaşan Safi, İttihatçı Emniyet-i Umumiye Müdürü Hüseyin Aziz Akyürek'e atfedilen hatıratın tenkitli neşrini yaparak *İstihbarat Savaşları: Birinci Dünya Savaşı'nda Suriye ve Lübnan'da Casusluk Faaliyetleri* (İstanbul: Kronik Yayınları, 2019) adıyla Türkçeye kazandırdı. Birinci Dünya Savaşı, Teşkilat-ı Mahsusa, Türkiye'nin modernleşme serüveni ve kültür-sanatla ilgili iki yüzün üzerinde belgesel, kısa film ve TV programında yapımcı, danışman ve editör olarak yer aldı. *TPB Parlamento, Kültür ve Turizm, Kılavuz, PTT Life* ve *PTT Tech* dergileri için editörlük ve yayın yönetmenliği yaptı. İl monografileri üzerine çalıştı. *Göğre Komşu Topraklar: 19 ve 20. Yüzyıl Belgelerinde Artvin* (Ankara: Artvin Valiliği, Ağustos 2007) ve *Kurtuluş ve Aydınlanma: Arşiv Belgeleriyle Eskişehir* (Ankara: Anadolu Üniversitesi Yayınları, Aralık 2009) adlı eserleri yayına hazırladı. *Middle Eastern Studies, Jerusalem Quarterly, Toplumsal Tarih, Kebikeç* ve *Kılavuz* gibi süreli yayınlarda gayrinizami harp ve istihbarat alanında yazdığı makaleleri yayımlandı. Kronik Yayınları'ndan çıkan Gizli Teşkilatlar Serisi'nin editörlüğünü de yürüten Safi, halihazırda iletişim ajansı Büyükharf Yayın-Yapım'ın başkanlığı görevini yürütmekte ve Milli Savunma Üniversitesi Kara Harp Okulu'nda İstihbarat Tarihi dersi vermektedir.

Kekeme çocuklara...

İÇİNDEKİLER

Görseller	11
Teşekkür	13
Giriş	17
 Birinci Bölüm	
EŞREF’İ YENİDEN YAZMAK	21
1. EŞREF’İN YAZMA SERÜVENİ	25
2. EŞREF’İN YAYIN SERÜVENİ	28
Eşref ve Ziya Şakir	29
Eşref ve Cemal Kutay	32
<i>Tarihe Benden Haberler</i>	37
Eşref ve Asaf Tugay	42
Philip H. Stoddard Gerçeği	44
3. GÜNCEL ÇALIŞMALARDA EŞREF	48
4. EŞREF’İN PSİKOBYOGRAFİSİ	51
 İkinci Bölüm	
EŞREF’İ YENİDEN İNŞA ETMEK	55
1. KİM BU EŞREF?	57
Soyu	57
İsmi	58
Lakabı	59
Kuleli Askeri İdadisi	63
Harbiye Mektebi	65
2. SÜRGÜN YILLARI	70
Payitahttan Mekke’ye	70
Mekke’den Taif’e	71

Taif'ten Medine'ye	73
Mahrumiyet Yılları	74
3. KANUN KAÇAĞI	77
Arabistan Devrimci Komitesi	78
Mustafa Vasıf Bey'in Dağa Kaldırılması	78
Mustafa Kemal (Atatürk) ile İlk Temas	80
Basra, Hindistan, Afganistan Yolculuğu	82
Hac Kfilesini Rehin Alışı	84
Anadolu'ya Dönüş	85
4. KAYIP YILLAR	90
İzmirli Eşref	90
Çerkes Reşit ve Ethem ile Temas	90
Makedonya'ya Geçiş	92
II. Meşrutiyet	93
31 Mart Hadisesi	95
Çakırcalı ile Çatışmalar	97
5. ÇÖLDE BİR SERAP: KAHRAMAN EŞREF	102
Libya'ya Geçiş	102
Mustafa Kemal'in Hastaneye Yatışı	107
Kasr-ı Harun Taarruzu	110
27 Ocak Baskını	111
"İstikbalim mahvoldu"	114
6. TEŞKİLAT-I MAHSUSA DÖNEMİ	119
I. Balkan Muharebeleri ve	
"Türkiye Teşkilat-ı Mahsusası"	119
II. Balkan Muharebeleri ve Edirne'nin Alınması	122
Eşref, Garbi Trakya Hükümeti'ne Başkanlık Etti mi?	125
Eşref, Teşkilat-ı Mahsusa Başkanı mıydı?	131
Hindistan Misyonu ve Avrupa Yolculukları	133
"Beş Türk" ile Hayale Yolculuk	137
"Teşkilat-ı Mahsusa'nın Arabistan,	
Sina ve Kuzey Afrika Müdürü"	139
3. Ordu Macerası	146
Necid Çöllerinde	149
1914-1915 Konsolosluk Baskınlarında Eşref	152
Kayıp Aylar	155
Yakup Cemil Hadisesi	157
<i>Hayber'de Türk Cengi</i>	165

7. MALTA ESARETİ	179
8. MİLLİ MÜCADELE	186
Eşref'in Anlatısı	186
Eşref'in Savaşı	192
Uşak'a Doğru	215
9. SAF DEĞİŞTİRDİKTEN SONRA	222
Lozan Heyeti'ne Suikast Girişimi	224
İtalya'ya Geçiş	227
Anadolu İhtilal Komitesi	229
Lozan'dan Sonra	233
Mustafa Kemal'e Yönelik Suikast Girişimleri (1926-1927)	235
İsmet İnönü'ye Suikast Girişimi	242
Suikast İddiası (1935)	244
10. TÜRKİYE DÖNÜŞ	249
Kendini Affettirme	249
Bir Milat Olarak 1950	252
Davaları	252
Gündelik İşleri	257
Yazıları	259
Hastalıkları	260

Üçüncü Bölüm

EŞREF'İN TAHLİLİ	265
1. VARLIKTAN YOKLUĞA:	
EŞREF'İN ERKEN YAŞANTISI	275
Aile Hayatı	275
Eğitim Hayatı	281
2. KIRILMA ANI: SÜRGÜN	284
3. SÜRGÜNDEN ZİRVEYE: EŞREF'İN YÜKSELİŞİ	293
Enver Paşa ve Ayrıcalıklı Eşref	297
Süleyman Askeri ve Kıskanç Eşref	300
İzmitli Mümtaz ve Küçümseyen Eşref	304
Muhyiddin Bey ve Kindar Eşref	306
4. METAFİZİK BÜYÜKLENME: MALTA ESARETİ	309
5. EŞREF YUNAN SAFLARINA NEDEN GEÇTİ?	321

EŞREF

6. 1921 SONRASI 329

7. KENDİNİ TEMİZE ÇEKMEK:
EŞREF TÜRKİYE'YE DÖNÜYOR 331

Sonuç 341

Ekler 347

Kaynakça 379

Dizin 391

GÖRSELLER

1. Eşref'in Ziya Şakir'e gönderdiği bir mektubun zarfı,
ön ve arka yüzü 30
2. Eşref'in Cemal Kutay'a gönderdiği bir mektubun zarfı,
ön ve arka yüzü 34
3. "Jandarma mülazımlıktan bi'l-istifa gönüllü olarak
Derne'ye giden mücahidinden Eşref Bey" 67
4. Eşref Necid çöllerinde (1905) 79
5. Eşref, Kel Ali (Çetinkaya) ve İzmitli Mümtaz
Libya direnişinde 111
6. Trablusgarp'ta, Sidi Abdullah civarında. Türk bayrağını tutan
Eşref, bayrağın altındaki pelerinli tayyareci Sadık,
İtalyan bayrağını yandan tutan Kel Ali 113
7. 1. Eşref 2. Yenice Kaymakamı Süreyya 3. Bahriye Yüzbaşı
Muhiddin 4. Yüzbaşı Hacı Emin 5. İzmitli Mümtaz 114
8. Eşref'in 1913'te Bulgar makamlarından ele geçirdiği
mühür ve damgalar 126
9. Eşref ile emirberi Zenci Musa (1913) 128
10. Garbi Trakya Çeteler Müfettişi Selim Sami 130
11. Cemal Kutay'a göre Eşref'in Lozan'a gittiğini
gösteren bir fotoğraf (1914) 136
12. Cemal Kutay'a göre Eşref'in Zürih'te bulunduğunu
gösteren bir fotoğraf (1914) 136

13. Eşref'in çizimiyle, Selim Sami'nin kurduğunu iddia ettiği Kaşgar Cemiyeti'nin mührü	140
14. Eşref'in emirberi Zenci Musa	175
15. Zenci Musa	177
16. Eşref, Malta'da esaret arkadaşlarıyla beraber	182
17. Eşref (1955)	253
18. Eşref (1954)	255
19-23. Kuşçubaşı aile mezarlığı	263
24. Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Cemal Kutay	271
25. Eşref'in sürgün sırasında vurulduğunu öne sürdüğü tomruğun çizimi	290
26. Edirne'nin kurtarıldığı ve Garbi Trakya Hükümeti'nin kurulduğu sırada Eşref (1913)	295
27. Süleyman Askeri, Mısır'dan Trablusgarp'a geçerken giydiği kıyafetle	301
28. Yenice Kaymakamı Süreyya, Eşref, İzmitli Mümtaz, Piyade Yüzbaşı Hacı Emin (Derne, 1912)	305
29. Eşref, Malta esaretinin ilk günlerinde	310
30. Eşref'in Malta, Verdala Kışlası'ndaki yatak odası	313
31. Eşref Malta'da, muhtemelen kameriyesinde	314
32. Eşref'in 1918'de Malta'da diktirdiği abide	319
33. Selim Sami, Buhara Emir Naibi kıyafetiyle	326
34. Eşref (1956)	336

TEŞEKKÜR

ELİNİZDEKİ KİTAPTA birçok hocamın, meslektaşımın ve arkadaşımın doğrudan ve dolaylı katkıları bulunuyor: Bir tarihçi olarak öncelikle, üzerimde büyük emeği olan hocalarım Halil İnalçık ve Standford J. Shaw'ı saygı, minnet ve rahmetle anmak isterim. Ayrıca, yüksek lisans ve doktora tez danışmanım, kıymetli hocam Oktay Özel'e bir ömür boyu müteşekkir kalacağımı ifade etmeliyim. Psikoloji ve psikiyatri okumalarımda bana yol göstererek bu kitaba büyük katkı sunan Hakan Türkçapar'a duyduğum şükranı da özellikle belirtmeliyim.

Mesut Uyar, Gülsüm Polat, Melek Arslanbenzer, Hakan Arslanbenzer ve Elyesa Koytak kitabı yayımlanmadan önce okuyarak hatalarımı zamanında gidermeme yardımcı oldular ve metnin zenginleşmesi noktasında önemli katkılarda bulundular. Süleyman Tekir, bir tarihçi uzmanı olduğu bir alanda başka bir tarihçiye ne kadar yardım edebilirse bana o kadar yardım etti ve konuyla kendi kitabımı gibi ilgilendi. Gültekin Yıldız ve Sinem Sinangil birtakım yazılı ve görsel kaynakları temin etmemde bana yardımcı oldular. Talha Çiçek ve Somer Alp Şimşeker ise konuyla ilgili birçok yeni evraka ulaşmamı sağladılar. Erhan Çıfci, ne zaman ihtiyacım olsa telefonun öbür ucundaydı. İsmail Coşkun'un, Eugenia Kermeli'nin, Evgeni Radushev'in, Nur Bilge Criss'in, Ahmet Tetik'in, Selim Erdoğan'ın ve Enver Paşa'nın torunu Burak Enver'in verdiği destekleri de unutamam. Hepsine teşekkür borçluyum.

Artık çok yakından tanıdığınız Emrah Safa Gürkan kitabı bana anlattırarak hem okuma zahmetinden kurtuldu hem de ona bundan dolayı çekirime hakkımı elimden alarak kurnazlığını bir kere daha gösterdi. Harun Yeni metni titiz bir şekilde okumanın ötesinde senelerdir anlattığım sayısız Eşref hikayesine maruz kaldı. Kitap hazırlıkları nihayete ererken Nergiz Nazlar kaynakçaya el atarak beni önemli bir yükten kurtardı. Kitabın heyecanını benimle paylaşan diğer arkadaşlarımı da saymalıyım: Tülay ve Yener Kılınç, Fatih Van, Murat Karadağ, Sinan Günçiner, Arda Akıncı, Enis Küçükdoğan, İsmail Demir, Seda Erkoç, Aslı Kınay, Düccane Ergezen ağabey, Musa Gülcan, Birkın Kınalı, Ebru Müderrisoğlu, Abdürrahim Özer, Sena Hatip Dinçyürek, Ozan Ertten, Elvin Otman, Ezgi Zorlu, Evrim Erzurumdağ, Kadir Kon, Gökhan Eryaman, Selçuk Uygur, Ozan Özüm Özbey, Sinem Başaran ve Nilüfer Göktaş. Yardımları ve yol arkadaşlıkları için hepsine çok teşekkür ediyorum.

Editörüm Öykü Terzioğlu Özer, kitaba hem içerik hem biçim yönünden kritik birçok müdahalede bulundu. Kitabın zorlu hazırlık sürecinde inanılmaz bir sabırla, aylarca benimle birlikte mesai yaptı. Öykü'nün bitmek tükenmek bilmeyen eleştirel tavrı, titizliği ve özverisi sayesinde ki bu kitabı kalben mutmain olarak yayımlayabiliyorum. Kendisine canı gönülden minnettarım. Songül Baş ise metnin son okumasını yaparak kitaba son şeklini verme telaşındayken bize nefes aldırdı. Ona da ayrıca teşekkür etmek istiyorum.

“Gizli Teşkilatlar Serisi”ni okuyucuyla buluşturan ve 2008’den beri bana kitap yazdırmaya çalışan sabır abidesi Adem Koçal şahsında Genel Yayın Yönetmeni olduğu Kronik Kitap’a ve kitabın yayımlanma sürecinde yardımlarını gördüğüm Can Uyar’a ayrıca müteşekkir olduğumu belirtmem gerekiyor.

Eren Safi’den bahsederken kuzenim demeye hep utanmışım. Çünkü kendimi bildim bileli bana ağabeylik yaptı. Kitabın hazırlık sürecinde de vaktini, ilgisini ve önerilerini esirgemedi.

KUŞÇUBAŞI'NIN ALTERNATİF BİYOGRAFISI

Kendisine nasıl teşekkür edebilirim, bilmiyorum. Bu süreçte verdiği desteklerden dolayı Begüm Safi'ye ayrıca şükranlarımı sunuyorum. Öte yandan, Nisa halam hayatımın en kritik dönemeçlerinden birinde yanımdaydı. Kendisini anmazsam haksızlık etmiş olurum. Tarihçi olmam konusunda beni her daim destekleyen merhum amcam Sacit Safi'nin de bu günleri görmesini isterdim. Nasip değilmiş. Amcam şahsında yengem Nur Safi'ye, Tuba ablama, Zeynep kardeşime ve Alican ağabeyime çok teşekkür ederim.

Babam Macit Safi, annem Sevgi Safi ve ablam Esra Safi hep söylediğim gibi yaptığım ve yapacağım tüm çalışmaların gerçek sahipleridir. Onların hakkını ödeyemem.

GİRİŞ

EŞREF KUŞCUBAŞI, gayrinizami harp tarihimizin en meşhur ismidir. Zira birçok tarihçi ve entelektüelin yanı sıra konuya ilgi duyanlar Eşref'in Teşkilat-ı Mahsusa adlı, yakın tarihimize damgasını vurmuş olan gayrinizami harp örgütünün kurucusu ve ilk başkanı olduğunu öne sürerler.¹ Benzer şekilde, Teşkilat-ı Mahsusa büyük ölçüde istihbaratçı ve tarihçi Philip H. Stoddard'ın çalışmaları marifetiyle uzun yıllar boyunca bir gayrinizami harp örgütünden ziyade bir istihbarat örgütü telakki edildiği için Eşref aynı zamanda istihbarat tarihimizin de en önemli isimleri arasında zikredilir.²

Benim gayrinizami harp ve istihbarat tarihi alanında çalıştığım bir tarihçi olarak Eşref'le yolum, Teşkilat-ı Mahsusa hakkındaki yüksek lisans tezimi hazırladığım sırada kesişti. Birincil kaynakların ve örgütün faaliyetlerine dair tanıklıkların, ikincil kaynaklarda karşıma sıkça çıkan bu isimle ilgili yerleşik kanıları teyit etmediğini işte bu dönemde fark ettim: Eşref, gerçekte ne

1 Teşkilat-ı Mahsusa bir istihbarat örgütü, casusluk teşkilatı yahut propaganda birimi değil bir gayrinizami harp örgütüdür. Konu üzerine geniş bir tartışma için bkz. Polat Safi, "The Ottoman Special Organization – *Teşkilat-ı Mahsusa*: An Inquiry into its Operational and Administrative Characteristics" (Doktora tezi, Bilkent Üniversitesi, 2012).

2 Philip H. Stoddard, "The Ottoman Government and the Arabs, 1911 to 1918: A Preliminary Study of the Teşkilat-ı Mahsusa" (Doktora tezi, Princeton Üniversitesi, 1963).

Teşkilat-ı Mahsusa'nın kurucusu ne de örgütün Arabistan, Sina ve Kuzey Afrika Müdürü idi.³

Bu ezber bozucu bilgi, beni konuyla daha yakından ilgilenmeye sevk etti. İlerleyen yıllarda gayrinizami harp ve istihbarat tarihimize ve Eşref'in bu tarih içerisindeki yerine dair yaptığım araştırmalar, bana bu tarihi şahsiyetle ilgili yanlış bildiklerimizin onun Teşkilat-ı Mahsusa ile olan ilişkisinden ibaret olmadığını gösterdi: Eşref'in, merkezinde Teşkilat-ı Mahsusa'nın yer aldığı hayat hikayesinin önceki ve sonraki evreleri de tarihsel gerçekliklerle örtüşmüyordu. Eşref'in lakabından eğitim hayatına, ailece Hicaz'a sürgün edilmelerinden Çakırcalı Mehmet Efe ile çatışmalarına, Balkan Muharebeleri'nde ve Yemen'de aldığı görevlerden Milli Mücadele sürecindeki faaliyetlerine, Yunanistan tecrübesinden Türkiye'de geçirdiği son yıllarına kadar hayatının hemen her kesiti hakikatler değil hayaller üzerine bina edilmişti. Yani ortada bize anlatılardan çok daha farklı bir Eşref portresi vardı.

Geldiğim noktada, tarihçilik bakımından vahim bir görünüm arz eden bu tabloya popüler tarih alanında Cemal Kutay'ın, entelektüel ve akademik hayatta ise Philip H. Stoddard'ın kapı araldığını rahatlıkla söyleyebilirim. Buna karşın Eşref Kuşçubaşı kültürünün oluşmasında en büyük pay sahibi, başta Kutay ve Stoddard olmak üzere birçok tarihçinin yanı sıra çağdaş gazeteci ve siyasetçileri de hayallerinin hakikat olduğuna bizzat ikna eden Eşref'tir.

Nitekim bana Eşref'in psikolojik açıdan sıradışı özellikleri olabileceğini düşündüren de bu oldu: Yazı ve yayın dünyasını manipüle ederek kendine bir persona inşa eden Eşref'in gerçekte olduğu kişi ile yarattığı persona arasında derin bir uçurum vardı. Bunu fark ettiğim dönemde, uzun süredir amatör olarak psikoloji ve psikiyatri alanlarında okumalar yapmaktaydım ve bu okumalarda derinleştikçe, gerçek Eşref'le personası arasındaki bu uçurumun apaçık bir biçimde narsistik kişilik bozukluğuna işaret

3 Polat Safi, "The Ottoman Special Organization – *Teşkilat-ı Mahsusa*: A Historical Assessment with Particular Reference to its Operations Against British Occupied Egypt (1914-1916)" (Yüksek lisans tezi, Bilkent Üniversitesi, 2006), 137-141.

ettiğini fark ettim. Öyle ki, söz konusu literatürde narsisizme dair yapılan tanım ve saptamalar, doğrudan Eşref'i tarif etmek üzere kaleme alınmış olsalardı, onu ancak bu kadar iyi anlatabilirlerdi.

Elinizdeki kitabı, bu bilginin, kendisine bunca önem atfedilmesine ve hakkında monografiler yazılmasına rağmen gerçekte oldukça az tanınan Eşref'i insan olarak tanımayı ve anlamayı mümkün kılacağı düşüncesiyle kaleme aldım. Daha da önemlisi bu kitapla, Eşref'in yakın tarihimizde sahip olduğu konumu nasıl elde ettiğini ve buradan hareketle bir kişilik yapısının tarihyazımını ve tarihin algılanışını nasıl şekillendirebildiğini ortaya koymaya çalıştım.

Bu doğrultuda kitabın “Birinci Bölüm”ünde, Eşref'in personasını inşa etmesini mümkün kılan yazma ve yayımlama faaliyetleriyle olan ilişkisini inceledim. “İkinci Bölüm”de Eşref'in anlattıklarıyla tarihi olayları detaylı bir şekilde mukayese ederek hem Eşref'in biyografisini yeniden inşa etmeye hem de gerçek Eşref'le bu persona arasındaki derin uçurumu gözler önüne sermeye çalıştım. Kitabın son bölümü olan “Üçüncü Bölüm”de ise yaptığım psikoloji ve psikiyatri okumaları temelinde bu uçuruma neyin sebep olduğunu, Eşref'teki narsisizmin gelişimini, evrelerini ve tezahürlerini ortaya koyarak açıklamaya gayret ettim.

Böylece Eşref'in rötuşladığı, manipüle ettiği ve fotomontajla dönüştürdüğü fotoğrafların asıllarına ulaşmayı hedefledim. Elinizdeki kitap, bu bakımdan akademik bir psikoloji metni veya akademik bir tarih metni olma iddiasını taşımaktan ziyade, Eşref'in ego-dokümanlarının –bir diğer ifadeyle ben-anlatılarının– farklı arşivlerden elde ettiğim evrakın ve çağdaşlarının Eşref hakkında yazdıklarının satır aralarında unutulmuş negatiflerin tab edilmesinden ibarettir.⁴ Diliyorum ki, Eşref'i bir tür mitolojik kahraman olarak gösteren fotoğrafların asıllarını gün yüzüne çıkarmak amacıyla yazdığım bu kitabı bitirdiğinizde onun bütün zaaflarıyla hepimiz gibi bir insan olduğunu göreceksiniz.

4 Ego-dokümanlarla ilgili daha geniş bilgi için bkz. Selim Karahasanoğlu, “Ben-Anlatıları: Tarihsel Kaynak Olarak İmkanları, Sınırları” *Turkish History Education Journal* 8, no: 1 (2019): 211-230.

BİRİNCİ BÖLÜM

EŞREF'İ YENİDEN YAZMAK

Fırsat buldukça ve geceleri hemen sabaha kadar denecek bir şekilde yazılarımı yazmaktayım. Ara sıra dinlenmek için koltuğa yaslandıktan sonra yine mevzuya girişmek istiyorum. Yorgunluk ve mevzu yazışları uç? ve nihayetini zihnimden kaçırmış olduğumdan, nereden ve ne suretle devamı şaşıyorum. Bu kafa ile cümleleri birbirine bağlamakta sersemlik krizlerini (kriz)lerini kısmen nöbet halinde geçiriyorum. Bu sebepten dolayı rabıtaya, takdim, tehirlerle gelince, sizin, bağlantılarda vukua gelen hatalarımı hoş görerek, heceleyle heceleyle de olsa mana istihracına himmet vererek işin altından muvaffakiyetle çıkmanı ümid ediyorum. Hoş gör, zahmet de olsa müsamahanı dilerim...¹

EŞREF KUŞÇUBAŞI'NIN Cemal Kutay'a 1962'de yazdığı bu satırlarda kendisinin de itiraf ettiği gibi tashihe ziyadesiyle muhtaç bir Türkçeyle karşılaşırız. Eşref² bu durumu, yazma eylemine kendini hasta edecek derecede yoğun mesai harcaması ve kendi

- 1 İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Sayısal Arşiv ve e-Kaynaklar (İBB); Eşref Kuşçubaşı'dan Cemal Kutay'a mektup [1 Mart (1)962, İzmir]; bel_mtf: 048021_01_096. Kitapta yer verilen bütün alıntı ve transkripsiyonlar, imla ve noktalama bakımından metnin orijinaline sadık kalınarak aktarılmıştır. Transkripsiyonlarda, okunamayan sözcüklerin yerine üç nokta konmuş ve okunuşundan emin olunmayan sözcüklerin yanına bitişik olarak soru işareti eklenmiştir. Ayrıca bütün alıntı ve transkripsiyonlarda şapka kullanımından sarfınazar edilmiştir.
- 2 Buradan itibaren Eşref Kuşçubaşı'dan Eşref olarak söz edeceğim. Kitabın başlığını da ilgilendiren bu tercihimin gerekçesini, Eşref'in lakabını ele aldığım "İkinci Bölüm"de açıklığa kavuşturacağım.

ifadesiyle bir tür “kriz” ve “nöbet” halinde dur durak vermeksizin yazmasıyla açıklıyor: Özellikle geceleri, sabaha kadar yazı yazan Eşref, öylesine yoruluyor ki, yazdıkları, bunları okuyacak kişinin –ki burada Cemal Kutay’dır– içindeki anlamı güçlkle çıkaracağı bir tür sayıklamaya dönüşüyor.

Yukarıda alıntıladığım satırlar aynı zamanda Eşref’in kendini yazmaya adeta mecbur ve muhtaç hissettiğini ortaya koyuyor. Aslına bakılırsa Eşref’in yazıyla kurduğu bu bağımlılık ilişkisi, yukarıdaki mektubu yazdığı dönemle sınırlı değildir. Son dönem Osmanlı tarihinin bu en tartışmalı gayrinizami harpçisi, kaydadeğer bölümünü savaşarak geçirdiği, şahsi ve ailevi dramlarla yüklü hayatını sürdürürken kalemini nadiren elinden bırakmıştır. Yaşadıklarını ve şahit olduklarını, belirli dönemlerde kendisini hasta edecek derecede yoğunlaşan bir yazma faaliyeti sonucunda kendi zaviyesinden kağıda döken Eşref, vefatından sadece iki yıl önce, ciddi sağlık sorunlarıyla baş ederken yazdığı yukarıdaki mektubun da gösterdiği gibi, ölene dek yazmayı sürdürmüştür.

Yazma eylemi Eşref için muharip kimliği kadar hayati önemi haizdir. Çünkü o, olmayı hayal ettiği kişiyle olduğu kişi arasındaki mesafeyi tam da bu eylemle kapar: Eşref; II. Abdülhamit’e ilk başkaldıranlardan biri, Trablusgarp direnişinin önde gelen fedaisi, Garbi Trakya Hükümet-i Muvakkatası’nın kurucusu ve ilk Kuvva-yı İcraiye Reisi, Teşkilat-ı Mahsusa’nın kurucularından ve ilk başkanı, Yemen’e özel görevle giden ve burada esir düşen mağrur bir kumandan, Milli Mücadele’ye Marmara ve Ege’de ciddi katkılar sağlayan bir direnişçi ve Cumhuriyet yönetimi tarafından hakkı yenen bir mazlum olarak kabul görmeyi esasen yaparak değil yazarak başarır. Bu bağlamda Eşref’i yalnızca bir gayrinizami harpçi olarak değerlendirmek ve son savaşını 1920’lerde verdiğini söylemek hatalı olur. Çünkü Eşref’in gerçek kılıcı kalemidir; çeşitli dönemlerde sarıldığı bu silahı yaklaşık 40 sene ustaca kullanmıştır. Öyle ki, bugün Eşref Kuşçubaşı yakın tarihimizin başat şahsiyetlerinden biri ise, bunu mümkün kılan büyük ölçüde, onun zaman zaman hastalık derecesine varan yazma tutkusu olmuştur.

EŞREF'İN YAZMA SERÜVENİ

EŞREF'İN yazmaya hayatının oldukça sıkıntılı bir döneminde başladığını ve bu faaliyetin anılarında her birini zorlu dönemler olarak tavsif ettiği belirli bazı dönemlerde dikkat çekici derecede yoğunlaştığını tespit ettim, ki bu durum yazmanın Eşref için bir tutku olduğu kadar hayatın zorluklarıyla baş etme aracı olduğunu gösterir niteliktedir.

Eşref'teki yazma istidadına dair ilk emareler, Mekke, Taif ve Medine'de geçirdiği ve hakkında detaylı bir şekilde yazmaktan kaçındığı sürgün günlerinde görülür. Eşref, 1900 yılı Ağustos ayında ailesiyle birlikte İstanbul'dan Hicaz'a sürgün edilir. Bildiğimiz kadarıyla bu sürgün Eşref'in hayatında aldığı ilk ağır darbedir. Nitekim bu tecrübeye katlanamadığından olsa gerek 1903 yılında firar ederek kanun kaçağı olmayı tercih eder. Eşref, hayatındaki en zorlu dönemlerden birini teşkil eden, yaklaşık üç senelik sürgün hayatı sırasında, döneme damga vuran olaylara bizzat şahit olmuş ya da bunlar hakkında fikir sahibi olan şahıslarla tanışır. Aralarında padişah musahipleri, ocak ağaları ve harem ağaları gibi yüksek rütbeli bazı şahısların bulunduğu bu kişilerden Sultan Aziz'in ölümü, Mithat Paşa'nın katli, Ali Suavi vakası, Nedim Ağa vakası, harem dairesi yangını gibi hadiselerle ilgili bilgi toplayarak notlar tutmaya başlar.³

3 Cemal Kutay, *Türkiye İstiklal ve Hürriyet Mücadeleleri*; c. 10 (İstanbul: Alioğlu Yayınevi, 1981), 5755-5756.

Yazma faaliyetine Hicaz sürgünü esnasında bu şekilde başlayan Eşref'in yoğun olarak yazmaya başladığı dönem, Malta'da esir olarak bulunduğu 1917-1920 yıllarına tekabül eder. Yemen'deki 7. Ordu'ya merkezi yönetimin emirleri ile yüklü miktarda para götürürken düşman güçlerine yakalanarak önce Arabistan'a, ardından Kahire'ye gönderilen Eşref, sonunda Malta'ya sürülür ve burada üç yıl savaş esiri olarak yaşar. Kanun kaçağı olma pahasına terk ettiği esaret hayatına ikinci kez düşer olmak Eşref için kabul edilemezdir. Bu durumla baş etmek için olsa gerek Eşref ilk defa yoğun bir şekilde Malta'da yazmaya başlar. Buraya, esaret hayatının muhtemelen geçmek bilmeyen günlerinin ona yazmak için gerekli olan zamanı tanıdığını da not düşelim. Nitekim Eşref, erken yaşantısından II. Meşrutiyet'in ilan edildiği 1908 senesine uzanan dönemi konu eden ve temize çekildiğinde tam 800 sayfa tuttuğunu belirttiği anılarını Malta'da kaleme alır.⁴ Özel görevle Yemen'e giderken yaşadığı çatışmayı, esir düşmesini ve Malta'ya getirilişini detaylı olarak anlattığı *Hayber'de Türk Cengi*'ni de yine Malta'da kaleme alır. Bunlara ilaveten, esir kampında günlük de tutar.⁵

Eşref'in yoğun olarak yazdığı bir diğer dönem Milli Mücadele sonrasına rastlar. Yunan tarafına geçtiği ve düşmanla işbirliği yaptığı için Cumhuriyet idaresi tarafından 150'likler listesine dahil edilen ve 1927'de vatandaşlıktan çıkarılan Eşref, önce Yunanistan'da ve daha sonra Mısır'da olmak üzere yaklaşık 27 sene boyunca yurtdışında yaşayacaktır. Bu yıllar, Cumhuriyet rejimine ve Cumhuriyet'in kurucu kadrosuna karşı yürüttüğü savaşı kaybeden Eşref'in bunun bedelini ödediği sürgün yıllarıdır. Eşref bu dönemde ailesinden uzak kaldığı gibi, dava arkadaşlarıyla ayrı

4 Eşref, bu süreçte yazılarını temize çeken kişinin Yüzbaşı Üsküdarlı Cemal Bey olduğunu aktarır. Cemal Kutay, *Siyasi Mahkumlar Adası: Malta* (İstanbul: Tarih Yayınları Müessesesi, 1963), 23.

5 Philip H. Stoddard ve H. Basri Danişman, haz., *Teşkilat-ı Mahsusa Arabistan, Sina ve Kuzey Afrika Müdürü Eşref Bey'in Hayber Anıları* (İstanbul: Arba Yayınları, 1997), 17 ve 207. Kitabın İngilizcesi için bkz. Eşref Kuşçubaşı, *The Turkish Battle at Khaybar*, Philip H. Stoddard ve H. Basri Danişman (haz.) (İstanbul: Arba: 1997).

düştüğünden giderek yalnızlaşır. Öte yandan Türkiye'deki mülklerinin kaydadeğer bölümüne el koyulduğu ve ailesinin kendisine para göndermesine müsaade edilmediği için ciddi ekonomik sorunlarla yüzyüze kalır. Bu sorunlarla tıpkı daha önceki sürgün tecrübelerinde olduğu gibi yine yazarak baş eden Eşref, özellikle kardeşleri Sami ve Ahmet'in öldürüldüğü 1927'den yurda döndüğü 1950'ye kadar yoğun bir biçimde yazar.⁶ Ayrıca 1930'lardan itibaren yazdıklarını yayımlatmak için gazeteci ve yazarlarla mektuplaşmaya başlar.

Eşref'in yazmaya odaklandığı dördüncü ve son dönemse, 1950'de Türkiye'ye dönmesiyle başlar. Eşref, bu tarihten itibaren vefat ettiği 1964 yılına kadar yazma faaliyetini sürdürür: Bu dönemde Teşkilat-ı Mahsusa ve Yakup Cemil meselesi gibi konularda risaleler hazırlayan, el koyulan mallarının iadesi için broşürler neşreden ve arkadaşlarının yanı sıra siyasetçilerle ve tarihçilerle sayısız yazışma yapan Eşref, bir yandan da 1950'ye kadar yazdığı metinleri düzenlemekle uğraşır. Eşref'in yaşlılık döneminde yazıya bu kadar mesai harcamasının en önemli iki nedeni, onu affedilerek yurda dönen bir Yunan işbirlikçisi olarak tanıyan Türk kamuoyunu bir hain değil bir kahraman olduğuna ikna etmek istemesi ve yurtdışında bulunduğu süreçte istimlak ve müsadereler nedeniyle yaşadığı maddi kayıpların tazmin edilmesini sağlamak olsa gerektir.

“

6 İstanbul Şehir Üniversitesi Arşivi (İŞÜA); Eşref Kuşçubaşı'dan Asaf Tugay'a mektup (8 Haziran 1961, Alsancak); no: 001570572009.

EŞREF'İN YAYIN SERÜVENİ

EŞREF'İN hayatının en zorlu dönemlerine eşlik eden ve bu bakımdan yaşadığı sorunlarla bir baş etme yöntemi olduğu muhakkak olan yazma eyleminin onun için taşıdığı anlamın bundan ibaret olmadığını söylemek pekala mümkün. Bir diğer deyişle, yazı yazmak Eşref için hiçbir zaman haddizatında bir hedef olmamıştır. Zira, besbelli sözün siyasi mecralardaki ve kamuoyu nezdindeki gücünün farkında olan Eşref, yazmak için olduğu kadar bu yazdıklarını yayımlatmak için de büyük gayret göstermiştir. Bu maksatla Ziya Şakir, Cemal Kutay ve Asaf Tugay gibi tarihçi ve yazarlarla yaptığı yazışmalar bunun açık kanıtıdır.

Eşref'in hakkında bilgi topladığı konularla ve kendi tecrübe-riyle ilgili kaleme aldıklarını yayımlatmak için harekete geçtiği en erken tarih olarak 1936'yı tespit edebildim: 1935'te adı Atatürk'e suikast teşebbüsüne karışan, ancak ilgili davadan kanıtların zayıflığı dolayısıyla beraat eden Eşref,⁷ bu olaydan bir sene sonra *Vahdet* gazetesine konu hakkında bir yazı gönderir. Bu yazıda, suskun kalmış olmasının kendisini memleket düşmanlarıyla aynı safta göstermekten başka bir işe yaramadığını beyan eder.⁸ Söz konusu yazı, Eşref'in Cumhuriyet rejimine ve Atatürk'e karşı yürüttüğü mücadeleden vazgeçtiğinin ve affedilmek istediğinin açık bir göstergesidir.

7 *Cumhuriyet*, 2 Şubat 1936, 9; *Ulus*, 7 Şubat 1936, 6-7.

8 T.C. Cumhurbaşkanlığı Arşivi (CBA); Eşref Kuşçubaşı'dan *Vahdet* ceridesine mektup (16 Eylül 1936, Kandıye/Girit), 2-3; belge kayıt numarası (no): 533912.

Eşref ve Ziya Şakir

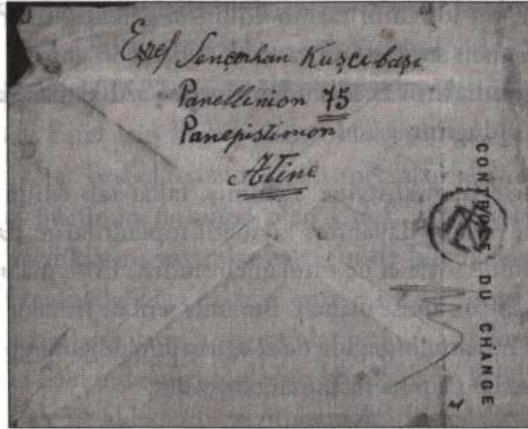
Eşref'in kendini aklamak ve rejim tarafından affedilmek amacıyla yazdığı yazıları yayımlatma yönündeki gayretleri, 1936'dan sonra artarak devam eder. Popüler tarihçi ve gazeteci Ziya Şakir'le (Soku) yaptığı yazışmalar bu gayretin somut örneklerindendir. Eşref, bir yazısında onu meşhur şaki Çakırcalı Mehmet Efe'nin ölümünden sorumlu tutan ve bununla da kalmayarak Anadolu'da yağmacılık yaptığını öne süren Şakir'e oldukça sert bir mektup yazar. Çakırcalı'nın, öldürüldüğü sırada Trablusgarp'ta bulunduğunu, bundan dolayı Şakir'in anlattıklarının bir "kahvehane dedikodusu mahiyetinden ileri" geçemeyeceğini öne süren Eşref, bu iddianın tashih edilmesi gerektiğini ifade eder. Ne var ki hemen sonrasında yazdıkları Eşref'in gerçek derdinin, hakkındaki iddiaların tashihinden ziyade yazdıklarını Şakir'e yayımlatmak olduğunu gösterir:

Ben, tarih meraklısıyım. Yazılmış, fakat tab edilmemiş, kuvvetli vesaike dayanmış kıymetli toplantılarım da vardır. Hem de şöyle el ile tutulan cinsinden. Evet, maamafih gene kusursuz kimse olamaz. Bununla seni de meraklı buluyorum. Yazılarının gitgide daha ağırbaşlı olduğunu görerek, memleketim namına memnun oluyorum.⁹

Nitekim Eşref mektubun devamında, Şakir'in Çırağan Sarayı ile ilgili yazılarına atıfta bulunarak Saray'dan Yunanistan'a firar eden bir kızın akıbetine dair bildiklerini paylaşır ve bu şekilde muhatabının dikkatini çekmeye çalışır. Mektubun son kısmında ise, kendisiyle ilgili yanlış malumatı tashih ettiği takdirde borcunu "çok kıymetli parçalar vermekle ve parmak ısırtacak şeyleri bildirmekle ödemiş" olacağına, "... ve yazılarının kıymetini daha ziyade yükseltmeye hizmet" edeceğine dair Şakir'e söz verir.¹⁰

⁹ İBB; Eşref Kuşçubaşı'dan Ziya Şakir'e mektup (28 Eylül 1938, Atina); bel_mtf: 047685.

¹⁰ A.g.m.

1: Eşref'in Ziya Şakir'e gönderdiği bir mektubun zarfı, ön ve arka yüzü
 [Kaynak: İBB; Eşref Kuşçubaşı'dan Ziya Şakir'e mektup
 (7 Kasım 1938, Atina); bel_mtf: 047684]

Eşref'in 1938 Eylül'ünde Atina'dan yazdığı bu mektuptan sonra ikili arasında birkaç yazışma daha gerçekleşir. Söz konusu mektuplardan birinde Eşref, Şakir'e sarayda büyüdüğünü, çok şey duyup gördüğünü ve bildiklerini ona aktararak “mesleğinin jeneratörü” olabileceğini yazar. Türkiye'ye döndüğü zaman ona sadece sarayla ilgili değil “saray kaçaklarını gölgede bırakacak komitecilik hayatından ve pisliklerinden malumat” vereceğinden bahseder.

Ayrıca, tüm bunları belgelendireceğini ve “vekayi ve mesmuat ve saireyi tasnif ile işe başlamak” lazım geleceğini belirtir. Hatta Şakir’e kendi hatıratını birlikte kaleme almalarını dahi teklif eder.¹¹

Kanımca Eşref’in Şakir’le temasa geçmesinin ve ona elindeki bilgileri verme vaadinde bulunmasının temel sebebi Şakir’in 1930 yılında kurulan *Son Posta* gazetesinde yazıyor olmasıdır. Tamamı eski İttihatçılardan oluşan bir kadroya sahip olan *Son Posta*, tek parti yönetimine ve Cumhuriyet Halk Fırkası’nın uygulamalarına muhalif olduğu gibi, muhalefeti sosyalist çizgide yaparak kamuoyunun İttihatçılara bakışını olumlu yönde dönüştürmeye çalışan bir yayın organıdır. II. Dünya Savaşı sonrasında da muhalif çizgisini sürdüren gazete, 1946’da kurulan Demokrat Parti’yi desteklemiş ve bu destek 1960 Darbesi’ne kadar sürmüştür.¹² Şakir’in “İttihat ve Terakki Nasıl Doğdu, Nasıl Yaşadı ve Nasıl Öldü?” başlıklı meşhur hatıratı 1932-1935 yıllarında *Son Posta*’da tefrika edilmiş, “İttihatçılar Devrinde Muhalefet” isimli hatıralarıysa 1936 yılında yine aynı gazetede yayımlanmıştır.¹³ Bununla birlikte, insan ilişkileri doğası gereği çok katmanlı ve çok boyutlu olduğundan, Eşref’in Şakir’le yakınlık kurma ve işbirliği yapma isteğinde muhakkak başka faktörlerin de etkisi olmuştur. Örneğin Şakir’in babasının sürgün edilmesi pekala ailesiyle birlikte benzer bir akıbete düşen olan Eşref’in Şakir’e yakınlık duymasına sebep olmuş olabilir.¹⁴

O ya da bu nedenle, zaman içerisinde ikili arasındaki samimiyet ve işbirliği öyle bir noktaya erişir ki, Eşref’in ilerleyen yıllarda Şakir’e yazılarını gönderdiği ve ondan bu vesikaları yayımlamasını teklifsizce talep ettiği görülür:

- 11 İBB; Eşref Kuşçubaşı’dan Ziya Şakir’e mektup (7 Kasım 1938, Atina); bel_mtf: 047684.
- 12 Ayşegül Yılmaz, “Cumhuriyet Döneminde İttihatçılığın Devamı Bağlamında Son Posta Gazetesi” *Vakanüvis* 4, no: 1 (2019): 446-471.
- 13 Ziya Şakir, *İttihat ve Terakki Nasıl Doğdu, Nasıl Yaşadı, Nasıl Öldü?* (İstanbul: Akıl Fikir Yayınları, 2016); *İttihatçılar Döneminde Muhalefet* (İstanbul: Akıl Fikir Yayınları, 2019).
- 14 Güngör Göçer, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Popüler Bir Tarihçi: Ziya Şakir” (Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, 2017), 8.

Bu Enver'e yapılan taarruzdan müteessiren *Tarihe Benden Haberler*'e bir başvurdum. Kendisine (kitabıma): "Ey vefakar-ı kadimim bana, bu taarruza ait bir vesika vermelisin" dedim. "Buyurun ağam" dedi. Bu son yazdığım: "Enver ne mecburiyetler tahtında 1914 harbine girdi" vesaikini bana verdi. Ben de sana yolladım. Kıymetini bilin ve edibane bir şekilde sokun. Okunacak bir şekilde millete sunun! Vesikalar benden, neşir himmeti sizden aziz kardeşler.¹⁵

Bu satırlardan, mektubun yazıldığı dönemde Eşref'in uzun süreden beri Şakir'e düzenli olarak bilgi vermekte olduğu ve Şakir'in de bu bilgilerden hareketle sık sık yayım yaptığı çıkarımında bulunmak mümkün. Nitekim Eşref'in 1950'de, Türkiye'ye dönmeyen 6 ay kadar önce Şakir'e gönderdiği bir mektupta yer alan şu ifadeleri bu çıkarımı doğrular niteliktedir: "[B]ugüne kadar sende mevcut vesaiki isimleriyle ve neşir olanlarıyla ve neşir olunacaklarıyla, şimdilik mevsimi olmadığının hıfz olunacaklarını bir liste halinde bana bildir ki ben bileyim. Ona göre yazılanları tekrar yazmış olmayayım".¹⁶

Eşref ve Cemal Kutay

Eşref'in "aziz kardeşler" olarak bahsettiği şahıslardan biri Ziya Şakir, diğeri ise Cemal Kutay'dır. Eşref, Şakir'le hangi amaçla yazıyıysa Kutay'la da aynı amaç doğrultusunda, kendi tanıklık ve görüşlerini yakın tarihin değerlendirilmesinde etkin ve belirleyici kılmak için yazıdır. Bununla birlikte, Eşref'in Cemal Kutay'la arasındaki ilişki ve işbirliği, Ziya Şakir'le olan ilişki ve işbirliğiyle kıyas götürmeyecek kadar yoğun ve güçlüdür. Hatta denebilir ki, T. E. Lawrence'ı tarihte bir yan karakter olmaktan çıkarıp ana karakter haline getiren yazar, seyyah ve yayıncı Lowell Jackson Thomas, Lawrence için ne ise Eşref için de Kutay odur.

15 Eşref'in "aziz kardeşler" derken kastettiği diğer kişi Cemal Kutay'dır. İBB; Eşref Kuşçubaşı'dan Ziya'ya (Şakir) mektup (20 Şubat 1950, adresiz); bel_mtf: 047689.

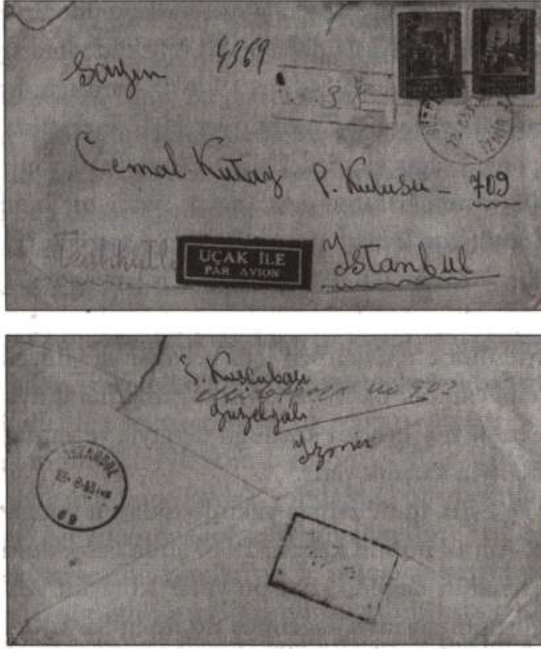
16 A.g.m.

Cemal Kutay, Ziya Şakir'le aynı siyasi çizgidedir. Ancak siyasi görüşlerini ona kıyasla daha açık bir şekilde ifade ettiği gibi siyaset sahasında çok daha faaldir. 1946'da kurduğu, haftada bir yayımlanan *Millet* dergisi Cumhuriyet Halk Fırkası'na ve İsmet İnönü'ye yönelik ağır eleştirileri Demokrat Parti yanlısı bir tutumla birleştirmesi bakımından apaçık siyasi bir hüviyet taşır. Dergide Komünizm karşıtlığına eşlik eden Amerikancı bir tutum da hissedilir.¹⁷ Kutay, II. Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye'de güçlenen siyasal muhalefetin, sesini duyurmak ve meşruiyetini kamuoyu nezdinde tesis etmek için geçmiş ve günceli yeni bir okumaya tabi tutacak basın ve yayın organlarına ihtiyaç duyduğu bir dönemde bu ihtiyaca kurduğu dergiyle ve yaptığı popüler tarih yayınlarıyla karşılık verir.

Kutay ile Eşref'in ne zaman yakınlaştıklarını sarahaten tespit edemedim. Ancak bunun kabaca 1940'larda gerçekleştiğini biliyoruz. Bu tesadüfi değildir, zira bu yıllar Kutay'ın yukarıda aktarmaya çalıştığım tarihsel bağlamda dönüşen basın ve yayıncılık sahasında parladığı yıllardır. Ayrıca ikilinin arasında akrabalık bağı vardır. Ancak genel kanının aksine Kutay, Eşref'in damadı değildir. Bedirhan Bey adlı Kürt aşiret reisinin torunu olan Kutay'ın babası, Bedirhan Bey'in oğullarından Hüseyin Kenan'ın oğlu Tahir Bey'dir. Yine Bedirhanilerden olan Bedri Paşa'nın eşi ise Eşref'in teyzesinin kızıdır.¹⁸ Dolayısıyla Eşref, Bedirhanilerle ve Kutay'la anne tarafından akrabadır. Bu akrabalık bağının Kutay'ın yazılarında Eşref'i ele alış biçimini etkilediği yönünde iddialar bulunmakla birlikte, bu bağın ikili arasındaki ilişki ve işbirliğine ne derece etki ettiğini kestirmek takdir edersiniz ki mümkün değil. Kaldı ki söz konusu görüşü savunanlar, Eşref'le Çerkes Ethem ve hayat hikayeleri arasındaki farkları görmezden geliyor ve iddialarını “Çerkes-Kürt işbirliği” projeleri ile temellendirmeye çalışıyorlar.

17 Salhadin Gök, “Tek Parti İktidarında Basın Muhalefeti: Millet Dergisi Örneği” *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 41 (2009): 351-384.

18 Cemal A. Kalyoncu, “Ku(ü)rt Tarihçi,” *Aksiyon* 353 (8 Eylül 2001).

2: Eşref'in Cemal Kutay'a gönderdiği bir mektubun zarfı, ön ve arka yüzü
 [Kaynak: İBB; Eşref Kuşçubaşı'dan Cemal Kutay'a mektup
 (12 Ağustos 1953, İzmir); bel_mtf: 047686]

Bu nedenle, Eşref ile Kutay'ın yakınlığını akraba olmaları ile açıklamak yerine Cumhuriyet Halk Fırkası karşıtı siyasi görüşleri ve bu görüşleri serdedebilecekleri popüler tarih ortamının Türkiye'de yerleşiklik kazanmaya başlamasıyla ilişkilendirmek şu an için çok daha sağlıklı görünüyor. Eşref'in Kutay'la aynı siyasi görüşleri paylaşan Şakir ile yaptığı işbirliğinin nicelik açısından olmasa da nitelik açısından oldukça benzer olması da bu görüşü kuvvetlendiriyor. Öte yandan Eşref ile Kutay arasındaki ilişkinin süreç içerisinde düşünsel ve siyasi bir işbirliğinin ötesine geçtiği anlaşıyor. Örneğin 1960'ta Kutay'a yazdığı bir mektuptan, Eşref'in onun Salihli'deki (Manisa) "yeri" için iyi bir müşteri aradığını öğreniyoruz. Burada "yer" ile kastedilen muhtemelen bir arazi olduğu ve Eşref'in el konulan gayrimenkullerinin

büyük çoğunluğu Salihli'de bulunduğu için Eşref'in zamanında Kutay'ın buradan arazi alması için aracılık etmiş olduğunu dahi öngörebiliriz.¹⁹ Ayrıca Kutay'ın, Eşref'in İstanbul'daki bazı işlerine aracılık ettiğini de biliyoruz. Zira Eşref bir mektubunda Kutay'dan, adına takrir veren Feyzi adındaki bir şahsa hem uyarılarını hem de alacağıyla ilgili bilgileri iletmesini ister.²⁰ Bu bilgilerden hareketle, Eşref ile Kutay arasında maddi bir ilişki bulunmasını da ihtimal dahilinde gördüğümü söylemeliyim.

Eşref'le Kutay'ın arasındaki akrabalık bağı ve maddi ilişkiler spekülasyona açık olmakla birlikte, gerek popüler tarihçiliğe gerekse akademik tarihçiliğe olan etkileri günümüze kadar ulaşan düşünsel ve yazınsal işbirliklerinin doğasına ve işleyişine dair çok şey bilmekteyiz. Bu işbirliği en temel seviyede, Eşref'in Kutay'a yayınlarında kullanmak üzere vesika, not, broşür, risale ve fotoğraf gibi materyaller sağlaması ve Kutay'ın da bu materyalleri düzenleyerek onları yayına hazırlaması olarak tarif edilebilir. Bunun yanı sıra Eşref, Kutay'dan metinlerini hem içerik hem de üslup yönünden zenginleştirmesini bekler. Örneğin Taif'teki sürgün günlerini ve Mithat Paşa'nın öldürülmesini ele aldığı bir mektubunda, Kutay'a edindiği malumat ve notlarından toplayabildiklerini "birbiriyle çatarak ve rastgele yazarak, işte bir şeyler yapıp" kendisine gönderdiğini belirtir ve şöyle devam eder: "Sen şuradan, buradan, alt ve üstünden toplar ve sıraya koyarak okunacak bir şekle koyarsın. Ben, çiğ malzemeyi önünüze koyuyorum, sen pişirir, kurtarır ve nefis bir şekle koyarsın. Bu cihet sana muhavveldir. Allah'tan sana muvaffakiyetler dilerim."²¹ Her yayıncı-yazar ilişkisinde olması gerektiği gibi Eşref'in yayımlanacak metinlerin son okumasını yaparak Kutay'a bazı tashihler verdiğini gösteren bulgulara da sahibiz.

19 İBB; Eşref Kuşçubaşı'dan Cemal Kutay'a mektup (9 Aralık 1960, İzmir); bel_mtf: 047682.

20 İBB; Eşref Kuşçubaşı'dan Cemal Kutay'a mektup (12 Ağustos 1953, İzmir); bel_mtf: 047686.

21 İBB; Eşref Kuşçubaşı'dan Cemal Kutay'a mektup (9 Aralık 1960, İzmir); bel_mtf: 047682. Daha erken tarihli örnek için bkz. İBB; Eşref Kuşçubaşı'dan Ziya'ya (Şakir) (20 Şubat 1950, adressesiz); bel_mtf: 047689.

Fakat bu sürecin Eşref'i yordduğu anlaşılıyor. Zira Eşref, “gazeteci yazısını tahminlerle” okuyabildiğini belirterek Kutay’dan metinleri “makine yazısıyla” göndermesini istiyor.²²

Yakın tarihte yaşanan olayları Eşref’in bakış açısından ve onun verdiği materyallerden hareketle kaleme alan Kutay bu işbirliği süresince adeta Eşref’in sesi olur. Bir seferinde Eşref, Kutay’dan aleyhine yazılan bir yazıya cevaben onun adına etkili bir müdafaa yazmasını dahi ister. Eşref, kendisi hakkında yanlış bilgiler verdiğini öne sürdüğü, Kurtuluş Savaşı’nın önemli generallerinden Fahrettin Altay’a hitaben yazdığı müdafaa taslağını da içeren mektubunda bu isteğini şöyle dile getirir:

Size münhasıran bir müdafaanamemi melfuf [ekli] olarak gönderdim. Gayet müessir [etkili] ve okunacak bir tarzda, kaleminizin kudretli ve sade ifadeleriyle bana bir yazı tertip himmetinde bulununuz. Bilmukabele bir broşür mahiyetinde bu yazımı efendice fakat sert bir kırbaç mahiyetinde tab ve neşrine teşebbüs edelim.²³

Eşref’in mektupta yer alan bu ifadeleri, Kutay’ın kalemine olan ihtiyacını ve güvenini ortaya koyar. Birlikte çalıştıkları süre boyunca Kutay, Eşref’in kendi başına cılız çıkması hayli muhtemel sesini gür bir sese dönüştürerek bu güvene layık olduğunu defalarca ortaya koyar. Eşref’in zayıf bir Türkçeyle kaleme aldığı ve oldukça dağınık olan metinler, Kutay’ın üsluba yönelik müdahaleleriyle daha anlaşılır, güçlü ve dikkat çekici bir görünüm kazanır. Dolayısıyla her ne kadar Kutay yaptığı yayınlarda Eşref’in sözlerini genelde tırnak içerisinde verse de Eşref’in sözleriyle Kutay’ınkiler arasındaki sınır gerçekte hayli bulanıktır.

Kutay, Eşref’ten gelen metinlerin içeriğine de müdahale eder: Anlatılanları okur nezdinde güvenilir ve anlaşılır kılmak için aktarılan olayları tarihsel bağlama yerleştirdiği gibi yine aynı amaçla

22 İBB; Eşref Kuşçubaşı, *Yakup Cemil Hadisesi*, 1; bel_mtf: 047698.

23 İBB; Eşref Kuşçubaşı’dan Cemal Kutay’a mektup (9/10 Nisan 1959, adressiz); bel_mtf: 047680.

bu olayların ele alındığı başka kaynaklara atıfta da bulunur. Ne var ki, Kutay'ın bu amaçla zaman zaman açık bir biçimde muhayyel kaynaklara işaret ettiğini tespit ettim. Örneğin Kutay, "Mustafa Kemal'in akrabası ve Tayyare Cemiyeti Riyaseti'nde vaktiyle bulunan" Fuad Bulca'ya²⁴ ve Yemen'deki 39. Tümen Kumandanı Ali Sait Akbaytogan'a ait hatıratın yararlandığını öne sürer,²⁵ ancak gerçekte söz konusu şahıslara ait herhangi bir hatırat yoktur. Benzer şekilde, Eyüp Sabri Akgöl tarafından yazılmış olması mümkün olmayan mektupları da metinlerinde kullanır.²⁶

Görüldüğü üzere, Kutay'ın Eşref tarafından yazılan metinlere müdahalesi bir düzenleme ve düzelti işleminden ibaret değildir. Kutay, Eşref'in metnini güvenilir kılmak ve okurlar üzerindeki etkisini artırmak için zaman zaman hiç güven telkin etmeyen yöntemlere tevessül eder. Hal böyleyken Eşref, Kutay üzerinden okunabilir mi? Bana kalırsa bu durum Kutay'ın, Eşref ile ilgili çalışmalarda kaynak olarak kullanılamayacağı anlamına gelmez, çünkü Kutay, Eşref'in kendisine kişi ve olaylarla ilgili verdiği bilgileri tahrif etmez; bunları tarihsel bir bağlama yerleştirmekle ve metnin dilini ve üslubunu rafine ederek anlatıyı okurlar açısından daha cazip hale getirmekle yetinir. Nitekim Eşref'in Kutay'a verdiği bilgilerle Kutay'ın kaleminden çıkan bilgiler büyük oranda örtüşür. Her ne kadar daha etraflı bir kıyaslamanın yapılabilmesi için tarihçilerin zulâlarında bulunan Eşref'le ilgili evrakın dolaşıma girmesi şart olsa da, açık kaynaklardan ulaşılabilen ego-dokümanlar bu konuda bir kanaat oluşturmaya mümkün kılacak miktarda malzeme sağlıyor.

Tarihe Benden Haberler

Eşref'in Kutay üzerinden dolaşıma sokmaya çalıştığı tanıklık ve görüşlerinin en önemlisi hiç şüphesiz Eşref'in kırk elli bin sayfa

24 Cemal Kutay, *Trablusgarp'de Bir Avuç Kahraman* (İstanbul: Ercan Matbaası, 1963), 109-115.

25 Cemal Kutay, *Lawrence'a Karşı Kuşçubaşı* (İstanbul: Tarih Yayınları, 1965), 210-212.

26 Kutay, *Malta*, 81-85.

olduğunu öne sürdüğü ve şayet bu doğruysa yazdıklarının kahir ekseriyetini oluşturan *Tarihe Benden Haberler* başlıklı hatıratır. Kutay, *Tarihe Benden Haberler*'den ve Eşref'in bu hatıratıdan belirli parçaları yayımlama görevini ona verişinden şu şekilde bahseder:

Eşref Bey, 1900-1923 arası devresini, siyasi hadiselerin mih-rakında yaşamış, bu hadiselere fiilen ve şahsen müessir olmuş, kendi arzu ve iradesiyle tercih ettiği “Hadisatı arka perdeden idare” dolayısıyla adını vakaların içine kasden karıştırmamış ve hiç bir zaman tarihe intikal edememiş ve edemeyecek ger-çekleri “Tarihe Benden Haberler” başlığı altında on binleri bulan sahifelere sıkıştırmış, ömrünün son otuz sekiz yılını da bu büyük emeğe hasretmiş olan insandır. Tanrı kısmet eder-se, 1900-1923, yani, İmparatorluğun son 18 yılı ile, müta-reke ve milli mücadeleye ait devrenin meçhul kalan –veya öyle kalması istenilen... safhalarını, müstakil kitaplar halinde neşredeceğiz. Sayın Eşref Kuşçubaşı, bu vazifeyi bana tevdi etmek itimad ve iltifatını göstermiştir.²⁷

Görüldüğü üzere Eşref'in kendisine verdiği görevi bundan onur duyarak üstlenen Kutay, 1950'lerde Eşref'in söz konusu hatı-ratına dayanarak birbiri ardına kitaplar yayımlar. Bu kitaplarda Trablusgarp direnişini, Balkan Muharebeleri ve Edirne'nin geri alınışını, Garbi Trakya Hükümeti'ni, I. Dünya Savaşı çerçevesin-de Teşkilat-ı Mahsusa'yı, Teşkilat-ı Mahsusa mensuplarının Hin-distan ve Orta Asya macerasını, Kanal Harekatı'nı ve Necid'e gönderilen heyetin özel görevini Eşref'i anlatılarının merkezine yerleştirerek ele alan Kutay, benzer şekilde Hayber'de Eşref ve müfrezesinin yaşadığı çatışmayı, Malta'daki Osmanlı esirlerinin hayatını ve Eşref'in Malta dönüşünde İstiklal Harbi'ne katılımını da yine onun zaviyesinden anlatır.

Kutay'ın yayına hazırladığı söz konusu kitapların etkilerine geçmeden önce, bunların *Tarihe Benden Haberler*'in tamamını de-ğil bir kısmını kapsadığını belirtmek isterim. Eşref'in toplamda

27 Kutay, *Türkiye İstiklal ve Hürriyet Mücadeleleri*, c. 14, 8710.

on iki cilt olarak neşretmeyi planladığı hatıratını mektep hayatıyla başlatıp Mısır'da geçirdiği hayatıyla bitirdiği ve ciltlerin başlıklarını dahi belirlediği görülüyor. Ancak Eşref, düzensiz notlar, risaleler, askeri ve sivil makamlarla yaptığı yazışmalar, mektuplar, fotoğraflar ve çizimlerden oluştuğunu bildiğimiz bu çok parçalı hatıratı yayımlanabilecek bir hale getiremiyor. Zira, elindeki materyalin çeşitliliği ve parçalılığı bir yana, Eşref'in yazdığı metinler üzerinden birkaç defa geçme ve anlatısını devamlı yeni notlarla tashih etme yahut genişletme alışkanlığı bulunuyor. Dahası, görünürde hatıratını tamamlaması için sadece eski yazdıklarını toparlaması ve Türkiye'ye dönmeden önceki son durağı olan Mısır'daki anılarını yazması gerekse de, ya aklına önceki dönemlere ait yeni anılar geldiği için yahut başkalarının soruları üzerine hatırata ekler yaptığı da anlaşılıyor. Tüm bunlar halihazırda zor olan hatıratı toplama işini Eşref açısından daha da zorlaştırmış olmalı.

Ayrıca, bir yandan bu işlerle uğraşırken diğer yandan da başta Kutay olmak üzere birçok tarihçi, gazeteci ve yazara yapacakları yayınlarda kullanmaları için materyal göndermesi Eşref'in kendi hatıratını hazırlamaya ayırdığı vakti ciddi ölçüde azaltmış olmalı. Kaldı ki, doğal olarak bu sırada uğraşmak zorunda olduğu başka işler de vardır: Eşref, Türkiye'ye dönüşünden ölümüne kadar geçen on dört sene boyunca el konulan mallarının iadesiyle ilgili davalarla meşgul olur. Diğer yandan elinde kalan arazileri yeniden ekmeye çalışır. Bu dönemde Aydın, İzmir, Salihli ve Söke arasında mekik dokuması bu yüzdendir. Son yıllarda muzdarip olduğu hastalıklar da Eşref'in hatıratı üzerindeki çalışmalarını olumsuz yönde etkilemiş olsa gerektir. Ayrıca Eşref de çoğumuz gibi ölümün kendinden epey uzakta olduğunu düşünerek çalışmalarının bir kısmını ileriye ötelemiş olabilir. Nitekim, vefatından sadece üç yıl önce Asaf Tugay'a yazdığı bir mektubunda "ileride" neşredeceğini söylediği hatıratında yer vereceği mektuplardan bahseder ve bunlardan birini kendisiyle paylaşır.²⁸

28 İŞÜA; Eşref Kuşçubaşı'dan Asaf Tugay'a mektup (6 Ekim 1961, İzmir); no: 001570576009.

Eşref'in, kişisel evrakı arasından çıkan bir vesikada, yukarıda değindiğim muhtemel nedenlerden ötürü yayımlayamadığı ve Cemal Kutay'ın evinde 1987 yılında çıkan bir yangında yok olan *Tarihe Benden Haberler*'i şu şekilde planladığı görülüyor:

Cilt 1) Mektep hayatı, Harbiye'den sürgüne gitmesi ve menfa hayatını çöllerde geçirmesi.

Cilt 2) Harb'te takib-i eşkiya, Çakırcalı müsademeleri.

Cilt 3) Trablus harbi, Enver ve Mustafa Kemal Paşaların hatıraları.

Cilt 4) Balkan Muharebesi, Mahmud Şevket Paşa ve Nazım Paşa vakaları, Edirne'nin istirdadı.

Cilt 5) Garbi Trakya harekatı ve vakayii.

Cilt 6) Harb-i Umumi ve Beş Türk ile Hindistan seferi, Kanak Harekatı, İbnü'r-Reşid ve Yakup Cemil hadiseleri.

Cilt 7) 25 bin Arap ve Mısırlı'ya karşı 40 kahraman Türkün mukabele ve mukavemeti ve 36 şehid, 4 yaralı kalıncaya kadar boğuşma, yani Hayber Muharebesi.

Cilt 8) Malta hayatı ve oradaki vükela ve ümeramızın hayatları.

Cilt 9) Malta'dan avdetle İstiklal Harbi'ne girişme.

Cilt 10) İstiklal Muharebesi'nden sonra siyasi hayattan çekilişi ve çiftliğinde hayat geçirişi ve Yunanlılarla münakaşa ve münazaraları.

Cilt 11) Yunanistan'da 15 sene ikamet ve orada vatandaşların siyasi küçüklükleri ve rezaletleri.

Cilt 12) Yunanistan'dan Mısır'a geçişi ve İkinci Cihan Harb'i ni Mısır'da geçirişi.²⁹

İlginç olan şu ki, vesikada Eşref'ten üçüncü şahıs olarak bahsedildiği gibi, üzerindeki el yazısının ona ait olmadığı aşikar. Her

29 Bu başlıkları içeren vesikaya Eşref'in bahsi geçen olaylara ilişkin tüm emir, tezkere, telgraf ve fotoğrafları sakladığı da not edilmiştir. Dolayısıyla yangında yok olan sadece hatıratın kendisi olmasa gerektir. İBB; Eşref Kuşçubaşı, *Teşkilat-ı Mahsusa ne idi?* (tarihsiz), 97-98; bel_mtf: 048021.

ne kadar kim tarafından yazıldığına dair herhangi bir ibareyi havi olmasa da, üzerine düşülen notların içeriğinden hareketle bu vesikanın Kutay'a ait olduğu çıkarımında bulunmak mümkün. Zira bu notları yazan kişi, çok hacimli bir çalışma olduğu için *Tarihe Benden Haberler*'in gazetede tefrika edilmesinin mümkün olmadığını, bu nedenle içinden kimi "ehemmiyetli kısımları" neşredeceğini belirtir. Bu bilgi, Eşref'in yukarıda bahsettiğim üzere *Tarihe Benden Haberler*'den bölümler neşretme görevini Kutay'a tevdi ettiği bilgisiyle birlikte okunduğu takdirde, el yazısının kuvvetle muhtemel Kutay'a ait olduğu görülür.

Kutay'ın *Tarihe Benden Haberler*'i esas alarak yazdığı kitaplar Eşref'i yakın tarihin unutturduğu bir kahraman olarak göstermeye hizmet eder. Bu durum, 1950'lerde muhalefetin iyice serbest kalmasıyla yükselişe geçen ve resmi tarih tezlerine yapılan itirazlarla yükselen popüler tarihçiliğin bir tezahürüdür. Zira 1920'lerin sonlarında başlayan, Osmanlı tarihini ve özellikle de son dönemlerini inkar ve yeniden inşa süreci 1950'lere gelindiğinde yerini yavaş yavaş Osmanlı geçmişini sahiplenmeye bırakmıştır.³⁰ Bunun bir sonucu olarak tarihçi ve yazarlar Osmanlı'nın karanlıkta kalmış tarihi figürlerini kamuoyuna tanıtan ve Osmanlı döneminde yaşanan olayları yeni bir okumaya tabi tutan kitaplar kaleme almış; bu kitaplarsa okurların yoğun ilgisiyle karşılaşmıştır. Demokrat Parti'ye yakın duran Kutay, Eşref'in senelerce tuttuğu notlarla sakladığı belge ve fotoğraflardan hareketle yazdığı kitapları işte böyle bir tarihsel arka planda siyasi olduğu kadar ticari kaygılarla yayımlamış olmalıdır.

Kutay'ın bunu yaparken Eşref'i tarihin karanlıklarında bırakılmış bir kahraman olarak lanse etmek için onun kendisine gönderdiği metinleri edebi bir dille yeniden inşa etmekle kalmadığı, aynı zamanda görünürde tarihi gerçekleri anlatırken yer yer kurmaca unsurlara yer vermekten çekinmediği aşıkardır. Bu

30 Türkiye'de popüler tarihin seyriyle ilgili en önemli çalışmalardan biri için bkz. Ahmet Özcan, *Türkiye'de Popüler Tarihçilik 1908-1960* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2011).

noktada, Eşref ile Kutay'ın metinleri arasında büyük farklar olmadığıнын altını bir kez daha çizmek ve Kutay'ın zaten kendini kahraman olarak takdim eden bir kişinin metinlerini yayına hazırladığını belirtmek isterim. Eşref'in Kutay tarafından yayımlanan metinlerle ilgili hiçbir itirazda bulunmamış olması tam da bununla ilgilidir. Kutay sadece, kendi menfaatlerine de hizmet edecek şekilde Eşref'in sesinin daha gür çıkmasını sağlamış ve hedeflerine ulaşmasına aracılık etmiştir. "İkinci Bölüm"de detaylarına gireceğim için burada kısaca belirtmek isterim ki, Eşref'in Kutay tarafından kaleme alınan hayat hikayesindeki kurmaca unsurların neredeyse tamamının menşei Eşref'in kendi anlatılarıdır. Yani Kutay, Eşref'in gerçekle ilişkisi halihazırda oldukça sorunlu olan metinlerdeki bu sorunun dozunu bir miktar daha artırmıştır. Bu durum, Eşref'i anlamak için Kutay'a başvurmanın mümkün olduğu fakat bunu yaptığımızda bir nebze daha temkinli olmamız gerektiği anlamına geliyor.

Eşref ve Asaf Tugay

Eşref'in metinlerini yayımlatmak amacıyla yazışma yaptığı bir diğer kişi Asaf Tugay'dır. Tugay, bir dönem II. Abdülhamit döneminden kalma evrakı, özellikle de jurnalleri incelemek üzere kurulan Tetkik-i Evrak Komisyonu'nun üyesi olarak görev yaptığını ifade eder. Asker ve mebuslardan oluşan bu komisyonda Merkez Kumandanı Muavini sıfatıyla bulunan Tugay, idareye jurnal veren bazı kişilerin isimlerini ve jurnal örneklerini içeren bir defteri saklayarak yakılmaktan kurtarır. Yarım asır kadar koruduğu bu nadir evrakı 1961-62 yıllarında iki ciltten oluşan *İbret* adlı eserinde yayımlar³¹ ve kitabı birçok kişiye hediye olarak gönderir.³²

31 Asaf Tugay, *İbret - Abdülhamid'e Verilen Jurnaller ve Jurnalciler*, c. 1 (İstanbul: Okat Yayınevi, 1961). Eserin ikinci cildi bir sene sonra basılmıştır. Asaf Tugay, *İbret*, c. 2 (İstanbul: Yörük Matbaası ve Yayınevi, 1962). Ayrıca bkz. Asaf Tugay, *Saray Dedikoduları ve Bazı Maruzat* (İstanbul: Ersan, 1964).

32 Abdülkadir Karahan, Adil Aytacımdır, Ali Kemal Aksüt, Burhanettin Osman Tugan, Celal Başar, Daniş Koper, Dr. Fahri Can, Hüseyin Pektaş, İbrahim Bey,

Tugay'ın kitabını hediye ettiği kişiler arasında Eşref de yer alır. Eşref bu hediyeye Tugay'a 33'lük bir akik tespih göndererek karşılık verir.³³ Bundan birkaç hafta sonra Tugay'a bir mektup yazan Eşref, bu şekilde aralarındaki iletişimin devam etmesi yönündeki isteğini açığa vurur. Eşref, Tugay ve ailesiyle yakınlığından dem vurduğu bu mektupta, *İbret*'te onayladığı noktalara da temas eder. Aynı mektupta "*Tarihe Benden Haberler* ismini taşıyan kırk elli bin sahifelik" hatıratından yayın yapmak için çalıştığını belirten Eşref, bu şekilde Tugay'ın ağzına bir kaşık bal çalmış olur.³⁴ Bunun ardından ikili yaklaşık dört yıl boyunca düzenli olarak yazışır.³⁵

Eşref'in, elindeki bilgileri Tugay'la paylaşırken bu bilgilerin belirli mahfillerde konuşulabileceğini, çeşitli yayınlarda kullanılabileceğini ve belki de başlı başına bir yayına dönüşebileceğini göz önünde bulundurduğu, hatta doğrudan bunu amaçladığı sarahaten anlaşılıyor. Dolayısıyla bu mektuplar, bir dosta tarihi meselelere dair samimane yazılan satırlar olarak değerlendirilmemeli.³⁶ Eşref'in,

İbrahim Tanık, Mahir İz, Numan Tahir Bey, Refik Halid Karay ve Salahaddin Bey bu kişilerden bazılarıdır. Mektupların tamamı için bkz. İŞÜA; Taha Toros Arşivi, dosya no: 151 - Asaf Tugay.

33 İŞÜA; Eşref Kuşçubaşı'dan Asaf Tugay'a mektup (22 Mayıs 1961, Söke); no: 001570448009.

34 İŞÜA; Eşref Kuşçubaşı'dan Asaf Tugay'a mektup (8 Haziran 1961, Alsancak); no: 001570572009.

35 Mektuplar genelde Tugay'ın soruları üzerine bina edilir. Bu o kadar barizdir ki, Eşref işi yer yer espriye bile vurur: "Sorulacak suallerinize cevap vermeyi kendime vazife bildim. Emredersiniz." İŞÜA; Eşref Kuşçubaşı'dan Asaf Tugay'a mektup (27 Ağustos 1962, Kuşadası); no: 001570588009. Tugay'ın Eşref'le yazışmaktan maksadı, kendi bilgilerinin sıhhatini teyit etmek ve Eşref'in verdiği bilgileri yayınlarında kullanmak olsa gerektir. Zira bu yazışmaların gerçekleştiği 1960'lar Tugay'ın en yoğun yayın yaptığı döneme tekabül eder.

36 Kısmen bu nedenle, kısmen de Tugay'ın jurnalcilik meselesini Türkiye'de en iyi bilen insanlardan olması sebebiyle Eşref'in yer yer kimi şahıs ve durumları teşhir etme yoluna gittiği de açık. Öte yandan Eşref'in Tugay'dan bilgi talep etmesi üzerine yapılan tek tük yazışmalar mevcut olmakla birlikte, bu yazışmalara mercek tutulduğunda, Eşref'in Tugay'ın merakını cezbetmek ve aralarındaki yazışmaları devam ettirmek için bilgi almak ister gibi yaptığı izlenimine kapılmamak güç. Bir örnek için bkz. İŞÜA; Eşref Kuşçubaşı'dan Asaf Tugay'a mektup (22 Temmuz 1961, Söke); no: 001570575009.

verdiği bilgilerin yayımlanmasına yönelik bu niyetini, yazışmalarda yer yer bu konuya ilişkin düştüğü şerhlerden anlayabiliyoruz. Örneğin Eşref bir yerde Muhyittin Paşa, Vehip (Kaçı) Paşa ve Kiraz Hamdi gibi hazzetmediği şahıslardan bahisle Tugay’a “pek yakından bildiğimiz ve hüviyetlerini aramızda yazdığımız mahudların hal tercümelerine yapacağımız yenilikleri ilave ile, neşir suretiyle teşhirlerine gitmeyelim; bilmekle iktifa edelim” der.³⁷ Keza Eşref ilerleyen dönemde Tugay’a gönderdiği mektuplardan birinde –detaylarını “İkinci Bölüm”de ele alacağım– İzmir Valisi Rahmi Bey’in oğlunun dağa kaldırılışı hadisesinden bahsederken Vali’nin eşiyle ilgili yazdıklarına “bu kısmı mahrem tutun beyim” şeklinde bir şerh düşer.³⁸ Bu iki örnek, Eşref’in Tugay’dan, onunla paylaştığı bilgileri yayımlaması yönünde bir beklentisi olduğunu, aksi takdirde bunu açıkça belirttiğini ortaya koyuyor. Buradan hareketle, söz konusu mektupların asıl muhatabının, Eşref’in Tugay vasıtasıyla ulaşmayı hedeflediği kamu olduğunu söylemek mümkün. Ancak görünen o ki Tugay, Eşref’in ona verdiği bilgileri yayınlarında kullanmıyor.³⁹

Philip H. Stoddard Gerçeği

Eşref, gazetecilerin ve popüler tarihçilerin yanı sıra siyaset alanında nüfuz sahibi olan şahıslara gönderdiği mektuplar yoluyla onların düşüncelerine ve yazdıklarına da etki etmeye çalışır. Nitekim onun Ziya Şakir, Cemal Kutay ve Asaf Tugay haricinde Celal Bayar⁴⁰

37 İŞÜA; Eşref Kuşçubaşı’dan Asaf Tugay’a mektup (5 Temmuz 1961, İzmir); no: 001570574009.

38 İŞÜA; Eşref Kuşçubaşı’dan Asaf Tugay’a mektup (22 Ağustos 1962, Kuşadası); no: 001570587009.

39 Tugay, Eşref’in verdiği bilgileri inandırıcı bulmadığından yayınlarında kullanmamış olabilir. Bir diğer ihtimal, 1971’de vefat eden Tugay’ın ömrünün buna vefa etmemiş olmasıdır. Tugay’ın *Hürriyet* ve *Milliyet* gazetelerinde yayımlanan ölüm ilanları için bkz. İŞÜA; Taha Toros Arşivi, dosya no: 151 - Asaf Tugay.

40 Tefvik Bıyıklıoğlu; Edirne’nin geri alınması, Koşukavak, Mestanlı ve Kırcaali’nin Türk akıncı kuvvetleri tarafından işgali, Garbi Trakya Hükümeti’nin kurulması ve ilgasıyla ilgili anlatısını önemli ölçüde Eşref’ten 1953 yılında aldığı hatıra, vesika ve fotoğraflara dayandırır. Tefvik Bıyıklıoğlu, *Trakya’da Milli Mücadele*, c. 1 (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992), 67-92.

ve Tevfik Bıyıklıoğlu⁴¹ ile mektuplaştığını,⁴² hatta Celal Bayar'la 1960 Askeri Darbesi'nden sonra, hapishanede bulunduğu süreçte dahi yazışmaya devam ettiğini biliyoruz.⁴³ Öte yandan Eşref'in Philip H. Stoddard üzerinden akademiyle de ilişki kurduğunu ve bu ilişkiden beklentisinin diğerleriyle aynı minvalde olduğunu görüyoruz: Eşref'in Stoddard'a bilgi tedarik etmesinin temel nedeni, yakın tarihe damgasını vuran olaylarda kendini ön plana çıkarma arzusudur.

Stoddard 1950'lerin ortalarında Teşkilat-ı Mahsusa konusuna yönelir,⁴⁴ ki bu tercihte, Amerikan dış politikasının üniversite kampüslerini dönüştürmesi de rol oynamış olmalıdır. Stoddard, doktorasında Teşkilat-ı Mahsusa ve İttihatçı hükümetin Suriye, Irak, Mısır ve Libya gibi çeşitli bölgelerde yaşayan Araplarla ilişkisine odaklanır. 1955-1957 ve 1961-1962 yıllarında tez çalışmaları kapsamında Türkiye'de bulunur. O dönemde hayatta olan az sayıdaki eski Teşkilat-ı Mahsusa mensubundan biri olan Eşref, haliyle Stoddard'ın tezini yazarken konu hakkında bilgi aldığı, en önemli kaynaklarından biri haline gelir. Türkiye'de bulunduğu yıllarda doktora çalışması kapsamında birçok görüşme gerçekleştirdiği ve ülkesine döndükten sonra da yazışmaya devam ettiği Eşref ondan “Amerikalı dostum” diye bahseder.⁴⁵

Stoddard'ın Teşkilat-ı Mahsusa'nın Arap bölgelerindeki faaliyetlerine dair yazdıkları bugün hala büyük ölçüde geçerliliğini koruduğu gibi, tezi konuyla ilgili ilk akademik çalışma olması itibarıyla bu alandaki diğer çalışmalara öncülük etmiştir. Ancak

41 Celal Bayar; Mahmut Şevket Paşa suikastı, Edirne'nin kurtuluşu, Garbi Trakya Hükümeti'nin kurulması ve ilgası gibi konularda yazarken Eşref'ten yararlanmıştı. *Celal Bayar, Ben de Yazdım, Milli Mücadeleye Gidiş*, c. 4 (İstanbul: Sabah Kitapları, 1997), 115-118, 133-166.

42 İBB; Eşref Kuşçubaşı'dan muhatabı, tarihi ve adresi belli olmayan mektup; bel_mtf: 47665.

43 İŞÜA; Eşref Kuşçubaşı'dan Asaf Tugay'a mektup (17 Şubat 1962, Söke); no: 001570579009.

44 Stoddard, “A Preliminary Study of the Teşkilat-ı Mahsusa”.

45 İBB; Eşref Kuşçubaşı'dan Cemal Kutay'a mektup (22/23 Şubat 1961, adressiz); bel_mtf: 048021_01_092-095.

konu Teşkilat-ı Mahsusa'nın doğasına gelince, Stoddard'ın yazdıkları, çalıştığı dönemde arşivler kapalı olduğu, modernist ve Avrupa merkezci bir kavramsallaştırmaya başvurduğu ve anakronistik değerlendirmeler yaptığı için ciddi hatalarla maluldür. Dahası Stoddard, tezi ve takip eden çalışmaları ile Eşref'i uluslararası bir üne kavuşturmuş ve dolaylı yoldan Türk akademisinin de onu bir kahraman olarak değerlendirmesine sebep olmuştur: Stoddard kaynaklara yaklaşımında yeterince eleştirel davranmadığı için, Teşkilat-ı Mahsusa'nın öncülü kabul edilen örgütten Eşref'in örgütteki rolüne ve üstlendiği görevlere kadar pek çok konuda Eşref'ten edindiği bilgileri, yer yer kendisiyle çelişme pahasına doğru kabul etmiştir. Gerek doktora tezi ve sonuna eklediği Kuşçubaşı biyografisi gerekse H. Basri Danışman ile birlikte yayına hazırladıkları *Hayber'de Türk Cengi*'nin sonunda yer alan biyografi, bu yaklaşımın izlerini taşır. İşin ironik tarafı şu ki, Stoddard'ın Teşkilat-ı Mahsusa hakkındaki çalışmalarının aynı zamanda hem en güçlü taraflarından birini hem de en büyük zafiyetini teşkil eden şey, Stoddard'a yaşayan bir Teşkilat-ı Mahsusa mensubunun kaynaklık etmesi olmuştur: Stoddard'ın Eşref'le yaptığı görüşmeler, bir yandan onun konu hakkında birinci elden bilgi edinmesini mümkün kılarken, diğer yandan da kendini yakın tarihin kahramanlarından biri olarak takdim eden Eşref'in verdiği eksik, yanlış ve çarpık bilgilerden nasibini almasına neden olmuştur.

1963'te, doktorasını bitirir bitirmez Amerikan Dışişleri Bakanlığı Haber Alma ve Araştırma Bürosu Türkiye bölümünde uzman olarak işe başlayan Stoddard'ın gayrinizami harp ve istihbarat tarihimiz açısından kurucu sayılabilecek tezi orijinal dili olan İngilizcede kitap olarak yayımlanmamıştır. Türkçe çevirisi ise ancak Stoddard'ın bu tezi yazmasının üzerinden 30 sene geçtikten sonra, 1993'te yayımlanmıştır.⁴⁶ Türkiye'de Teşkilat-ı Mahsusa çalışmaları 1990'lı yıllarda hız kazandığı için Stoddard'ın çalışması

46 Philip H. Stoddard, *Osmanlı Devleti ve Araplar, 1911-1918: Teşkilat-ı Mahsusa Üzerine Bir Ön Çalışma* (İstanbul: Arba Yayınları, 1993).

bu dönemde konu üzerine çalışanların temel başvuru kaynaklarından biri haline gelir. Bunun bir sonucu olarak Stoddard'ın Teşkilat-ı Mahsusa'ya ve Eşref'e dair görüşleri, araştırmacıların teori, metodoloji ve kaynak kullanımına ilişkin eksikliklerinin de etkisiyle Türkiye'deki akademik camia tarafından benimsenir. Böylece Kutay'ın yaptığı popüler tarih yayınları sayesinde halk nezdindeki şöhreti giderek artan Eşref'in adı, Stoddard'ı takip edenlerin yaptığı akademik çalışmalarda, yakın tarihteki gerçek rolü ve faaliyetleriyle orantısız bir yer kaplamaya başlar.

GÜNCEL ÇALIŞMALARDA EŞREF

TÜRK TARİHÇİLİĞİNDE ancak 2000'lerden itibaren bir tartışma konusu olarak gündeme gelen Eşref konusunu 2006 yılında bitirdiğim yüksek lisans tezimde ele aldım: Çalışmamda, Eşref'in Teşkilat-ı Mahsusa ile ilişkisinin bize anlatılandan çok daha farklı olduğunu, Teşkilat-ı Mahsusa'nın ne başkanı ve kurucusu ne de Arabistan, Sina ve Kuzey Afrika Müdürü olduğunu ifade ettim. Ayrıca Eşref'ten bir kahraman yaratan popüler tarih metinlerinin akademik çevreler tarafından tasdik edilmesinin örgütü anlamının önünde ciddi bir engel teşkil ettiğinden bahisle bu alana ait metinlerin ihtiyatla kullanılması gerektiğini belirttim.⁴⁷ Tezimde Teşkilat-ı Mahsusa'nın yanlış anlaşılmasındaki etkileri bağlamında kısaca ele aldığım Eşref, bundan bir sene sonra tarihçi Ahmet Efe tarafından kaleme alınan önemli bir monografinin konusu oldu.

Efsaneden Gerçeğe Kuşçubaşı Eşref adlı bu kitapta Kuşçubaşı'nın hayatını şeceresinden ölümüne kadar ele alan Efe, kitabın başlığından da anlaşılacağı üzere, Eşref'in kendini ve yaşadıklarını anlatırken çarpıttığı gerçekleri ortaya koymayı amaçlamıştır.⁴⁸ Kitabın ideolojik rengi zaman zaman fazlaca ön plana çıksa, Efe ilk revizyonlarda sıkça görülen sert bir üsluba sahip olsa ve birincil kaynak olarak sadece basılı malzemeyi kullansa da anlatılagelen Eşref'le gerçek Eşref arasındaki mesafeyi gözler önüne sermesi açısından öncü

47 Safi, "A Historical Assessment with Particular Reference to its Operations Against British Occupied Egypt", 137-142.

48 Ahmet Efe, *Efsaneden Gerçeğe Kuşçubaşı Eşref* (İstanbul: Bengi Yayınları, 2007).

bir rol üstlenmiştir. Bunun yanı sıra mevcut ikincil kaynaklara erişme ve kullanmadaki başarısıyla konuyla ilgilenenlere gayet anlaşılır ve kolay takip edilebilir bir Eşref biyografisi sunmuştur. Ancak Efe yaptığı tarih okumasında griye yer vermediği için Eşref'in vatan hainliğine odaklanmış ve bu reaksiyoner tavrından ötürü yer yer zorlama iddialar ileri sürmüştür. Yine de bunlar çalışmanın görmezden gelinmesini ve hafife alınmasını kesinlikle meşru kılmaz. Hatta denebilir ki Efe'nin çalışması göz önünde bulundurulmadan yapılacak bir Eşref analizi eksik kalmaya mahkumdur. Bu bakımdan, en güncel Kuşçubaşı monografisinin yazarı olan Benjamin Fortna'nın Efe'den "Kemalist", "ortaokul öğretmeni ve amatör tarihçi" olarak bahsetmesini ve Efe'nin kaydadeğer kısmı isabetli olan "düzeltme" ve "yalanlama"larını küçümsemesini akademik değil siyasi bir tavrın sonucu olarak değerlendirmek gerekir.⁴⁹

Fortna'nın kaleme aldığı monografiye gelince, Efe'nin kitabından dokuz sene sonra yayımlanan bu çalışma, Eşref'in şu ana kadar sadece Cemal Kutay tarafından kullanıldığını düşündüğüm şahsi evrakına ve yoğun bir arşiv araştırmasına dayanır. Fortna bu sayede Eşref'in takibi oldukça zor olan hayatını teferruatlı bir şekilde ele alır. Buna ek olarak, Eşref ve ailesinin tarihi ile Eşref'in şahsi ilişkiler ağını Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş döneminin hızla dönüşen siyasi ve sosyal hayatının içerisinde konumlandırarak mercek altına alır. Bu bakımdan kitabın literatürdeki yeri yadsınamazsa da, Fortna'nın temelde Eşref'in beyanlarını esas alması ve onun yalan, çarpıtma ve yok sayma eğilimine dair genel analiz içinde kaybolan ufak şerhler düşmekle yetinmesi, bu önemli

49 Benjamin Fortna, *The Circassian: A Life of Esref Bey, Late Ottoman Insurgent and Special Agent* (New York: Oxford University Press, 2016), 4. Kitap, yayımlanmasından bir sene sonra Selçuk Uygur'un harika çevirisiyle Türkçeye kazandırıldı. Benjamin Fortna, *Kuşçubaşı Eşref: Efsane Teşkilat-ı Mahsusa Subayının Hayatı* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2017). Fortna bu yaklaşımı *Kuşçubaşı Eşref'in Eşi Pervin'in Savaşı*'nda da sürdürmüş ve Efe'nin çalışması hakkında analitik bir değerlendirme yapmak yerine bu çalışmadan "amatör bir tarihçi olan Ahmet Efe'nin Eşref hakkında genellikle olumsuz bir üslup sergilediği oldukça kusurlu bir çalışma" şeklinde bahsetmeyi tercih etmiştir. Benjamin C. Fortna, *Kuşçubaşı Eşref'in Eşi Pervin'in Savaşı* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2019), 15.

monografiye hâlel getirmiştir. Halbuki Eşref'i konu eden herhangi bir çalışmada eleştirel yaklaşımın elden bırakılmaması bir tercih değil bir zorunluluktur. Zira Efe'nin monografisi açıkça göstermiştir ki, Eşref'in halen popüler tarih kadar akademinin de gündeminde olması, kendisini yayın dünyası aracılığıyla tarihin öznesi haline getirmiş olmasından kaynaklanmaktadır.

Bununla birlikte, Fortna'nın Eşref monografisi literatüre yapılmış önemli bir katkıdır. Ancak aynıısını yine Fortna'nın yayına hazırladığı *Kuşçubaşı Eşref'in Eşi Pervin'in Savaşı* adlı kitap için söylemek ne yazık ki mümkün değil.⁵⁰ Çünkü Fortna, görünürde Eşref'in karısı (Fatma) Pervin'in hatıratı olan bu metnin gerçekte böyle olmayabileceği ihtimalini –bu yönde pek çok delil olmasına karşın– gündemine almamıştır. Ben, bu hatıratın büyük ihtimalle Pervin değil Eşref tarafından kaleme alındığını sanıyorum. Bana bunu düşündüren her şeyden önce hatıratın içeriği oldu. Zira söz konusu metnin, kocası gayrinizami harpçi olan bir kadının kişisel tecrübesini anlattığı bir hatıratı ziyade Eşref'in başından geçenleri teyit etmeye, vurgulamak istediklerini ön plana çıkarmaya ve görünmez kılmak istediklerinin üstünü kapatmaya hizmet eden bir metin olduğu aşikar. Sadece içeriğe değil, biçime dair unsurlar da metnin gerçek yazarının Eşref olduğu görüşümü destekler nitelikte: Sayfa sayılarının yazılışından ana metne ekleme yapma biçimine, ekleme yapmak için kullanılan işaretlerden alt başlıkların yazılışına, başlık altlarının çizilme tarzından konuşma çizgilerinin kullanımına kadar pek çok biçimsel unsur, Eşref'in kendi el yazısıyla kaleme aldığını bildiğimiz metinlerdeki biçimsel unsurlarla birebir örtüşüyor. Dahası, Pervin'e ait olduğu öne sürülen el yazısı, Eşref'in el yazısını fazlasıyla andırıyor. Dolayısıyla Eşref'in şahsi evrakına vakıf olan Fortna'nın bu metnin Eşref tarafından yazılmış olma ihtimalini dahi tartışmayışı ciddi bir metodoloji sorunu olmanın ötesinde kaynaklara eleştirel gözle yaklaşmamanın tarihsel anlatı ve analizleri ne denli çarpıtabileceğini fark etmemizi sağlıyor.

50 Fortna, *Pervin'in Savaşı*.

EŞREF'İN PSİKOBYOGRAFİSİ

GÖRÜLDÜĞÜ ÜZERE Eşref ile popüler tarihçiler, akademisyenler, gazeteci ve siyasiler arasındaki işbirliği günümüze kadar uzanan ciddi sorunlara kapı aralamıştır: Eşref yazılarında kendini bir kahraman olarak tasvir etmiş ve bu tasvir yukarıda anılan kişiler tarafından yapılan yayınlar yoluyla dolaşıma girmiştir. Sonuç olarak Eşref'in kendine dair oluşturmak istediği algı zaman içinde kamuoyunun ve akademinin kaydadeğer bölümü tarafından tarihi bir hakikat olarak kabul görmüş ve bir Kuşçubaşı kültü oluşmuştur. Buna karşı çıkanlar ise, çoğu kez Eşref'i hain olarak yaftalamayı tercih etmişlerdir. Yani, Eşref hem popüler tarih alanında hem de akademik çalışmalarda kahraman-hain, muhalif-yandaş gibi dikotomiler çerçevesinde ele alınmıştır.

Halbuki ne insan ne de tarih bu denli siyah-beyazdır. Dolayısıyla eğer Eşref'i, onun yakın tarihimizdeki gerçek rolünü, neden ve nasıl eş zamanlı olarak kahraman ve hain addedilebildiğini anlamak istiyorsak, bütün bu hararetli tartışmaların ve bunların üzerine kurulu olduğu dikotomilerin ötesindeki gri alana geçmemiz ve bir insan olarak Eşref'i görmemiz gerekiyor. İşte elinizdeki kitap, bu düşünceden hareketle Eşref'in gerçekte kim olduğunu, neyi hangi saikle yaptığını anlama ve bu sayede literatüre egemen olan yaftalamacı ve yüzeysel yaklaşımların ötesine geçme çabasının bir ürünüdür. Başka türlü ifade etmek gerekirse bu kitapla, hakkında kendi yazdıkları da dahil olmak üzere ciddi bir

külliyat olmasına karşın aslında hala bir muamma olan Eşref'i önce bir insan sonra da bir tarihi figür olarak yeniden anlamayı ve konumlandırmayı arzu ediyorum.

Umut ediyorum ki bu çaba, Eşref'in sürgünden firar ederek kanun kaçağı oluşundan Teşkilat-ı Mahsusa'nın ilk başkanı Süleyman Askeri ile rekabetine, Milli Mücadele'de Ankara ile birlikte hareket ederken saf değiştirip Yunan tarafına geçişinden 1930'larda affını istemesine, 1938 affıyla Türkiye'ye dönmeyip Mısır'a gitmeyi tercih edişinden 1950'de Türkiye'ye gelişi ve bitmek tükenmek bilmeyen yayın faaliyetlerine kadar birçok bilinmeyen üstündeki perdeyi aralamamıza yardımcı olacak.

Hareket noktam Eşref'in hayat hikayesi olacak. Eşref'in bu hikayede görmemizi arzu ettiği, hatta bunun için ömrü boyunca ciddi mesai harcadığı anayol yanında, hakkında suskun kaldığı partikalara ve çıkmazlara da dikkat kesileceğim. Bu yüzden kolay bir işe koyulmadığımı biliyorum. Ancak araştırmanın zorluğu bununla sınırlı değil. Düşünce, inanç ve değerler dünyası ile geçmişe ait olan bir kişi hakkında kafa yormanın beraberinde getirdiği zorluk da söz konusu. Ayrıca, bir başkasını anlama çabasına çoğu zaman kendini anlama çabası eşlik ettiğinden, bu kitabı yazdığım süreçte sık sık dönüp kendime baktığımı ve bunun Eşref'le bir tür bağ kurmama sebep olduğunu itiraf etmeliyim. Bunun farkında olsam ve sürekli olarak onunla aramdaki duygusal mesafeyi mümkün mertebe korumaya çalışmış olsam da, mutlak nesnellik gibi bir iddiam yok. Kaldı ki, bunun mümkün olduğuna zaten inanmıyorum.

Kitapta iki aşamalı, oldukça sade bir yöntem izleyeceğim. "İkinci Bölüm"de Eşref'in kendinden bir kahraman yaratmak maksadıyla kaleme aldığı anlatılarla tarihi olaylar arasındaki mesafeyi ortaya koymaya çalışacağım. Eşref'in neredeyse tüm hayatını kuşatan bu bölümde kendine dair anlattıklarının sağlamasını yapmanın yanı sıra yeni bilgi ve belgeler ile biyografisine katkı sunacağıma da inanıyorum.⁵¹ Eşref'in yaşadıklarıyla yazdıkları

51 Bu kitabın "İkinci Bölüm"ündeki bazı alt başlıkların tarihçi Ahmet Ef'e'nin kitabında yer alan ve bana kimi noktalarda yol gösterdiğini teslim etmem gereken konu başlıklarıyla yer yer örtüşmesi tabiidir, zira konuya farklı bakış açılarıyla

arasındaki farklılıklar onun gerçeği nasıl filtrelediğini yahut nasıl işlediğini ortaya koyacağı için, algı ve düşünce dünyası hakkında bizlere çok önemli ipuçları verecek. “Üçüncü Bölüm”de ise bu ipuçlarından hareketle Eşref’i; kendini, çevresini ve yaşadıklarını gerçekte olduğundan farklı bir şekilde algılamaya sevk etmiş olması muhtemel kişisel ve bağlamsal faktörlerden söz edeceğim. İlk bölüm gibi kronolojik ilerleyecek bu bölümde, Eşref’in hayatında temsil kabiliyeti olduğunu düşündüğüm kesitler üzerinden onun gerçeklikle kurduğu sorunlu ilişkinin ne zaman ve nasıl oluştuğunu, geliştiğini ve dönüştüğünü analiz edeceğim.

Anlaşılabileceği üzere bu kitap, bir tarihçinin psikobiyografi denemesidir. Kitabı yazarken hem tarih disiplininin analitik araçlarını hem de psikolojinin, psikanalizden bilişsel teorilere uzanan çeşitli araçlarını kullandım. Ayrıca, postyapısalcılık ve yapısökümcülüğten de faydalandım. Ancak bu yöntemlerin hiçbiriyile mutlak bir sadakat ilişkisi kurmadım. Zira düşünce hayatında, hatta hayatın kendisinde belirli bir disipline, ekole, tekniğe, yaklaşıma ya da bir ideolojiye tümüyle bağlı kalmanın veya tümüyle karşı çıkmanın beraberinde ekseriyetle yüzeysellik ve tek boyutluluk getirdiğine, farklı okuma ve anlama araçlarından yararlanmanın ise hakikati layık olduğu derinlik ve çok boyutluluk içerisinde görmeyi kolaylaştırdığına inanıyorum.

yaklaşmamıza karşın ikimiz de Eşref’in hayat hikayesini kronolojik olarak ele alıyor ve bu hikayedeki muhayyel unsurları tespit ediyoruz. Bununla birlikte, Eşref’e ait ego-dokümanlardaki birçok tuzağa ilk defa bu çalışmada (ve bu çalışmaya da kaynaklık eden, 2006’da bitirdiğim yüksek lisans tezimde) dikkat çekiliyor. Hakkında özgün tespit ve değerlendirmeler yaparak Eşref’in biyografisine katkıda bulunduğuma inandığım bu tuzaklar arasında şunları özellikle zikretmek isterim: Eşref’in ismi ve lakabı, Kuleli Askeri Lisesi’nde karıştığı kavga, Arabistan Devrimci Komitesi’ndeki rolü, hac kafilesini rehin alışı, Libya direnişindeki işlevi, Mustafa Kemal (Atatürk) ile olan hukuku, 27 Ocak 1912 baskını ile olan ilişkisi, Mustafa Kemal’in (Atatürk) göz hastalığının tedavisine verdiği destek, I. Balkan Muharebeleri ve Türkiye Teşkilat-ı Mahsusa’sındaki konumu, Garbi Trakya Hükümeti’ndeki pozisyonu, Teşkilat-ı Mahsusa Başkanlığı görevi, Teşkilat-ı Mahsusa’nın Hindistan misyonu ve Orta Asya planları üzerindeki etkisi, Teşkilat-ı Mahsusa’nın Arabistan, Sina ve Kuzey Afrika Müdürlüğü görevi, Yakup Cemil hadisesindeki konumu, Milli Mücadele’ye dair bazı iddiaları.

EŞREF

En nihayetinde bu kitap akademik bir çalışma olmadığı için deneysel bir yaklaşım benimseyerek sınırlarımı zorlamaktan çekinmedim. Akademide saha, futbol sahası gibi sınırlı. Benim yaptığım da top oynamanın bir türü ama bu kitapta tabir caizse kırdaki top oynamanın özgürlüğünü tecrübe ettim. Yani beni sınırlandıran kireç çizgiler yok. Bu rahatlığın farkındayım.

Şimdi Eşref'in anlattıklarıyla gerçekler arasındaki farklılıklara ve bunların bizlere neler anlattığını detaylandırmaya geçebiliriz...

İKİNCİ BÖLÜM

EŞREF'İ YENİDEN İNŞA ETMEK

KİM BU EŞREF?

Soyu

EŞREF'in babası Mustafa Bey'in¹ ailesi Çerkeslerin Ubıh koluna mensuptu. Annesinin soyu ise "Kafkasyalı lider" Sultan Sencer Han'a dayanıyordu.² Özellikle anne tarafından soyu, Eşref'in hayatında önemli bir yere sahiptir. Eşref'e, ailesine ve yaşamına dair detayları, birinci elden edindiği bilgilere dayanarak aktaran Cemal Kutay'ın, Eşref'in kardeşi Selim Sami'nin hayatını anlatırken altını çizdiği bir husus, bize bu konuda önemli bir ipucu verir: Kutay'a göre Sultan Abdülaziz, soyları Sultan Sencer'e dayandığı gerekçesiyle Eşref ve Selim Sami'nin dedelerinin Kafkasya'dan hicret etmelerini sağlamış ve onlara Manyas'ın Kızıksa (Kızıl Kilise) köyünü vermiştir.³ Her ne kadar bu bilginin

- 1 Nuri, Mustafa Bey'in mahlasıdır. İŞÜA; Eşref Kuşçubaşı'dan Asaf Tugay'a mektup (17 Eylül 1962, Söke); no: 001570589009.
- 2 Kutay, *Türkiye İstiklal ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi*, c. 10, 5749. Stoddard ve Danişman, beraber kaleme aldıkları Eşref Kuşçubaşı biyografisinde Mustafa Bey'in Çerkeslerin Ubıh koluna mensup olduğunu belirtirler, fakat hemen akabinde Eşref'in hem babasının hem de karısının soyunun Sultan Sencer'e dayandığını aktararak kendileriyle çelişirler. Stoddard ve Danişman, *Eşref Bey'in Hayber Anıları*, 215. Buna karşın Stoddard, Eşref'in baba tarafından soyunun Ubıhlara dayandığını doktora tezinin bir parçası olarak kaleme aldığı biyografide açık bir şekilde ifade eder. Stoddard, "A Preliminary Study of the Teşkilat-ı Mahsusa", 161. Dolayısıyla Stoddard ve Danişman'ın, Eşref'in babasının ve karısının soyunun Sultan Sencer Han'a dayandığı şeklindeki görüşü sehven ifade ettiklerini söyleyebilirim. Eşref'e ait gün yüzüne çıkmış olan ego-dokümanlarda söz konusu bilgilerin yer almayışı bu görüşümü destekler niteliktedir.
- 3 Cemal Kutay, *Ana-Vatan'da Son Beş Osmanlı Türk'ü* (İstanbul: Tarih Yayınları, 1962), 22-24. Kutay, bir başka kitabında Eşref'in sülalesinin "Sencer hanedanının

sağlamasını yapamasak da, hikayenin kendisi Eşref'in ve ailesinin Sultan Sencer soyundan gelmekle gurur duyduklarını ortaya koyar. Bunun bir diğer göstergesi, aile mensuplarına verilen isimlerdir: Eşref, 1915 yılında doğan oğluna anne tarafından dedesi olan Sencer Bey'in ismini vermiştir,⁴ ki bu kişi, Sencer ismini de muhafaza eden Kara Hüseyin Bey olmalıdır.⁵ Keza, Eşref'in dayısının ismi de Hacı Murat Sencer Bey'dir.⁶

İsmi

Bizzat Eşref de "Sencer" ismini zaman zaman kullanmıştır, ancak "İzmirli Eşref", "Çerkes Eşref", "Kuşçubaşı Eşref", "Kuşçubasızade Eşref" yahut sadece "Eşref" gibi birçok farklı isimle bilinen Eşref, Sencer ismini gençlik yıllarında değil, Yunan tarafına geçtikten sonra, muhtemelen 1930'larda kullanmaya başlar. Öte yandan Sencer ismini hayatındaki bu büyük kırılmanın ardından sahiplenilen Eşref'in bu ismi farklı şekillerde kullandığı görülür. Örneğin Atatürk'e gönderdiği, ailesiyle ilgili bir telgrafı "Eşref Sencer Kuşçubaşı" olarak imzalarken,⁷ I. Dünya Savaşı sırasında 3. Ordu Kumandanlığı yapan Vehip Kaçı'ya gönderdiği tehdit dolu mektubu "Eşref Kuşçubaşı oğlu Sincarhan [Sencerhan]" şeklinde imzalar.⁸ Eşref'in Sencer ismini gençlik yıllarında kullanmaması ve ilerleyen yıllarda farklı şekillerde kullanması, bu ismin ona ailesi tarafından göbek adı veya ikinci isim olarak verilmediğine delalet eder.⁹ Bundan dolayı, Eşref'in Sencer ismini

bi'l-irsi ve ve'l-istihkak varisi" olduğunu öne sürer. Cemal Kutay, *Necid Çöllerinde Mehmet Akif* (İstanbul: Tarih Yayınları, 1963), 142.

4 Fortna, *The Circassian*, 165.

5 Kutay, *Son Beş Osmanlı Türk'ü*, 23.

6 İŞÜA; Eşref Kuşçubaşı'dan Doktor Fahri Can Bey'e mektup (3 Ocak 1962); no: 001552500007.

7 CBA; Eşref Sencer Kuşçubaşı'dan Atatürk'e çekilen telgraf sureti (23 Ağustos 1937); no: 711165.

8 CBA; Kuşçubaşıoğlu Eşref Sincarhan'dan Vehip (Kaçı) Paşa'ya mektup (adresiz, tarihsiz); no: 481081.

9 Eşref'in Granta Mezarlığı'nda (Söke, Aydın) bulunan aile kabristanı ziyaret edildiği takdirde, kızı Cuyap, oğlu Feridun ve Feridun'un eşi Aliye'nin mezar taşlarında

ayrıcalklı bir soya mensup olduğuna dikkat çekmek amacıyla kullandığını düşünüyorum. Ayrıca Eşref bu şekilde baba tarafından Çerkeslerin köle sınıfından geldiği bilgisinin üstünü örtmek istemiş de olabilir.¹⁰

Lakabı

Eşref'in ailesiyle ilgili bilgilerimiz oldukça kısıtlı olmakla birlikte, onunla özdeşleşen lakabının babasının saraydaki görevinden mülhem olduğunu biliyoruz: Mustafa Bey, Sultan Abdülaziz döneminde sarayda görevli olan Hacı Muhtar Bey ile evlenen kız kardeşinin, yani Eşref'in halasının bağlantıları sayesinde sarayın kuşçubaşısı Reşit Bey ile tanışarak Kuşçu Ocağı'na girer.¹¹ Eşref, ocakta hızla yükselen Mustafa Bey'in sonunda ocağın başına geçerek kuşçubaşı olduğunu söyler. Ne var ki Mustafa Bey'in, Eşref'in kendine lakap olarak seçecek kadar önemseydiği bu makama ulaştığı iddiası, içinde pek çok soru işareti barındırır.

Zira resmi evraka bakılırsa, Mustafa Bey'in sarayda hiçbir zaman kuşçubaşı olarak görev yapmamış olması kuvvetle muhtemeldir: 1898 yılına ait bir evraka göre bu tarihte Harem-i Hümayun kuşçu hademesi içinde yer alan Mustafa Bey, aynı yıl içerisinde, muhtemelen ikiz bir görevi yürütmek üzere Surre-i Hümayun ikinci müjdeciliğine atanır.¹² 1899 yılı Nisan ayına, yani Eşref ve ailesinin İstanbul'dan Hicaz'a sürgün edilmesinden yaklaşık bir sene öncesine ait bir evrakta ise, Osman Efendi isimli

isimlerinin yanında –Sencer'in bir varyasyonu olan– Sençer isminin yazılı olduğu görülebilir.

10 Eşref'in Milli Mücadele döneminde Adapazarı'nda kabul görmeyişinde ailesinin köle kökenli oluşunun etkili olduğu ifade edilmiştir. Hacim Muhittin Çarıklı, *Balikesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuva-yı Milliye Hatıraları (1919-1920)* (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1967), 108; Efe, *Kuşçubaşı Eşref*, 150; Fortna, *The Circassian*, 243.

11 Stoddard, "A Preliminary Study of the Teşkilat-ı Mahsusa", 161; Kutay, *Türkiye İstiklal ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi*, c. 10, 5749 ve 5751.

12 T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi (BOA), İ.EV; Yıldız Sarayı Baş Kitabet Dairesi (12 Aralık 1898); Dosya (D): 20, Gömlek (G): 35.

bir şahıstan sarayın kuşçubaşısı ve Mustafa Ağa'dan sarayın kuşçu-i sanisi, yani ikinci kuşçusu olarak söz edilir.¹³ Yine resmi evraka göre Kuşçubaşı Osman Efendi'nin görevi en azından Surre-i Hümayun İmametî'ne tayin edildiği 1904 yılına kadar devam eder,¹⁴ ki Mustafa Bey'in 1900'den 1904'e kadar Arap Yarımadası'nda sürgünde olduğunu biliyoruz.¹⁵ Dahası bundan yıllar sonra, 1910'da Maliye Nezaretî'ne gönderilen, Mustafa Bey'in emekliliğine ilişkin bir evrakta kendisinin "Kuşçubaşı Muavini" olduğu belirtilir.¹⁶ Bütün bu bilgilerden hareketle, Mustafa Ağa'nın saray hizmetinde bulunduğu dönem boyunca asaleten kuşçubaşılık yapmadığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Bir diğer ifadeyle, resmi evraka yansıdığı kadarıyla Eşref'in babası sarayda kuşçubaşılık görevini değil ikinci kuşçuluk görevini ifa etmiştir.¹⁷

Eşref'in babası Mustafa Bey'in kuşçubaşı değil, kuşçu-i sani olarak görev yaptığına dair iddiamı destekleyen bir diğer delil, 1905 sonlarına ait bir telgraf. Bu telgraftan öğrendiğimize göre

13 BOA, İ.TAL; Yıldız Sarayı Baş Kitabet Dairesi (27 Nisan 1899); D: 171, G: 69.

14 BOA, BEO; Sadaret Mektubi Kalemî'nden Maliye ve Evkaf-ı Hümayun Nezaretî'ne (11 Temmuz 1904); D: 2367, G: 177499.

15 1904 yılı Şubat ayında Kürt Musa Bey, Abdülkadir Efendi ve Kuşçu Mustafa Ağa'nın Dersaadet'e doğru yola çıkıp çıkmadıkları Medine-i Münevvere Muhafızlığı'na sorulur. Ancak Mustafa Ağa, İstanbul'a birkaç ay sonra dönecektir. BOA, Y.PRK.BSK; Yıldız Sarayı Baş Kitabet Dairesi'nden Medine-i Münevvere Muhafızlığı'na (9 Şubat 1904); D: 71, G: 86.

16 BOA, ML.EEM; Mütেকaidin ve Mazulin-i Mülkiye Sandıkları Nezaretî'nden Maliye Nezaretî'ne; D: 886, G: 11.

17 Buna ek olarak, evrakta adı geçen Mustafa Ağa'nın Eşref'in babası olup olmadığı, yani ortada sadece bir isim benzerliği bulunup bulunmadığı dahi sorgulanabilir. Fakat 1899'da kuşçu-i sani olan Mustafa Ağa'nın yaklaşık beş yıl sonra, 1904'te sürgünden döndüğüne işaret eden bir evrakın mevcut olduğu hesaba katılınca Kuşçu-i Sani Mustafa'nın Eşref'in babası olma ihtimali güçleniyor. BOA, Y.PRK.UM; Şeyhül-Harem Osman Paşa'dan Başkitabet'e (2 Mayıs 1904); D: 69, G: 75. Keza, aynı tarihlerde yapılan bir yazışmada, Mustafa Ağa'nın sürgünden dönerek Dersaadet'e ulaştığı bilgisinin verilmesi ve bu zatın Eşref adındaki oğlunun bir senedir firarda olduğunun vurgulanması kendisinden "Kuşçu" ve "Kuşçu-i Sani Mustafa Ağa" olarak bahsedilen şahsın Eşref'in babası olduğunu tartışmaya yer bırakmayacak bir biçimde ortaya koyuyor. BOA, Y.PRK.UM; Şeyhül-Harem ve Medine-i Münevvere Muhafızlığı'ndan (7 Nisan 1904); D: 69, G: 47.

Eşref, bu tarihte seyyah kıyafetiyle Karadağ'dan Berane'ye gelir ve burada Osmanlı otoriteleri tarafından yakalanır. Durumdan Dahiliye Nezareti'ni haberdar etmek için gönderilen telgrafta, yakalanan şahsın, adı Mustafa olan babasıyla birlikte 1900 tarihinde Hicaz tarafına sürüldüğü aktarılır.¹⁸ Dahiliye Nezareti'ne on gün sonra çekilen bir başka telgrafa göre ise, Üsküp'te yapılan sorguda Eşref kendini "İzmir'de emlak-ı seniyye memuriyetinde bulunan sabık Kuşçu-i Sani-i Hazret-i Şehriyari Çerkes Mustafa Efendi'nin mahdumu [oğlu]" olarak tanıtır.¹⁹ Yani geleceğin Harbiye Nazırı ve Sadrazamı Mahmut Şevket Paşa'nın verdiği bilgi yanlış değilse Eşref, babasının kuşçu-i sani olduğunu bizzat beyan eder. Daha da önemlisi, Mustafa Ağa'nın kuşçu-i sani olduğu, Daire-i Sadaret tarafından²⁰, "saray-ı hümayun kuşçularından" olduğu ise Makam-ı Seraskeri Muhakemat Dairesi tarafından onaylanır.²¹ Her ne kadar Eşref'in yakalanmasına ilişkin söz konusu evraktan farklı olarak Zaptiye Nezareti evrakında Mustafa Bey'den kuşçubaşı olarak söz ediliyor olsa da, ben bu ifadenin sehven kullanıldığını düşünüyorum, zira bu evrakta başka hatalar da göze çarpıyor: Eşref'in ailesiyle birlikte Hicaz'a sürgün edildiği bilgisi, konuya ilişkin yazışmalarda bulunan diğer makamların malumuyken, Zaptiye Nezareti evrakında ailenin "buradan [İstanbul'dan] tebid edildiği[nin] anlaşılammış" olduğu belirtilir ve sürgün tarihi 1900 yerine 1902 olarak kaydedilir.²² İngiliz istihbarat raporları da Eşref'in lakabıyla ilgili savımı destekliyor: Eşref'in adının Kuva'yı Milliye'ye karşı ayaklanan Ahmet Anzavur ve Adapazarı'nda

18 BOA, DH.ŞFR; Kosova Valisi Birinci Ferik Mahmud Şevket'ten Dahiliye Nezareti'ne (8 Aralık 1905); D: 357, G: 72-1/1.

19 BOA, DH.ŞFR; Kosova Valisi Birinci Ferik Mahmud Şevket'ten Dahiliye Nezareti'ne (18 Aralık 1905); D: 357, G: 128-1/1.

20 BOA, Y.A.HUS; Kosova Vilayeti'nden Bab-ı Ali Daire-i Sadaret'e (12 Aralık 1905); D: 496, G: 104-1/1, 104-2/1.

21 BOA, DH.MKT; Makam-ı Seraskeri Muhakemat Dairesi'nden Dahiliye Nezareti'ne (17 Aralık 1905); D: 1029, G: 11-5/1.

22 BOA, DH.MKT; Zaptiye Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne (19 Şubat 1906); D: 1029, G: 11-8/1.

meydana gelen ayaklanma bağlamında zikredildiği Nisan 1920 tarihli bir raporda, “söz konusu Eşref Bey’in, geçenlerde Malta’da hapisten salıverilen İzmirli Kuşçuzade Eşref Bey olduğu” ifade ediliyor. Benzer şekilde, Britanya Atina Temsilciliği’nden Britanya Konsolos Yardımcısı’na gönderilen Nisan 1923 tarihli bir raporda, Yunan askeri otoritelerinin halkı Mustafa Kemal’e karşı kıskırtmak amacıyla çoğunluğu Çerkes 1400 kişiyi “Kuşçuzade Eşref Bey”in önderliğinde eğittiği bilgisi veriliyor.²³

Resmi evrakta verilen bilgiler kadar bizzat Eşref’in yazdıkları da, Mustafa Bey’in saraydaki görevine ve dolayısıyla Eşref’in lakabının sahilliğine dair şüphe uyandırıyor: Örneğin Eşref, Kuttay’ı bilgilendirmek üzere kaleme aldığı bir risalede, ailesinden “Kuşçuoğulları” olarak bahsediyor.²⁴ Keza, Ziya Şakir’e yazdığı bir mektupta kendisinden ve kardeşinden “biz Kuşçuoğulları Eşref ve Sami” diye söz ediyor, ancak mektubu bu ifadeyle çelişir biçimde “Eşref Kuşçubaşioğlu” şeklinde imzalıyor.²⁵

Buna karşın Osmanlı evrakında Eşref’ten, 1921 yılı Ocak ayında Milli Mücadele henüz sürerken Yunan tarafına geçmesini izleyen yıllarda nadiren de olsa “Kuşçubaşı” olarak söz edildiğini belirtmeliyim.²⁶ Bunun sebebi, Eşref’in Malta’daki esaretten

23 Public Record Office, FO: 371/5167 ve 3171/9102; aktaran Emrah Cilasun, “*Bâki İlk Selâm*” Çerkes Ethem (İstanbul: Belge Yayınları, 2004), 172-173.

24 İBB; Eşref Kuşçubaşı, *Teşkilat-ı Mahsusa ne idi?*, sayfa numarası yok; bel_mtf: 048021_01_082.

25 İBB; Eşref Kuşçubaşı’dan Ziya Şakir’e mektup (7 Kasım 1938, Atina); bel_mtf: 047684.

26 Milli Mücadele yılları öncesine ait resmi evrakta Eşref’in lakabının Kuşçubaşı olduğunu gösterecek bir emareye rastlanmıyor. Ayrıca Milli Mücadele yıllarına kadar, hatta birkaç istisna dışında Milli Mücadele yıllarında dahi resmi evrakta Eşref’ten “Kuşçubaşı” olarak değil “Eşref Bey”, bazen de “İzmirli Eşref”, “Teşkilat-ı Mahsusa’dan Eşref Bey” ve “Çerkes Eşref Bey” olarak bahsediliyor. BOA, DH.ŞFR; Vali Samih Bey’den Dahiliye Nezareti’ne (30 Mayıs 1915); D: 61, G: 521; Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti’nden Adana Vilayeti’ne (6 Aralık 1914); D: 346, G: 47; İstanbul Polis Müdüriyeti-i Umumisi’nden Konya Vilayeti’ne (27 Şubat 1916); D: 61, G: 132; İzmir Mutasarrıflığı’ndan Dahiliye Nezareti’ne (2 Mart 1920); D: 12, G: 660; HR.İM; TBMM Hükümeti Hariciye Vekaleti’nden Dersaadet Murahhaslığı’na (23 Ağustos 1923); D: 81, G: 57; HR.SYS; Hariciye Nezareti’nden Sadaret’e (3 Eylül 1919); D: 2210, G: 44/3.

dönerek Milli Mücadele'ye destek verdiği aylarda silah arkadaşlarına kendini yanlış tanıtmaması ve Ankara hükümetinin, resmi arşivler İstanbul'da bulunduğu için bu bilgiyi doğru kabul etmesi olabilir. Bununla birlikte, döneme tanıklık eden ve Eşref ile bizzat tanışıklığı olan kişiler tarafından kaleme alınan anılarda Eşref'ten genellikle "Kuşçubaşı" olarak bahsedildiği gerçeğini de dikkate almak zorundayız. Ancak bu bilgiyi yorumlarken söz konusu anıların, anlatılan olayların yaşandığı dönemden çok sonra, Kuşçubaşı lakabının diğer lakapların arasından sıyrılarak tabir caizse "norm" haline geldiği ve Eşref'le özdeşleştiği ileriki tarihlerde yazıldığını mutlaka hesaba katmalıyız. Bütün bu bilgilerden hareketle rahatlıkla şu çıkarımda bulunabiliriz: Mustafa Bey hayatının hiçbir döneminde saray kuşçubaşısı olarak görev yapmamış, buna karşın Eşref, Milli Mücadele ile yollarını ayırdığı dönemden itibaren Kuşçubaşı lakabını kullanmaya başlamış ve bu lakap zaman içerisinde onunla özdeşleşmiştir.

Kuleli Askeri İdadisi

Lakabıyla ilgili yanıltıcı bilgiler veren Eşref'in eğitim hayatına dair anlattıkları da yalan, tutarsızlık ve çarpıtmalarla doludur. Eşref, Stoddard'a Beşiktaş'taki Hamidiye Rüşdiyesi'ni bitirince Sultan Abdülhamit'in emriyle Kuleli Askeri İdadisi'nde saray memurlarının çocuklarına ayrılan "sınıf-ı mahsus"a kaydolduğunu aktarır. İddiasına göre okul idaresinin yaptığı baskılara –Eşref bu baskıların mahiyetinden söz etmez– dayanamaz ve sınıf arkadaşlarıyla birlik olup idareye karşı gelir. Sonuçta okuldan atılan öğrencilerden bazıları Bursa'ya, aralarında Eşref'in de olduğu diğerleri ise Edirne'ye gönderilir.²⁷ Eşref bu olayı, siyasi bilincinin ve eylemliliğinin erken yaşlarda oluştuğuna işaret etmek maksadıyla aktarır.

27 Stoddard, "A Preliminary Study of the Teşkilat-ı Mahsusa", 161; Stoddard ve Danışman, *Eşref Bey'in Hayber Anıları*, 215. Kutay'ın verdiği bilgiye göre Eşref okulundaki "isyan hadisesine" karıştığı için Edirne İdadisi'ne sürgün edilir. Kutay, *Türkiye İstiklal ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi*, c. 10, 5751.

Buna karşın Eşref, Tugay'a yazdığı bir mektupta, Edirne'ye sürgün edilişini okul idaresinin baskısına değil "Kule'nin Büyük Kavgası" olarak bahsettiği bir olaya bağlar. Tugay'a aktardığına göre Eşref, bu kavgada Ömer Podgoriçe, İhsan Divitçiler (Er-yavuz) ve Beylerbeyli Hasan Hoca ile aynı safta yer alırken, karşılarında Trablusgarplı Hadi, Osman Küçük, Mustafa Paşa ve on kadar Sanalı Arap bulunur. Kavgaya karışan öğrenciler, olay hakkında Divan-ı Harp tarafından yapılan tahkikat neticesinde Bursa ve Edirne'nin yanı sıra Manastır'a sürülür, ki Eşref bu son bilgiyi Stoddard'a aktarmamıştır. Sanalı Arap öğrencilerden bir ikisi Eşref'in kavgaya karıştığına dair ifade verdiği halde, Eşref arkadaşlarından farklı olarak sürgün cezası almaz. Zira mektebe Sultan Abdülhamit'in emriyle kaydedilmiş olduğundan başka bir mektebe gönderilebilmesi için ikinci bir emrin gerekli olduğu değerlendirilir. Mekatib-i Askeriye Nazır-ı Sani'si Rıza Paşa, Eşref'in babası Mustafa Bey'in kendisine yaptığı iyilikleri göz önünde bulundurarak bu ikinci emri almaya lüzum görmeyince Eşref, Kuleli'de okumaya devam eder. Ne var ki, altı ay kadar sonra Eşref'in babası sayesinde sürülmediğine dair dedikodular çıktığı için Mustafa Bey, II. Abdülhamit'le bizzat görüşerek oğlunun Edirne'ye gönderilmesini rica eder. Padişah'ın babasına hitaben sarf ettiğini öne sürdüğü sözleri aşağıda görüldüğü üzere doğrudan onun ağzından aktaran Eşref, bu şekilde olayın Stoddard'a aktardığı gibi muhaliflikle bir alakası olmadığını, alelade bir kavgadan ibaret olduğunu itiraf etmiş olur:

Mustafa! Kuleli vakasını bidayette bir isyan olarak haber almıştık. Hatta bir siyasi teşvikin parmağının olup olmadığı üzerinde de ehemmiyetle durulmuştu. Tahkikat neticesinde bilinmiş oldu ki, bu mesele çocukça mütalaa ve yanlış mülahazalar neticesi hiçbir mana ifade edemeyen ve delikanlılığın muhakemesizliklerinin eserinden gayri bir hükme varılamayan tabir ve mana-yı tammiyla, kanlarının delice tesirinin gayri bir şeyin bulunmadığı muhakkak olmakla, ehemmiyetten ari ve tehlikeden beri bir kazıyye şeklini

almıştır. Bu sebepten, ele alınacak ciddi bir şey değildir. Ben Arnavut, ben Arap, ben Çerkes kavgasından ibaret.²⁸

Görüldüğü üzere Eşref, “Kule’nin Büyük Kavgası” olarak adlandırdığı hadiseyi, farklı şahıslara birbiriyle çelişen bir şekilde anlatır. Bu durum, Eşref’in siyasi eylemliliğini bu kadar erken bir tarihe çekmesinin maddi temelden yoksun olduğunu gösterir.

Harbiye Mektebi

Eşref, kavgaya karıştığı gerekçesiyle Edirne’ye sürgün edilir edilmesine ama bir süre sonra İstanbul’a geri döner. Kuleli Askeri İdadisi’nden mezun olur ve Mekteb-i Harbiye’ye girer.²⁹ Aktardığına göre, Mekteb-i Harbiye’nin süvari sınıfına kaydolmak istemesine karşın Hilmi Paşa, Kalafat İbrahim ve Esat Bey’den oluşan heyetin huzurunda çektiği kurada piyade çıkar. Ancak bu neticeyi kabullenemediğinden babasından yardım ister. Eşref, Padişah’ın babasının ricası üzerine verdiği “Yıldızlı Eşref Efendi’nin ba-irade-i seniyye hazret-i hilafetpenahi süvari sınıfına kayd ve kabulü...” şeklindeki irade sayesinde süvari sınıfına kabul edildiğini³⁰ ve Harbiye Mektebi’ni süvari zabiti olarak bitirdiğini öne sürer.³¹

Hayatını anlatırken, Harbiye yıllarının hayatının geri kalanını şekillendiren çok önemli bir dönem olduğunu ifade eden³² Eşref, sık sık Harbiye’den dem vurur. Örneğin aralarında kendisinin nefret ettiği, Tugay’ın pek hoşlanmadığı Vehip (Kaçı) Paşa’nın biraderi Ders Nazırı Esat Paşa, Muhyittin Bey³³ ve Sofu

28 İŞÜA; Eşref Kuşçubaşı’dan Asaf Tugay’a mektup (17 Haziran 1962, İzmir); no: 001570585009.

29 Stoddard, “A Preliminary Study of the Teşkilat-ı Mahsusa”, 161; Stoddard ve Danışman, *Eşref Bey’in Hayber Anıları*, 215.

30 İŞÜA; Eşref Kuşçubaşı’dan Asaf Tugay’a mektup (23 Haziran 1962, Söke); no: 001570586009.

31 Kutay, *Türkiye İstiklal ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi*, c. 10, 5751.

32 İBB; Eşref Kuşçubaşı’dan Ziya Şakir’e mektup (7 Kasım 1938, Atina); bel_mtf: 047684.

33 İŞÜA; Eşref Kuşçubaşı, “Fırka Kumandanı Muhyiddin Bey’in Hokkabazlıklarından Bir Parça” başlıklı yazı (tarihsiz).

Kamil'in³⁴ de bulunduğu hocalarla ilgili bilgiler verir. Ayrıca, Harbiye Mektebi'ndeki eğitim hakkında değerlendirmeler yapar: Enver Paşa'nın bulunduğu bir ortamda, Başkumandanlık namına getirilen bir evrakın, imzalandıktan sonra Almanlara gönderilmesi ve bu görevi iyi derecede Almanca bilen Yenibahçeli Şükrü'nün yerine getirmesi gündeme gelir. Eşref'in, buna Harbiye'de adab-ı muaşeret dersleri verilmediğini belirterek itiraz etmesi üzerine Enver Paşa görevi Kazım Orbay'a verir.³⁵

Ne var ki, Eşref'in Harbiye yıllarına dair anlattıkları, aslında Harbiye Mektebi'nden mezun olamadığı gerçeğini perdelemeye yarayan bir paravandan ibarettir. Zira Eşref, her ne kadar Harbiye'den süvari zabiti olarak mezun olduğunu iddia etse de, henüz ikinci sınıftayken babası Mustafa Bey ve kardeşi Selim Sami ile beraber Hicaz'a sürgün edilir. Sadaret makamı tarafından Kosova Vilayeti'ne, Berane'de yakalanan Eşref hakkında gönderilen yazıda yer alan bilgiler bunu açıkça ortaya koyar. Bu evrakta, Eşref'in sürgüne gönderilmeden önce Beşiktaş Muhafızlığı'ndan gelen bir "memur-i mahsus" ile Mekteb-i Harbiye'den aldırıldığı ve ardından babasıyla birlikte sürgüne gönderildiği bilgisi yer alır. Keza, Mekatib-i Askeriye-i Şahane Nezareti bu sebepten ötürü okuldan kaydının silindiğini bildirir.³⁶

Dolayısıyla Eşref'in Stoddard'a verdiği bilgiler yanıltıcıdır: Eşref, 1898 yılında Harbiye Mektebi'ni bitirmediği gibi, Hicaz'a mezun olduktan sonra gönderildiğini öne sürdüğü Makedonya'daki siyasi faaliyetleri sebebiyle sürgün edilmemiştir.³⁷ Fakat mektepli olmamasına karşın Eşref'in 1907-1908 civarında

34 İŞÜA; Eşref Kuşçubaşı'dan Asaf Tugay'a mektup (22 Ağustos 1962, Kuşadası); no: 001570587009.

35 İŞÜA; Eşref Kuşçubaşı'dan Asaf Tugay'a mektup (tarihsiz, adressiz); no: 001570603009.

36 BOA, BEO; Sadaret'ten Seraskeriye'ye (29 Kasım 1905), D: 2712, G: 203385-1/1; BOA, BEO; Sadaret'ten Kosova Vilayeti'ne (6 Aralık 1905); D: 2714, G: 203530-1/1. Ayrıca bkz. BOA, DH.MKT; Makam-ı Seraskeri Muhakemat Dairesi'nden Dahiliye Nezareti'ne (17 Aralık 1905); D: 1029, G: 11-5/1.

37 Stoddard, "A Preliminary Study of the Teşkilat-ı Mahsusa", 162; Stoddard ve Danışman, *Eşref Bey'in Hayber Anıları*, 215-216.

3: “Jandarma mülazımlıktan bi’l-istifa gönüllü olarak Derne’ye giden mücahidinden Eşref Bey” (Kaynak: *Resimli Kitap*, 13 Temmuz 1912)

jandarma mülazımlığı yapmış olması kuvvetle muhtemeldir. İleri-
de değineceğim vazifeleri buna delil teşkil ettiği gibi Trablusgarp’a
gitmeden önce jandarma üniformasıyla çektiği bir fotoğraf da
bu bilgiyi doğrular niteliktedir. Nitekim, fotoğrafın açıklamasın-
da “Jandarma mülazımlıktan bi’l-istifa gönüllü olarak Derne’ye
giden mücahidinden Eşref” yazar.³⁸

Eşref, hayatının bu dönemini anlatmayı tercih etmez. Söz ko-
nusu döneme dair verdiği nadir bilgilerden biri, Hicaz sürgününden

38 *Resimli Kitap* 7, no: 42 (13 Temmuz 1912), 340.

fırar ettikten sonra çölde kanun kaçağı olarak yaşarken, kendisine rejim karşıtı eylemlerini bırakma karşılığında jandarma binbaşılığı teklif edildiğidir. Benzer şekilde, çöldeki arkadaşlarına da çeşitli rütbeler teklif edilmiştir. Fakat Eşref, arkadaşlarının aksine, başka kaynaklarla sağlamasını yapamadığımız bu teklifi reddettiğini ifade eder.³⁹ Buna karşın Eşref'e, daha sonraki bir tarihte, Doktor Nazım'ın II. Meşrutiyet öncesinde İzmir'de teşkilatlandığı sıralarda muhtemelen İttihat ve Terakki'den gelen talimatla ve eylemlerini bırakma karşılığında jandarma mülazımlığı görevinin verildiğini tespit edebiliyoruz.⁴⁰ Teşkilat-ı Mahsusa'ya dahil olduğu dönemdeyse bazı kayıtlarda ondan yüzbaşı olarak bahsedilir.⁴¹ Bu da Eşref'in Harbiye Mektebi'ni bitirmese dahi I. Dünya Savaşı'nda ordunun subay ihtiyacını karşılamak üzere devreye sokulan ihtiyat zabıtlığı sisteminden yararlanarak ihtiyat yüzbaşısı olduğunu gösterir.⁴²

Eşref'in aile ve eğitim hayatı ile jandarma mülazımlığı yaptığı dönemlere dair buraya kadar aktardıklarım, onun kendisini bir kahraman olarak görmesine ve lanse etmesine neden olan grandiyöz tavrı hakkında epey ipucu veriyor. Eşref'in bu tavrının, herkes gibi onun da kimliğinin en temel ve en görünür parçası olan ismiyle kurduğu ilişkiden başlayarak hayatının tüm veçhelerine sirayet ettiği görülüyor. Bu hususta, Sencer adının, Eşref'in ikinci adı yahut göbek adı olup olmamasından ve validesinin soyunun gerçekten Sultan Sencer'e dayanıp dayanmamasından

39 İŞÜA; Eşref Kuşçubası'dan Asaf Tugay'a mektup (22 Ağustos 1962, Kuşadası); no: 001570587009.

40 Aynı kaynakta, Çerkes Ethem'in ağabeyi Çerkes Reşit'in yüzbaşı, Çerkes Tevfik'in mülazım-ı evvel ve Eşref'in kardeşi Selim Sami'nin polis müfettişi yapıldığı belirtilir. Eşref hakkında "İkinci Macera" başlıklı notlar (tarihsiz). Ayrıca bkz. Ahmet Eyicil, "Nazım Bey", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 32 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2006), 446-447.

41 *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Sina-Filistin Cephesi-Harbin Başlangıcından İkinci Gazze Muharebeleri Sonuna Kadar*, c. 4, (Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Askeri Tarih Yayınları, 1979), 110.

42 İhtiyat zabıtlığı hakkında daha fazla bilgi için bkz. Mesut Uyar, "İhtiyat Zabıt Namzedi Olmak", *Çanakkale 1915*, no: 16 (2013): 22-27.

bağımsız olarak şunu rahatlıkla söyleyebiliriz: Eşref, Milli Mücadele’de taraf değiştirmesini izleyen yıllarda “Sencer” ve varyasyonlarını isminin bir parçası olarak kullanarak soylu bir aileden geldiğini vurgulamak ister. Keza Eşref’in “Kuşçubaşı” lakabını kullanması da bu grandiyöz tavrın bir diğer tezahürü olarak okunabilir: İlgili resmi evrak, Eşref’in kimliğinin en önemli olmasa bile muhakkak en görünür bileşeni olan lakabını kurguladığını kuşkuya yer bırakmayacak şekilde ortaya koyar. Kısaca, Kuşçubaşı lakabı, tıpkı Sencer adı gibi, Eşref’in kendini gerçekte olduğundan daha önemli göstermesine hizmet eder.

Benzer şekilde, Eşref’in Kuleli Askeri İdadisi yıllarına dair anılarında sürekli olarak bu dönemde sahip olduğu iltimaslı pozisyona ve siyasi bilincinin ve muhalif kimliğinin çok erken yaşlarda oluştuğuna dikkat çekerek muhataplarında hayranlık uyandırmaya çalıştığını söylemek pekala mümkündür. Eşref’in Harbiye Mektebi’ni bitir(e)meyişini saklaması da bunun şişkin benliğine zarar vereceğini düşünmesinden kaynaklanıyor olmalıdır. Nitekim, askeri okulu yarıda bırakan ve rütbece ihtiyat yüzbaşılığı’nın ötesine geçemeyen Eşref seneler sonra, esir hayatı yaşayacağı Malta’ya sevk edilirken götürüldüğü Kasrû’n-Nil Kışlası’nda iki İngiliz küçük zabitanın birbirlerine onu göstererek kıvançla “Türkîş Kolonel-Türk Miralayı [albay]” dediklerini anlatacaktır.⁴³ Ne var ki, hatıratının mevzubahis bölümünde ya da bir başka yerinde bu sözü tashih etmeye tenezzül dahi etmeyecektir. Özetle Eşref, henüz hayatının erken dönemlerinde gerçekliğin onu tatmin etmediği noktalarda başarıyı düşlemeye ve düşlerini gerçekliğe tahvil etmeye başlamış ve bunu hayatının geri kalan kısmında da sürdürmüş gibi görünmektedir.

43 Stoddard ve Danışman, *Eşref Bey’in Hayber Anıları*, 157.

SÜRGÜN YILLARI

HARBIYE MEKTEBİ'NDEN kaydı silinen Eşref'in ailesiyle birlikte Hicaz'a sürülmesiyle başlayan, sürgünden kaçmasıyla devam eden ve Berane'de Osmanlı otoritelerince yakalanmasının ardından İzmir'e dönüşüyle son bulan dönem, onun hayatındaki en kritik dönemeçlerden birini teşkil eder. Buna karşın Eşref 1900-1906 yıllarına tekabül eden bu döneme dair pek az bilgi verdiği gibi elimizdeki ilgili evrak da son derece sınırlıdır.

Payitahttan Mekke'ye

Ailesiyle birlikte İstanbul'dan sürülen Eşref'in sürgün hayatının ilk durağını tespit etmek kolay değildir. Bir evrakta, Eşref ve ailesinin "Hicaz tarafına tebid olunduğu" söylenir, fakat şehir ismi verilmez.⁴⁴ Bir başkasında, Mustafa Ağa'nın "saray-ı hümayun-ı mülukane kuşçularından iken" "Medine-i Münevvere'de ikamet etmek üzere [kuşçuluk] hizmetinden afv buyurulmuş" olduğu aktarılır,⁴⁵ ki bu da bize ilk sürgün yerinin Medine olduğunu düşündürür. Buna karşın bir diğer resmi evrakta, Eşref'in "pederi [ve] Sami namındaki biraderiyle beraber Mekke-i Mükerreme'ye ve badehu [ondan sonra] Medine-i Münevvere'ye gitmiş" olduğu ifade edilir.⁴⁶

44 BOA, DH.ŞFR; Kosova Valisi Birinci Ferik Mahmud Şevket'ten Dahiliye Nezareti'ne (28 Kasım 1905); D: 357, G: 72-1/1.

45 BOA, BEO; Sadaret'ten Kosova Vilayeti'ne (6 Aralık 1905); D: 2714, G: 203530-1/1.

46 BOA, DH.ŞFR; Kosova Valisi Birinci Ferik Mahmud Şevket'ten Dahiliye Nezareti'ne (8 Aralık 1905); D: 357, G: 128-1/1.

Eşref'in konu hakkında verdiği bilgiler de en azından ilk başta bu karışıklığı gidermemize yardımcı olmaz. Zira Eşref, bir yerde doğrudan Medine'ye sürüldüklerini,⁴⁷ başka bir yerde ise ilkin Mekke'ye, oradan da Medine'ye götürüldüklerini aktarır.⁴⁸ Öte yandan Eşref'in İstanbul'dan sürgün yerine uzanan meşakkatli yolculuğu anlattığı bir mektup, konuya dair verdiği ikinci bilgiyle, yani önce Mekke'ye sürgün edildikleri bilgisiyle uyumludur. Bu mektuba göre, Eşref ve ailesi Beşiktaş Karakolu'nda alıkonulduktan sonra Hidayet Kaptan'ın emrindeki Şeref Resan adlı vapurla İstanbul'dan yola çıkar. Fakat vapur Beyrut açıklarında bozulunca, bir hafta kadar Komodor Faik Paşa'nın nezaretinde Beyrut Limanı'nda kalırlar. Nihayet Ahmet Kaptan'ın emrindeki Babil adlı bir başka vapura nakledilirler ve hayli uzun bir yolculuktan sonra Cidde'ye varırlar.⁴⁹ Yani, İstanbul'dan başlayan yolculukları, Beyrut ve Cidde'den geçerek vardıkları Mekke'de sonlanmış olmalıdır. Nitekim Eşref ve ailesinin Medine'den önce Mekke'ye gönderildikleri bilgisini içeren evrak da bu bilgiyi teyit eder.⁵⁰ Öte yandan sürgün kararı II. Abdülhamit'in 25. sene-i devriyesinde verildiğine göre, Eşref ve ailesi 1900 yılının Ağustos sonlarında İstanbul'dan yola çıkmış ve Eylül-Ekim gibi Mekke'ye varmış olmalıdırlar.

Mekke'den Taif'e

Eşref'in Mekke'den Taif'e nasıl geçtiğini tam olarak bilmiyoruz. Fakat, görünen o ki Taif zindanlarında son bulacak olan macerası, Mekke'den kaçma teşebbüsüyle başlar. Bu teşebbüs, Eşref'in

47 İŞÜA; Eşref Kuşçubaşı'dan Asaf Tugay'a mektup (17 Eylül 1962, Söke); no: 001570589009.

48 İŞÜA; Eşref Kuşçubaşı'dan Asaf Tugay'a mektup (16 Nisan 1962, İzmir); no: 001570581009.

49 İŞÜA; Eşref Kuşçubaşı'dan Asaf Tugay'a mektup (17 Eylül 1962, Söke); no: 001570589009.

50 BOA, DH.ŞFR; Kosova Valisi Birinci Ferik Mahmud Şevket'ten Dahiliye Nezaretine (8 Aralık 1905); D: 357, G: 128-1/1.

Cidde’de yakalanması sonucu akamete uğrar. Yakalandığı sırada henüz 17 yahut 18 yaşında bir delikanlı olan Eşref, Mekke’ye geri gönderilmesinin⁵¹ ardından yaşadıklarını inanılması güç detaylarla süsleyerek şu şekilde aktarır: Önce, Hicaz Valisi Ahmet Ratıp Paşa tarafından sorgulanır. Paşa, sorgu sırasında üzerine yürüyünce, Eşref ona bir nutuk çekerek tabir caizse haddini bildirir. Ardından Paşa, Eşref’e türlü iltifatlarda bulunarak ondan isyankar tavrından vazgeçmesini rica eder: “Paranız var, itibarınız var, rütbelere, nişanlara sahip olmanız işden değil. Efendimize [II. Abdülhamit] dehalet ediniz. Sizi affettireyim, İstanbul’a gidiniz. Mabeyn-i Hümayun’un en ali mevkii sizin için hazır. Nedir bu asi ve isyankar hareketiniz?” Eşref bu sözlere karşılık olarak “tegallüb ve istibdad devam ettikçe memleketin elde kalması[nın] mümkün” olmadığını, vatan elden giderse Paşa’nın müşiriyetinin ve ona vadettiği ihsanların da elden gideceğini söylemek suretiyle ona bir ders daha verir. Bu cevap üzerine derin düşüncelere dalan Ahmet Ratıp Paşa, yersiz bir harekette bulunmaması ve Mekke’den ayrılmaması kaydıyla Eşref’in şehirde serbestçe hareket etmesine izin verir.⁵²

Ne var ki Eşref, fırsattan istifade yeni bir firar planı yapar. Ancak bu planı hayata geçirmesi mümkün olmaz. Zira bir grup Mekkeliyle yaşadığı bir hadisede kendisini korumak amacıyla havaya ateş açar ve Ahmet Ratıp Paşa’nın emrine binaen çıkarıldığı mahkemede suçlu bulunur. Bu hikayenin doğru olup olmadığını bilemiyoruz, ancak Eşref’in bu sıralarda bu veya bir başka nedenle Taif Kalesi’ndeki zindana gönderildiği anlaşıyor. Eşref’in Taif’e gitmeden önce Mekke’deki Ecyad Kalesi’ne kapatılmış olması da ihtimal dahilinde.⁵³ Sonuç olarak, Antalyalı Yüzbaşı Sait Bey’in kumandasındaki silahlı bir “kafile” eşliğinde

51 Kutay’a göre Eşref Hindistan’a gitmek için kaçarken yakalanır. Kutay, *Türkiye İstiklal ve Hürriyet Mücadeleleri*, c. 10, 5751.

52 Kutay, *Türkiye İstiklal ve Hürriyet Mücadeleleri*, c. 14, 8711-8712.

53 Kutay, *Türkiye İstiklal ve Hürriyet Mücadeleleri*, c. 15, 9245.

Taif'e gönderildiğini belirten Eşref, burada askeri kışla kumandanı Binbaşı Sait Ağa'ya teslim edilir ve iddiasına göre yedi ay süren hapis hayatı başlar.⁵⁴

Eşref, Taif Kalesi'ndeki zindana atıldığında, zamanında Mithat Paşa ile beraber hapsedilen "masumlardan", Sultan Aziz'in ikinci mabeyncisi Sultan Selimli Fahri Bey ile Cezayirli Ahmet ve Boyabatlı Ahmet'in de orada mahpus olduğunu yazar.⁵⁵ Bu şahıslarla temas etmesi yasaklanan Eşref, Taif'teki mahkumiyeti süresince geçmişte Mithat Paşa ve Mahmut Celalettin Paşa'nın çile doldurduğu odaların karşısındaki iç odada kalır. Zindandaki tecrit halini, "Fırsat buldukça ve bazı müsamaha gösteren insafılı nöbetçilere tesadüf ettikçe karşı burçta on altı senedir yatmakta olan Fahri Bey'le el işareti olarak selamlaşabiliyor ve göğüs işaretiyle Allah'tan istimdadı [yardımı] birbirimize bildiriyorduk" sözleriyle anlatır.⁵⁶

Taif'ten Medine'ye

Eşref, Taif'teki yedi sekiz aylık mahkumiyet hayatından sonra, muhtemelen cezasının kalanını çekmek üzere Medine'ye gönderilir. Önce estersüvar (katıra bindirilmiş piyade) taburu muhafızlarından bir takım askerle Mekke'ye getirildiğini aktarır. Surre Alayı ile Medine'ye gönderileceği için olsa gerek, alayın Arafat'tan dönüşüne kadar bir kez daha Ecyad Kalesi'ne hapsedilen Eşref, sonrasında Medine'ye gönderilir. Medine Kalesi'nden firar eder ve af çıkması üzerine Medine'de kalebent olarak yaşamaya başlar, yani kalenin surları içinde ikamet eder ve hisardan dışarı çıkmasına izin verilmez. Ancak bu sefer de Şahab isimli bir

54 Kutay, *Türkiye İstiklal ve Hürriyet Mücadeleleri*, c. 14, 8712. Eşref bir mektubunda Taif'te yedi buçuk ay kaldığını belirtir. İŞÜA; Eşref Kuşçubaşı'dan Asaf Tugay'a mektup (16 Nisan 1962, İzmir); no: 001570581009.

55 Kutay'daki nüshada Pehlivan Mustafa adlı bir başka şahıstan daha bahsedilir. Kutay, *Türkiye İstiklal ve Hürriyet Mücadeleleri*, c. 14, 8724.

56 İŞÜA; Eşref Kuşçubaşı'dan Asaf Tugay'a mektup (16 Nisan 1962, İzmir); no: 001570581009.

şeyhi yaraladığı için hapsedilir. Hapiste olduğu sırada ise burada muhafız olarak görev yapan Abbas Rumeyhi isimli bir jandarma mülazımını yaralar ve bir ay kadar tomruğa vurulur.⁵⁷

Mahrumiyet Yılları

Eşref'in Mekke, Taif ve Medine yıllarına dair anlattıkları belirli bir yekuna ulaşmasına karşın, aldığı tomruk cezası müstesna olmak üzere bizzat yaşadığı olaylar hakkında çok az bilgi vermesi dikkat çekicidir. Ancak verdiği kısıtlı bilgilerden, bu yılların Eşref açısından büyük bir mağduriyet dönemine tekabül ettiği rahatlıkla anlaşılır. Eşref, belki de bu nedenle mevzubahis süreci konu eden yazılarında kendi deneyimlerini anlatmak yerine bu süreçte topladığı, önemli tarihi hadiselerle ilgili bilgilerden bahsetmeyi tercih eder. Mekke, Taif ve Medine'de tanıştığı insanlardan edindiğini anladığımız bu bilgiler temelde iki tarihi hadiseye ilişkindir. Bunların ilki, Eşref'in henüz Mekke günlerinde merak saldığı, önce Tuna Valisi, daha sonra Şurayı Devlet Başkanı ve nihayet Sadrazam olan Mithat Paşa'nın ölümü hadisesidir.

Eşref, Mekke'de bulunduğu sırada tanıştığı, Mithat Paşa hadisesine karışmış olan kişilerden bilgi almak için onlara "saraycı ve Mithat Paşalar aleyhtarı görünerek" yaklaştığını aktarır.⁵⁸ Kutay, Eşref'in bu yöntemle almayı başardığı bilgilerden hareketle bir yazı kaleme alır ve Eşref'in olayda dahli bulunduğunu öne sürdüğü Miralay Lutfi, Binbaşı Bekir ve Anapalı Yüzbaşı İbrahim'in ölümelerini konu eden bu yazıya kitaplarından birinde yer verir.⁵⁹ Eşref, Mithat Paşa'nın ölümüyle ilgili en kapsamlı bilgileri ise Medine'de yakinen görüştüğü, Müşir Namık Paşa'nın oğlu

57 Eşref, bu ağır cezayı çekerken hemen karşısında aynı kalede mevkuf bulunan ve muhafız Osman Paşa'ya hakaretten tomruğa vurulan Mutkili Hacı Musa Bey olduğunu aktarır. İŞÜA; Eşref Kuşçubaşı'dan Asaf Tugay'a mektup (17 Eylül 1962, Söke); no: 001570589009. Ayrıca bkz. Kutay, *Türkiye İstiklal ve Hürriyet Mücadeleleri*, c. 15, 9245.

58 Kutay, *Türkiye İstiklal ve Hürriyet Mücadeleleri*, c. 10, 5756.

59 Kutay, *Türkiye İstiklal ve Hürriyet Mücadeleleri*, c. 14, 8707-8709.

Ali Namık Bey'den alır, zira Ali Namık Bey, Mithat Paşa'nın hapsedildiği Taif'e sürülmüş ve Mithat Paşa ile aynı odada kalmıştır. Eşref, Mekke'de ve Medine'de bulunduğu dönemde söz konusu şahıslardan topladığı bilgilerden hareketle, ölümü o dönem tartışma konusu olan ve saraya göre eceliyle vefat eden Mithat Paşa'nın katledilmiş olduğunu ileri sürer.⁶⁰

Eşref, özellikle Medine'nin yakın tarihe dair bilgi toplamak açısından oldukça elverişli bir yer olduğunu, zira Padişah'a yakın birçok şahısla çok sayıda saray çalışanının kendisi gibi bu şehre sürüldüğünü ifade eder. Boş vakitlerini, bu kişilerle Sultan Aziz ve Sultan Murat'ın akıbetlerinden Ali Suavi vakasına, Nedim Ağa hadisesinden harem yangınına uzanan pek çok konu hakkında sohbet ederek geçirdiklerini anlatır: “Birbirimizle konuşur, birbirimizle dertleşir, itimat edenler birbirlerine idare-i hazırayı baştan aşağı tenkidle öc alırdık, ne yapalım? Acizin yegane silahı içini boşaltmaktır.”⁶¹ Eşref daha sonra tenkitle günlerin geçmediğinden bahisle saraya yakın bu şahıslardan tarihi hadiseleri öğrenmeye ve not almaya başladığını kaydeder.

Eşref'in hakkında kapsamlı bilgi topladığı hadiselerden ikincisi Sultan Aziz'in ölümüdür. Eşref, konu hakkında ilkin bu hadisede dahil olduğu gerekçesiyle yargılanarak mahkum edilmiş olan Mah-ı Felek Kalfa ile görüşür. Ardından “Sultan Aziz'in musahiplerinden ve Habeşilerden güzelliği ve boyu bosu ve gözleriyle meşhur Tayfur Ağa” ile konuşan Eşref, onun olayları tıpkı Mah-ı Melek Kalfa gibi anlattığını fark eder. Dahası bu iki kişiden duyduklarını Dilaver, Hüsameddin, Ferit ve Cafer ağalar da onaylar.⁶² Kutay'a hadise hakkında tüm öğrendiklerini, bunlardan yararlanarak yayın yapması için aktaran

60 Kutay, *Türkiye İstiklal ve Hürriyet Mücadeleleri*, c. 14, 8707-8736 ve c. 15, 8737-8741.

61 Kutay, *Türkiye İstiklal ve Hürriyet Mücadeleleri*, c. 10, 5755-5756.

62 Eşref, bu isimlerin yanı sıra Mercan Ağa ve yine musahiplerden olduğunu söylediği büyük ve küçük Beşir ağalarla da görüşerek notlar tuttuğunu ifade eder. İBB; Eşref Kuşçubaşı'dan Ziya Şakir'e mektup (7 Kasım 1938, Atina); bel_mtf: 047684. Ayrıca bkz. Kutay, *Türkiye İstiklal ve Hürriyet Mücadeleleri*, c. 10, 5756-5757.

Eşref, edindiği bilgilere binaen Sultan Aziz'in intihar ettiğini ileri sürer.⁶³

Bütün bunlardan, Eşref'in hayatındaki ilk sürgün döneminin dikkate değer bir bölümünü, sürgünde tanıştığı, yakın tarihe tanıklık etmiş kişilerle sohbet ederek ve onlardan duyduklarını kağıda dökerek geçirdiği anlaşılıyor. Eşref'in bu konu haricinde döneme dair pek az şey anlatmış olmasına karşın, olayları aktarış biçiminde tanıdık bir örüntüyle karşılaşırız: Eşref, tıpkı ailesine ve eğitim hayatına dair bilgi verirken yaptığı gibi, sürgün yıllarını anlatırken de grandiyöz bir tavır takınıyor. Henüz askeri okulu dahi bitiremeden ailesi ile sürgün edilen ve sürgünde sürekli firar etme fırsatı kollayan biri olmasına karşın Hicaz Valisi Ahmet Ratıp Paşa'nın kendisini muhatap aldığını söylemesi ve Paşa'nın ağzından kendisiyle ilgili son derece iltifat-amiz ifadeler aktarması bunun apaçık bir göstergesidir. Benzer şekilde, bu ilk sürgün yıllarını sadece üst düzey insanlarla birlikte geçirdiğine dikkat çekmesi, Eşref'in özel biri olduğuna ve ancak denkleriyle muhatap olabileceğine dair bir inanç taşıdığına delalet eder. Buna karşın Hicaz'da geçirdiği mahrumiyet günleri ve bunun beraberinde getirdiği sıkıntılarla ilgili dişe dokunur bilgiler vermeyişi Eşref'in, onu kaybeden tarafta gösterdiğine inandığı, gururunu okşamayan detaylardan bahsetmeyi tercih etmemesiyle açıklanabilir.

63 Eşref, Mah-ı Felek Kalfa'dan bu bilgileri 48 sene önce aldığını belirtir. Bu ise, Eşref'in sürgünde bulunduğu sırada Sultan Aziz'in ölümüyle ilgili edindiği bilgileri Kutay'a 1950'lerin başında verdiğini gösterir. A.g.e.; 5754-5767.

KANUN KAÇAĞI

EŞREF HİCAZ'DA yaklaşık üç yıl süren bir esaret hayatı yaşar. Bu esaret hayatı Eşref'in, muhafız Mülazım Çerkes Tahir'in yardımıyla firar etmesiyle sona erer.⁶⁴ Medine-i Münevvere Muhafızlığı'ndan merkeze gönderilen 7 Nisan 1904 tarihli bir şifre telgrafnamede Eşref'in "tahminen bir sene evvel firar edüb el-yevm nerelerde olduğu da mechul bulunduğu"nın belirtilmesi, firarın büyük ihtimalle 1903 yılında gerçekleştiğini gösteriyor.⁶⁵ Kutay'a aktardığına göre barut mahzeninden kaçırılan Eşref,⁶⁶ firarını müteakip geri dönerek, aralarında Abdülkadir Kürdi ve Mutkili Hacı Musa Bey de olduğu on üç mahkumu çöle kaçıırır. Maksatlarının "Kürdistan'a gidip ihtilal yapmak" olduğunu belirten Eşref, Ahamde adlı bir kabilenin yanındayken arkadaşlarıyla birlikte Buyar-ı Nasıf denilen küçük bir çöl kuvvet istasyonunu basarak Padişah'a telgraf çektiklerini ileri sürer.⁶⁷ Eşref'e bakılırsa cevaben gönderilen telgrafta, Medine'ye dönmeleri karşılığında her birine rütbe tevdi edileceği belirtilir. Abdülkadir Kürdi ve Hacı Musa Bey kendilerine telgraf yoluyla yapılan

64 İŞÜA; Eşref Kuşçubaşı'dan Asaf Tugay'a mektup (17 Eylül 1962, Söke); no: 001570589009.

65 BOA, Y.PRK.UM; Şeyhül-Harem ve Medine-i Münevvere Muhafızlığı'ndan (7 Nisan 1904); D: 69, G: 47.

66 Kutay, *Türkiye İstiklal ve Hürriyet Mücadeleleri*, c. 10, 5751.

67 İŞÜA; Eşref Kuşçubaşı, "Abdülkadir ve Musa Beyleri kaçırıp çöle gittiğimizde" başlıklı, Eşref tarafından Musa Bey'in yazısına ilave edilen bilgi notu.

teklifi kabul ederler: Eski maaşına 50 altın zam yapılan Abdülkadir Kürdi Beyrut'a geçerken, tabur ağalığı görevine getirilen Hacı Musa Bey Şam'da 30 altın maaşla göreve başlar. Kendisine tabur ağalığıyla Mekke yolu muhafızlığında görev vadedilen Eşref, arkadaşlarından farklı olarak teklifi reddettiğini belirtir.⁶⁸

Arabistan Devrimci Komitesi

Eşref, bu sıralarda Şeyh Mustafa Ofi ve kardeşi Ubeyd Ofi ile Ferrec ibn el-Mısri, Abd ibn el-Mısri, Atiyetullah el-İrcani ve Nasır bin Muallim⁶⁹ gibi şahıslarla birlikte bedevi kabilelerinden bir çete teşkil ederek II. Abdülhamit'in baskıcı rejimine karşı mücadeleye başladıklarını ve bu çeteye Arabistan Devrimci Komitesi adını verdiklerini öne sürer. Ne var ki, bu komitenin adını herhangi bir kaynakla doğrulamak mümkün görünmüyor. Bu durum, Eşref tarafından yapılan isimlendirmenin hükümet tarafından bilinmiyor olmasından kaynaklanabilir. Fakat Eşref'in komitenin yalnızca payitahtta değil uluslararası düzeyde ses getirdiğini öne sürdüğü faaliyetleri de herhangi bir kaynakla doğrulanamadığı için, komitenin Eşref'in bu dönemdeki faaliyetlerine siyasi renk verecek bir kurgu olarak ortaya atılmış olma ihtimali güçleniyor.⁷⁰

Mustafa Vasıf Bey'in Dağa Kaldırılması

Komitenin olmasa da Eşref'in bu dönemdeki önemli eylemlerinden biri Medine Muhafızı Ahmet Şakir Paşa'nın oğlu Mustafa

68 İŞÜA; Eşref Kuşçubaşı'dan Asaf Tugay'a mektup (17 Eylül 1962, Söke); no: 001570589009.

69 Stoddard ve Danışman, *Eşref Bey'in Hayber Anıları*, 101.

70 Eşref 1917 yılı Ocak ayında Hayber'de Emir Abdullah'a esir düştükten sonra bedevi ileri gelenlerinden biriyle giriştiği tartışmada onu eşkıyalıkla suçlar. Bedevinin, "Evvvelce sen de bizim içimizde idin. Sen de bunları yapıyordun" diye karşılık vermesine mukabil Eşref, "Evet ben de hata ediyordum" şeklinde karşılık verdiğini belirtir. Bu cevap, Eşref'in Medine'den kaçarak çölde rejime karşı mukavemet ettiği şeklindeki anlatısına gölge düşürür. A.g.e., 100-101.

4: Eşref Necid çöllerinde (1905)

(Kaynak: Kutay, *Birinci Dünya Harbinde Teşkilat-ı Mahsusa ve Hayber'de Türk Cengi*, 19)

Vasıf Bey'in üç tabur asker arasından kaçırılarak dağa kaldırılmasıdır.⁷¹ Eşref'in Kutay'a verdiği bilgilere göre kaçırma hadisesinin sonrasında şunlar yaşanır: Eşref ve arkadaşları, onları derdest etmek amacıyla peşlerine düşen kuvvetlerle Cebel Cehennemi adı verilen bir bölgede çatışmaya girerler ve Eşref'in Medine'den kaçmasına yardımcı olan kardeşi Selim Sami'nin "celadet [yiğitliği] ve cesareti ile" çatışmadan galip çıkarlar.⁷² Hikayenin devamı inandırıcılıktan bir hayli yoksundur. Buna göre, bölgeye Halep ve İskenderun'dan gelen nizami kuvvetlerin yanı sıra Hamidiye

71 Kutay, *Türkiye İstiklal ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi*, c. 10, 5751.

72 Kutay, *Türkiye İstiklal ve Hürriyet Mücadeleleri*, c. 15, 9245. T. E. Lawrence ise Eşref'in Mustafa Vasıf'ı kaçırdıktan sonra yanına yeteri kadar yiyecek ve içecek alarak Uhud Dağı'na çıktığını ve Ahmet Şakir Paşa'nın, oğlunu geri alabilmek için ona yüklü miktarda para ödediğini belirtir. T. E. Lawrence, *The Seven Pillars of Wisdom* (Hertfordshire: Wordsworth, 1997), 142.

Alayları sevk edilir ve silahlandırılan Mutayir kabilesi Eşref'in başını çektiği hareketin karşısına çıkarılır. Bu sırada boş durmayan Eşref ve Selim Sami Beyler, aralarına katılan Harbiyeli ve kurmay arkadaşlarının da desteğiyle teşkilatlarını genişletip noksanlarını tamamlarlar. Bu sayede, Berr-i Ali ve Muhit Boğazlarında kendilerini takip eden hükümet kuvvetlerini yenilgiye uğratırlar. Bu olay üzerine, Eşref'in babası Mustafa Bey Medine'de hapse atılır ve Eşref'in İstanbul'daki evine baskın yapılır. Ayrıca, Eşref ve Selim Sami divan-ı harbe verilerek gıyaben idama mahkum edilirler.⁷³ Ama ne hikmetse, Eşref Berane'de yakalandığı zaman hakkında birçok makamla yazışma yapılmasına rağmen bu yazışmaların hiçbirinde söz konusu dağa kaldırma hadisesine ve devamında gerçekleştiği iddia edilen büyük çatışmalara atıfta bulunulmaz. Dahası, bu çatışmalara istinaden Eşref ve kardeşi Selim Sami'ye idam cezası verildiğinden veya bu cezanın kardeşlerin affedilmesine binaen iptal edildiğinden de bahsedilmez.

Mustafa Kemal (Atatürk) ile İlk Temas

Eşref'in çölde kanun kaçağı olarak yaşadığı yıllara dair paylaştığı önemli bilgilerden bir diğeri, Mustafa Kemal'in bu dönemde kendisi ve kardeşiyle temas kurduğudur. Kutay'ın aktardığına göre, Eşref ve Selim Sami'nin Hicaz bölgesindeki faaliyetleri o sıralar Şam'da bulunan Mustafa Kemal'in dikkatini çeker. Mustafa Kemal, ikisinden birinin mutlaka ama mümkünse her ikisinin de Şam'a gelmesini ister, zira onları kurucusu olduğu Vatan ve Hürriyet Cemiyeti ile irtibatlandırmak niyetindedir. Fakat Mustafa Vasıf Bey'i dağa kaldırmaları nedeniyle İstanbul'daki evleri basıldığı ve aileleri zulme uğradığı için iki kardeşten birinin İstanbul'a gitmesi zaruri hale gelir. Sonuçta Eşref Hicaz'da kalır ve Selim Sami tebdil-i kıyafet ile Hicaz'dan Şam'a gider. Burada hem Mustafa Kemal'le görüşecek hem de İstanbul'da bulunan ailesinin yanına gitmesi için gerekli evrakı da temin edecektir.

73 Kutay, *Türkiye İstiklal ve Hürriyet Mücadeleleri*, c. 15, 9244-9245.

Selim Sami, Şam'da Mustafa Kemal'in yanı sıra Beylerbeyli Fehmi, Kuruçeşmeli Ethem ve Eczacı Kazım Beylerin de yer aldığı bir toplantıya katılır. Bu toplantıda Selim Sami'nin önce İzmir'e giderek Mustafa Kemal'in yakını ve mutemedi olan Yahya Bey'den sahte isimli bir mürur tezkeresi, yani geçiş izni almasına, daha sonra Harbiye ve Tıbbiye'deki teşkilatla temasta bulunmak üzere İstanbul'a ve ardından da Makedonya'ya geçmesine karar verilir. Mustafa Kemal'in niyeti, Eşref'in Hicaz'da yürüttüğü rejim karşısı mücadelenin 3. Ordu muntakasında bilinmesidir. Verilen karar neticesinde Selim Sami kaçak olarak İzmir'e gelir ve burada nüfus müdürü Yahya Bey marifetiyle elde ettiği mürur tezkeresiyle bir yabancı vapuruna binerek İstanbul'a gider.⁷⁴

Eşref ve Selim Sami'nin Hicaz'da yürüttüğü mücadelenin Mustafa Kemal tarafından takdir edildiğini anlatmaya matuf bu hikayenin gerçeği yansıttığını sanmıyorum, çünkü Mustafa Kemal'le Selim Sami aynı tarihlerde Şam'da bulunmadıkları gibi, Selim Sami'nin Vatan ve Hürriyet Cemiyeti ile ilişkilendirilmesi de mümkün değil. Bu iddialarımı şöyle gerekçelendirebilirim: Eşref ve Selim Sami'nin babası Mustafa Bey'in 1904 yılının Nisan veya Mayıs ayında sürgünden İstanbul'a döndüğünü biliyoruz.⁷⁵ Ayrıca Eşref, kardeşi Selim Sami'nin İstanbul'a geçtikten sonra –ki bu bilgiyi arşiv evrakı da doğruluyor⁷⁶– babasıyla birlikte Zaptiye Nezareti'nin “Meriyyü'l-hatır” koğuşunda on bir ay hapis yattıklarını aktarıyor.⁷⁷ Dahası, sürgünden firar ederek İstanbul'a gelen ve babasıyla birlikte on bir ay hapis yatan Selim Şami 2 Temmuz 1905'te Aydın'a gönderiliyor.⁷⁸ Bu durumda,

74 A.g.e., 9251-9252.

75 BOA, Y.PRK.UM; Şeyhül-Harem ve Medine-i Münevvere Muhafızlığı'ndan (7 Nisan 1904); D: 69, G: 47; BOA, Y.PRK.UM; Şeyhül-Harem Osman Paşa'dan Başkıtabet'e (2 Mayıs 1904); D: 69, G: 75.

76 BOA, DH.MKT.; Zaptiye Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne (19 Şubat 1906); D: 1029, G: 11-8/1.

77 İŞÜA; Eşref Kuşçubaşı'dan Asaf Tugay'a mektup (17 Eylül 1962, Söke); no: 001570589009.

78 BOA, DH.MKT.; Zaptiye Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne (19 Şubat 1906); D: 1029, G: 11-8/1. Ayrıca bkz. Kosova Valisi Birinci Ferik Mahmud Şevket'ten

Selim Sami İstanbul'a en geç 1904 yılı Ağustos ayında gelmiş olabilir. Ancak Mustafa Kemal'in özlük dosyasındaki kayıta 5. Ordu'ya 1905 yılı Ocak ayında tayin edildiği belirtilir.⁷⁹ Yani Mustafa Kemal, Eşref ve Selim Sami'yle irtibat kurmuş olamayacağı gibi Selim Sami de Mustafa Kemal'le görüşmüş olamaz. Benzer şekilde, Mustafa Kemal onları Vatan ve Hürriyet Cemiyeti ile ilişkilendirmek istemiş de olamaz, çünkü Vatan ve Hürriyet Cemiyeti 1906 yılı Ekim ayında, Selim Sami'nin bölgeyi terk edişinden yaklaşık iki-iki buçuk yıl, Eşref'in bölgeyi terk edişinden ise yaklaşık on altı ay sonra kurulur.

Dolayısıyla Mustafa Kemal'in Eşref'in mücadelesinden etkilenecek onu ve kardeşini yanına çağırmadığı, zira Selim Sami'nin Hicaz bölgesinde bulunduğu sırada Mustafa Kemal'in Şam'a henüz gelmediği ve Kuşçubaşı kardeşleri henüz kurulmamış Vatan ve Hürriyet Cemiyeti ile irtibatlandırmaya çalışmadığı rahatlıkla söylenebilir. Nitekim Kutay, Eşref'in zikrettiği tarihlerdeki çelişkileri fark etmesi sebebiyle gerçeğin ortaya çıkmasını ve dolayısıyla anlattığı olayların inandırıcılığını kaybetmesini engellemek için olsa gerek, Mustafa Kemal'in Şam'a geliş tarihini bir sene geriye, 1904 yılı Şubat ayına çeker.⁸⁰

Basra, Hindistan, Afganistan Yolculuğu

Eşref, Selim Sami'nin İstanbul'a geçmesinin ardından yaşadıklarını abartılı bir dille aktararak, merkezi otoritenin "tüm kudretiyle" peşinde olduğundan bahseder. Bu nedenle önce Bağdat ile Basra arasında oldukça kuvvetli bir aşiret gücüne sahip olan, Osmanlı'ya bağlılığıyla bilinen ve 1960'ta Ankara'da vefat eden

Dahiliye Nezareti'ne (28 Kasım 1905); D: 357, G: 72-1/1; BOA, DH.ŞFR; Kosova Valisi Birinci Ferik Mahmud Şevket'ten Dahiliye Nezareti'ne (8 Aralık 1905); D: 357, G: 128-1/1.

79 Şerafettin Turan, "Mustafa Kemal Atatürk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 31 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2006), 311.

80 Kutay, *Türkiye İstiklal ve Hürriyet Mücadeleleri*, c. 15, 9245.

Sadun Paşa Uceymi'den sığınma hakkı alarak Basra'ya geçtiğini belirtir. Peşinde hükümet güçleri olduğundan “Sadun Paşa'yı daha müşkül durumda bırakmamak için, onun delaletiyle Kuveyt'e”, Kuveyt Emiri Mübarek ibn es-Sabah'ın yanına geldiğini ve burada Seyyid Halef Basravi isminde bir şahsın misafiri olduğunu söyler.⁸¹

Eşref, bu sıralarda çetesiyle birlikte İstanbul'dan Mekke ve Medine'ye gönderilen para ve armağanları taşıyan Surre-i Hümayun'u soyduklarını ve bunu sonraki yıllarda da tekrarladıklarını aktarır. Ona göre bu soygunlar yoluyla hem II. Abdülhamit'in izlediği panislamcı siyasete muhalefet etmiş hem de “daha fazla özgürlük için” baskıcı yönetime darbe vurmuş olurlar.⁸² Eşref Kuveyt'in ardından Bahreyn'e, oradan Maskat'a, Maskat'tan Bombay'a ve sonra Benares'e geçtiğini, Hindistan'da Hint istiklal hareketlerinin liderleriyle temasta bulunduğunu, Delhi, Lahor, Peşaver yoluyla Himalayaları aşip Doğu Türkistan'a gittiğini ve son durağı olan Afganistan'dan başlayan dönüş yolunda İran ve Irak üzerinden nihayet tekrar Necid'e döndüğünü öne sürer.⁸³

Basra'dan başlayıp Hindistan'a, oradan Doğu Türkistan ve Afganistan'a uzanan bu yolculuğun bilinen tek şahidinin Eşref olduğunu belirtmem gerekiyor, zira başka kaynaklarla bu yolculuğun sağlamasını yapamıyoruz. Ayrıca, Eşref gibi bir şahsiyetin, bu bölgelere gerçekten gitmiş ve buralarda önemli şahıslarla görüşmüş olsa kendisini bir kahraman gibi göstermesine hizmet edecek bu yolculuktan uzun uzadıya bahsetmesini bekleyebiliriz. Ancak Eşref'in yanıp kül olan hatıratını tetkik eden Kutay dahi bu yolculuktan birkaç cümleyle bahsedip geçer. Bütün bunlar, Eşref'in yolculuğunu da, aktardığı diğer pek çok olay gibi tartışmalı kılar.

81 Cemal Kutay, *Birinci Dünya Harbinde Teşkilat-ı Mahsusa ve Hayber'de Türk Cengi* (İstanbul: Ercan Matbaası, 1962), 64-65.

82 Stoddard ve Danişman, *Eşref Bey'in Hayber Anıları*, 217.

83 Kutay, *Türkiye İstiklal ve Hürriyet Mücadeleleri*, c. 10, 5751; Stoddard ve Danişman, *Eşref Bey'in Hayber Anıları*, 217-219; Kutay, *Son Beş Osmanlı Türkü*, 30.

Hac Kafilesini Rehin Alışı

Eşref, muhtemelen 1904 yılının ikinci yarısında babasının Medine’den celbedildiğini ve İstanbul’da Selim Sami ile birlikte tevkif edildiğini haber alır. Eşref’e göre, bu tevkifin nedeni Eşref’in firari olması ve bu firarda Mustafa Bey’in parmağı olduğunun düşünülmesidir. Eşref, tevkif haberine tepki olarak yabancı bir hac kafilesinden beş kişiyi dağa kaldırır.⁸⁴ Bu şahıslar Rus tebaasından Buharalı “maruf bir şahıs olan” Abdüsselam Efendi, Avusturya tebaasından Hersek doğumlu Boşnak Zeynel Ağa, Fransız tebaasından ve “Cezayir eşrafından” Sadi Abdülcebbar Cezayiri, Hollanda tebaasından Javalı tüccar Hasan Musura ve İngiltere tebaasından Abdurrahman Sindi adlı bir alimdir. Eşref, Padişah’a bu eylemi Şefik Paşa tarafından mevkuf tutulan babasını affettirebilmek amacıyla yaptığını belirten bir telgraf çektiğini öne sürer:

Padişahım haberiniz olmasa gerek; babam bir seneye yakın, İstanbul’a celb olunarak, zaptiye kapısında Şefik Paşa emrinde mevkuttur. Senelerce sadakatiyle size hizmette bulunan bu sadık bendenize yapılan bu ağır muameleden müteessirim. Feryadımı ancak bu vesile ile zat-ı şahanelerine duyurabilmiş olacağımı kestirerek tebaa-i ecnebiyyeden beş kişiyi rehine olarak elde bulundurmaya muvafık bularak ve haşa sümme haşa siz velinimetime değil; şeriat tanımaz, kanun bilmez bazı salahiyyet sahibi memurlarınıza isyan ile bu feryadımı atebe-i ulyanıza eriştirebilmek mülâhazasıyla böyle bir işte bulunmak zorunda kaldım. Merhamet-i şahanelerini dilerim. Ferman.⁸⁵

Keza rehiner de tebaası oldukları ülkelerin Cidde’de bulunan konsolosluklarına telgraf çekerek Eşref’in babasının tahliye edilmesi durumunda kılıçtan geçirileceklerini haber verirler. Telgraflar sonuç verir ve “bir İngiliz kruvazörü, üç bacalı bir Rus gemisi, bir

84 Kutay’a göre Eşref bu kişileri Cüdeyde ve Matman Gazal Boğazlarında dağa kaldırır. Kutay, *Türkiye İstiklal ve Hürriyet Mücadeleleri*, c. 10, 5752.

85 İŞÜA; Eşref Kuşçubaşı’dan Asaf Tugay’a mektup (22 Ağustos 1962, Kuşadası); no: 001570587009.

Fransız kruvazörü, bir Hollanda torpidosu (Avusturya'yı bilemiyorum) toplu bu harp gemileri Cidde'ye" dayanır. Aynı sıralarda babası Eşref'e bir telgraf çekerek affedildiklerini ve İzmir Tepeköy Çiftlikat-ı Hümayunu'nda ikamete memur edildiğini bildirir. Bunun üzerine serbest bırakılan rehinelere ise Hevazım Kabilesi şeyhlerinden Sahir ibn-i Nassar'ın himayesinde haclarını yapmak üzere Mekke'ye ve oradan da Arafat'a gönderilirler. Tugay'a yazdığı bir mektupta bu hadiseyi "Yani pata geldik Sultan Hamit'le"⁸⁶ diyerek özetleyen Eşref'in Padişah'la kendini aynı seviyede konumlandığı bu ifade, apaçık bir büyülenmedir.

Eşref tarafından anlatılan bu hadisenin gerçekten vuku bulup bulmadığını birçok örnekte olduğu gibi burada da mevsuk biçimde ortaya koymak güç. Aynı dönemde hac kabilelerine yapılan çok sayıda saldırıya ilişkin arşiv evrakı bulunmakla birlikte, Eşref'in büyük önem atfettiği bu hadiseye ilişkin yaptığı arşiv taramalarında ne Eşref'in Padişah'a gönderdiğini öne sürdüğü telgrafa ne de olayla ilgili başka bir kayda ulaşabildim. Buradan hareketle, gerçekte Eşref'in bahsettiği türden bir diplomatik krizin yaşanmadığı rahatlıkla söylenebilir. Zira öyle olsaydı, resmi evrakta bunun izini sürmek öyle ya da böyle mutlaka mümkün olurdu. Bu bakımdan olup bitenin, o dönemde vaka-yi adiyeden addedilen, hac kabilelerine yönelik çok sayıda saldırıdan biri olması –örneğin Eşref'in hatıralarında bahsettiği Ahamde Kabilesi pek çok kez hac kabilelerine saldırmıştır– kuvvetle muhtemeldir. Dolayısıyla Cidde'ye yanan vapurlar da muhtemelen hacıları taşımak üzere gelen vapurlardır.

Anadolu'ya Dönüş

Hicaz bölgesinde kanun kaçağı olarak yaşadığı dönemde yukarıdakine benzer eşkıyalık faaliyetleri yürüten Eşref, bir noktada bilmediğimiz bir sebeple merkezi imparatorluk topraklarına dönme kararı alır. Eşref, dönüş yolculuğunu şöyle anlatır: Önce

86 A.g.m.

kılık değiştirip fukara Mısırlılardan oluşan bir kafiye katılarak Mısır'a gider, bir süre Port Said'de eski bir arkadaşının lokantasında garsonluk yapar ve daha sonra bir İtalyan gemisinde tayfa olarak iş bulup Kıbrıs'a geçer.⁸⁷

Eşref, Kıbrıs'a 1905 yılı Haziran ayında geçtiğini ve burada bulunduğu dönemde sık sık Nafia Muhasebecisi Sadi Bey'le görüştüğünü belirtir. Tuzla'da kiralık bir konakta Aziz isimli bir yakınıyla yaşayan Sadi Bey, Eşref'e Kale Mahallesi'nde bulunan bir pansiyonda oda ayarlar. Bu pansiyon Sadi Bey'in konağına oldukça yakındır. Eşref ve Sadi Bey akşamları konakta bir araya gelerek siyasi konularda sohbet ederler. Bu sohbetlerde onlara, o sıralarda Mısır'dan Kıbrıs'a gelen Serhafiye Ahmet Celalettin Paşa ve İzmirli Refik Nevzat da eşlik eder.

Eşref'in, Kıbrıs'tan ayrıldıktan sonra yaşadıkları hakkında verdiği bilgiler tutarlı olmaktan uzaktır. Kutay ve Stoddard'a göre Eşref, bir Fransız vapuruyla önce gizlice İstanbul'a geçer, ardından da Marsilya üzerinden Paris'e gider. Burada aralarında Ahmet Rıza, Sami Paşazade Sezai ve Dr. Nazım'ın da bulunduğu ihtilalcilerle görüşür. Sonrasında, ihtilalin ancak Makedonya'da, orduyu kendi saflarına çekecek bir teşkilatın kurulmasıyla mümkün olabileceğini düşündüğü için bu bölgeye hareket eder: Kotara'dan (Avusturya) Podgorica'ya (Karadağ) geçen Eşref, Gosina (Karadağ) üzerinden Osmanlı topraklarına döner. İpek'teki (Kosova) eski bir arkadaşı, ona derdest edilmesi yönünde tüm Rumeli'ye tamim verildiğini bildirir. Bu nedenle İpek'ten ayrılan Eşref, Osmanlı otoritelerince Berane'de (Karadağ) yakalanır.⁸⁸

Öte yandan Fortna'ya göre Eşref, dönüş izni olmadığından Hicaz'dan İstanbul'a geçmeye cesaret edemez. Bunun yerine bir Yunan limanında, muhtemelen Pire'de karaya çıkarak Atina'daki Osmanlı Büyükelçiliği'ne Osmanlı topraklarına dönmek

87. Stoddard ve Danişman, *Eşref Bey'in Hayber Anıları*, 218-219; Kutay, *Türkiye İstiklal ve Hürriyet Mücadeleleri*, c. 10, 5752.

88. Kutay, *Türkiye İstiklal ve Hürriyet Mücadeleleri*, c. 10, 5752; Stoddard ve Danişman, *Eşref Bey'in Hayber Anıları*, 219.

istediğini bildirir. Büyükelçilikten yanıt almak için on beş gün beklemesi gerektiği, fakat buna yetecek parası olmadığı ve eşkılar tarafından tehdit edildiği için önce Teselya'ya, ardından da Karadağ'a geçer. Karadağ'dan Üsküp'te bulunan Rumeli Umum Müfettişi Hüseyin Hilmi Paşa'nın –İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne yakın duran Paşa, II. Meşrutiyet döneminde Dahiliye Nazırı ve Sadrazam olacaktır– yanına gitmeyi arzu eder, fakat Kosova yolunda, Karadağ'da bulunan Berane'den Osmanlı topraklarına geçmek isterken yakalanır.⁸⁹

Fortna'nın aktardığı bu ikinci versiyon, Kutay ve Stoddard'ın aktardığı ilk versiyondan daha olası görünüyor. Zira Eşref'in elinde dönüş izni olmayışı ve yakalandığı takdirde hapse atılacağını bilmesi onu doğrudan İstanbul'a dönmekten alıkoymuş olmalıdır. Diğer yandan, Kıbrıs'tan sonra durak olarak Atina kıyılarındaki Pire Limanı oldukça elverişli bir limandır. Ayrıca 1905 yılı Kasım ayında Berane'de yakalanan Eşref, Kıbrıs'tan en geç aynı yılın Temmuz ayının üçüncü haftasında ayrılmıştır. Dolayısıyla ilk versiyon doğru olsaydı, Eşref'in üç dört ay gibi bir süre içerisinde bir Fransız vapuruyla gizlice İstanbul'a gelmiş, aynı vapurla Marsilya'da karaya çıkmış, oradan Paris'e geçerek burada ihtilalcilerle toplantılar yapmış ve Avusturya-Karadağ yoluyla Osmanlı topraklarına geçmiş olması gerekirdi. Kaldı ki, Eşref bu kadar kısa bir süre içerisinde bu ziyadesiyle uzun ve yorucu yolculuğu yapmış ve İttihatçıların liderleriyle temasa geçmiş olsaydı, bu verimli yolculuktan ve yaptığı görüşmelerden muhakkak detaylı bir şekilde bahsederdi.

Nitekim, gerçeği yansıtıyor olması çok daha muhtemel olan ikinci versiyon, Eşref'in yazılarında hayatının bu dönemine dair verdiği bilgilerle de uyumludur: Eşref, muhtemelen *Tarihe Ben-den Haberler*'i hazırlarken tuttuğu notlarında, Mısır'dan sonra Yunanistan'a, oradan Karadağ'a, Karadağ'dan da Berane'ye geçtiğini yazar. Bu notlara göre, Harbiye'den mezun Rıfat Selim isimli bir zabıt, Eşref'i Berane'de, Lim Nehri üzerindeki bir köprüden

⁸⁹ Fortna, *The Circassian*, 38.

geçerken görüp tanır ve evine götürür. Eşref'in Rifat Selim'in evinde misafir edilmesi Berane Kaymakamı'nın dikkatini çeker ve Eşref casus olduğu şüphesiyle tutuklanır. Daha sonra Prizren'e getirilen Eşref, Rumeli Umum Müfettişi Hüseyin Hilmi Paşa ile görüşmek istediğini ifade edince, bu görüşme için elleri kelepçeli bir halde Selanik'e getirilir. Eşref, Hüseyin Hilmi Paşa'yla yaptığı görüşmenin ardından, verdiği bilgilere binaen affedilerek İzmir'e, babasının yanına gönderilir.⁹⁰

Elimizdeki resmi evrak da bu ikinci versiyonu doğrular nitelikte. Bu evraka göre Eşref, gerçekten de Berane'de yakalanıp tevkif edildiği sırada Hüseyin Hilmi Paşa ile görüşme isteğini Berane Kaymakamlığı'na bildirmiş ve bu talep Paşa'ya iletilmiştir.⁹¹ Ayrıca Eşref, Paşa'dan gelecek yanıt beklenirken tebdil-i kıyafetle hapisshaneden kaçmaya çalışmış, ancak bu teşebbüsü engellenmiştir.⁹² Yine resmi evraka göre, Paşa kendisiyle bir memuriyet elde etmek maksadıyla görüşmek istediğini belirten Eşref'in bu isteğini kabul etmiş ve Paşa'dan gelen bu olumlu yanıt üzerine Eşref Selanik'e gönderilmiştir. Eşref, Selanik yolunda, Üsküp'e vardığı sırada tekrar sorgulanmış ve sorgusunun ardından yoluna devam etmiştir.⁹³ Selanik'te bulunduğu sırada burada alıkonulması yönünde yazışmalar yapılmışsa da,⁹⁴ 1906 yılı Ocak ayında Hüseyin Hilmi Paşa'nın emri üzerine İzmir'e gönderilmiştir.⁹⁵

Görüldüğü gibi Eşref'in, firarından Berane'de yakalandığı vakte kadar geçen süre içerisinde başından geçtiğini bildirdiği olaylar içerisinde pek çok soru işareti barındırır. Öyle ki, sadece

90 İŞÜA; Eşref Kuşçubaşı, "Eşref'in maceraları" başlıklı yazı (tarihsiz).

91 BOA, DH.ŞFR; Kosova Valisi Birinci Ferik Mahmud Şevket'ten Dahiliye Nezaretine (8 Aralık 1905); D: 357, G: 72-1/1.

92 BOA, DH.ŞFR; Kosova Valisi Birinci Ferik Mahmud Şevket'ten Dahiliye Nezaretine (18 Aralık 1905); D: 357, G: 128-1/1.

93 BOA, Y.A.HUS; Bab-ı Ali Daire-i Sadaret (12 Aralık 1905); D: 496, G: 104-1/1, 104-2/1.

94 BOA, DH.MKT; Mektubi Kaleminden Zabtiye Nezaretine (26 Aralık 1905); D: 1029, G: 11-4/2.

95 BOA, DH.MKT; Makam-ı Seraskeri Muhakemat Dairesi (17 Aralık 1905); D: 1029, G: 11-5/1.

Eşref'in firar ettiğinden ve Mustafa Vasıf Bey'in dağa kaldırıldığından emin olabiliyor, anlatılan diğer olayların sağlamasını ise yapamıyoruz. Eşref'in anılarında bırakın uluslararası düzeyde ses getiren faaliyetlerini, varlığı dahi şüpheli olan Arabistan Devrimci Komitesi'nden dem vurması, onun erken dönemdeki birtakım yasadışı faaliyetlerine siyasi renk vererek kendini ilerleyen yıllarda iktidara gelecek olan direniş hareketlerinin merkezinde göstermek istemesiyle açıklanabilir, ki benzer bir yorumu Kuleli Askeri Lisesi'nde yaşanan kavga bağlamında da yapmıştım. Keza, Surre alaylarının soyulması ve Mustafa Vasıf Bey'in dağa kaldırılması da, Eşref'in ileri sürdüğünden farklı olarak siyasi birer hadise değil, Eşref'in o dönemki yasadışı faaliyetlerinin örneklerindendir. Bu bağlamda Arabistan Devrimci Komitesi, Eşref'in eşkıyalık faaliyetlerine uydurduğu siyasi bir kılıf olmanın yanı sıra bu gayrimeşru faaliyetlerin üstünü örtmeye de hizmet eder. Öte yandan Eşref'in merkezi hükümet güçleriyle olan mücadelesini abartılı bir şekilde anlatması, daha önceki pek çok örnekte olduğu gibi burada da Eşref'in, şayet varsa başarılarını olduğundan büyük göstermesini sağlar. Eşref'in Mustafa Kemal ile ilk temasına dair yalanlarıysa, onun Cumhuriyet'in banisiyle olan ayrıcalıklı ilişkisine binaen Cumhuriyet Türkiye'si'nde güvenli ve belki de prestijli bir hayat yaşamayı hak ettiğine yönelik bir ima olarak okunabilir.

KAYIP YILLAR

İzmirli Eşref

EŞREF'İN BABASI Mustafa Bey, kardeşi Sami ve ailenin diğer üyeleri 1905 Temmuz ayında İzmir'e gelirler. Burada padişaha ait özel mülklerden biri olan, Torbalı'daki Tepeköy Çiftlikat-ı Hümayunu'nda istihdam edilen Mustafa Bey'e, saraydan ayrılırken kendisine bağlanan maaşa ilaveten 500 kuruş tahsis edilir.⁹⁶ 1906 yılı başlarında Eşref de ailesinin yanına gönderilir. Eşref, burada bulundukları dönemde kendisi ve kardeşi Sami'nin her ay 25 lira maaş aldıklarını, ancak şahit oldukları "idaresizliklere tuğyan ile" tekrar dağa çıktıklarını aktarır.⁹⁷

Çerkes Reşit ve Ethem ile Temas

Kısa bir süre sonra, eşkıya takibiyle görevlendirilen Çerkes Reşit de aralarına katılır. Eşref'e göre bu katılım, "siyasi bir maksattan ziyade bir yol kesme hadisesinde vurulup ölen ağabeyisi İlyas isimindeki bir kardeşiyle Ethem'den küçük bir kardeşi olan Nuri isimli bir diğer kardeşinin yine böyle bir hadisede

96 BOA, DH.MKT; Zaptiye Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne (19 Şubat 1906); D: 1029, G: 11-8/1.

97 İŞÜA; Eşref Kuşçubaşı'dan Asaf Tugay'a mektup (22 Ağustos 1962, Kuşadası); no: 001570587009. Kutay, bu dönemde Eşref ve Sami'nin Hazine-i Hassa mıntika müdürüyle sorun yaşadıklarını ve dahi silahla çatıştıklarını belirtir. Kutay, *Türkiye İstiklal ve Hürriyet Mücadeleleri*, c. 10, 5753.

gece taarruzundan öldürülmesi intikamına müstenit” gerçekleşir. Eşref, artık Reşit’in de bir parçası olduğu çetesiyle birlikte “zorba takımı” anlamına gelen “mütegallibe” sözcüğüyle işaret ettiği kimselerle –Eşref bu sözcükle muhtemelen hükümet güçlerini kasteder– çatıştıklarını belirtir. Olayın ardından takibata uğradıkları için, Eşref ve çetesi sırasıyla Bursa, Soma, Balıkesir, Kazdağı, Gönen ve Manyas taraflarına geçmek zorunda kalır.⁹⁸ Bu süreçte hayli genişleyen çete, Soma’da, Frenk Bayırı’nda ve Sulerya’da çatışmalara girer.⁹⁹ Bu bölgelerde yalnızca asker ve jandarmayla değil, aynı zamanda Eşref’in Milli Mücadele yıllarında büyük problemler yaşayacağı Manyaslı Çerkeslerle de çatışan çete, ciddi kayıplar verir.

Çetenin güçten düştüğü bu dönemde, Çerkes Reşit’in kardeşi Ethem askerden döner ve tıpkı ağabeyi gibi çeteci olarak Eşreflere katılır. Bu esnada, başında Eşref’in Mekteb-i Harbiye’den hocası olan Sofu Kamil’in kardeşi Trabzonlu Süvari Tevfik’in bulunduğu, Mızraklı İstanbul Alayı’ndan bir süvari bölüğü Eşrefleri takip etmektedir. Hatta Eşref, bu dönemde başına 1000 altın mükafat koyulduğunu ileri sürer. Tevfik, o tarihlerde Eşref ve Selim Samilere kılavuzluk yapmakta olan Ethem’i yakaladığı takdirde ondan önemli malumat elde edebileceğini düşünür. Böylelikle öncelikli hedef haline gelen Ethem sonunda yakalanır yakalanmasına, ancak önce Karacabey’e, ardından Bursa merkeze sevk edilen Ethem, beklenilenin aksine, kaldığı hapisanelerde sürekli olarak tehdit edilmesine karşın sessizliğini katiyen bozmaz. Dahası, Eşref’e göre bir süre sonra Esvabcıbaşı Hacı İlyas Bey’in müdahalesiyle İstanbul’a götürülerek mabeynci Ragıp ve şifre katibi Asım Beylerin idaresindeki bir heyet tarafından sorgulanır. Eşref’e bakılırsa Ethem bu kez de zafiyet göstermez; aksine onu, hakkında övgü dolu sözler söyleyerek temize dahi çıkarır. Fakat Eşref’in kendini başkalarının ağzından övdüğü pek

98 İŞÜA; Eşref Kuşçubaşı’dan Asaf Tugay’a mektup (22 Ağustos 1962, Kuşadası); no: 001570587009.

99 Kutay, *Türkiye İstiklal ve Hürriyet Mücadeleleri*, c. 15, 9304.

çok başka örnekte olduğu gibi Ethem'den aktardığını ileri sürdüğü bu sözlerin de kurmaca olduğu açıktır:

Efendim! Eşref, bu gibi işlerde babasına itimat göstermeyen bir adamdır. Kimseden para istemez. Köylüyü hoş tutar; köylü onu candan saklar. Bu saklanmayı, köylülerin hanesinde ihtifa ettiği manasına vermezsiniz. Bir köyde azami yarım saat kalır ve hemen çekilir. Ekser akşamları gurupla köylere iner, alacağı malumatı, alacağı yerden alır ve erzakını (parasıyla temin adettir) alıp, gece çekildiği istikameti hiç kimselere göstermeden kayıplara karışır. Köylülerin sevgisi, onu kimseye haber verdirmez. Bizim köye de bazen gelir. Adamlarıyla beni çağırıp erzak temin eder. Hatta halkın içinde: “Ey ahali! Hükümet beni sorarsa saklamayın, geldiğimi söyleyin, dayak yemeyin. Size dayak atan ve zulüm yapan olursa, kulağıma gizlice fısıldayın. Allah kerim; elbet bir kolayını gösterir, zalimler cezalarını bulurlar” diye söyleyip geçer.¹⁰⁰

Eşref, Ethem'in bu metanetli(!) duruşu sayesinde affedildikten sonra onu himayesi altına aldığı ve Salihli'deki çiftlikte gençlerin başına getirdiğini öne sürer. Bu şekilde kendisini Ethem'i bizzat yetiştirmiş gibi takdim etmesine karşın hatıralarında, Ethem'in ağabeyi Reşit'le arasına mesafe koymaya özen gösterir: Eşref, Reşit'ten pek hazzetmediği gibi ikilinin arası Yunan tarafına geçmelerinin ardından iyice açılacaktır. Buna karşın Eşref, Reşit'in gerek Balkan Muharebeleri'nde gerekse I. Dünya Savaşı'nda emrinde bulunduğunun altını çizmekten çekinmez.

Makedonya'ya Geçiş

Eşref, Ege'deki çatışmalardan sonra 1907 yılı içerisinde Makedonya'ya geçmiş ve İttihat ve Terakki Cemiyeti ile gerçek anlamda tanışması da bu süreçte gerçekleşmiş olmalıdır. Eşref bu

100 İŞÜA; Eşref Kuşçubaşı'dan Asaf Tugay'a mektup (22 Ağustos 1962, Kuşadası); no: 001570587009.

noktadan itibaren devletin anayasal bir düzene kavuşması için çabalayan Cemiyet ile saf tutacak, 1908 yılı Temmuz ayında II. Meşrutiyet'in ilanından 1917'de İngilizlere esir düşene dek İmparatorluk'un dahil olduğu tüm savaşlarda yer alacaktır. İttihat ve Terakki namına Yakova, Prizren, Metroviçe, Yenipazar ve Akova'da subaylarla teşkilatlanma çalışmaları yaptığını belirten Eşref, Yakova'da Fırka-i Şerifli Hamdi, Surmakerli Murat ve İzmirli Hamdi'yle, Priştine'de Süvari Tosyalı Hasan ve Cingane Süvari Aksaraylı Hasan'la ve Berane taraflarında Selimiyeli Binbaşı Rıfat ile işbirliği yaptığını söyler. Ayrıca, teşkilatlanma çalışmaları gizli tutulduğu için kış aylarını “bazen bir köy imamı kıyafetiyle” ve “köylülere namaz kıldırarak” geçirdiğini öne sürer. Faaliyetleri sırasında Bayram Sur, Yakovalı Rıza, Ago Bey ve Yalovalı Hacı Hasan Yakuplar gibi teşkilatçı olmaları muhtemel bazı şahıslardan destek aldığını da ekler. Öte yandan II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinde önemli rol oynayacak olan Enver ve Eyüp Sabri Beyleri bu sırada tanıdığını ve onlarla temas halinde olduğunu bildirir.¹⁰¹

Eşref'in bölgede tam olarak nerelerde, hangi teşkilatçılarla nasıl çalıştığını ve gerçekten de tebdil-i kıyafet ile teşkilatçılık yapıp yapmadığını bilmemekle birlikte, 1907'yi 1908'e bağlayan kış aylarında Jandarma Mülazımı olarak bölgede bulunduğunu tespit edebiliyoruz: Eşref, ilgili resmi evrakta karşımıza Enver Bey tarafından çekilen bir telgraf üzerine Vraniştice karyesinde arama yapan ve istenilen evrakı ele geçiren bir Jandarma Mülazımı olarak çıkıyor. Dolayısıyla Eşref'in hayatındaki tartışmasız en önemli isim olan Enver Bey ile tanışıklığının bu döneme denk düştüğünü teyit edebiliyoruz.¹⁰²

II. Meşrutiyet

Eşref, Jandarma Mülazımı olarak görev yaptığı kısa dönemin akabinde Ege'ye geri dönerek tekrar dağa çıkar. Fakat 1908 yılı

¹⁰¹ A.g.m.

¹⁰² BOA, HSD. TFR1; Kosova Kaymakamı Tahsin'den Manastır'daki Heyet-i Takbiyye Riyaseti'ne (8 Ocak 1908), D: 1, G: 70.

Mayıs ayında, yani II. Meşrutiyet'in ilanından yaklaşık iki ay önce Değirmen Boğazı mıntıkasında hükümet güçleriyle çatışmakta olan Eşref ve arkadaşlarına, Selanik'teki İttihat ve Terakki merkezinden dağdan inerek İzmir'de teşkilatlanmaya başlamaları yönünde bir talimat gelir. Nitekim Eşrefler kısa bir süre sonra affedilir ve İzmir'de ikamet etmeleri ve kendilerine istedikleri memuriyetin verilmesi karşılığında çetecilik faaliyetlerini bırakırlar. Böylece Eşref tekrar jandarma olurken, Selim Sami polis, Reşit ise askeri inzibât olarak görev yapmaya başlar.¹⁰³

Cemal Kutay'ın aktardığına göre tam bu sıralarda İttihat ve Terakki Cemiyeti, Bab-ı Ali Baskını'nda yer alacak ve ölecek olan Mustafa Necip'i İzmir'e gönderir ve onun aracılığıyla buradaki teşkilata, Dr. Nazım'ın Yakup Ağa müstearını kullanarak İzmir'e geleceğini bildirir.¹⁰⁴ Bu tarihlerde İmparatorluk'un birçok şehrinde II. Meşrutiyet'in ilanı için gizli olarak teşkilatlanılmaktadır ve Dr. Nazım'ın İzmir'e gelmekten maksadı buradaki teşkilatlanma çalışmalarını yürütmektir. Dr. Nazım'ın Rumeli köylüsü kılığında ve müstear kullanarak İzmir'e gelmesini müteakip Eşref, ona faaliyetlerinin üstünü örtmek amacıyla İkiçeşmelik'te bir tütüncü dükkanı açar. Bu sıralarda Hadika-i Maarif Hususi Ticaret Mektebi Müdürü Hüseyin Lütfü Bey'in mektebinde gece saatlerinde gizli görüşmeler yapılmaya başlanır. Bu görüşmeler ve saha çalışmaları neticesinde İzmir'deki teşkilat kısa süre içinde genişler. Özellikle Selim Sami'nin gayretiyle polis kadrolarının önemli bir bölümü Cemiyet'le yakınlaşır.¹⁰⁵

1908 yılı Temmuz ayına gelindiğinde, Meşrutiyet'in ilanı için Rumeli'de çalışan Resneli Niyazi ve Eyüp Sabri Beylerle mücadele edilmesi gerektiğine kani olan hükümet, Karaman taburlarıyla İzmir taburlarının, kısa bir süre sonra "Hürriyet

103 Kutay, *Türkiye İstiklal ve Hürriyet Mücadeleleri*, c. 15, 9304.

104 Kutay, *Türkiye İstiklal ve Hürriyet Mücadeleleri*, c. 10, 5754. Kutay, aynı olaydan bahsettiği bir başka yazısında bu haberin Süleyman Nazif tarafından verildiğini yazar. Kutay, *Türkiye İstiklal ve Hürriyet Mücadeleleri*, c. 15, 9304.

105 Kutay, *Türkiye İstiklal ve Hürriyet Mücadeleleri*, c. 15, 9305 ve c. 10, 5754.

Kahramanı” olarak anılmaya başlayacak olan bu şahısların üzerine gönderilmesi yönünde karar alır. Eşref, bu kararı haber alınca Dr. Nazım'ı söz konusu taburlarda görev yapan askerlerin arasına, o sırada orduda görev yapmakta olan Reşit'in emir eri olarak soktuklarını, ayrıca başka “münevverleri” de asker gibi göstererek boşalan kadrolara yerleştirdiklerini belirtir. Bu kişilere, askerlere hürriyet mücadelesine dair propaganda yapma ve bu yolla harekete geçmelerini engelleme görevi verilmiştir. Propaganda işe yarar ve böylece taburların atıl kalması sağlanır.

Eşref, baş faillerinden olduğunu ileri sürdüğü bu icraatın II. Meşrutiyet'in ilanına giden yolda neredeyse en önemli aşamayı teşkil ettiğini belirterek İmparatorluk'un kaderini değiştirmede kritik bir rol oynadığını ima eder: “İzmir taburları ile Karaman taburları, eğer, ciddi olarak ihtilalci kuvvetlerin tedibine girişmiş olsalardı, bunları bekleyen Şemsi Paşa, zamanlardır tasarladığı ağır ve nihai darbeyi vuracak, belki Manastır'a da gitmeyecek, fedai Atıf kurşununu atmak imkanını elde edemeyecek ve hürriyetin kaderi değişecekti.”¹⁰⁶

31 Mart Hadisesi

Eşref, İmparatorluk'un kaderini tayin eden olaylar silsilesinin merkezinde yer alan kişilerden olduğu imasını, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra yaşanan siyasi olayları anlatırken de sürdürür. Bu olaylardan ilki II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesidir: 13 Nisan 1909'da (31 Mart 1325) İstanbul Taşkıışla'da, Hamdi Çavuş komutasındaki 4. Avcı Taburu'nda İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ülke yönetiminde dolaylı olarak söz sahibi olmasından duyulan huzursuzluk sonucu çıkan isyan kısa sürede tüm şehre yayılır. İsyan sırasında meclis binasının işgal edilmesinin ardından Hüseyin Hilmi Paşa hükümeti, olaylara anında müdahale etmekten imtina ettiği gerekçesiyle istifa eder. Gerçek faileri bugün halen tartışma

¹⁰⁶ A.g.e., 9305-9307.

konusu olan isyanı bastırmak üzere İstanbul'a gönderilen, 2. ve 3. Ordu subaylarıyla Rumeli gönüllülerinden oluşan Hareket Ordusu, 24 Nisan'da buradaki durumu kontrol altına alır.

Fakat birkaç gün sonra II. Abdülhamit tahttan indirilince bu kez olaylar İzmir'e sirayet eder. İzmir'deki polis teşkilatının içinden dahi isyancıların çıktığını ifade eden Eşref, isyanı kardeşi Selim Sami ve Çerkes Reşit ile birlikte, adamlarının bazılarını subay üniforması giydirmek suretiyle bastırdıklarını belirtir. Ayrıca, İstanbul'da çıkan *Volkan* gazetesinin, olayların baş müsebbibi olarak gösterilen baş yazarı Derviş Vahdeti ve adamlarını İstanbul'dan kaçıp geldikleri İzmir'de bizzat yakaladığını ve yargılanarak hak ettikleri cezayı almaları için İstanbul'a geri gönderdiğini aktarır.¹⁰⁷ Böylelikle Eşref, tıpkı II. Meşrutiyet'in ilanında olduğu gibi İmparatorluk'un kaderini değiştiren bu ikinci hadise de önemli bir rol oynadığının altını çizer.

Eşref "31 Mart Hadisesi'nden sonra adalara ve menfalarına bazı vükela ve ümerayı sevke memur" edilir. Sürgün yerlerine sevk etmekle görevlendirildiği şahıslar arasında her ikisi de Bodrum'a gönderilen Şükrü Bey ile Mekatib-i Askeriye Müfettişi Ferik (Zülüflü) İsmail Paşa da bulunur. Eşref, sürgün yerine gönderilirlerken kendilerine eşlik ettiği İsmail Paşa ve eşi İsmet Hanım'ın ona hitaben, duydukları memnuniyeti bildiren birer mektup dahi kaleme aldıklarını aktarır.¹⁰⁸ Zira Eşref, görevini layığıyla yerine getirmiştir: "Bir buçuk hafta yol arkadaşlığımız vardır. Hiçbir yerde teşhir taarruzlarına uğratılmamışlar. Her gittikleri iskele ve mahallere evvelden: 'Bunlar kanun himayesinde menfalarına götürülen eşhasdırlar. Taarruza mukabele vazifemdir. Bunda, şerefimle ve askerce sözümle sizleri temin ederim' mealinde telgraflarla halkı lehimize hazırlıyor ve hükümet amirlerini vazifeye davet ediyordum."¹⁰⁹

107 Fortna, *The Circassian*, 45.

108 İsmet Hanım'dan Eşref Kuşçubaşı'ya mektup (15 Haziran 1909, adressiz).

109 İŞÜA; Eşref Kuşçubaşı'dan Asaf Tugay'a mektup (6 Ekim 1961, İzmir); no: 001570576009.

Çakırcalı ile Çatışmalar

Dr. Nazım, Yakup Ağa müstearıyla II. Meşrutiyet'in ilanı için İttihat ve Terakki Cemiyeti adına faaliyetler yürütmek maksadıyla geldiği İzmir'de Ege'nin en ünlü efelerinden Çakırcalı Mehmet Efe'yi kendileriyle birlikte hareket etmesi için ikna etmeye çalışır. Çakırcalı bu teklifi siyasetten anlamadığı gerekçesiyle reddeder, ancak II. Meşrutiyet'in ilanından sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından Cemiyet'e katılan çeteciler için Ödemiş'te düzenlenen yemin törenine iştirak eder.¹¹⁰ Bu şekilde İttihatçılara yakın durduğunu göstermesine karşın 1909'da tekrar dağa çıkar.

Eşref'in Çakırcalı ile yollarının kesişmesi, bundan yaklaşık bir sene sonrasına rastlar. *Tarihe Benden Haberler*'in ikinci cildinin başlığını "Harb'te Takib-i Eşkîya, Çakırcalı Müsademeleri" koyması¹¹¹ Eşref'in Çakırcalı'yla karşılaşmalarını ve aralarında yaşanan çarpışmaları etraflı bir şekilde ele aldığını gösterir. Ancak Eşref, bu hatıratı yayımlama fırsatı bulamadığı ve hatırat 1987 yılında Kutay'ın evinde çıkan yangında yok olduğu için bu metne ulaşmak artık ne yazık ki mümkün değil. Bununla birlikte, Eşref'in diğer ego-dokümanlarında Çakırcalı hakkında verdiği bazı bilgilere rastlıyoruz.

Örneğin Eşref, Asaf Tugay'a yazdığı bir mektupta, Çakırcalı'yla yaşadıkları çarpışmalardan birini konu eder. Bu mektuba göre Eşref ve avanesi, Muğla'da bir posta aracını soyan Çakırcalı'nın peşine düşer ve nihayet karşılaştıklarında aralarında geçen "şiddetli bir döğüşmeden ve tarafeynin telefonlarından sonra izini" tekrar kaybeder. Üç gün sonra Cevizalanı'nda bir defa daha karşılaşır ve çarpışırlar. Eşref, bu çatışmada Çakırcalı avanesinden üç kişiyi vurduklarını ve Apoş Recep adlı birini yaralı olarak ele geçirdiklerini yazar. Öte yandan Eşref'in avanesinden sekiz kişi ölür ve ondan fazlası yaralanır.¹¹²

110 Sabri Yetkin, *Ege'de Eşkîyalar* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018), 126.

111 İBB; Eşref Kuşçubaşı, *Teşkilat-ı Mahsusa ne idi?* adlı risale; bel_mtf: 048021_01_097.

112 İŞÜA; Eşref Kuşçubaşı'dan Asaf Tugay'a mektup (tarihsiz, adressiz); 001570603009.

Eşref'in hikayesinde doğruluk payı var. Çakırcalı gerçekten de Çine civarında, Muğla'ya gitmekte olan posta aracını soyarak jandarmaları rehin alır ve bunun üzerine takip müfrezeleri Çakırcalı'nın peşine düşer. Ancak çatışma Eşref ile Çakırcalı arasında gerçekleşmez; Eşref ve avanesi, takip sürecine ve takip sonucunda gerçekleşen çatışmaya dahil olan çok sayıda gruptan biridir. Aslında Çakırcalı ve kuvvetlerini Alaşehir'de, Çöpdere/Çöpköy civarında kuşatan, Yüzbaşı Salih'in komutasındaki müfrezeye 80 kişilik bir gönüllü grubudur. Sonrasında gerçekleşen çatışmaya bu gruplar haricinde İttihat ve Terakki Cemiyeti İzmir Şehir Kulübü'nden 100 gönüllü ile civar köylerden gelen 1000 kadar gönüllünün yanı sıra Koca Mehmet çetesi ve Eşref'le avanesi de katılır. Dolayısıyla hayli kalabalık bir kuvvetle çatışmak zorunda kalan Çakırcalı buna rağmen karşı taraftan çok sayıda kişinin ölmesine ve yaralanmasına sebep olduğu gibi, kaçmayı dahi başarır.¹¹³

Halil Dural'a göre ise, çatışmada ilk başta Koca Mehmet ile Eşref Bey'in karma müfrezesi bulunur. Zaten Koca Mehmet çetesi 1907 senesinde Eşref tarafından yardımcı bir müfreze şeklinde teşkil edilmiştir.¹¹⁴ Buna karşın, çatışmayı idare eden Eşref değil, Koca Mehmet'dir. Eşref çatışma sırasında siper aldığı bir kayanın arkasında İzmir Valisi Muhtar Paşa'ya ve en yakın kaza kaymakamına telgraf yazarak onlardan destek istemekle meşguldür. Sonuçta, İttihat ve Terakki Cemiyeti İzmir Şubesi vasıtasıyla çoğu Giritli 50 gönüllü silahlandırılır ve takviye kuvvet olarak bölgeye gönderilir, ancak gönüllüler çatışmanın gerçekleştiği yere vardıklarında, aralarında Koca Mehmet'in de bulunduğu dört kişinin cesediyle karşılaşılır.¹¹⁵

Ayrıca, Çakırcalı'nın Çöpdere/Çöpköy çatışmasından bir hafta sonra Birgi'de, Cevizalanı yakınlarında 50 kişilik bir takip müfrezesiyle karşı karşıya geldiği bilinmektedir, ki bu bilgi

¹¹³ Yetkin, *Eğ'de Eşkılar*, 152-153.

¹¹⁴ Halil Dural, *Bize Derler Çakırca: 19. ve 20. Yüzyılda Eğ'de Efeler*, yay. Sabri Yetkin (İstanbul: Tarih Vakfı, 2005), 265-266.

¹¹⁵ A.g.e., 273-277.

Eşref'in verdiği bilgilerle örtüşür. Ancak bu çatışmaya Eşref'in katıldığı kesin olmadığı gibi, katılmışsa bile Çakırcalı'nın karşıdaki tek kuvvet olmadığı rahatlıkla söylenebilir. Zira Sabri Yetkin, önceki çatışmada olduğu gibi, Cevizalanı yakınlarında çıkan çatışma sırasında da bölgeye dört bir taraftan gönüllüler gönderildiğini yazar. Hatta bütün geçitlerin tutulduğu ve Çakırcalı çetesinin kaçma ihtimalinin düşük olduğu gazetelerde haber olarak dahi geçilmiştir. Ancak beklentilerin aksine Çakırcalı bir kez daha kaçmayı başarır.¹¹⁶

Öte yandan Halil Dural'ın Cevizalanı yakınlarında gerçekleşen çatışmadan detaylı olarak bahsetmesine rağmen Eşref'ten hiç söz etmemesi, onun bu çatışmaya katılmamış olma ihtimalini güçlendirir. Dural'a göre bu çatışmada Çakırcalı ile karşı karşıya gelen kuvvetlerin başındaki kişi Bayındırlı Mülazım Mehmet Efendi'dir. Mehmet Efendi, çatışma sürerken üç neferini takviye kuvvet istemek üzere Keles bucağına, Kaymakçı karakoluna ve Ödemiş Kaymakamı'na gönderir. Bu destek çağrısı üzerine bölgeye zaptiyeler gelmeye başlar. Çatışmaya, Dural'ın adlarını zikretmediği zaptiyelerin yanı sıra Ödemiş merkezden birçok gönüllü de destek verir. Hatta Dural, Bayındırlı Mülazım Mehmet Efendi'nin "O gün Birgi ile Cevizalanı arası mahşerden bir numune idi" dediğini aktararak halkın çatışmaya verdiği yoğun desteğin altını çizer. Öte yandan Dural, Eşref gibi, çatışmada Çakırcalı avanesinden dört kişinin vurulduğunu aktarır. Bu dört kişinin ismini sayarken verdiği ilk isim Apoş'tur, ki bu kişi Eşref'in Apoş Recep olarak bahsettiği kişi olmalıdır.¹¹⁷

Sonuç olarak, mevcut bilgi ve belgeler ışığında, Eşref'in Cevizalanı yakınlarında gerçekleşen çatışmaya büyük olasılıkla katılmadığını söyleyebiliriz. İleride yapılacak araştırmalarla aksi ortaya koyulsa dahi Çakırcalı'yla çatışan tek kuvvetin Eşref'in emrindeki kuvvet olmadığı ve onun Çakırcalı'ya karşı gönderilen

¹¹⁶ Yetkin, *Ege'de Eşkîyalar*, 153.

¹¹⁷ İŞÜA; Eşref Kuşçubaşı'dan Asaf Tugay'a mektup (tarihsiz, adressiz); 001570603009.

kuvvetlerin başında bulunmadığı gerçeği değişecek gibi durmuyor. Dolayısıyla Eşref'in kendisini Cevizalanı yakınlarındaki çatışmanın merkezine yerleştirmesi, Çakırcalı çetesinden dört kişinin vurulduğu bu çatışmanın Eşref'in Libya'ya gideceği döneme kadar Çakırcalı karşısında alınan neredeyse tek başarı olmasıyla ve Eşref'in kendini bu başarıda pay sahibi olarak göstermek istemesiyle alakalı olsa gerektir.¹¹⁸

Bunun yanı sıra Eşref'in, Çöpdere/Çöpköy çatışmasına yol açan hadisenin asıl sebebinden, yani Çakırcalı'yı posta arabasını soymaya iten sebepten hiçbir şekilde bahsetmeyerek, soygundan sonra Çakırcalı'nın peşine düştüğünü belirtmekle yetinmiş olması üzerinde önemle durulması gereken bir diğer husustur. Zira görünen o ki Eşref, Çerkes ve Arnavut destekli takip kollarıyla Çakırcalı'nın evini yakıp bahçelerine zarar vermiş ve ailesini önce hapsedip ardından sürgüne göndermiştir. Dahası, Çakırcalı'nın eşlerinden Fadime Hanım'ın sürgün yolunda doğurduğu erkek çocuk yol şartlarına dayanamayarak ölmüştür. Çakırcalı, Ödemiş Kaymakamı'na yazdığı bir mektupla ailesinin derhal serbest bırakılmasını ve kendilerine verilen zararın tazmin edilmesini istemiş, aksi takdirde akla gelmeyecek işler yapacağını bildirmiştir. Nihayetinde Çakırcalı, Çine civarında bir resmi posta arabasını soyup arabanın içinden çıkan 595.000 kuruşa el koymak ve jandarmaları rehin almak suretiyle ailesinin intikamını almıştır.¹¹⁹ Halil Dural'ın aktardıklarına bakılırsa, Eşref'in bu hadiseye dair sessiz kaldığı bir husus daha vardır: Eşref çatışmanın ardından Çakırcalı'nın eşlerinden İraz ile iki kızını Vali Muhtar Paşa'nın emriyle Seki köyüne getirerek bir süre evde, göz hapsinde tutmuş ve daha sonra serbest bırakmıştır.¹²⁰ Bütün bu bilgiler ışığında Eşref'in çatışma sırasında ve/veya sonrasında Çakırcalı'nın eşlerinden birini ve çocuklarını rehin aldığını ya da hakkında bu

118 Dural, *Bize Derler Çakırca*, 283-287.

119 Yetkin, *Ege'de Eşkılar*, 151-152, 316.

120 Dural, *Bize Derler Çakırca*, 277-278.

türden bir dedikodu çıktığını söylemek mümkün. Fakat kesin olan şu ki, Eşref'in bu olaydan –olay ister gerçek olsun isterse bir dedikodudan ibaret olsun– bahsetme gereği duymamış olması ilginç ve dikkate şayandır.¹²¹

Görüldüğü üzere, Eşref'in İzmir'e ayak basmasından Libya'ya gittiği döneme kadar başından geçtiğini iddia ettiği olaylar, tıpkı hayatının önceki dönemlerinde olduğu gibi soru işaretlerinden arı değildir. Öte yandan Eşref'in, hayatının bu dönemini anlatırken Çerkes Reşit ve Çerkes Ethem gibi, özellikle Milli Mücadele döneminde ve sonrasında öne çıkan bazı şahıslar üzerinden bir üstünlük iddiası inşa ettiğini görüyoruz, ki bu iddiayı I. Dünya Savaşı sırasında da sürdürecektir. Keza Eşref'in Ethem'in ağzından kendini ve yüce ahlakını övmesini de yine bu bağlamda değerlendirmek gerekir. Ayrıca Eşref'in, Ethem'e ne denli yüksek ahlaki standartlara sahip olduğunu söyletmesini, Çakırcalı'nın ailesine yaptıklarını saklamasıyla birlikte okuduğumuzda, Eşref'in hatıralarına dahil edeceklerini ve dışarıda bırakacaklarını belirlemede farkında olarak ya da olmaksızın başvurduğu kıstasın takdir edilmek olduğunu pekala söyleyebiliriz. Nitekim Çakırcalı bahsinde ortadaki tek başarıyı Eşref'in kendi hanesine yazma teşebbüsü de bunu teyit eder. Oysa, gerçekte olay Eşref ile Çakırcalı'nın çekişmesi şeklinde dahi cereyan etmemiş, Eşref'in hadisede bir rolü varsa bu yalnızca tali bir rol olmuştur. Benzer şekilde, Eşref'in İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İzmir'de teşkilatlanmaya başlamasından 31 Mart Hadisesi'ne uzanan döneme dair anlattıkları da içerisinde doğru bilgiler barındırmakla birlikte, Eşref'in kendini İmparatorluk'un geleceğine yön veren olaylar silsilesiyle ilişkilendirme çabasının bir ürünü gibi durmaktadır.

121 Eşref ile Çakırcalı arasındaki ilişki hakkında ayrıca bkz. Efe, *Kuşçubaşı Eşref*, 21-51.

ÇÖLDE BİR SERAP: KAHRAMAN EŞREF

Libya'ya Geçiş

EŞREF, Ege'de eşkıya takip etme görevini muhtemelen 1910 yılının sonlarına doğru bırakarak henüz tam olarak bilinmeyen bir sebepten ötürü Doğu Anadolu'ya geçer. Burada, İtalya'nın Libya'yı kontrolü altına almak maksadıyla Osmanlı Devleti'ne savaş ilan ettiği haberini alınca, İstanbul'a doğru yola koyulur. Ne var ki, uzunca bir yolculuktan sonra, 31 Ekim 1911'de İstanbul'a varmasıyla, Enver Bey tarafından bölgedeki tecrübesine istinaden İskenderiye'ye atandığını öğrenmesi bir olur.¹²²

Bu noktada, Eşref'in günlüğüne dayanılarak verilen bu bilgilerle, Kutay'ın aynı konuya ilişkin anlattıkları arasında ciddi bir fark olduğunu belirtmem gerekiyor. Kutay, Eşref'in hareket kararının alınmasındaki rolünü Fuad Bulca'nın ağzından aktarır. Bulca'ya göre Enver Bey ile Eşref'in, dönemin Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa ile yaptıkları görüşmeden Libya'nın yerel kaynaklarla savunulması kararı çıkar. Ardından Beşiktaş'ta, Enver Bey'in evinde bir toplantı yapılır. Eşref'in de hazır bulunduğu bu toplantıya Mustafa Kemal, Fuad Bulca, Ali Fethi, Mümtaz, Süleyman Askeri ve İstihkam Hamdi gibi önemli isimler katılır. Ali Fethi'nin Mustafa Kemal'e Libya'ya yapılacak hareketle ilgili fikrini sormasının ardından Enver Bey, Eşref'e dönerek şunları söyler:

122 Fortna, *The Circassian*., 51-52, 61.

Eşref Bey... Siz, Arabistan'ın her tarafını yakından bilirsiniz. İtalya'nın istila hareketinin nefsi Trablusgarp'de uyandıracağı aksülamelden gayri, diğer Arab ülkeleri üzerinde bizim işimize yarayacak bir mukabelesini mümkün görüyor musunuz? Bu sualimle şunu demek istiyorum ki, hükümetten fiili hiç bir yardım tasavvur edemiyorum. Zaten bu hakikati, Harbiye Nazırı da açıkça itiraf ve ifade etti. Demek ki, mahalli kuvvete istinad edeceğiz.¹²³

Eşref, Enver Bey'in övgüyle karışık bir şekilde kendisine fikir danışmasına mukabil içerisinde bulundukları kalabalık meclise hitaben konu hakkındaki fikir ve önerilerinden uzun uzadıya bahseder: Mısır üzerinden harekete geçmeleri gerektiğini, fakat Mısır, İngiliz tesiri altında olduğu için hızlı davranmak zorunda olduklarını ve Arap aleminin kendilerine bakışının Trablusgarp'ta alacakları başarılarla bağlı olduğunu söyler. Eşref'in bu fikirlerini Ali Fethi Bey de onaylar.¹²⁴

Ardından Eşref ve Enver Bey, İttihat ve Terakki Cemiyeti merkezine giderek Dahiliye Nazırı Talat Bey ve İttihat ve Terakki Meclis Grubu Reisi Halil (Menteşe) Bey ile görüşürler. Enver Bey, Trablusgarp'ı sonuna kadar müdafaa etme konusundaki kararlılıklarını ifade eder ve Talat Bey'den hükümetin bu hususta kendilerine mani olmamasını ister. Talat Bey tam bu sözlerle cevap verecekken Eşref araya girer ve verecekleri mücadelenin önünde durmamalarını, “namus ve şereflerini asırlardır bize emanet etmiş olanların bu masum duygularını siyasi mülâhazalarla” mahvetmemelerini söyler. Görüşmenin sonunda Talat Bey onlara destek vermeye razı olur.¹²⁵

Bütün bu anlatılanlarda Eşref, Libya'ya ve siyasete olan haki-miyeti kadar vatanperverliğiyle de öne çıkar. Aynı zamanda onun Harbiye Nazırı'nı hareket konusunda ikna eden iki kişiden biri

123 Kutay, *Trablusgarp'de Bir Avuç Kahraman*, 31-39. Ayrıca bkz. Kutay, *Türkiye İstiklal ve Hürriyet Mücadeleleri*, c. 16, 9778.

124 Kutay, *Trablusgarp'de Bir Avuç Kahraman*, 35-36.

125 A.g.e., 86-92.

olduğuna, hareketin başını çeken çekirdek ekipte yer aldığına, Enver Bey'e en yakın kişi ve hatta onun sağ kolu olduğuna, dahası zaman zaman ona akıl hocalığı dahi yaptığına dikkat çekilir. Ancak anlatılanlarla elimizdeki veriler arasında ciddi bir tutarsızlık söz konusu olduğu için Eşref'in alt metinde sürekli olarak vurgulanan üstünlüğü ve saygınlığı da tartışmalı hale gelir.

Öncelikle Eşref, İtalya'nın Libya'yı işgal kararını 30 Eylül 1911'de, yani savaş ilanının hemen bir gün sonrasında, henüz Doğu Anadolu'dayken öğrenmiş ve İstanbul'a rahatsızlığı ve ulaşım sorunları nedeniyle bundan ancak bir ay sonra, 31 Ekim'de varabilmiştir. Enver Bey ise, Eşref İstanbul'a gelmeden üç hafta önce, 10 Ekim'de buradan ayrılmış ve 19 Ekim'de Mısır'a varmıştır. Dolayısıyla Eşref'in Enver Bey ile birlikte ne İttihat ve Terakki Cemiyeti merkezinde yapıldığı belirtilen görüşmeye ne de Enver Bey'in Beşiktaş'taki evinde yapıldığı söylenen toplantıya katılmış olması ihtimal dahilindedir. Ayrıca Beşiktaş'taki toplantıya Süleyman Askeri'nin katılmış olması da mümkün değildir. Zira geleceğin Teşkilat-ı Mahsusa başkanı Libya işgalinin başladığı sırada Bağdat'ta bulunmaktadır ve Libya'ya geçmeden önce İstanbul'a uğramamıştır.¹²⁶

Kutay, Libya meselesinde Eşref'e merkezi bir rol atfeden ve fakat eldeki bilgi ve belgelerle örtüşmeyen bu anlatının bütünü, Fuad Bulca'nın kendisine verdiğini öne sürdüğü neşredilmemiş Trablusgarp hatıratına binaen kaleme almıştır. Kutay, kitabına yazdığı giriş bölümünde Mustafa Kemal'in (Atatürk), bu hatıratı yazmasını o dönemde yaverliğini yapan Fuad Bulca'dan bizzat istediğini ve Mustafa Kemal hayattayken hatıratı

126 Fortna, *The Circassian*, 62-69. Öte yandan Eşref, Asaf Tugay'a yazdığı bir mektupta Enver Bey'in kendisini Libya'ya götürmek üzere Mahmud Şevket Paşa'dan "suret-i mahsusada" istediğini yazar. Fakat Eşref muvazzaf asker bile olmadığı için bu istek akla yatkın değildir. Dolayısıyla Eşref, söz konusu mektubunda Asaf Tugay'a o dönemde Harbiye Nazırı nezdinde bilinen önemli bir muvazzaf asker olduğu imajını vermek istemiş olsa gerektir. İŞÜA; Eşref Kuşçubaşı'dan Asaf Tugay'a mektup (22 Eylül 1962, Kuşadası); no: 001570589009.

tamamlayarak yayımlamayı başaramayan Bulca'nın notlarını kendisine teslim ettiğini belirtir. İlginçtir Bulca, kendisine atfedilen bir hatıratın hareketle kaleme alınan ve Eşref'in başrolünde olduğu bu anlatıyı görememiştir. Zira Kutay'ın mevzubahis anlatıya yer verdiği *Trablusgarp'ta Bir Avuç Kahraman* adlı kitabının yayımlanmasından bir sene önce, 1962'de vefat etmiştir. Bütün bunlardan hareketle denilebilir ki Kutay, Eşref'i bir kahraman gibi göstermek adına hakikatten pek çok noktada sapan anlatısını inandırıcı kılmak adına, neşredilmediği gibi, muhtemelen eline geçmemiş ve hatta belki de hiçbir zaman kaleme alınmamış bir hatıratı atıf yapmıştır. Dahası, ileride göreceğimiz üzere Kutay, Bulca'nın sözde hatıratına dayanarak Eşref hakkında başka kurmaca anlatılar da inşa etmiştir. Ne de olsa Kutay'ın kendisini şahit olarak göstermek suretiyle verdiği bilgileri tekzip edebilecek kişi artık hayatta değildir.

Böylece Eşref'in Libya'ya hareket kararının alınmasında herhangi bir rolünün olmadığını görmüş olduk. Peki Eşref Libya'ya nasıl geçti? Şimdi bu soruyu cevaplandırmaya çalışalım. Yukarıda belirttiğim gibi İtalyanların Libya'ya saldıracakları haberini 30 Eylül 1911'de, Doğu Anadolu'da bulunduğu sırada alan Eşref yaklaşık bir ay sonra İstanbul'a varır. Burada, İskenderiye'ye atandığını öğrenince tekrar yola koyulur ve 10 Kasım'da görev yerine varır. Eşref'in aktardığına göre burada –ki bu bilgiyi de sahih kaynaklardan teyit edemiyoruz– kendisine bir grup insanı Libya'ya geçirme görevi verilir.¹²⁷

Kutay, bu görevi de Fuad Bulca'ya atfettiği hatırat üzerinden doğrulamaya çabalar ve bunu yaparken, Eşref'in de onayladığı

127 Bu grupta yer almış olması muhtemel kişiler şunlardır: Emir Abdülkadir'in oğlu Emir Ali Paşa, Şeyh Salih Şerif et-Tunusi, Sakallı Şeref, İzmitli Mümtaz Bey, Beşiktaşlı Niyazi, Muhtar Bey, Kurmay Binbaşı Nuri (Conker), Binbaşı Abdülkadir Gannavi, Binbaşı Fuat Bulca, Ahmet Rıza Bey'in kız kardeşinin oğlu Sadi (Gökçeatam) Bey ve Ömer Fevzi Bey (Mardinizade). Kutay, *Trablusgarp'te Bir Avuç Kahraman*, 105, 109-110; Fortna, *The Circassian*, 69-70; Kutay, *Türkiye İstiklal ve Hürriyet Mücadeleleri*, c. 16, 9778.

bir dizi yalan ve çarpıtmaya imza atar: Kutay, Mustafa Kemal'in, Mısır'daki geniş ve nüfuz sahibi çevresi dolayısıyla bu görevin Eşref'e verilmesinin isabetli olduğu yönündeki görüşünü aktarır, ki Kutay'ın bu iddiasının alt metni, Mustafa Kemal'in Eşref'i takdir ettiği ve övdüğüdür. Kutay ayrıca, Eşref'in Libya'ya gitmesinden önce ailesine ait olan Beşiktaş'taki konakta bir buluşma gerçekleştiğinden ve Eşref'in bu buluşmada Emir Abdülkadir'in oğlu Emir Ali Paşa'yı Libya'da kendilerine destek vermesi konusunda ikna ettiğinden bahseder. Dahası Kutay, Bulca'ya atfettiği hatırate dayanarak Eşref'in, Kuzey Afrika'nın en önemli dini liderlerinden olan Şeyh Salih Şerif et-Tunusi gibi pek çok kişinin Osmanlılık ideolojisine bağlı kalmasında önemli bir rol üstlendiğinin altını çizer.¹²⁸

Ancak Mustafa Kemal ve Eşref aynı tarihlerde İstanbul'da bulunmamışlardır. Doğu Anadolu'dan yola çıkan Eşref'in İstanbul'a varış tarihi 31 Ekim'ken Mustafa Kemal'in Libya'ya gitmek üzere İstanbul'dan ayrılışı, bundan iki hafta öncesine rastlar. Ayrıca Mustafa Kemal'in Ayn Mansur karargahından 15 Ekim 1911 tarihinde bir mektup yazdığını tespit edebiliyoruz.¹²⁹ İkincisi, Fuad Bulca'nın Mustafa Kemal'le beraber Eşref Bey'in Beşiktaş'taki aile konağına gitmesi de Kutay tarafından kurgulanmış olsa gerektir.¹³⁰ Öncelikle, Eşref ve ailesinin sürgün öncesinde Beşiktaş'ta bulunan bir konakta yaşadığı doğru olsa da, elimizde konağın sürgünden sonra ailenin malı olarak kaldığına dair herhangi bir delil yok. Ayrıca, Eşref'in tüm ailesinin en azından 1905'ten beri İzmir'de yaşamakta olduğunu da biliyoruz. Tüm bunlara karşın Enver Bey, Eşref'e çölde birkaç sene geçirmiş olması sebebiyle arkadaşlarına kıyasla Arapları daha iyi tanıyor olmasından dolayı böyle bir görev vermiş olabilir.

128 Kutay, *Trablusgarp'de Bir Avuç Kahraman*, 104-105, 109.

129 *1911-1912 Osmanlı-İtalyan Harbi ve Kolaşası Mustafa Kemal*, haz. Genelkurmay ATASE Başkanlığı (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1985), 134.

130 Kutay, *Trablusgarp'de Bir Avuç Kahraman*, 104.

Mustafa Kemal'in Hastaneye Yatışı

Eşref, İskenderiye'de bulundukları sıralarda Mustafa Kemal'in rahatsızlandığından, kendisi aracılığıyla bir Rum hastanesine yatırıldığından ve bu yüzden Trablusgarp'taki çatışmalara bir buçuk iki ay kadar geç dahil olduğundan bahseder.¹³¹ Olayın şahidi olarak da "Mustafa Kemal'in akrabası, Tayyare Cemiyeti Riyaseti'nde vaktiyle bulunan" Fuad Bulca'yı gösterir.

Kutay, Eşref'in yukarıda aktardığım iddialarına yer verdiği kitabında bu iddiaları yine Fuad Bulca'ya ait olduğunu söylediği neşredilmemiş hatırate atıfla destekler. Kutay, Fuad Bulca ve Mustafa Kemal'in İskenderiye'ye varır varmaz buradaki teşkilatlanma faaliyetlerine çoktan başlamış olan Eşref'i bulduklarını ve onun temin ettiği rehberler vasıtasıyla Cabub'a, oradan da Sünuşiler vasıtasıyla Trablusgarp'a vardıklarını belirtir. Ayrıca, Fuad Bulca'nın ağzından İskenderiye'den ayrılımlarına yakın Mustafa Kemal'in hastalandığını ve kendisine Mısır'da Rumlar için kurulmuş olan bir hastanede Eşref vasıtasıyla yer ayarlandığını ifade eder. Kutay, yine Fuad Bulca'nın hatıratına atıfla Eşref'in Çaçanyadis isimli bir doktorun Mustafa Kemal'le yakından ilgilenmesini sağladığını ve tedavinin bir buçuk ay sürdüğünü belirtir.¹³²

Öncelikle, Fuad Bulca'nın ağzından aktarılan ve Eşref'in onayladığını gördüğümüz bu iddiaların sorunlu olduğunu söylemeliyim. Bir kere, Fuad Bulca ile Mustafa Kemal İskenderiye'ye vardıklarında Eşref'le bir araya gelmiş olamazlar. Zira Mustafa Kemal, İskenderiye'ye 1911 yılı Ekim ayının sonlarına doğru varırken, Eşref'in buraya geliş tarihi aynı yılın 10 Kasım'ıdır. Daha da önemlisi, Mustafa Kemal, İskenderiye'den ayrılmaya yakın değil, yola çıktuktan sonra hastalanmış ve tedavi için İskenderiye'ye geri dönmüştür.

Peki, Mustafa Kemal'in İskenderiye'ye geldiğinde Eşref'i bulduğu iddiası gerçekte bağdaşmıyor olsa da, en azından Eşref'in

131 İBB; Eşref Kuşçubaşı'dan Ziya'ya (Şakir) mektup (30 Mayıs 1950, İskenderiye); bel_mtf: 47691.

132 Kutay, *Trablusgarp'de Bir Avuç Kahraman*, 110-111.

Mustafa Kemal'in hastaneye yatmasına aracılık etmiş olduğu iddiasında gerçeklik payı olabilir mi? Bu üç şekilde mümkün olabilir: Mustafa Kemal'in İskenderiye'den Trablusgarp'a doğru yola çıktığı tarih 2 Kasım 1911'dir. Yolda hastalanıp geri dönmüş, 15 gün kadar hastanede yatmış ve daha sonra tekrar yola koyulmuştur.¹³³ Bunun en geç 28 Kasım'a tekabül edebileceğini düşünüyorum. Mustafa Kemal'in İskenderiye'den hareket ettikten ne kadar zaman sonra hastalandığını ve İskenderiye'ye ne zaman döndüğünü tam olarak bilemiyoruz. Ancak 15 Kasım 1911'de Salih Bozok'a yazdığı mektupta "İyileşmek üzereyim... Birkaç gün sonra yola çıkacağım" demesinden bu tarihte bir süredir hastanede yatıyor olduğu çıkarımını yapabiliyoruz. Ayrıca 22 Kasım 1911'de Nuri Conker'in Salih Bozok'a yazdığı bir mektuptan Mustafa Kemal'in bu tarihte hala hastanede olduğunu ve çıkmasına birkaç gün kaldığını anlıyoruz. Dolayısıyla Mustafa Kemal'in 24-25 Kasım gibi hastaneden taburcu olduğunu tahmin edebiliriz. Bizzat Mustafa Kemal "15 gün kadar" hastanede yattığını söylediği ve Eşref 10 Kasım'da İskenderiye'ye geldiği için, Eşref'in gelir gelmez Mustafa Kemal'in hastaneye yatmasına aracılık etmiş olması imkan dahilindedir. Bu, birinci olasılıktır. Öte yandan şayet Mustafa Kemal, İskenderiye'ye 2 ila 10 Kasım arasında bir tarihte dönmüşse, 10 Kasım'a kadar beklemiş ve Eşref'in şehre geldiği tarihten sonra onun vasıtasıyla hastaneye yatırılmış olabilir. Bu da ikinci ihtimaldir. Son bir ihtimal de Mustafa Kemal'in söz konusu tarih aralığında İskenderiye'ye gelerek hastaneye yatmış, ancak 10 Kasım'dan sonraki bir tarihte Eşref'in aracılığıyla hastane değiştirmiş olmasıdır.

Fakat ben üç ihtimalin de makul olmadığı kanaatindeyim. Öncelikle, Eşref'in Mustafa Kemal'in İskenderiye'deki Rum hastanesine yatırılmasına aracılık edebilmiş olması için halihazırda Mısır'da belirli mevkilerde bulunan insanlarla tanışıklığı olması gerekir. Ne var ki, elimizde buna dair herhangi bir delil yok.

133 1911-1912 *Osmanlı-İtalyan Harbi*, 134-135, 34.

Ayrıca, 1903'te sürgünden firar ettikten sonra 1905 ortalarına kadar İskenderiye'ye ve Kahire'ye geçmediğini, sadece Port-Said'de kısa bir süre kaldığını ve vaktinin çoğunu Necid civarında geçirdiğini biliyoruz.¹³⁴ Yani Eşref, Mısır topraklarına dahil olan Port-Said'de daha önce vakit geçirmesine karşın, gerçek anlamda Mısır'a ilk kez Trablusgarp direnişinin başlangıcında, 1911'de gitmiş olmalıdır. Diğer yandan, Mustafa Kemal bölgeden yazdığı mektuplarda kendisine zor zamanında böylesi bir iyilik yapan kişiden, yani Eşref'ten –hatta Eşref'in ilerleyen sayfalarda aktaracağım ifadelerine göre Mustafa Kemal hayatını ona borçludur– bir kez olsun bahsetmiyor. Benzer şekilde, Mustafa Kemal'in çocukluk ve silah arkadaşı olan ve Trablusgarp'ta birlikte görev yaptığı Nuri Conker de ileride Mustafa Kemal'in yaverliğini yapacak Salih Bozok'a yazdığı ve Mustafa Kemal'in hastalığından bahsettiği mektubunda Eşref'in ismini dahi zikretmiyor. Bütün bunlara ek olarak, mektuplarda ve resmi evrakta Mustafa Kemal'in ne İskenderiye'ye dönmesinin ardından bir süre dinlenip hastaneye yattığına ne de hastane değiştirdiğine dair herhangi bir emare bulabildim. Mustafa Kemal'in Libya'daki çatışmalara bir buçuk iki ay kadar geç kaldığı yahut Fuad Bulca'ya atıfla ileri sürüldüğü gibi tedavisinin bir buçuk ay kadar sürdüğü de vaki değildir: Mustafa Kemal'in tedavisi yaklaşık on beş gün sürmüş, en geç Kasım sonunda Nuri Conker ve Fuad Bulca'yla birlikte yola çıkmış, yolda bir kere tevkif edilmiş ve Mısır hududunu geçerek Aralık'ın dördüncü haftasının başında Derne'ye varmıştır.¹³⁵ Eşref ise dahil olduğu grupla birlikte 1911 Aralık ayında Libya'ya giriş yapmış, Defne ve Tobruk üzerinden Derne'ye geçmiş ve büyük ihtimalle Aralık'ın ikinci haftasında bölgeye varmıştır.¹³⁶ Yani Eşref ile Mustafa Kemal'in bölgeye geçişi arasında en fazla iki hafta bulunmaktadır.

¹³⁴ Stoddard ve Danişman, *Eşref Bey'in Hayber Anıları*, 218; Kutay, *Türkiye İstiklal ve Hürriyet Mücadeleleri*, c. 10, 5752.

¹³⁵ 1911-1912 *Osmanlı-İtalyan Harbi*, 134-135, 34.

¹³⁶ Fortna, *The Circassian*, 114-115.

Kasr-ı Harun Taarruzu

Eşref'e bakılırsa, Trablusgarp'a varmasını müteakip İtalyanlara karşı verilen mücadelede önemli bir rol oynamıştır. Hatta Eşref, Trablusgarp'ta elde edilen bütün başarıları Mustafa Kemal'in hanesine yazan bir yazara yönelik itirazlarını Ziya Şakir'e ifade ettiği bir mektubunda, Mustafa Kemal'in zor duruma düştüğü bir çarpışmadan kurtulmasına yardımcı dahi olduğunu belirtir:

[B]ir gün Kasr-ı Harun üzerine bir harekette müstakilen bulunuyor ve müşkil bir duruma giriyor. İmdadına Enver, ben Arap kuvvetleri gönderi[li]yoruz. Ayne'l-Mansur Deresi'ni aşarak ve karşıya geçerek, düşmanı yandan vurarak, Mustafa Kemal'i, sebat ettiği ve temiz döğüştüğü ve mukavemet gösterdiği ve fakat sekiz on misli kuvvete karşı bitab kaldığı tam bir zamanında ve anında geldiğimi ve hakikaten unutulmaz bir tehlikeden kendilerini halasa yardımım dokunduğunu söyleyerek ve boynuma da sarılarak "Hay Allah razı olsun Eşref" diyerek, hep birleşip, düşmanı Derne'ye soktuğumuzu pek iyi hatırlıyorum.¹³⁷

Eşref'in bahsettiği taarruz, Mustafa Kemal tarafından 16-17 Ocak 1912 tarihlerinde yürütülen Kasr-ı Harun taarruzudur. Mustafa Kemal'in İtalyan tabyalarına yaptığı bu baskın istenen sonucu vermemiştir: Mustafa Kemal, 25 Ocak 1912 tarihinde kaleme aldığı muharebe raporunda emrindeki kuvvetlere 22 şehit ve 27 yaralıya mal olan çatışmada İtalyanların çok az kayıp verdiğini belirtir. Aynı raporda, başarısızlığın sebepleri arasında zaviye ve kabile şeyhlerinin taarruza itirazlarını, Hase kabilesinin taarruza katılmaktan kaçınmasını, baskının gece planlanmış olmasına karşın gündüze bırakılmasını ve Arap mücahitlerin düşmanın gücünü görmeden saldırıya geçmemesini zikreder. Rapora göre taarruzun başarısızlıkla sonuçlanmasının bir diğer

137 İBB; Eşref Kuşçubaşı'dan Ziya'ya (Şakir) mektup (30 Mayıs 1950, İskenderiye); bel_mtf: 47691.

5: Eşref, Kel Ali (Çetinkaya) ve İzmitli Mümtaz Libya direnişinde
(Kaynak: Kutay, *Birinci Dünya Harbinde Teşkilat-ı Mahsusa ve Hayber'de Türk Cengi*, 37)

sebebi, taarruza destek vermek üzere gönderilen Eşref Bey kolunun sadece küçük bir bölümünün, üstelik düşmana oldukça uzak bir mevkiden birkaç el ateş etmekle yetinmesidir.¹³⁸ Yani Mustafa Kemal bizzat kaleme aldığı bu raporda, Eşref'in bırakın kendisini kurtarmayı, taarruzun başarısızlıkla sonuçlanmasında büyük pay sahibi olduğunu ifade eder.

27 Ocak Baskını

Eşref'in Trablusgarp hakkında anlattıkları başka yalanlarla da maluldür. Eşref'in Trablusgarp'a dair en sık anlattığı hadise olan 27 Ocak 1912 Baskını hakkında söyledikleri bunun apaçık bir örneğidir. Eşref, Libya'da İtalyanlara karşı askeri hazırlıklara yeni başlanmış olmasına rağmen Avakir kabilesinden 500 kişiyle Sidi Abdullah civarında İtalyan mevzilerine baskın yaptığından

138 *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Osmanlı Devri, Osmanlı-İtalyan Harbi (1911-1912)* (Ankara: Genelkurmay ATASE Başkanlığı Askeri Tarih Yayınları, 1981), 131.

bahseder. Eşref'e göre baskın sonucunda, bir tümen kuvvetindeki İtalyanlardan beş mitralyöz, 1500 tüfek, çok sayıda cephan ve askeri teçhizat ele geçirirler.¹³⁹ Aynı hadiseden bahsettiği bir başka yerde ise, savaşı mücahit sayısı 300'e düşerken ele geçirilen ganimetler de iki makineli tüfek, kuyruktan dolma bir top ve mühimmatı, piyade tüfeği mühimmatı ve 1500 tüfek olarak güncellenir.¹⁴⁰ Eşref, bu baskın sayesinde Trablusgarp mücadelesinde ilk kez teçhizat ele geçirildiğini ifade eder ve bu başarısı nedeniyle Enver Bey'in kendisine olan teveccühünün iyice arttığını yazar.¹⁴¹

Baskının Fuad Bulca'nın ağzından aktarılan detaylı versiyonunda Eşref'in başarısının altı kalın bir çizgiyle çizilir. Bulca'ya göre Eşref, baskına kumandanlarına haber vermeden girişime cesaretini göstermiş, çatışmadan dönüşte hem komuta kademesi hem de mücahitler tarafından övgüyle karşılanmış, baskından alınan sonuç herkese ümit vermiş ve ele geçirilen silah ve mühimmat Trablusgarp direnişinin en önemli kazanımlarından biri olmuştur.¹⁴²

Ne var ki, baskının önemine ilişkin bu ifadelerin gerçeklikle uzaktan yakından bir ilgisi olmadığını ortaya koymak için fazla çaba sarf etmek gerekmiyor. Zira Trablusgarp'taki mücadelenin Eşref'in anlattıklarına ve Fuad Bulca'nın ağzından aktarılanlara indirgenemeyecek kadar geniş bir zamana ve coğrafyaya yayıldığı her türlü tartışmanın ötesindedir.¹⁴³ Daha da önemlisi, Eşref'in bizzat, Kutay'ın ise Fuad Bulca'ya atıfla bahsettiği ve her ikisinin de besbelli büyük önem atfettiği bu baskına ilişkin başka hiçbir

139 İŞÜA; Eşref Kuşçubaşı'dan Asaf Tugay'a mektup (22 Ağustos 1962, Kuşadası); no: 001570587009. Ayrıca bkz. İBB; Eşref Kuşçubaşı, "İtalyan Harbi'nde, Derne'de bizzat aldığım fotoğrafların filmleri" başlıklı metin; bel_mtf: 47665.

140 Fortna, *The Circassian*, 77.

141 Eşref Kuşçubaşı'dan Asaf Tugay'a mektup (22 Ağustos 1962, Kuşadası); Kutay, *Türkiye İstiklal ve Hürriyet Mücadeleleri*, c. 16, 9779.

142 Kutay, *Trablusgarp'de Bir Avuç Kahraman*, 114-116.

143 Bunun için sadece 1911 yılı Ekim ve Aralık ayları arasında Trablusgarp, Homs, Tobruk, Derne ve Bingazi'de gerçekleşen muharebelere bakmak yeterlidir. *Osmanlı-İtalyan Harbi (1911-1912)*, 128-251.

6: Trablusgarp'ta, Sidi Abdullah civarında. Türk bayrağını tutan Eşref, bayrağın altındaki pelerinli tayyareci Sadık, İtalyan bayrağını yandan tutan Kel Ali
(Kaynak: Kutay, *Trablusgarp'de Bir Avuç Kahraman*, 89)

kayda rastlamadığımı belirtmeliyim. Bu demek değil ki söz konusu hadise yaşanmamıştır. Eşref pekala 16-17 Ocak 1912 tarihindeki Kasr-ı Harun Baskını ile arşiv kayıtlarına bu tarihten sonraki ilk çatışma olarak giren 11-12 Şubat 1912 tarihli çatışma arasındaki süreçte emrindeki mücahitlerle birlikte keşif taarruzlarına katılmış ve bunlarda bazı başarılar elde etmiş olabilir. Ancak yukarıda sözünü ettiğim gerekçelerden ötürü, gerek 27 Ocak 1912 Baskını'na gerekse elde edildiği ifade edilen ganimetin boyutuna ve önemine şerh düşmemiz gerektiğini düşünüyorum.

Bu noktada ayrıca belirtmek isterim ki, döneme ait çeşitli gazetelerde yer alan, Trablusgarp direnişiyle ilgili çoğu grup fotoğrafında Eşref grubun merkezinde alır ve bu da onun direnişte

7: 1. Eşref 2. Yenice Kaymakamı Süreyya 3. Bahriye Yüzbaşı Muhiddin
4. Yüzbaşı Hacı Emin 5. İzmitli Mümtaz (Kaynak: *Şehbal*, 14 Aralık 1912)

çok önemli bir rol oynadığı hissini uyandırır. Halbuki Eşref'in şahsi evrakından, bu fotoğrafların bizzat ona ait fotoğraf makinesiyle çekildiğini anlıyoruz, ki bu bilgi kayda geçirilmiş önemli bir başarısı olmamasına rağmen Eşref'in neden fotoğrafların merkezinde yer aldığını makul bir açıklamaya kavuşturur.¹⁴⁴

“İstikbalim mahvoldu”

Eşref, Ziya Şakir'e Kasr-ı Harun taarruzunu anlattığı mektubunda Mustafa Kemal'in göz hastalığından da bahseder. Göz mütehassısı Münir Bey'den aktardığına göre, Mustafa Kemal tedavi için Libya'dan ayrılarak cepheyi terk etmeyi kendisine yakıştıramadığı için tedavisini aylarca ertelemiştir. Ayrıca Eşref, Mustafa Kemal'in Libya'da bulunduğu sırada göz ağrısı yanında orşit ve

144 İBB; Eşref Kuşçubaşı, “İtalyan Harbi'nde Derne'de bizzat aldığım fotoğrafların filmleri”; bel_mtf: 47665. Ayrıca bkz. Cemal Kutay, *Atatürk Enver Paşa Hadiseleri* (İstanbul: İklim Yayıncılık, 2004), 8. Buna ek olarak, Eşref'in fotoğrafları gazetecilerle yakınlık kurmak suretiyle yayımlattığı değerlendirilmektedir. Bu bilgiyi benimle paylaşan Mesut Uyar'a teşekkür ederim.

böbrek rahatsızlıklarıyla da boğuştuğunu ifade eder ve sabahlara kadar uyumadığı gibi onu da uyutmayarak ızdırabına ortak ettiğini ileri sürer. Buna, göz mütehassısı Dr. Münir'in konu hakkında kendisiyle görüşerek hastalığın diğer göze atlama ihtimalinden bahsettiğini ve bunu duyunca çok üzüldüğünü de ekler. Bunun üzerine bir gece Mustafa Kemal'in yanına giderek Koti adlı bir Rum arkadaşının benzer bir rahatsızlıktan muzdarip iken Viyana'da Dr. Fox adlı bir profesör tarafından ameliyat edilerek iyileştiğini anlatmak suretiyle Mustafa Kemal'i Libya'dan Viyana'ya geçerek Dr. Fox tarafından ameliyat olmaya ikna eder. Eşref, bu konuşma esnasında Mustafa Kemal'in kendisine "Evet, Eşref Bey, evet... İstikbalim mahvoldu, hayatım bile!..." dediğini ileri sürer ve Ziya Şakir'e Mustafa Kemal'in bu sözlerini şimdilik ifşa etmemesi için şu notu yazar: "[B]u kısım şimdilik mahremdir".

Eşref'in konu hakkında söylediği yalanlar bunlardan ibaret değildir: Mustafa Kemal'in kendisinden Enver Bey'den izin alması konusunda yardım istediğini öne süren Eşref'e göre, Mustafa Kemal'in İskenderiye üzerinden Viyana'ya geçmesi ona bu hususta yardımcı olması sayesinde mümkün olur. Fakat Mustafa Kemal gözünden ameliyat olmaz ve Dr. Fox'tan tedavisine dair bazı tavsiyeler almakla yetinir. Sonrasında İstanbul'a gelir ve burada bulunduğu sırada Ahmet İzzet Paşa onu, Fethi Bey ve Süleyman Askeri ile birlikte Bolayır'a tayin eder.¹⁴⁵

Kutay, Eşref'in konuya dair anlattıklarını doğrulamak için bir kez daha Fuad Bulca'nın sözde hatıratına başvurur. İlginç olan şu ki, Kutay'ın Bulca'ya atıfla aktardığı versiyon, bizzat Eşref'in anlattığından daha detaylıdır. Örneğin Mustafa Kemal'in göz rahatsızlığının Kasr-ı Harun taarruzu sırasında kireçle örtülü duvarlardan yayılan toz bulutu içinde fazlaca kalmış olmasından kaynaklandığı ifade edilir. Ayrıca, Mustafa Kemal'i muayene eden Dr. Münir Bey'in Suriyeli olduğu ve Mustafa

¹⁴⁵ İBB; Eşref Kuşçubaşı'dan Ziya'ya (Şakir) mektup (30 Mayıs 1950, İskenderiye); bel_mtf: 47691.

Kemal'in raporuna imza atan diğer doktor olan Hakkı Bey'in Eşref Bey tarafından tahsis edildiği bilgisi verilir. Bunların yanı sıra Mustafa Kemal'in hastalığı sırasında Eşref'in çadırında kaldığı, Viyana'ya gitmek için ihtiyaç duyduğu pasaportu Eşref'in temin ettiği ve Mustafa Kemal'in Eşref'in kararlarına sorgusuz sualsiz itaat ettiği öne sürülür.¹⁴⁶ Öte yandan bu versiyonda, Dr. Fox'un Mustafa Kemal'e müdahale ettiği bilgisi de yer almaktadır: "Profesör Fox, büyük alaka göstermiş. On beş dakika süren bir cerrahi müdahalede bulunmuş. Diğer göze sirayeti önledikten sonra müdahale yapmış."¹⁴⁷

Eşref'in Mustafa Kemal'in göz hastalığına dair anlattıklarında –kendini, aciz bir durumda tasvir ettiği Mustafa Kemal'e yardım eden ve arka çıkan biri olarak göstermesini hariç tutarsak– doğruluk payı yok değildir: Mustafa Kemal, 1905-1906'da Suriye'de bulunduğu sırada çölde kum fırtınasına yakalandığı için bir süre görme zorluğu yaşar. Keza Kasr-ı Harun taarruzunda gözünden yaralandığı da biliniyor. Gerek kendisini rahatsızlığı sırasında çadırında ziyaret eden Bingazi Mıntıkası Sıhhiye Reisi Dr. İbrahim Tali (Öngören) Bey gerekse Dr. Yzb. Hüseyin Hüsnü Bey, Mustafa Kemal'in gözünden yaralandığı için hastaneye yattığını ve Dr. Münir Bey başta olmak üzere doktorların kendisiyle yakından ilgilendiğini yazar. Mustafa Kemal, taarruzdan bir gün sonra hastaneye yatar, bir ay kadar tedavi görür ve tam olarak iyileşmeden taburcu olur. 4 Mart'ta cereyan eden muharebede gözündeki rahatsızlık nüksedince on beş gün istirahat etmek zorunda kalır. Haziran ayında tekrar hastaneye yatar. Nihayet, Ekim sonlarında Derne'den ayrılır ve 10 Kasım 1912'de Mısır'a varır. Oradan Avrupa'ya geçerek 20 Kasım'da İstanbul'a gelir. Mustafa Kemal'in Viyana'da meşhur göz doktoru Prof. Ernst Fuchs tarafından muayene ve ameliyat edilmiş olması ihtimal dahilindedir. "Fuchs" ve "Fox" sözcüklerinin ses bakımından

146 Kutay, *Trablusgarp'de Bir Avuç Kahraman*, 59, 61, 70-71, 122-129, 131, 250.

147 A.g.e., 71.

benzerliği Eşref'in en azından meseleyi yakinen bildiğini ve düşük bir ihtimalle de Mustafa Kemal'e söz konusu doktoru tavsiye etmiş olabileceğini gösteriyor.¹⁴⁸

Eşref'in Mustafa Kemal'in göz hastalığıyla ilgili verdiği bazı bilgilerde doğruluk payı olsa da onun vekilliğini yaptığını belirtmesi inandırıcılıktan uzaktır. Eşref, Mustafa Kemal'in hastalıklarından ve Enver Bey ile arasındaki soğukluktan dolayı "hemen hemen hiçbir işe" karışmadığını ve "son aldığı Derne Mevki Kumandanlığı vazifesini de vekaleten" kendisine tevdi ettiğini iddia eder.¹⁴⁹ Eşref'in Mustafa Kemal'e vekalet ettiğine dair herhangi bir kayıt bulamadım. Ancak 21 Şubat 1912 tarihi itibarıyla Mustafa Kemal Derne Kumandanı iken Eşref, bu kumandanlığa bağlı iki koldan biri olan Garp Kolu'nun altındaki beş zaviye kumandanından biridir ve Muhile Zaviyesi kumandanı olarak 953 kişilik bir kuvveti komuta etmektedir.¹⁵⁰

Eşref'in Libya konusunda anlattıkları, Mustafa Kemal ve Enver Bey gibi ülkenin kaderinde söz sahibi olacak önemli şahıslarla yakınlığını ve gerçekliği su götüren kahramanlıklarını vurgulamasına hizmet eder.¹⁵¹ Eşref'in, Libya'daki çatışmayı bitiren Uşi Antlaşması'nın imzalanmasını haber aldıktan sonra memleketeye hemen dönmediğini, zira İtalyanlara son bir defa daha taarruz etmek istediğini aktarması da bu minvalde değerlendirilebilir. Anlaşma haberini aldığı gece arkadaşlarıyla birlikte İtalyanlara karşı şiddetli bir taarruza kalktıklarını aktaran Eşref, sayesinde "hesapsız" ganimet elde ettikleri bu baskının seferin en büyük

148 Eren Akççek, "Trablusgarp Savaşında Mustafa Kemal (Atatürk)'in Geçirdiği Travmalar ve Sağlığı", *Osmanlı Devleti'nin Dağılma Sürecinde Trablusgarp ve Balkan Savaşları* (Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi I. Uluslararası Tarih Sempozyumu, 16-18 Mayıs 2011, İzmir), 541-549.

149 İBB; Eşref Kuşçubaşı'dan Ziya'ya (Şakir) mektup (30 Mayıs 1950, İskenderiye); bel_mtf: 47691.

150 *Osmanlı-İtalyan Harbi (1911-1912)*, 335-338.

151 Mustafa Kemal gibi Enver Bey de Eşref'in kahramanlıklarıyla(!) ilgili herhangi bir bilgi vermez. Ernst Jaechk Papers, Elyazması grup no: 467 (Manuscript and Archives Department, Yale University Library).

başarılarından biri olduğunu ileri sürer.¹⁵² Ne var ki, tıpkı 26-27 Ocak Baskını gibi, Eşref'in aşırı önem atfettiği bu baskının da gerçekleştiğini teyit edemiyoruz.

Sonuç olarak, Eşref'in hareket öncesine ve harekate dair aktardıkları, onun gerçekle kurmacayı iç içe geçirmek yoluyla başarı hayallerini okur nezdinde inanılabilirliği yüksek bir gerçeklik gibi sunduğunu gösteriyor. Olayları, Enver Bey ve Mustafa Kemal ile olan yakınlığını sürekli olarak vurgulayacak şekilde aktarmasıysa, gelecekte ülkenin kaderine etki edecek yüksek statülü insanların yakın çevresinde ve komuta kademesinin merkezinde olduğunu göstermesine hizmet ediyor. Bu sahte kahramanlık anlatısının içinde Mustafa Kemal'in göz hastalığına dair aktardıklarıysa, Eşref'in bir taraftan kendini Cumhuriyet'in banisinin gözünü kurtaran kişi olarak takdim etmesine, diğer taraftan Mustafa Kemal hakkında türlü yalanlar uydurmasına zemin teşkil ediyor. Böylece Eşref, Mustafa Kemal'i bulunduğundan aşağıda, kendini de ondan daha yukarıda bir pozisyona koymaya çalışıyor.

152 Kutay, *Trablusgarp'de Bir Avuç Kahraman*, 318-319.

TEŞKİLAT-I MAHSUSA DÖNEMİ

I. Balkan Muharebeleri ve “Türkiye Teşkilat-ı Mahsusası”

EŞREF, Libya’dan İstanbul’a 1913 başlarında, Balkan Muharebeleri’nin ilk safhası başladıktan birkaç ay sonra dönmüş olmalıdır.¹⁵³ Eşref, İstanbul’a döndüğünde Bulgaristan, Sırbistan, Yunanistan ve Karadağ ittifakına karşı savaşan Osmanlı Devleti’ni, Bulgar ordusu ile mücadele ettiği Doğu Cephesi’nde Çatalca’ya kadar geri çekilmiş bir halde bulur. Bu sırada, sahada Türkiye Teşkilat-ı Mahsusası adını verdiği bir yapının tesis edildiğini ve bunun Garbi Trakya Hükümet-i Muvakkatesi’nin lağvının ardından, 30 Kasım 1913’te kurulacak Teşkilat-ı Mahsusadan farklı bir yapı olduğunu aktarır.¹⁵⁴ Eşref’e göre, İstanbul merkezli Türkiye Teşkilat-ı Mahsusası, Osmanlı ordusunun Çatalca hattının gerisine çekilmesi ve Kamil Paşa hükümeti döneminde Midye-Enez hattının Edirne’yi dışarıda bırakacak şekilde sınır kabul edilmesi gerekçesiyle 23 Ocak 1913’te gerçekleşen Bab-ı Ali Baskını’nın

153 Eşref, Trablusgarp’tan İstanbul’a Süleyman Askeri, Kısıklı Cemil ve ilk Türk hava şehitlerinden Mülazım Topçu Sadık ile birlikte döndüğünü, kendisinin 10. Kolordu’nun emrine verildiğini, Balkan Muharebeleri’nden iki buçuk sene önce dağa çıkan kardeşi Selim Sami’nin de bu sıralarda affedildiğini belirtir. İBB; Eşref Kuşçubaşı, *Teşkilat-ı Mahsusa ne idi?* adlı risale (tarihsiz); bel_mtf: 048021_01_013.

154 Teşkilat-ı Mahsusanın resmi kuruluş tarihi için bkz. Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi (ATASE), Birinci Dünya Harbi Koleksiyonu (BDH); “Teşkilat-ı Mahsusa ahiren Umur-i Şarkiye namı alan ve müteakib tarihte ilga edilen dairenin esbab-ı teşkili” (tarihsiz); K: 1846, D: 79, F: 13/4.

ardından kurulmuştur. Kurulma amacı, Bulgar ordusu karşısında zor durumda olan Osmanlı ordusunu takviye etmektir.¹⁵⁵

Eşref'in aktardığına göre, Enver Bey'in amcası Halil (Kut) Bey'in komutası altında bulunan Türkiye Teşkilat-ı Mahsusa'sı'nı oluşturan kişi ve gruplar şunlardır: Yakup Cemil, Eyüplü Halid (Deli Halid Paşa), Galatalı Halil ve Nevzat gibi bazı subaylar; Yahya Kaptan, Üzeyir Kaptan, Kalem Kaptan, Cihangiroğlu İbrahim Bey ve kardeşi Hasan Bey gibi, Eşref'in kendilerinden "kıymetliler" olarak bahsettiği bazı şahıslar; bekar hanlarından seçilen kişiler, muhacirler ve İstanbul'da bulunan işsizler; Azerbaycanlı, İranlı ve Afganistanlı gönüllüler ve çeteler; İstanbul'a Balkanlar'dan göç ederek gelen "ehil ve na-ehil"lerden oluşan bir alaylık bir grup. Eşref, bu örgütün kısa sürede düzeni bozarak bölgede "yarı tertip katliam ve yağmacılığa" giriştiğini ve Bulgarların elinden güçbela kurtularak cepheden çekildiğini belirtir.¹⁵⁶

İlginçtir Eşref, değersiz ve başarısız gördüğü bu ilk dönem Teşkilat-ı Mahsusa'sına dahil olduğunu ifade eder. Ancak artık pek de şaşırtıcı olmayan bir biçimde kendini, teşkilatın başarısızlıklarla dolu hikayesindeki istisnai başarılarla imza atan kişi olarak takdim eder. Eşref, bu hikaye çerçevesinde çizdiği otoportresine bakılırsa, Türkiye Teşkilat-ı Mahsusa'sı'na dahil olduktan sonra ilkin Ege'de mahpuslardan, dağdaki asker kaçaklarından ve

155 İBB; Eşref Kuşçubaşı, *Teşkilat-ı Mahsusa ne idi?* adlı risale (tarihsiz); bel_mtf: 048021_01_005. Eşref'in kendi konumunu ilgilendirmeyen bu bilgilerde doğruluk payı olduğunu belirtmeliyim. ATASE, Balkan Harbi Koleksiyonu (BLH); İstanbul Muhafızlığı Erkan-ı Harbiye Şubesi'nden Büyük Karargah-ı Umumi 3. Şube Müdürlüğü'ne (3 Aralık 1912); K: 197, D: 37, F: 1-14. Bu ilk Teşkilat-ı Mahsusa bu dönemde sadece çete harbi yürütmesi bakımından, Garbi Trakya Hükümet-i Muvakkatesi'nin ardından resmen kurulacak Teşkilat-ı Mahsusa'dan farklılık arz eder. Ayrıca, ilk Teşkilat-ı Mahsusa'nın koordinasyonu I. Dünya Savaşı'ndaki sistemle uyumlu olarak İstanbul Muhafızlığı tarafından sağlanıyordu. ATASE, BLH; Başkumandanlık Vekaleti'nden Levazimat-ı Umumiye'ye, Sahra Topçu Dairesi'ne ve Muhasebat Dairesi'ne muhtıra (2 Aralık 1912); K: 197, D: 37, F: 1-8.

156 İBB; Eşref Kuşçubaşı, *Teşkilat-ı Mahsusa ne idi?* adlı risale (tarihsiz); bel_mtf: 048021_01_006-009.

eşkiyadan gayrinizami bir kuvvet teşkil etmekle görevlendirilir. Daha sonra İstanbul'a gelerek burada bir karargah kurduğunu söyleyen Eşref, artık Harbiye Nazırı Ahmet İzzet Paşa'nın emrinde olmakla birlikte ona türlü şartlar koşabilen nüfuzlu bir kumandandır. Üstelik nüfuzlu olduğu kadar disiplinlidir de:

Efrad ile laubali olanlar ilk önce atıldı. Kanunun salahiyetleri dışı kimseye imtiyaz yoktu... Ne Paşazadelik, ne de akraba ve yaran himayesi olabiliyordu. Bütün efradı Meteris Kışlası'na topladım. Talim terbiye. Askerlik, bir Alman inzibatı, bir Alman kışlası usulü ile yürümede idi. Ehlini bulup yerli yerine koyduğuma kani idim. Hatırı sayılacak ihtiyar gönüllü beyler, gün görmüş ağalar vazife dışı aramızda zabitan misali ihtiram görmede idiler. Mesela bunlar içinde 70'lik 75'lik ağa babalardan askerin arasında maskot kişiler de vardı... Dört bin kişiden seçile seçile 2000 kişiye indirildi.¹⁵⁷

Eşref bizzat teşkil ettiğini öne sürdüğü iki bin kişilik bu kuvvetle, o sıralarda Kalıkratya (Büyükçekmece) önündeki Murat Bey Tepesi'ni ele geçiren düşmana karşı mücadele etmekte olan Hurşid Paşa'ya destek verir. Yaşanan öylesine kanlı bir çatışmadır ki, Eşref'in emrindeki kuvvetten ölen ve yaralananların sayısı birkaç yüz kişiyi bulurken çatışma sonrasında beş bin Bulgar üstleri dahi aranmadan defnedilir. Eşref, Murat Bey Harbi'ndeki başarısını(!) öyle abartır ki Enver Bey'in kendisine "Berhüdar olun, İstanbul'u kurtardınız" dediğini dahi iddia eder. Ancak burada Eşref'in Enver Bey ile aralarında geçtiğini öne sürdüğü diyalogdan daha büyük bir problem bulunmaktadır: Murat Bey 'Tepesi'nin, 7-8 Şubat 1913'te yaşanan çok kanlı bir muharebe sonucunda geri alındığı bilinmekle birlikte bu tepeyi ele geçiren birlik Eşref'in gönüllüleri değil taarruz sırasında 43 şehit ve 56 yaralı veren 3. Piyade Alayı'dır.¹⁵⁸

¹⁵⁷ A.g.e., bel_mtf: 048021_01_021-023.

¹⁵⁸ Edward J. Erickson, *Defeat in Detail: The Ottoman Army in the Balkans, 1912-1913* (Westport: Praeger, 2003), 273.

Eşref'in, iddia ettiği üzere I. Balkan Muharebeleri'nde kahramanlık gösterdiği doğru olmamakla birlikte, bu dönemde Teşkilat-ı Mahsusa çatısı altında çeşitli faaliyetlerde bulunduğu bilinmektedir: Müdafaa-i Milliye Cemiyeti tarafından yayımlanan derginin, cemiyetin 1913 yılı faaliyetlerini konu eden nüshasında, çete harbiyle iştigal eden Teşkilat-ı Mahsusa müfrezelerinden, ileride örgütün ikinci başkanlığını yapacak Halil (Kut) Bey, daha sonra İstanbul Katib-i Mesulü ve Trabzon delegesi olacak Yüzbaşı Nail Bey, Eşref ve kardeşi Selim Sami Beyler, Safer Fevzi Bey, Yüzbaşı Arslan ve Yüzbaşı Çürüksulu Ziya Beylerin komutasında Kumburgaz, Bolayır, Bigados, Yalos, Kalıkratya, Çöplüce, Karaburun, Darboğaz ve Çatalca muharebelerinde faydalandığı belirtilir.¹⁵⁹

II. Balkan Muharebeleri ve Edirne'nin Alınması

Eşref, Balkan Muharebeleri'nin 1913 yılı Haziran ayında başlayan ikinci safhası ile Edirne'nin geri alınması sürecinde de yer alır. Hatta anlattıklarını her tür mübalağadan sıyırdığımızda dahi onun bu dönemde gerçekten de bazı başarılarla imza attığını teslim etmemiz gerekir. Bu yüzden olsa gerek, Ziya Şakir'in II. Balkan Muharebeleri sırasında gerçekleşen Edirne Harekatı, Balkan Muharebeleri'nden sonra Bulgaristan'a yapılan akınlar ve Garbi Trakya Hükümet-i Müstakilesi hakkında bir yazı kaleme alacağını vadetmesi Eşref'i ziyadesiyle sevindirir.¹⁶⁰

Osmanlı Devleti, 1913 yılı Mart ayında, yani I. Balkan Muharebeleri sırasında Edirne'yi kaybeder. Karşısındaki ittifak bloğu içinde, Osmanlı'dan alınan ve aralarında Edirne'nin de bulunduğu toprakların paylaşılması hususunda anlaşmazlık çıkar. II. Balkan Muharebeleri'ne yol açan bu gelişmenin ardından

159 *Müdafaa-i Milliye Cemiyeti Mecmuasıdır: Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'nin bidayet-i teşkili olan 1328 senesi Kanun-i sanisinin ondokuzundan 1329 senesi Kanun-i sanisi ondokuzuna kadar bir senelik muamelat-ı umumiyesiyle cemiyet namına varid olan ianat ve teberraat ve sarfıyyat ve müressilatı muhtevidir* (İstanbul: 1914), 19-20.

160 İBB; Eşref Kuşçubaşı'dan Ziya Şakir'e mektup (Ziya Şakir'in 5 Temmuz tarihli mektubuna cevaben); bel_mtf: 47683.

Bulgarlar, Çatalca'daki kuvvetlerini eski müttefiklerine karşı kullanmak üzere geri çekerler. Böylece Edirne'nin geri alınması tekrar gündeme gelir.

Bu amaçla harekete geçen 10. Kolordu Kurmay Başkanı Enver Bey, Eşref'i önce Lüleburgaz istikametine doğru bir keşif taarruzuna çıkarır. Eşref keşif sırasında dikkate değer miktarda Bulgar kuvvetine rastlamadığı gibi karşılaştığı bir Bulgar taburunu esir alır. Ardından, 13 Temmuz 1913'te Bafra gambotu ve Draç torpidosuyla Ereğli ve Tekirdağ'a çıkarma yapar. Aynı gün Muratlı'ya varır. Bu sırada Enver ve Hafız Hakkı Beylerin idaresindeki kuvvetler Çorlu'daki zayıf Bulgar cephesini parçalar. Osmanlı ordusu da 15 Temmuz'da, I. Balkan Muharebeleri'nin sonunda Osmanlı-Bulgar sınırı olarak kabul edilen Midye-Enez hattına ulaşır. Hattın geçilmesine ve Edirne'nin alınmasına dair tartışmalar harekatı kısa bir süreliğine ertelese de sonuçta Edirne'ye doğru ilerleme kararı alınır. Hurşit Paşa komutasındaki 10. Kolordu'nun öncü birliklerini teşkil eden, Eşref'in emrindeki gönüllüler ile Kolordu Kurmay Başkanı Enver Bey'in emrindeki birlikler, Babaeski civarında birleşerek 23 Temmuz 1913'te, yani II. Meşrutiyet'in beşinci yıl dönümünde Edirne'ye girerler.¹⁶¹

Eşref'in Edirne'nin geri alınışı sürecine ilişkin anlattıklarına bakıldığında, birkaç husus özellikle dikkati çekiyor: Birincisi Eşref, olup bitenleri aktarırken kardeşi Selim Sami'yi geri planda bırakıyor. Her ne kadar Selim Sami'nin elimize ulaşan herhangi bir hatıratı olmadığı için yaşananları onun gözünden görmemiz mümkün olmasa da, Eşref'in *Tarihe Benden Haberler*'ini kaynak olarak kullanan Kutay'ın yazdıklarında Selim Sami'nin bu başarıda oynadığı hayati rol satır aralarında olsa dahi okunabiliyor. Buna karşın nihai başarı her defasında Eşref'in hanesine yazılıyor. Keza, Eşref'in anlatısında nizami güçlerin Edirne'nin geri alınmasındaki payı da bir o kadar görünmez hale geliyor.

161 Bıyıklıoğlu, *Trakya'da Milli Mücadele*, c. 1, 67-69; Cemal Kutay, *1913'de Garbi Trakya'da İlk Türk Cumhuriyeti* (İstanbul: Ercan Matbaası, 1962), 106-165.

Bu noktada akla doğal olarak Eşref'in gerçekte bütün bu hadiselerin merkezinde yer alan Enver Bey'i nasıl konumlandığı sorusu gelecektir. Eşref, ilk bakışta Enver Bey'i ayrıcalıklı bir konuma yerleştirerek onu gözüpek ve vatanperver bir muvazzaf subay, hatta bir hürriyet kahramanı olarak gösterir göstermesine, fakat aynı zamanda Enver Bey üzerindeki etkisine dikkat çekerek ona akıl hocalığı yaptığını dahi ima eder: Eşref'e göre hareketin gerçekleşmesi için 10. Kolordu Kumandanı Hurşid Paşa, Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Ahmet İzzet Paşa ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin önde gelenlerinin Edirne'nin geri alınması konusunda ikna edilmesi gerekmiştir. Eşref bu noktada devreye girerek Enver Bey'i bunu yapmaya razı eden kişi olduğunu öne sürer.¹⁶² Kısaca Eşref, nizami birliklerin ve kardeşinin rolünü görmezden geldiği gibi, Edirne'nin geri alınması için devletin herhangi bir irade göstermediğini ve yöneticileri ikna etme görevinin kendisine kaldığını ima eder. Dahası, Ziya Şakir'e yazdığı bir mektupta Edirne'nin Bolayır'daki birlikler ve Mustafa Kemal (Atatürk) sayesinde geri alındığının altını çizen bir yazıdan büyük bir öfkeyle bahseder.¹⁶³ Ne var ki, Eşref'in bu şekilde tüm başarıyı kendine mal etmek istemesi ve aksi yöndeki ifadelere tahammül dahi edememesi, onun başarısını pekiştirmekten çok gölgeler.

Edirne'nin geri alınmasının ardından bölgedeki düzenli Bulgar kuvvetleri I. Balkan Muharebeleri sırasında müttefikleri olan Yunanistan, Karadağ ve Sırbistan'ın yanı sıra savaşa sonradan dahil olan Romanya'nın taarruzları karşısında geri çekilir. Eşref ve emrindeki kuvvetler bu sayede Bulgar topraklarında kalan Mustafa Paşa'yı alarak Habibçe, Harmanlı ve Hasköy'e akınlar düzenlerler.¹⁶⁴ Bu akınların akabinde, Eşref'e Edirne'ye geri çekilme emri verilir. Ancak 15 Ağustos 1913'te, Batı Trakya'da Bulgarların Türklere yaptığı zulümlerin artması üzerine Enver Bey, Edirne'de

162 Kutay, *1913'de Garbi Trakya'da İlk Türk Cumhuriyeti*, 119-127; Kutay, *Türkiye İstiklal ve Hürriyet Mücadeleleri*, c. 17, 10010-10014;

163 İBB; Eşref Kuşçubaşı'dan Ziya'ya (Şakir) mektup (30 Mayıs 1950, İskenderiye); bel_mtf: 47691.

164 İBB; Eşref Kuşçubaşı'nın Batı Trakya hakkında bilgi notları; bel_mtf: 47665.

bulunan bir müfreze Eşref'in komutası altında Ortaköy üzerine gönderir. İçerisinde Eşref'in kardeşleri olan Selim Sami ve Ahmet Kaptan'ın yanı sıra Kafkasyalı Cihangiroğlu İbrahim Bey gibi önemli isimlerin de yer aldığı müfreze burada önemli başarılar elde eder: Papazköy civarında 1200 kişilik Domuzciyef çetesi tarafından katledilen 400 Türk'ün cesediyle karşılaşan müfreze, 16 Ağustos'ta Koşukavak civarında söz konusu çeteyi bulup yok eder. Çeteden alınan tüfeklerle yerli ahali silahlandırılarak bir Milli Tabur kurulur. İlerlemeye devam eden müfreze Mestanlı ve Kırcaali'yi ele geçirir. Ele geçirilen kazalarda da yerel hükümetlere reisler tayin edilerek asayiş sağlanır.¹⁶⁵ Ancak müfrezenin Koşukavak'ta durmayarak ilerlemeye devam etmesi Harbiye Nezareti'ni endişelendirir ve Enver Bey, 19 Ağustos'ta Edirne'den Müretteb Nizamiye Fırkası Kumandanlığı'na şu telgrafi çeker: "Koşukavak cihetinde Bulgarla müsademe ederek Bulgarları firara mecbur eden Eşref Bey çetesinin Koşukavak'ta kalmaması için kendisine emir verildiği malumunuz olmak üzere beyan olunur. Bunların bilahare geri çekdirilmesi muhtemeldir."¹⁶⁶

Eşref, Garbi Trakya Hükümeti'ne Başkanlık Etti mi?

Eşref, 22 Ağustos'ta Ortaköy'de Enver Bey ile buluşur.¹⁶⁷ Görüşmede Batı Trakya'da mücadele alanının genişletilmesi ve mahalli idare işlerini yürütmek üzere gönüllü olarak harekete katılan zabıtların bölgeye gönderilmesi kararlaştırılır. Görüşmenin ardından ileride Teşkilat-ı Mahsusa'nın ilk başkanı olacak Süleyman

¹⁶⁵ Bıyıklıoğlu, *Trakya'da Milli Mücadele*, c. 1, 72-75; Kutay, İlk Türk Cumhuriyeti, 167-185.

¹⁶⁶ ATASE, BLH; Sol Cenah Ordu Kumandanı namına Erkan-ı Harbiye Reisi Enver Bey'den Müretteb Nizamiye Fırkası Kumandanlığı'na (19 Ağustos 1913); K: 549, D: H-6, F: 1-106. Eşref, Bulgaristan'a yapılan akınlar sırasında ele geçirdiği mühürleri defter sayfaları üzerinde derlemiştir. İBB; Eşref Kuşçubaşı, "Bulgar Kraliyet Mühürlerinden ve Bazı Hususi Müesseselerinin Mühürleri" başlıklı notlar (tarihsiz); bel_mtf: 47670.

¹⁶⁷ Görüşmenin detayları için bkz. Bayar, *Ben de Yazdım*, 152-155.

8: Eşref'in 1913'te Bulgar makamlarından ele geçirdiği mühür ve damgalar

[Kaynak: İBB; Eşref Kuşçubaşı, “Bulgar Kraliyet Mühürlerinden ve Bazı Hususi Müesseselerinin Mühürleri” başlıklı notlar (tarihsiz); bel_mtf: 47670]

Askeri Bey, Batı Trakya'da yürütülecek faaliyetlerde görev almak üzere Eşref Bey'le birlikte bölgeye gönderilir.¹⁶⁸ Bu gelişme, Eşref'in

168 Nurettin Şimşek, *Teşkilat-ı Mahsus'a'nın Reisi Süleyman Askeri Bey: Hayatı, Siyasi ve Askeri Faaliyetleri* (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2008); 72-74.

hayatında önemli bir kırılmaya tekabül eder, zira Batı Trakya sahasında Ortaköy görüşmesinin ardından başlayan ikinci dönemde ipler Süleyman Askeri'nin eline geçecektir.¹⁶⁹

Bu ikinci dönemde Gümülcine, İskeçe ve Dedeoğlu ele geçirilir ve akabinde iki ay kadar sonra yıkılacak olan Garbi Trakya Hükümet-i Muvakkatesi kurularak devlet reisliğine Müderris Salih Hoca, Garbi Trakya Hükümet-i İcraiyesi reisliğine ise Süleyman Askeri getirilir.¹⁷⁰ Askeri aynı zamanda Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisliği görevini de yürütür. Eşref ise Umum Çeteler Kumandanı ve bazen Kuvayı Milliye Müfettişi olarak görevine devam eder.¹⁷¹

Eşref'in bu dönemde geri plana itilmesi, hükümetin ve üstlerinin karar ve emirlerinden bağımsız hareket etmek istemesi ile ilişkili olabilir:¹⁷² Eşref, 29 Eylül 1913'te Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasında imzalanan İstanbul Antlaşması'nın gereğini yaparak bölgeden geri çekilmeleri yönünde emir gelmesi üzerine Osmanlı otoritelerine geçici hükümeti bağımsız hükümete çevirdiklerini yazılı olarak ve oldukça sert bir biçimde bildirdiği gibi,¹⁷³ bölgeden geri çekilmeye de direnir. Eşref'in bu tavırları, Enver Bey'in onu Yakup Cemil gibi, güven telkin etmeyen biri olarak görmeye başlamasına yol açmış olsa gerektir.

Buna mukabil Süleyman Askeri dava arkadaşlarını Batı Trakya'dan geri çekilmeye ikna etmeye çalışır; bunu başaramayınca İstanbul'a gelerek Harbiye, Hariciye ve Dahiliye Nazırlarıyla müzakerelerde bulunur. Nihayetinde ileride Bahriye Nazırı ve 4. Ordu Kumandanı olacak İstanbul Muhafızı Cemal Bey, Gümülcine ve İskeçe'deki çetecilerle görüşerek onları İstanbul'a dönmeye ikna eder.¹⁷⁴ Bütün bunlar, Süleyman Askeri'nin hükümetin stratejisini, yaklaşan büyük savaşın İmparatorluk üzerindeki muhtemel

169 Bıyıklıoğlu, *Trakya'da Milli Mücadele*, c. 1, 75-76.

170 Garbi Trakya Hükümeti hakkında geniş bilgi için bkz. Nevzat Gündoğ, *Garbi Trakya Hükümet-i Müstakilesi* (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987).

171 A.g.e. 80-81.

172 Şimşek, *Süleyman Askeri Bey*, 74-76.

173 A.g.e., 78-79.

174 Cemal Paşa, *Hatırat*, Metin Martı (haz.) (İstanbul: Arma, 1996), 53-54.

9: Eşref ile emirberi Zenci Musa (1913)

(Kaynak: Kutay, 1913'de Garbi Trakya'da İlk Türk Cumhuriyeti, 145)

etkilerini ve Bulgaristan ile iyi geçinmenin önemini Eşref'ten çok daha iyi idrak ettiğini gösterir. Bu bakımdan onun I. Dünya Savaşı'na kadar Batı Trakya ve Bulgaristan'a yönelik faaliyetlerin liderliğini yürütecek olması tesadüf değildir.

Bu süreçte bahsettiğim nedenlerden ötürü Süleyman Askeri'nin gölgesinde kalan Eşref, muhtemelen bunu kabullenemediği için aslında Garbi Trakya Hükümeti'nin Kuvve-i İcraiye Reisliği'ne ilkin kendisinin getirildiğini, ancak görevi kendi isteğiyle Süleyman Askeri'ye bıraktığını öne sürer:

Garbi Trakya'da iken Hükümetin başına Süleyman Askeri'yi geçirmek zarureti hasıl oldu. Zira gazeteciler geliyorlar, hükümet icra reisi olarak benimle konuşmak istiyorlar. Aran bakalım Süleyman Askeri'yi. Bulunur veya teftişe gönderilmiş, beklesin gazeteciler. Sonra ne kadar çirkin oluyor. Benim konuşabildiğim çarşı pazar konuşması Fransızcam ile ecnebilerle görüşülemiyor. Mösyö Mera isimli bir gazeteciye karşı bir gün pek bunalımdım. Bunun üzerine ara-yı müessire ve icra-yı istişareyi topladım; Askeri de mevcut. Vaziyeti anlattım. "Pek ayıp oluyor. Ben yerimi Süleyman Askeri'ye bırakıyorum. Ehlidir, daha bu işlere yarar. Bu işte mevkiye güvenme kaygusu yoktur. Kuvve-i İcraiye Reisi sıfatıyla Süleyman Askeri hükümet başına geçeli ben de Kuva-yı Milliye Umum Kumandanı kalırım, Sami de Milli Müfettiş olur. Bu suretle hükümetimiz ecanibe karşı da bilgisiz kalmaz, mahcub olmayız" dedim, muvafık görüldü. Zaten ara-yı müessire ben, Askeri, Sami idik. Diğerleri istişari idiler. Hepsi muvafık dediler.¹⁷⁵

Eşref'in bu anlattıklarını doğrulayan başka bir kaynak yok. Bilakis, eldeki bütün kaynaklar, Garbi Trakya Hükümeti döneminde onun Umum Çeteler Kumandanlığı, Umum Milli Kumandanlığı ve Kuvayı Milliye Umum Müfettişliği haricinde herhangi bir görevde bulunmadığına işaret ediyor.¹⁷⁶ Buna karşılık, Süleyman Askeri'nin hem Garbi Trakya Hükümeti'nin en üst makamı olan Hükümet-i İcraiye'nin reisi hem de Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi olduğu hususunda en ufak bir soru işareti dahi bulunmuyor.

¹⁷⁵ İBB; Eşref Kuşçubaşı'dan Cemal Kutay'a mektup (tarihsiz, adressiz); bel_mtf: 48021_1_86-87.

¹⁷⁶ Bıyıklıoğlu, *Trakya'da Milli Mücadele*, c. 1, 75-77; Şimşek, *Süleyman Askeri Bey*, 75-76.

10: Garbi Trakya Çeteler Müfettişi Selim Sami
 [Kaynak: Tevfik Bıyıklıoğlu, *Trakya'da Milli Mücadele*, c. II
 (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1992), resim 6]

Özetle, Eşref'in I. Balkan Muharebeleri'nde sadece çete harbiyle iştigal eden ilk dönem Teşkilat-ı Mahsusa'sına bağlı müfrezelerle Osmanlı'nın verdiği mücadeleye, detaylarını tam olarak bilmememize karşın katkıda bulunduğunu söyleyebiliriz. Öte yandan II. Balkan Muharebeleri'nde bu katkı daha görünür hale gelir: Eşref, Edirne'nin geri alınmasında iddia ettiği kadar olmasa da önemli bir işlev üstlenir. Ayrıca, Batı Trakya'da ahalinin Bulgar zulmünden kurtarılması için Bulgar gayrinizami kuvvetlerine karşı başarılı operasyonlar düzenler. Buna ek olarak, Garbi Trakya Hükümet-i Muvakkatesi'nin ve devamında kurulan Garbi Trakya Hükümet-i Müstakilesi'nin kuruluşunda ve hükümet işlerinin yürütülmesinde aldığı görevler, Eşref'in kariyerindeki zirveler olarak değerlendirilebilir. Ancak ortada Eşref'in Murat Bey Tepesi ile ilgili anlattığı kahramanlık hikayesini ve Garbi Trakya Hükümeti'nin Kuvva-i İcraiye Reisliğinde bulunduğu iddiasını destekleyecek bir delil yoktur.

Eşref, Teşkilat-ı Mahsusa Başkanı mıydı?

Garbi Trakya Hükümeti'nin lağvından yaklaşık bir ay sonra, 30 Kasım 1913'te Teşkilat-ı Mahsusa adlı erken dönem gayrinizami harp örgütü resmen kurulur.¹⁷⁷ Kurulduğu andan itibaren Eşref'in hayatı bu örgütle özdeşleşecek ve adı bu örgütle birlikte anılacaktır. Bir diğer deyişle, Eşref şöhretini Kuleli'de, Harbiye'de ve sürgünde başından geçenlere ya da Milli Mücadele'deki gayretlerine değil Balkan Muharebeleri'nden Malta sürgününe uzanan süreçte Teşkilat-ı Mahsusa'da oynadığını öne sürdüğü kritik role borçludur. Eşref'in Teşkilat-ı Mahsusa'ya attığı önemin sebebi açıktır: Söz konusu örgüt, Harbiye Mektebi'ni bitir(e)meyen ve bir yaşam biçimi olarak çeteciliği seçen Eşref'in meşru dairede faaliyet gösterecek yükselebileceği tek kurumdur. Diğer yandan Teşkilat-ı Mahsusa, idari ve operasyonel bakımdan tam bir muamma olduğundan Eşref'e hatıratını kaleme aldığı dönemlerde içerisindeki boşlukları arzularıyla ve hayal gücüyle doldurabileceği bir bağlam sunacaktır.

Eşref, bu nedenle olsa gerek, birçok defa Teşkilat-ı Mahsusa'nın kurucularından ve ilk başkanı olduğunu vurgular. Hatta örgüt ilk kurulduğunda, Enver'in "gizli reis" ve kendisinin "zahiri reis" olduğunu iddia eder ve buradan yola çıkarak örgütün başında Enver Paşa'nın vekili olarak bulunduğunu aktarır. Ayrıca, aynı Garbi Trakya Hükümeti örneğinde olduğu gibi, riyaseti kendi isteğiyle Süleyman Askeri'ye devrettiğini öne sürer: Eşref'e bakılırsa, Garbi Trakya Hükümet-i Müstakilesi lağvedildikten sonra Hindistan'a görevli olarak giderken Teşkilat-ı Mahsusa başkanlığını Süleyman Askeri'ye bırakmış, Hindistan dönüşüyle genel seferberliğin başlamasından dolayı Tur-i Sina'ya gittiği için Süleyman Askeri örgütün başkanlığını sürdürmüştür.¹⁷⁸

177 ATASE, BDH; Teşkilat-ı Mahsusa ahiren Umur-i Şarkıye namı alan ve müteakib tarihte ilga edilen dairenin esbab-ı teşkili" (tarihsiz): K: 1846, D: 79, F: 13/4. Teşkilat-ı Mahsusa'nın kuruluşu hakkında geniş bilgi için bkz. Safi, "The Ottoman Special Organization – *Teşkilat-ı Mahsusa*", 15-122.

178 İBB; Eşref Kuşçubaşı'dan Cemal Kutay'a mektup (tarihsiz, adressiz); bel_mtf: 48021_1_86-87.

En sonda söylemem gerekeni en başta söylersem, Eşref'in Teşkilat-ı Mahsusa'nın ilk reisi olduğu bilgisi doğru değildir. Bu iddianın kaynağı birçok başka örnekte gördüğümüz üzere bizzat kendisidir ve doğrudan onun bilgi temin ettiği yazar ve araştırmacılar ile bu kişilerin yazdıklarını eleştirel bir süzgeçten geçirmeden kullananlar dışında kimse bu bilgiyi doğrulamaz.

Oysa birincil kaynakların tamamı Süleyman Askeri'nin Teşkilat-ı Mahsusa'nın ilk reisi olduğu konusunda mutabıktır. Askeri, 29 Eylül 1913'te Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasında, iki ülke arasındaki sınırı belirleyen ve kısa ömürlü Garbi Trakya Hükümet-i Müstakilesi'nin sonunu getiren İstanbul Antlaşması'nın imzalanmasından kısa bir süre sonra Batı Trakya'yı terk ederek İstanbul'a döner.¹⁷⁹ İstanbul'da bulunduğu sırada, sahada bir süredir fiilen var olmakla birlikte 30 Kasım 1913'te resmiyete kavuşan Teşkilat-ı Mahsusa'nın başına geçer. Osmanlı Devleti'ni I. Dünya Savaşı'na dahil edecek, 2 Ağustos 1914'te imzalanan gizli Osmanlı-Alman ittifak anlaşmasından ve genel seferberliğin ilan edilmesinden birkaç ay sonra, 1914 yılı Kasım ayının sonlarında görevi sona erer. Onun ardından örgüte başkanlık eden şahısların isimleri ve devir teslim tarihleri belgelenmiştir: Askeri'nin Irak'a gidişiyile birlikte göreve Merkez Kumandanı Halil (Kut) Bey getirilir; Halil Bey'in harp sahasına gitmesiyle birlikte görevi ondan sonraki Merkez Kumandanı Cevat Bey devralır. Teşkilat-ı Mahsusa'nın kapatıldığı ve yerine Umur-i Şarkiye Dairesi'nin kurulduğu dönemde ise Cevat Bey'in yerine Ali Başhamba geçer. Başhamba, Mondros Mütarekesi'nden bir gün sonra vefat edince yerini, örgütün faaliyetlerini kontrol altında tutmak ve tasfiye

179 Antlaşmaya göre Osmanlı gayrinizami kuvvetleri, yani Teşkilat-ı Mahsusa, Batı Trakya'yı 25 Ekim'e kadar terk edecektir. Richard C. Hall, *Bulgaria's Road to the First World War* (New York: East European Monographs, Boulder, 1996), 251-259. Görünüşe göre Bulgar ordusu işgali 30 Ekim'de tamamlamıştır. Batı Trakya'nın Bulgarlar tarafından işgali sorunsuz olmamıştır. Bölgedeki Müslüman nüfus katliama varan cinayetlerin öznesi olmuştur. Detaylı bilgi için bkz: *Osmanlı Belgelerinde Batı Trakya* (İstanbul: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Müdürlüğü, 2009), 64-81.

sürecini yönetmek üzere Kurmay Albay Hasan Tosun Bey alır.¹⁸⁰ Uzun lafın kısıası, Eşref'in Teşkilat-ı Mahsusa'ya resmen başkanlık ettiğini söylemek mümkün değildir.

Diğer yandan, Eşref'in Teşkilat-ı Mahsusa'nın başkanlığı hususunda, muhataplarına ve döneme göre farklılık arz eden bilgiler verdiğini ve yerine göre suskun dahi kaldığını belirtmeliyim. Kutay ve Stoddard'a örgütün kurucusu ve ilk başkanı olduğunu aktaran Eşref, ilginçtir, Başvekalet'e hitaben 1953.yılında yazdığı *Kanuna, Akliselime ve Hukuk Devleti Devri İddialarına Rağmen Devam Halindeki Bir Zulmün Acı Hikayesi* başlıklı risalede bundan hiçbir şekilde bahsetmez. Eşref'in, örgüte mensubiyetin dahi bir onur vesilesi sayıldığı 1950'lerin siyasi ortamında bu bilgileri ikrar etmekten kaçınmasını, devletin elinde onu kolayca yalanlayacak belgelerin bulunmasına bağlamak için yeteri kadar sebebimiz olduğunu düşünüyorum.¹⁸¹

Ancak bu durum, Eşref'in örgütün önemli bir mensubu olduğu gerçeğini değiştirmez. Eşref'in kendini aşırı önemsemesinin tetikleyebileceği reaksiyoner tavırla yaptıklarını küçümseme eğilimi göstermek gayet mümkünse de, I. Balkan Muharebeleri'nden Garbi Trakya Hükümet-i Müstakilesi'nin lağvına uzanan sürede yaptıkları, daha önce de ifade ettiğim gibi, onun saha da önemli başarılarla imza atan bir gayrinizami harpçi olduğunu gösterir. Ayrıca Teşkilat-ı Mahsusa'nın çekirdek kadrosu içinde yer aldığı ve örgütün resmiyete kavuştuğu tarihe kadar örgüt içerisinde önemli roller üstlendiği inkar edilemez.

Hindistan Misyonu ve Avrupa Yolculukları

Eşref, Garbi Trakya Hükümeti'nin lağvedilmesinden sonra, görüldüğü üzere aslında hiç yapmadığı Teşkilat-ı Mahsusa reisliğini

180 Teşkilat-ı Mahsusa başkanları hakkında eleştirel bir değerlendirme için bkz. Safi, "The Ottoman Special Organization – *Teşkilat-ı Mahsusa*", 269-288.

181 Eşref Kuşçubaşı, *Kanuna, Akliselime ve Hukuk Devleti Devri İddialarına Rağmen Devam Halindeki Bir Zulmün Acı Hikayesi* (1953), 3-5. Eşref risaleyi Cumhurbaşkanlığı'na arz etmiştir. CBA; Türkiye Cumhurbaşkanlığı Umumi Katibi'nden Adalet Vekili Şevki Çiçekdağ'a (27 Mayıs 1953); no: 03001558_81.

Süleyman Askeri'ye devrettiğini ve görev icabı, yanına “Beş Türkler” olarak da anılan beş Teşkilat-ı Mahsusa mensubunu alarak Hindistan'a gittiğini öne sürer.¹⁸² Burada öncelikle Eşref'in bir kronoloji hatası yaptığını belirtmem gerekiyor: Garbi Trakya Hükümet-i Müstakilesi'nin lağvedildiği 29 Eylül 1913 ile Eşref'in Hindistan yolculuğunun başladığı 1914 yılı Haziran ayı arasında yaklaşık dokuz aylık bir süre vardır. Bu süreçte Teşkilat-ı Mahsusa resmen kurulduğu gibi, Eşref, ailesini görmek ve belki de Balkanlar'dan gaspettiği hayvanları¹⁸³ çiftliğine götürmek için İzmir'e gider. Buna karşın, mektuplarında Garbi Trakya Hükümet-i Müstakilesi'nin lağvedilmesiyle Hindistan yolculuğunu, arada başka hiçbir şey olmamış gibi birbirine bağlayarak muhataplarına Teşkilat-ı Mahsusa başkanlığını Hindistan görevi nedeniyle Süleyman Askeri'ye devrettiği izlenimini verir. İkinci bir problem de Eşref'in bir başka yerde Teşkilat-ı Mahsusa başkanlığını Hindistan'a değil, I. Dünya Savaşı sırasında Sina-Filistin Cephesi'ne giderken Süleyman Askeri'ye devrettiğini söylemesidir.¹⁸⁴ Bu çelişki bir yana, görevi gerçekten cepheye giderken bırakmışsa, bu onun Garbi Trakya Hükümet-i Müstakilesi'nin lağvından sonra, başkanı olduğunu ileri sürdüğü Teşkilat-ı Mahsusa'yla neredeyse hiç ilgilenemediği anlamına gelir. Zira lağvın hemen ardından İzmir'e giden Eşref, daha sonra Liege ve Londra'ya, ardından da Hindistan'a gittiğini aktarır.¹⁸⁵

Eşref, Avrupa'ya yaptığı yolculuğu Teşkilat-ı Mahsusa'nın Hindistan misyonuyla bağdaştırır. Teşkilat-ı Mahsusa, I. Dünya Savaşı sırasında İngiliz, Fransız ve Rus kolonilerinde isyanlar çıkarmak ve mevcut isyanları alevlendirerek çoğunluğu Müslüman olan yerli

182 İŞÜA; Eşref Kuşçubaşı'dan Asaf Tugay'a mektup (22 Ağustos 1962, Kuşadası); no: 001570587009.

183 Eşref, Cisir-i Mustafa Paşa'dan ileri geçtikten sonra on günlük çabası sonucunda 15.000 koyun ve 5000-6000 sığır sahibi olduğunu ve bunları beraberinde İzmir'e getirdiğini belirtir. A.g.m.

184 Kutay, *Birinci Dünya Harbi'nde Teşkilat-ı Mahsusa*, 115.

185 A.g.e., 32-34.

halkları egemen siyasi otoritelere karşı harekete geçirmek üzere aktif hale geçirilmişti. Örgüt bu hedefe ulaşamasa bile, en azından İtilaf Devletleri'ni kolonilerinde meşgul edebilir ve buralardaki kaynakları Avrupa'ya aktarmalarını engelleyebilirdi. Bu sırada İngiliz koloni imparatorluğunun kalbi telakki edilen Hindistan, ülkede çıkması olası isyanlar nedeniyle, tabir caizse eli tetikte bekliyordu.

Eşref, Osmanlı Devleti'nin ve Almanya'nın Hindistan planlarından haberdar olduğu için savaş öncesinde ilk olarak Viyana üzerinden Liege'e geçtiğini ve burada Hint İstiklal Komitesi'nin müzakerelerine katılarak Osmanlı Devleti'yle Hint Müslümanları arasındaki bağları kuvvetlendirmeye yönelik tedbirler aldığını öne sürer. Daha sonra Londra'ya geçtiğini ifade eden Eşref, kardeşi Selim Sami'ye yazdığı bir mektubu bunun kanıtı olarak gösterir. Eşref, Viyana'da bulunan Hotel Wimberger'in antetli kağıdı üzerine yazdığı bu mektupta, Liege'e ve Londra'ya gideceğini belirtmekle yetinerek başka herhangi bir bilgi vermez. Ayrıca, mektup tarihsiz ve adressizdir. Yani Eşref'in Liege ve Londra'da bulunduğu dair yegane delili, Viyana'dan yazdığını öne sürdüğü tarihsiz ve adressiz bir mektuptur. Dahası, yaptığı gizli ve açık hemen her görüşmeye dair detaylı bilgi vermesine alışkın olduğumuz Eşref, Avrupa'da Teşkilat-ı Mahsusa'nın Hindistan misyonu çerçevesinde yürüttüğü faaliyetlerden, söz konusu mektup dışındaki hiçbir ego-dokümanında bahsetmez.¹⁸⁶ Keza, Kutay ve Fortna'nın da Eşref'in Avrupa'da ne yaptığını ve kimlerle görüştüğünü tespit edemediği görülüyor.

Aslına bakılırsa, Eşref'in bırakın Liege ve Londra'da görüşmeler yaptığını, bu şehirlere gittiğini dahi mevsuk biçimde ortaya koymak mümkün değil. Eşref'in bu iddiasını doğru kabul etsek bile Stoddard'a, Avrupa dönüşünde Enver Paşa'ya sunduğu rapor sayesinde onu Hintlilerle işbirliği yapılabileceğine dair

¹⁸⁶ Eşref'in Londra günlerine dair anlattığını tespit edebildiğim yegane hadise, burada bir endahat müsabakasına katılmasıdır. Eşref bu müsabakada birinci olduğunu ileri sürer. İŞÜA; Eşref Kuşçubaşı'dan Asaf Tugay'a mektup (10 Aralık 1961, İzmir); no: 001570577009. Kutay da Eşref'in Londra günlerine dair bilgi vermez. Kutay, *Son Beş Osmanlı Türkü*, 31-33.

11: Cemal Kutay'a göre Eşref'in Lozan'a gittiğini gösteren bir fotoğraf (1914)
(Kaynak: Kutay, *Necid Çöllerinde Mehmet Akif*, 65-66)

12: Cemal Kutay'a göre Eşref'in Zürih'te bulunduğunu gösteren bir fotoğraf (1914) (Kaynak: Kutay, *Laurense Karşı Kuşçubaşı*, 23)

ikna ettiği yönünde verdiği bilginin kurmaca olduğu açıktır.¹⁸⁷ Zira Hindistan o kadar stratejik bir noktadır ki, Enver Paşa'nın Hintlilerle işbirliğinin önemini Eşref'in raporu olmaksızın kavrayamaması imkan dahilinde değildir. Adnan Adıvar Bey ve Kemal Ömer Bey'in 1914'ten itibaren Hilal-i Ahmer kisvesi altında bölgede yaptıkları seyahatler ile Muhammed Sami ve Mustafa Sadık Beylerin Bombay ziyareti gibi örnekler koca bir imparatorluğun sadece Eşref'in görüşünü esas alarak hareket etmediğinin kanıtıdır.¹⁸⁸ Ayrıca, İmparatorluk'un Hindistan stratejisi

187 Stoddard ve Danışman, *Eşref Bey'in Hayber Anıları*, 222-223.

188 Vahdet Keleşyılmaz, *Teşkilat-ı Mahsusa'nın Hindistan Misyonu (1914-1918)* (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 1999); Feroz Ahmad, "1914-1915 Yıllarında Hint Milliyetçi Devrimcileri," *Yapıt* 6 (Ağustos-Eylül 1984): 5-15.

üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olduğunu öne süren Eşref'in, I. Dünya Savaşı başladıktan sonra İngilizlere karşı yerel halkı ayaklandırmak amacıyla Hindistan'a gönderilen, Rauf Orbay'ın başkanlık ettiği Afganistan Heyet-i Seferiyyesi ve Süleyman Şefik Paşa'nın da dahil olduğu, Ubeydullah Efendi başkanlığındaki heyet¹⁸⁹ ile, içerisinde Osmanlı memurlarının da bulunduğu Alman Heyeti¹⁹⁰ üzerinde en ufak bir etkisi dahi olmamıştır.

“Beş Türk” ile Hayale Yolculuk

Eşref, 1914 yılının yaz aylarında Enver Paşa'nın kendisiyle kardeşi Selim Sami'yi birkaç kişiden oluşan özel bir heyetle Orta Asya'ya gönderme kararı aldığını aktarır. Gerekirse buraya, Hindistan'da İngiltere aleyhine ayaklanmalar çıkarmak üzere Hindistan üzerinden geçeceklerdir.¹⁹¹ Eşref verdiği bu bilgi yoluyla, Avrupa'da Hint istiklal hareketiyle kurduğunu öne sürdüğü bağlantıların Hindistan'da faaliyete geçilmesine zemin hazırladığını ima eder.

Orta Asya'ya gönderilen heyette Eşref ve kardeşi Selim Sami dışında, Hüseyin Emrullah (Barkan), Adil Hikmet Bey, Tatar adıyla bilinen Hüseyin Bey ve Bursalı İbrahim (Hakler) Bey vardır. Eşref'in aktardığına göre, şüphe uyandırmamak için İstanbul'dan değil İzmir'den vapura binmeleri kararlaştırılır. Bu sırada Sami ve Eşref de hedef şaşırtmak amacıyla resmi görevle Hicaz'a gidecekleri sayısını çıkarırlar. Heyetin, Tatar Murat Kaptan idaresindeki Karadeniz vapuruyla yaptığı yolculuk Temmuz 1914'te başlar.¹⁹² Bombay'a vardıklarında vapurdakiler tutuklanır. Bir şekilde tutuklanmaktan

189 Mehmed Kenan, *Büyük Harbde İran Cephesi*, c. 2 (Ankara: Büyük Erkan-ı Harbiye Reisliği, 1928), 59-68. BOA, HR.SYS; Hariciye Nezareti'nden Başkumandanlık Vekaleti'ne (2 Mart 1915); D: 2313, G: 1; BOA, HR.SYS.; Hariciye Nezareti'nden Ubeydullah Efendi'ye (31 Mart 1915); D: 2312, G: 1.

190 BOA, HR.SYS; Altıncı Ordu Kumandanı Halil Paşa'dan Dahiliye Nezareti'ne (19 Ocak 1917); D: 2294, G: 5.

191 Stoddard ve Danışman, *Eşref Bey'in Hayber Anıları*, 222-223.

192 İBB; Eşref Kuşçubaşı, *Teşkilat-ı Mahsusa ne idi?* adlı risale (tarihsiz); bel_mtf: 048021_01_003.

kurtulan Eşref, heyetten ayrılarak Osmanlı topraklarına geri dönmek zorunda kalır. Dönüş yolunda Maskat'ta Emir ibn el-Türki'nin sarayında bir hafta kaldıktan sonra Hicaz'a döner.¹⁹³

Bu hikayenin de, pek çok benzeri gibi, gerçeklikten uzak olduğu görülüyor. Zira elimizde, Eşref'in bu seyahatte Kızıldeniz'den ötesini görmediğine, hatta kendisine Hindistan'a ve oradan Orta Asya'ya gitme görevi verilmediğine dair ciddi deliller bulunuyor. Aksi takdirde, Hicaz Valisi Vehip (Kaçı) Paşa, 1914 yılı Ağustos ayında merkeze gönderdiği bir şifreli telgrafta Sami ve Eşref'in Cidde'ye çıktıklarını, Sami'nin "Akse-yı Şark'a [Uzak Doğu'ya]," Eşref'in ise "Rabig, Yenbu, Medine üzerinden Şam'a" gideceğini bildirmezdi.¹⁹⁴

Buna karşın hem Eşref hem de onun kaynaklık ettiği Kutay, Sami'nin yayımlanmamış hatıratına dayanarak Eşref'in Hindistan'da gruptan ayrıldığını iddia ederler. Ancak gerek yukarıdaki telgraflar gerekse Eşref'in Hindistan misyonuyla ilgili verdiği şüphe uyandırıcı nitelikteki bilgiler onun gerçekte Kızıldeniz'den ötesini görmediğine işaret ediyor. Kaldı ki, heyette yer alan Adil Hikmet Bey'in heyetin Orta Asya görevine dair kaleme aldığı hatıratında Eşref'in adı dahi geçmemektedir.¹⁹⁵ Heyetle birlikte bölgeye giden Eşref değil son yıllarında Enver Paşa'ya yakınlığıyla bilinen Sami'dir. Zaten Adil Hikmet Bey'in verdiği bilgilerden de anlaşılacağı üzere, heyetin görevi Hindistan'da ayaklanma çıkarmak değil Orta Asya üzerinde hakimiyet kurmuş olan Ruslara karşı yerel halkı kıskırtmaktır. Öte yandan Eşref, Hindistan ve Orta Asya misyonu kapsamındaki bir diğer görevinin, heyeti

193 Kutay, *Ana-Vatan'da Son Beş Osmanlı Türkü*, 36-39, 43-45.

194 BOA, DH. ŞFR; Vehip Paşa'dan Dahiliye Nezareti'ne (24 Ağustos 1914); D: 437 G: 69-1/1. Nitekim, Vehip Paşa'ya cevaben gönderilen telgrafta da Selim Sami ve Eşref'in seyahatlerine müsaade edilmesi bildirilir. BOA, DH. ŞFR, Dahiliye Nezareti'nden Hicaz Vilayeti'ne (25 Ağustos 1914); D: 44 G: 90-1/1.

195 Adil Hikmet Bey'in Asya hatıralarını yayına hazırlayan Yusuf Gedikli de Eşref'in "Beş Türk"le birlikte Hindistan'a gittiği yönündeki iddiasını, elde bu iddiayı doğrulayacak herhangi bir belge bulunmadığı için doğru kabul etmeme taraftarıdır. Adil Hikmet Bey, *Asya'da Beş Türk* (İstanbul: Ötüken, 2019), 17.

Himalayalardan Doğu Türkistan'a geçirmek olduğunu söyler.¹⁹⁶ Fakat böyle bir görevin sözde Teşkilat-ı Mahsusa başkanına verilmesi hiç makul değildir.¹⁹⁷

“Teşkilat-ı Mahsusa'nın Arabistan, Sina ve Kuzey Afrika Müdürü”

Eşref'in Teşkilat-ı Mahsusa'nın Hindistan ve Orta Asya misyonlarıyla herhangi bir ilişkisi olmasa da Sina-Filistin Cephesi'ndeki Teşkilat-ı Mahsusa faaliyetlerine katıldığı doğrudur. I. Dünya Savaşı'nda İngiliz işgali altında olan Mısır, Osmanlı-Alman otoritelerinin uygulamaya koyduğu çevresel savaş stratejisi bakımından kritik bir noktaydı. Bu çerçevede, Mısır'a doğuda Sina-Filistin Cephesi'nden, batıda Libya'dan ve güneyde Sudan'dan saldırılması ve bu saldırıya, Mısır'da Teşkilat-ı Mahsusa tarafından yürütülecek gizli faaliyetlerin eşlik etmesi amaçlanıyordu. Böylece İngiltere'nin Hindistan ve Asya ile bağlantısı kesilebilir, en azından kaydadeğer miktarda İngiliz kuvveti Kuzey Afrika'da alıkonabilirdi.¹⁹⁸

Eşref, bu amaç doğrultusunda –görüldüğü üzere aslında hiç gitmediği– Hindistan'dan Hicaz'a döndüğü zaman Sina Yarımadası'nda tetkiklerde bulunduğunu ve ardından Enver Paşa ile görüşmek üzere İstanbul'a geçtiğini öne sürer. Görüşmede Enver Paşa,

196 Kutay, *Son Beş Osmanlı Türkü*, 33.

197 Eşref, Selim Sami'ye Orta Asya'ya giderek burada gizli faaliyetlerde bulunma görevinin verilmesini, onun söz konusu bölgeye olan ilgisine bağlar. Eşref'e göre, Selim Sami'ye Orta Asya sevdasını henüz Harbiye Mektebi'nde okuduğu sırada İsmail Hakkı Bey adındaki hocası aşilar, ki İsmail Hakkı Bey aynı zamanda Orta Asya'ya gönderilen heyette yer alan Adil Hikmet Bey'in de hocasıdır. Yusuf Halaçoğlu, “Binbaşı İsmail Hakkı Bey'in Kaşgar'a Dair Eseri,” *İstanbul Üniversitesi Tarih Enstitüsü Dergisi* 1987 (13): 521-549. Selim Sami, Orta Asya'ya olan ilgisinden dolayı, İzmir'de Muzaffer adlı bir zat ile birlikte Kaşgar adlı bir cemiyet dahi kurmuştur. Hatta Eşref, Süleyman Askeri'nin amcasının Selim Sami için “Kaşgar hastalığına uğradı. Oraya gitmeden de tedavisi yoktur” diye latife ettiğini aktarır. İBB; Eşref Kuşcubaşı, *Teşkilat-ı Mahsusa ne idi?* adlı risale; bel_mtf: 048021_01_001-003.

198 Teşkilat-ı Mahsusa'nın Sina-Filistin Cephesi'ndeki faaliyetlerinin detayları için bkz. Polat Safi, “Mirage in the Sands: The Ottoman Special Organization on the Sinai-Palestine Front” *Jerusalem Quarterly* 66 (2016): 39-54.

3

2

(Polesde) ^{bece}
 emniyetle amirdi ^{bece} fare medî fakat
 Cihâlinliğine bakma dan Koylu gaze
 Tesinde Çalisan isimli ^{bir} zat
 bu işi üzerine alarak pek büyük olma
 kila beraber söyle bir mühür simsir
 üstüne kazdı. ^{mühür} ^{Kaşgar Cemiyeti İslamiyesi}
^{mühür} bu ^{Kitanın içi}
 müsli olma ^{sinâ rağmen}
 kabul olundu ^{bazıları tara-}
 findan şimşir oluğu ne aittet karne.
 bulunuşu alay s mu Cib oldu Sami
 "şimşir şimşirdin ilerde altın kıymetini
 alırdı. Saminin kafasına sar misdi
 halta Cemal şikaza Paşa ^(S. N. K. R. 2. am. C. 2. 1) Sami Kaşgar
 hastalığına teğraçlı & oraya gitmeden
 tedavuside "Yokdur" diye latife edendi
 Samide "Girin bu Cemiyete Kadim alin

- 13: Eşref'in çizimiyle, Selim Sami'nin kurduğunu iddia ettiği Kaşgar Cemiyeti'nin mührü. Mührün dış halkasında "Kaşgar Cemiyet-i İslamiyesi", iç halkasında "Hucurat Suresi"nin 10. ayeti ("Muhakkak ki Müslümanlar ancak kardeşler" mealindeki "İnneme'l-müminune ihvetun" ayeti) [Kaynak: İBB; Eşref Kuşçubaşı, *Teşkilat-ı Mahsusa ne idi?* (tarihsiz), 97-98; bel_mtf: 048021]

zaman kazanmak için yaveri Mümtaz Bey ile Sapançalı Hakkı ve Hüsrev Sami Beyleri önden Şam'a gönderdiğini ve bu şahısların orada Eşref'i beklemekte olduklarını söyler. Eşref bölgeye vardığında, urban [çöl Arapları], Bedeviler, Dürziler ve birbirine hasım kabileler arasında yapacağı gayrinizami harp teşkilatlanması ile ilgili her türlü kararı bizzat alabilecektir. Enver Paşa, Eşref'e bunların yanı sıra Şam'daki görevi esnasında "sadece ve münhasıran" kendisiyle muhabere etmesi gerektiğini ve yazışmalarda Başkumandanlık şifresini kullanabileceğini¹⁹⁹ bildirir. Son olarak ondan bölgeye gitmeden önce İstanbul'daki işlerini Süleyman Askeri'ye devretmesini rica eder.

Eşref'e bakılırsa bu görüşme ile Teşkilat-ı Mahsusa'nın Arabistan, Sina ve Kuzey Afrika Müdürü tayin edilmiştir. Sina-Filistin Cephesi'ne vardığında burada halihazırda 1500 kişilik bir kuvvet teşkil edilmiş durumdadır. Hüsrev Sami ve Sapançalı Hakkı Beyler, Beyrut ve Şam'da Teşkilat-ı Mahsusa'nın hizmetine alınacak kişileri seçmekle meşguldürler. Bölgeye gelir gelmez mevcut faaliyetleri hızlandıran Eşref, Süveyş Kanalı'na doğru akınlar düzenler ve çok sayıda esir ele geçirir. 2-3 Şubat 1915'te gerçekleşen I. Kanal Harekatı ise başarısızlıkla sonuçlanır, ancak Eşref karargaha döndüğü zaman 4. Ordu Kumandanı ve Bahriye Nazırı Cemal Paşa ona emrindeki kuvvetin hareket sırasında en iyi mücadeleyi veren kuvvet olduğunu söyler. Cemal Paşa'nın bu iltifatını kabul etmeyen Eşref, başarısızlığın nedenlerini sıraladığı bir harp raporu hazırlayarak bir nüshasını Başkumandanlık'a sunar. Eşref'e göre bu rapor Cemal Paşa'yı hiç mi hiç memnun etmez.²⁰⁰

Eşref'in kendine verilen görev ve bu görev kapsamında Sina-Filistin Cephesi'nde yürüttüğü faaliyetler hakkında anlattıkları, henüz en başından itibaren sorunludur. Bir kere, Eşref'in Hicaz bölgesinden ayrılarak Enver Paşa ile görüşmek için İstanbul'a geçtiğine dair elimizde herhangi bir kanıt bulunmuyor.

199 Eşref, bu bilgiyi Kanal ricatinden bahsederken bir kez daha aktarır. İŞÜA; Eşref Kuşçubaşı, "Vehip Paşamıza gelelim" başlıklı bilgi notu (tarihsiz).

200 Kutay, *Birinci Dünya Harbi'nde Teşkilat-ı Mahsusa*, 111-137.

Daha da önemlisi, Eşref'in eşi Pervin'e atfettiği mektuplarda, bu sıralarda Hicaz'dan Salihli'ye geçtiği ve birkaç gün sonra görev yerine geri döndüğü bilgisi yer alıyor.²⁰¹ İkincisi, Eşref ne bu dönemde ne de sonrasında Teşkilat-ı Mahsusa'nın Arabistan, Sina ve Kuzey Afrika Müdürü olarak görev yapmıştır. Eşref, Sina-Filistin Cephesi'ndeki İngiliz karşıtı faaliyetlerin Kuzey Afrika'da Teşkilat-ı Mahsusa tarafından yürütülen faaliyetlerle yakından ilişkili olması ve detaylarına ileride değineceğim Arabistan görevi sebebiyle bu makamı kendine yakıştırmış olmalıdır. Zira Teşkilat-ı Mahsusa'nın ne merkezinde ne de saha teşkilatlanmasında böyle bir müdürlük yoktu. Şayet olsaydı dahi, bu makama muhtemelen 4. Ordu'nun Urban Kumandanı ve Enver Paşa'nın yaveri olan İzmitli Mümtaz Bey ya da Enver Paşa'nın Afrika Grupları Kumandanı olan kardeşi Nuri Paşa getirilirdi. Ayrıca Eşref müdür olsaydı, Mümtaz Bey, Yafa'dan Mısır'a çeteci ve mühimmat sızdırmakla yükümlü Binbaşı Hasan Efendi²⁰² ve Nuri Paşa ondan emir alırlardı. Oysa elimizdeki belgeler, Mümtaz Bey'in 4. Ordu'dan, Binbaşı Hasan Efendi'nin Teşkilat-ı Mahsusa merkezinden ve Nuri Paşa'nın da doğrudan Başkumandanlık Vekaleti'nden emir aldığını ortaya koymaktadır.²⁰³

Gerçekte var olmayan bu müdüriyeti kendine yakıştırmakla kalmayan Eşref, 2-3 Şubat 1915'te Süveyş Kanalı'nın karşı tarafındaki İngiliz kuvvetlerine karşı düzenlenen I. Kanal Harekatı'na katılan tüm gönüllü birliklerin kumandanı olduğunu ve tıpkı Süleyman Askeri gibi doğrudan Başkumandan Vekili Enver Paşa'ya bağlı olduğunu da iddia eder.²⁰⁴ Halbuki Eşref, hareket sırasında 600 kişilik tek bir gönüllü grubunu kumanda etmiş ve emirleri Başkumandanlık Vekaleti'nden değil doğrudan 4. Ordu'dan almıştır.

201 Fortna, *Pervin'in Savaşı*, 63.

202 ATASE, BDH: Süleyman Askeri'den Yafa'da Jandarma Kumandanı Binbaşı Hasan Efendi'ye; K: 1836, D: 35, F: 2/1.

203 Safi, "A Historical Assessment with Particular Reference to its Operations Against British Occupied Egypt", 139-141.

204 Stoddard ve Danişman, *Eşref Bey'in Hayber Anıları*, 223.

Peki Eşref Teşkilat-ı Mahsusa'nın Arabistan, Sina ve Kuzey Afrika Müdürü olmadığına ve bölgedeki gönüllü birliklerin başında bulunmadığına göre Sina-Filistin Cephesi'nde ne yapmıştır? Eşref'in Sina-Filistin Cephesi'ndeki ilk görevi, gönüllü birlikler teşkil etmektir. Ancak bu görevinde yalnız değildi. Enver Paşa'nın yaveri İzmirli Mümtaz Bey de aynı amaçla bölgeye gönderilmişti. Zeki Paşa'nın komutasına verilecek olan 4. Ordu'nun kurulduğu 6 Eylül 1914'ten üç gün sonra, 9 Eylül'de Urban Kumandanı olarak atanan²⁰⁵ Mümtaz Bey, Sina-Filistin Cephesi'nde bulunan bütün Teşkilat-ı Mahsusa mensupları arasındaki en yetkili kişiydi. Bölgeye, onunla birlikte bir grup askeri ve sivil memur da gönderilmişti. Eşref işte bu grup içerisinde yer alıyordu.²⁰⁶

Mümtaz Bey kendisi ve müfettişler tarafından toplanan gönüllüleri Şam'daki Gönüllü Toplama Özel Karargahlarında gerilla birimleri olarak organize edecek,²⁰⁷ bu birimlerin bazıları olası bir düşman saldırısına karşı Suriye'de kalacak, diğerleriyle Mısır'a hücum etmekte olan Osmanlı öncü hattının güvenliğinin sağlanmasına yardımcı olacaktı.²⁰⁸ Yapılan çalışmalar sonunda Mümtaz Bey'in emri altında 1000, Eşref Bey'in emri altında ise 600 gönüllü toplandı.²⁰⁹ Gönüllü birlikler bunlardan

205 ATASE, BDH: K: 126, D: 590, F: 23/22 ve 21/2.

206 Grupta Piyade Subayı Sapançalı Hakkı, Çorumlu Aziz, Çerkes Ziya, Abdurrahman Paşa gibi isimler de vardı. Ayrıca, Hilmi Musallimi, Emir Şekip Arslan ve Nurettin Bey gibi bölgede nüfuz sahibi olan şahısların yanı sıra 4. Ordu karargahında bulunan, Arap ve Urban işlerinden sorumlu Şeyh Esad Şukayr Efendi ile Mısır işlerinden sorumlu Fuat Selim Bey, Dr. Ahmet Fuat Bey ve Abdülhamid Bey'i de bu özel kadro içerisinde saymak mümkün. Ömer Osman Umar, *Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938)* (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2004), 211; Ali Fuad Erden, *Birinci Dünya Harbi'nde Suriye Hatıraları*, Alpay Kabacalı (haz.) (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2003), 165.

207 *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Sina-Filistin Cephesi*, 74.

208 Stoddard, "A Preliminary Study of the Teşkilat-ı Mahsusa", 99-100. Mümtaz Bey, bölgedeki görevinde kendisine yardımcı olmak üzere, önceden Derne'de görev yapmış olan ve o sırada 6. Kolordu'da bulunan Yüzbaşı Hacı Emin, Yüzbaşı İhsan (Mudanyalı) ve Beyrut Jandarma Alayı'ndan Asteğmen Saib'i maiyetine almıştır. ATASE, BDH: K: 126, D: 590, F: 21/2 ve F: 21/3.

209 "...aşair Gazze-Elarış yolunu ve seyyar aşair süvari alayları Akabe-Süveyş yolunu takip ederek giderler ki bu suretle yanlar temin ve düşman asıl hakiki kolun nereden

ibaret değildi, ancak Kolordu Kumandanı Mersinli Cemal Paşa ile Kurmay Başkanı Yarbay Kress von Kressenstein'in birlikte komuta ettikleri 8. Kolordu tarafından hayata geçirilecek olan Kanal Taarruzu'nda Mümtaz Bey ve Eşref'in komutasındaki bu birlikler önemli bir rol oynayacaktı. Zira harekat, onlar tarafından kumanda edilen sağ ve sol kanadın gönüllü savaşçılarının gerilla tipi saldırısıyla başlayacaktı; böylece hem düzenli ordunun yolu üzerindeki kilit noktalar hızla kontrol altına alınabilecek hem de merkez kuvvetin güzergahı gizli tutulabilecekti. Teşkilat-ı Mahsusa birlikleri, bu plan doğrultusunda eş zamanlı olarak hem Gazze-Elariş-Elkantara hem de Akabe-Kalatünnahl-Süveyş istikametinde ilerleyecekti. Ardından düzenli ordu Şam'dan Beerşeba'ya, oradan da İsmailiye'ye intikal edecekti. Nihayet kuvvetler Kanal'ı sürpriz bir saldırıyla geçecekler ve diğer kuvvetlerin karşıya geçmesi için bir köprü oluşturacaklardı.²¹⁰ Bir diğer ifadeyle, Teşkilat-ı Mahsusa tedarüi olarak hareket edecek, ordunun önünden giderek ana kolların hareket kabiliyetini kolaylaştıracaktı.

Harekat sırasında Eşref'in emrinde bir piyade taburu, bir hecinli bölüğü, bir dağ bataryası, bir istihkam bölüğü ve altı yüz atlı bedevi gönüllü vardı. Eşref'in emrindeki kuvvetler 18 Kasım'da çölde bulunan Kalatünnahl kasabasını aldılar²¹¹ ve sonrasında, 2

geleceğini anlamayacağından.. / Zeki Paşa" ATASE, BDH: K: 126, D: 590, F: 23/7. Ayrıca muhtemel taarruz planları için bkz. Seyit Şahin, "Birinci Dünya Harbi'nde Dördüncü Ordu'nun Faaliyetleri" (Doktora tezi, Selçuk Üniversitesi, 1997), 45-53; *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Sina-Filistin Cephesi*, 95-100, 109-126, 167-168; Ali Fuad Erden, *Suriye Hatıraları*, 12-16; Ali Fuad Erden, *Paris'ten Tih Sahrasına* (Ankara: Ulus Basımevi, 1949), 36-38; Feridun Dukakinzade, *Filistin Cephesi* (İstanbul: Askeri Akademiler Kumandanlığı Matbaası, 1927), 8.

210 Cemal Paşa, *Hatırat*, 160-163; *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Sina-Filistin Cephesi*, 167-169.

211 Ali İhsan Sabis, *Harp Hatıralarım: Birinci Dünya Harbi*, c. 2 (İstanbul: Nehir Yayınları, 1992), 218; Cemal Paşa, *Hatırat*, 156; *History of the Great War: Military Operations in Egypt and Palestine from the Outbreak of War with Germany to June 1917*, Lieut.-General Sir George Macmunn & Captain Cyril Falls (haz.) (London: His Majesty's Stationery Office, 1928), 22; Umar, *Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938)*, 215. Dukakinzade Feridun, Mümtaz ve Eşref Beylerin komutasındaki birliklerden "Milli Kuvvet" ve "Mili Müfreze" olarak söz eder. Dukakinzade, *Filistin Cephesi*, 28.

Şubat'ı 3 Şubat'a bağlayan gece gerçekleştirilen Kanal Taarruzu sırasında Mümtaz Bey'in Kantara'ya yaptığı gösteriş saldırısına katıldılar. Fakat Kanal'a yapılan bu saldırı başarısızlıkla sonuçlandı ve Osmanlı güçleri hızla geri çekilmek zorunda kaldı. Üstelik Kanal'ın karşı yakasında bulunan Müslümanlar isyan etmedikleri gibi Libya'daki Senusi kuvvetlerinin İngilizlere yapması beklenen saldırı da gerçekleşmedi. Sonuç olarak ne Mümtaz Bey ne de Eşref'in emrindeki çeteler karşı tarafa geçebildi. Hal böyleyken, Cemal Paşa'nın Eşref'i taltif ve takdir etmesi de, Eşref'in cesaret edip bir nüshasını Başkumandanlık'a sunacağı bir harp raporu yazması da imkan dahilinde olmasa gerektir.

Eşref'in Stoddard'a aktardığına göre, emrindeki müfrezeyle başarısızlıkla sonuçlanan I. Kanal Harekatı'ndan sonra bölgede kalması emri verilir, ki bu bilgi doğrudur: Eşref'in emrindeki, Trablusgarp ve Kafkas süvari alayından gelen gönüllü askerlerden oluşan müfreze, 1915 yılı Mart ayının ilk yarısında yeniden teşkilatlanan 4. Ordu'ya bağlı olarak kurulan ve başına 8. Kolordu'nun eski Kurmay Başkanı Albay Kress von Kressenstein'in getirildiği Çöl Kumandanlığı'nın merkez koluna dahil edilir.²¹²

Eşref ise muhtemelen Şubat ortasıyla Nisan başı arasında Sina-Filistin Cephesi'nden ayrılarak İzmir'e döner. Eşref, İzmir'e dönme sebebini cephedeki başarısızlığa değil kardeşi Selim Sami'den gelen bir telgrafta bağlar: Sami, 27 Mart 1915 tarihinde Eşref'e gönderdiği bu telgrafta babalarının durumunun iyi olmadığını ve birkaç gün içinde İstanbul'a dönmezse onu bir daha göremeyebileceğini yazar.²¹³ Telgraf İstanbul'dan çekilmiştir ve içeriği Sami'nin babasının yanında olduğu izlenimini vermektedir, ancak bahsedilen tarihte Sami İstanbul'da değildir; Orta Asya'da gayrinizami harp faaliyetleri yürütmekle meşguldür. Şayet Sami babasının hasta olduğunu Eşref'ten daha önce haber alıp ağabeyine İstanbul vasıtasıyla telgraf çekmediyse bu, Eşref'in İzmir'e dönüşünü düzmece bir telgraf ile gerekçelendirdiği anlamına gelir.

212 ATASE, BDH: K: 3221, D: H6, F: 1/29; Cemal Paşa, *Hatırat*, 169-171.

213 Fortna, *The Circassian*, 165-166.

Buna karşın, İstanbul Polis Müdüriyeti'nden İzmir Vilayeti'ne çekilen bir telgraf, Eşref'in Şubat ayında İzmir'e dönmüş olabileceğine dair önemli bir ipucu sunuyor. 27 Şubat 1915 tarihli bu telgraf, Eşref'in efradından olup subaylıktan ihraç edilen ve telgrafın yazıldığı sıralarda Konya'da bulunan Hasan Ali Efendi'nin Eşref ile görüşmek üzere Konya'dan İzmir'e geçeceğine dair elde edilen istihbaratı içeriyor.²¹⁴ Eğer telgrafın işaret ettiği üzere Hasan Ali bu tarihte Eşref'in İzmir'de bulunduğundan haberdar ise Eşref'in Mart sonu ya da Nisan başında değil en geç Şubat sonu gibi İzmir'e gelmiş olması gerekir. Eğer durum böyleyse, sadece Sami'nin çektiği telgrafın değil, Eşref'in henüz el-Ariş kasabasında bulunduğu sırada ona çocuğunun dünyaya geldiği haberini iletme için gönderilen 14 Mart 1915 tarihli telgrafın da düzmece olması gerekir.²¹⁵

3. Ordu Macerası

Sina-Filistin Cephesi'nden ayrılarak İzmir'e giden Eşref'in bu dönemde yürüttüğü faaliyetlerin izini sürmek bir hayli güçtür. Bununla birlikte, İzmir'e varmasından iki ay kadar sonra, 29 Mayıs 1915'te, emrindeki çetenin Enver Paşa'nın amcası Halil (Kut) Bey'in 3. Ordu'ya bağlı tümenine iltihak etmek üzere yola koyulduğunu tespit edebiliyoruz.²¹⁶ Bunun nedeni, 170 kişiden oluşan bu çeteye, Şeyh Şamilzade Kamil Paşa'nın emrindeki gönüllülerle birlikte Urfa ve Diyarbakır üzerinden Bitlis'e gitme emri verilmiş olmasıdır.²¹⁷ Resmi evrak, söz konusu çetenin Haziran ortalarından itibaren Halep ile Urfa merkezi arasında intikal halindeyken köy ve kasabaların yanı sıra şehir merkezinde

214 BOA, DH. ŞFR; İstanbul Polis Müdüriyeti'nden Konya Vilayeti'ne (27 Şubat 1915); D: 61, G:132.

215 Fortna, *The Circassian*, 165.

216 BOA, DH. ŞFR; Diyarbakır Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne (21 Haziran 1915); D: 476, G: 83.

217 BOA, DH. ŞFR; Diyarbakır Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne (18 Haziran 1915); D: 476, G: 24.

soygunculuk faaliyetlerinde bulunduğunu gösteriyor. Ayrıca, çetenin otoritelerden habersiz hareket ettiği, hatta onların haklarına tecavüz etmekten dahi çekinmediği anlaşıyor: İlgili resmi evraka göre, kolluk kuvvetleri çetenin el koyduğu hayvanları toplamakla meşgulken Harran Jandarma Kumandanı'na ait hayvanların da gaspedildiği fark edilmiştir. Ayrıca çete, ikazlara rağmen ahaliye ait hayvanları sahiplerine iade etmemiştir.²¹⁸ Ancak işin en ilginç şudur ki, resmi evrakta soygunların gerçekleştiği sırada Eşref'in çetenin başında olmadığı, gönüllüleri Rıfat isimli bir mülazımın kumanda ettiği belirtilmiştir.²¹⁹

Yola çıktıktan üç hafta kadar sonra, 21 Haziran 1915'te Diyarbakır'a ulaşan çete, şehre varır varmaz alıkonulur. Vali Reşit Bey, konu hakkında Dahiliye Nezareti'ne telgraf çekerek çete liderinin elinde, Başkumandanlık Vekaleti tarafından Eşref Bey'e hitaben yazılmış olan bir emir bulunduğunu ve buna göre çetenin Halil Bey Tümeni'ne iltihak etmesi gerektiğini bildirir ve çeteye ne yönde muamele edilmesi gerektiğini danışır.²²⁰ Yine bir başka telgrafta, çetenin Diyarbakır'da uzun süre kalmasının uygun olmadığından bahisle ya bunların "orduya mükellefin saire gibi kayd olunmak üzere sevklerine müsaade olunması veyahut yapılacak muamelenin iradesi"ni talep eder.²²¹ Bu talebe cevaben gönderilen 1 Temmuz tarihli telgrafta 3. Ordu Kumandanlığı tarafından verilecek emre göre hareket edilmesi gerektiği belirtilir.²²²

En azından Haziran sonuna kadar Diyarbakır'da gözetim altında tutulduğunu tespit ettiğim çetenin izini, Diyarbakır'dan

218 BOA, DH. ŞFR; Urfa Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne (23 Haziran 1915); D: 476, G: 129.

219 BOA, DH. ŞFR; Dahiliye Nezareti'nden Diyarbakır Vilayeti'ne (16 Haziran 1915); D: 54, G: 32.

220 BOA, DH. ŞFR; Diyarbakır Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne (21 Haziran 1915); D: 476, G: 83.

221 BOA, DH. ŞFR; Diyarbakır Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne (29 Haziran 1915); D: 477, G: 107.

222 BOA, DH. ŞFR; Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nden Diyarbakır Vilayeti'ne (1 Temmuz 1915); D: 54, G: 262.

ayrılmalarını takip eden süreçte kaybettim. Çeteciler şayet kendilerine emredildiği üzere Halil Bey Tümeni'ne katıldılarsa Temmuz ayından, Halil Bey'in Irak'a doğru hareket ettiği Ekim ayına kadar önce 51. Tümen, daha sonra da 18. Kolordu ile birlikte Ruslara karşı savaşmış olabilirler. Halil Bey kumandasındaki kuvvetler bu süreçte 9. Kolordu'nun da desteğiyle Rusların Tatvan'dan kuzeye doğru, eski Türk-Rus sınırına kadar geri çekilmelerini sağlamışlardır.²²³

Bununla birlikte çete, Halil Bey Tümeni'ne katılıp Ruslara karşı başarı kazanılmasına katkıda bulunmuş olsaydı, o sırada çetenin başında bulunmasa da Eşref'in bu başarıları sahiplenmek için konudan bir şekilde bahsetmesini bekleyebilirdik. Eşref bilakis konuya temas etmiş, fakat yazdıkları henüz gün yüzüne çıkmamış, kaybolmuş yahut yok edilmiş olabilir. Son bir ihtimal de söz konusu çetenin liderinin Eşref adındaki bir başka komitacı olmasıdır. Ancak çetenin mensuplarını ve soygunlar sırasında çeteye vaziyet eden kişiyi göz önünde bulundurduğumuzda bu ihtimalin de epey düşük olduğunu görüyoruz: Çete, Eşref gibi Çerkeslerden oluştuğu gibi, onun yokluğunda çeteye vaziyet eden Mülazım Rıfat'ın Eşref'e Yemen görevi sırasında eşlik eden Mülazım Rıfat olması, bu kişinin de Eşref'in lalası Hasan Çavuş'un oğlu Çerkes Rıfat'la aynı kişi olması muhtemel. Fakat bundan da önemlisi, Kahire'de esir olarak bulunduğu sırada bir yüzbaşı tarafından sorgulanan Eşref, kendisine 1915 Olayları hakkında sorulan bir soruya verdiği cevapta hem emrindeki müfrezenin Diyarbakır'a gittiğini söylemiş hem de buraya gidiş amacını açıklamıştır.

Eşref sorgu sırasında olayların Osmanlı Devleti'nin iç meselesi olduğunu, hükümetin kesinlikle katliam yönünde bir emir vermediğini ve devletin Ermenilere haksız yere saldıranları yargılayarak cezalandırdığını belirtir. Emrindeki çete ise, Ermenileri "katliam eden bir Kürt çetesinin izale-i vücuduna emir

223 Mehmet Emin Dinç, "Halil (Kut) Paşa'nın Askeri ve Siyasi Faaliyetleri" (Doktora tezi, Ege Üniversitesi, 1998), 31-41.

almasından dolayı” Diyarbakır tarafında bu Kürt çetesini yok etmiştir.²²⁴ Eşref’in sorgu sırasında verdiği bu bilgi doğru olabileceği gibi çetenin hiçbir çatışmaya karışmadan, köy ve kasabalarından gasp ettiği hayvanlarla birlikte 3. Ordu bölgesinden ayrılmış olması da ihtimal dahilindedir.

Peki Eşref çetesinin başında olmadığı bu süreçte, yani kabaca 1915 yılı Mayıs ayı ile Temmuz ayı arasında nerededir? 3. Ordu bölgesinde düzenlenen harekate çetesini göndererek destek veren Eşref, bu esnada Necid’de görev yapmaktadır. Eşref’in biyografisinde ciddi bir revizyona tekabül eden bu iddiamın gerekçelerini bu görevi konu eden bir sonraki bölümde açıklayacağım.

Necid Çöllerinde

Eşref, emrindeki müfrezesi 3. Ordu bölgesindeyken, bir heyetle beraber Arap Yarımadası’na gönderilir. Heyetin amacı bölgedeki en önemli hanedanlardan olan Reşidilerle Suudilerin Osmanlı Devleti’ne bağlılıklarını garanti altına almaktır. Bir Teşkilat-ı Mahsusa projesi olan bu görevin hangi tarihler arasında ifa edildiği tartışma konusudur: Stoddard, *Hayber’de Türk Cengi*’nin edisyonuna eklediği Eşref biyografisinde heyetin yaptığı ziyaretlerle ilgili herhangi bir tarih vermemekle birlikte ziyaretlerin 1916 ilkbaharında bittiğini ifade eder. Buradan hareketle Eşref’in Necid’e 1915 sonlarında geldiğini tahmin edebiliriz.²²⁵ Fakat Stoddard, doktora tezinde yer verdiği biyografide Eşref’in bölgedeki görevinin 1915’i 1916’ya bağlayan kış aylarında bittiğini belirterek kendisiyle çelişir.²²⁶ Öte yandan Eşref’in şahsi evrakına dayanarak konuyu en kapsamlı biçimde ele alan Kutay, Eşref’in göreve 1916 başlarında başladığını belirtir.²²⁷ Eşref’le ilgili en güncel kitabın yazarı olan

224 Stoddard ve Danışman, *Eşref Bey’in Hayber Anıları*, 165. Yüksek lisans tezimde ben de Stoddard’ı referans göstererek görevin 1915 sonlarında başladığını ifade etmiştim. Safi, “A Historical Assessment with Particular Reference to its Operations against British Occupied Egypt”, 76.

225 A.g.e., 224.

226 Stoddard, “A Preliminary Study of the Teşkilat-ı Mahsusa”, 171.

227 Kutay, *Mehmet Akif*, 40.

Fortna ise Necid görevinin 1915 sonlarına doğru başlayıp 1916 ilkbahar yahut yaz aylarında bittiğini öne sürer.²²⁸

Görünen o ki, Eşref'in bizzat kaynaklık ettiği bu kişilerin konuya dair verdikleri bilgilerden yola çıkarak Necid görevinin başlangıç ve bitiş tarihlerini belirlemek oldukça güç. Oysa bu tarihler Eşref'le birlikte görevli olarak bölgeye giden Mehmet Akif (Ersoy) üzerinden rahatlıkla tespit edilebilir. M. Ertuğrul Düzdağ, *Sebilürreşad*'da Mehmet Akif'le ilgili çıkan haberlerden hareketle, 1915 yılı Mayıs ayının sonlarında başlayan görevin aynı senenin Ekim ayında bittiğini belirtir.²²⁹ Aslına bakılırsa, bizzat Eşref de bu tarih aralığında Necid'de görevli olduğunu, dolaylı olarak da olsa doğrular: 1917 Mart ayında Kahire'deki Kasru'n-Nil Kışlası'nda esir olarak bulunan Eşref, kendisini sorgulayan İngiliz yüzbaşının "Bundan bir buçuk sene evvel nerede idiniz efendim?" sorusuna "Necd'de, İbn el-Reşit'in yanında idim" şeklinde cevap vererek 1915 yılı yaz aylarında görevde olduğunu onaylamış olur.²³⁰ Keza, eşi Pervin'e atfedilen hatıratda da seyahatin Haziran civarında başladığı ve dört ay sürdüğü belirtilir.²³¹

Eşref'in verdiği bilgilere göre Necid'e gönderilen heyette kendisi haricinde şu üç kişi yer almıştır: Enver Paşa'nın yaveri İzmitli Mümtaz Bey, Şeyh Salih Şerif et-Tunusi ve yukarıda da bahsettiğimiz üzere Mehmet Akif (Ersoy). Eşref ve Mümtaz Bey, Necid'de bulundukları sırada siyasi ve askeri mevzularla ilgilenirken et-Tunusi ve Mehmet Akif işin dini yönüyle meşgul olacaktır. Şam ve Kudüs üzerinden Medine'ye geçen heyetin buradaki ilk işi, Mekke Emiri'nin oğulları Faysal ve Ali'yi ziyaret etmek olur. Daha sonra Medine'den ayrılarak on sekiz gün süren bir yolculuğun sonunda Hail'e varırlar ve burada İbn Reşit'e İstanbul'dan

228 Fortna, *The Circassian*, 175.

229 M. Ertuğrul Düzdağ, *Mehmed Akif Ersoy* (Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı, 1997), 68-69.

230 Stoddard ve Danışman, *Eşref Bey'in Hayber Anıları*, 164.

231 Fortna, *Pervin'in Savaşı*, 71-75.

getirdikleri para ve hediyeleri sunarlar. Olumlu geçen görüşmelerin ardından Riyad'a geçerek İbn Suud'u ziyaret etmeyi planlarlar, ancak emirin o sıralarda Basra Körfezi sahilindeki el-Hassa'da olduğunu öğrendikleri için yerine vekil olarak bıraktığı el-Breyd Emiri'nin karargahına geçerler. Burada gerekli görüşmeleri yapıp hediyelerini bıraktıktan sonra Hail'e geri dönerler. Daha sonra, Hail'den tekrar yola çıkarak oldukça zahmetli bir yolculuğun ardından el-Muazzam'daki tren istasyonuna²³² varırlar –ki Eşref'e göre burada bulundukları sırada Enver Paşa telgraf yoluyla kendisine Çanakkale Zaferi'ni bildirmiştir– ve nihayet trenle İstanbul'a doğru hareket ederler.²³³

Eşref'in Necid görevine dair verdiği bu bilgilerin kaydadeğer bölümü gerçeği yansıtmaktan uzaktır. Örneğin Eşref'in dahil olduğu heyetle birlikte görüştüğünü ileri sürdüğü Faysal, 1915 yılı Mayıs ayında, yani heyet henüz Necid'e doğru yola çıkmadan önce İstanbul'dadır. Burada hem Osmanlı yöneticileriyle hem de Almanların *Nachrichtenstelle für den Orient*'inin (Şark İstihbarat Birimi) kurucusu ve ilk başkanı olan Max von Oppenheim ile görüşen Faysal, birtakım vaatler karşılığında isyan etmeyeceğine ve kendileriyle işbirliği yapacağına söz verir.²³⁴ Hal böyleyken, heyetin aradan henüz bir ay dahi geçmeden Medine'de Şerif Hüseyin'in oğullarını ziyaret etmiş olması makul değildir. Keza, Eşref'in Stoddard'a Şerif Ali ile görüştüğünün kanıtı olarak sunduğu mektup da Şerif Hüseyin'in oğlunu bizzat görmediğini, ona sadece hediye gönderdiğini gösteriyor:

232 Tebük ile Medain Salih arasındaki Hicaz demiryolu istasyonlarından biridir.

233 Kutay, *Mehmet Akif*, 186-187.

234 Kadir Kon, "Millî Şair 'Aslında' Bir Teşkilat-ı Mahsusa Neferi miydi?" *Derin Tarih* 51 (Haziran 2016: 74-75. İstanbul'daki bu çabayı görmezden gelen Eşref, Osmanlı Devleti'nin ve bilhassa Cemal Paşa'nın bölgedeki Reşidiler, Şaalanlar ve Suudiler arasındaki, cihada destek vermelerini ve ortak düşmana karşı harekete geçmelerini engelleyen kökleşmiş sorunları çözmeye çalıştığından da bahsetmez. M. Talha Çiçek, *War and State Formation in Syria: Cemal Pasha's Governorate in World War I, 1914-17* (New York: Routledge, 2014), 213-225.

Muhterem Eşref Bey Efendi,

İrsal ve ihda buyurulan filinta vasıl oldu. Hakkımda izhar buyurulan hissiyat-ı nazikaneden dolayı takdim teşekkür ederim. Mezkur filintayı nezd-i muhlisanemde kıymetdar bir yadigar olarak hıfzedeceğim. Bu vesile ile ihtiramat-ı faikamın kabulü mütemennadır, efendim.²³⁵

Eşref'in anlattıkları içinde yer alan bir diğer kurmaca unsur, el-Muazzam'daki tren istasyonunda bulundukları sırada Enver Paşa'dan Çanakkale Zaferi'nin haberini aldığı ve bu haberi Mehmet Akif'e ilettiği şeklindeki bilgidir.²³⁶ Zira Çanakkale Zaferi bu tarihte kazanılmamıştır. Dolayısıyla Eşref'in aktardığı, Akif'in "Çanakkale Destanı"nı buradayken yazmaya başladığı bilgisi de doğru değildir.²³⁷ Akif'in Necid görevi sırasında yazdığı şiir "Çanakkale Destanı" değil, Medine'yi ikinci defa görmenin verdiği ilhamla kaleme aldığı "Necid Çöllerinden Medine'ye" şiiridir.²³⁸

1914-1915 Konsolosluk Baskınlarında Eşref

Eşref, Ortadoğu'da Sina-Filistin Cephesi ve Necid dışında başka yerlerde de görev yaptığını öne sürer. Örneğin Suriye ve Lübnan'da Fransızlarla irtibat halindeki Arap milliyetçilerini ortaya çıkarabilmek için buradaki gizli örgütlere katıldığını ve I. Dünya Savaşı sırasında Beyrut ve Şam'daki Fransız Konsolosluklarına baskınlar yaptığını söyler. Eşref, Arap milliyetçilerinin Cemal Paşa

235 22 Haziran 1915 tarihli bu mektup Ertuğrul Düzdağ tarafından Necid görevine dair verilen tarih aralığını teyit eder niteliktedir. Stoddard ve Danışman, *Eşref Bey'in Hayber Anıları*, 223.

236 Eşref Kuşçubaşı'dan Asaf Tugay'a mektup (28 Temmuz 1963, Söke). 1961 tarihli bir başka mektubunda Eşref, Mehmet Akif ile birbirlerine yazdıkları mektuplardan beş tanesini yayına hazırlamakta olduğunu söyler. Eşref Kuşçubaşı'dan Asaf Tugay'a mektup (23 Haziran 1961, Söke). Görünen o ki, 1930 ve 1931 tarihli bu mektuplar Kutay'ın kaleme aldığı kitapta "Gurbet Mektupları" başlığı altında yer almıştır. Kutay, *Mehmet Akif*, 173-175, 183-185, 194-197, 204-207, 214-218.

237 A.g.e., 171, 176-179.

238 Mehmed Akif Ersoy, *Safahat*, M. Ertuğrul Düzdağ (haz.) (İstanbul: Bağcılar Belediyesi, 2014), 8, 27.

tarafından 1916 baharında mahkemeye çıkarılmasının bu baskınlarda ele geçirdiği evrak sayesinde mümkün olduğunu aktarır.²³⁹

Eşref'in verdiği bilgiye bakılırsa Şam'daki Fransız Konsolosluğu'na yapılan baskın muhtemelen 1914 yılının Kasım veya Aralık ayı gibi gerçekleşir. Eşref, komuta ettiği Teşkilat-ı Mahsusa birliğinin, Fransız diplomatları Şam'dan ayrılır ayrılmaz Suriye Valisi Hulusi Bey'in emriyle Fransız Konsolosluğu'na baskın yaptığını ifade eder. Diplomatların gitmesinin ardından Amerika Birleşik Devletleri'nin gözetimine bırakılan konsolosluğun kapısındaki Amerikan hükümetinin mühürlerini kırarak birliğiyle birlikte içeri giren Eşref, burada ele geçirdikleri bütün şüpheli evrakı Hulusi Bey'e verdiklerini, Hulusi Bey'in de bunları kısa bir süre sonra Şam'a gelen Cemal Paşa'ya teslim ettiğini belirtir.²⁴⁰

İstanbul'daki Amerikan Sefareti tarafından Hariciye Nezareti'ne gönderilen notadan, Şam'daki Fransız Konsolosluğu'na 6 Kasım 1914 tarihinde baskın yapıldığı anlaşılıyor, ki bu tarih Eşref'in verdiği bilgilerle uyumludur. Ancak notaya göre olay Eşref'in anlattığından farklı bir biçimde gerçekleşmiştir: Şam'daki Osmanlı Valisi'nin adı verilmeyen bir temsilcisi, askerler ve sivil memurlar eşliğinde Amerikan Fahri Konsolosu'nun gözetimine bırakılan Fransız Konsolosluğu'na, Konsolos'un itirazına rağmen zorla girmiş ve burada bir arama gerçekleştirmiştir. İlk baskından beş gün sonra, yani 11 Kasım'da ise aynı memurlar Amerikan Fahri Konsolosu tarafından kapıya vurulan mührü kırarak Konsolosluk'a bir kez daha girmiş ve buradaki bazı evrakı el koymuşlardır.²⁴¹

239 Stoddard, "Preliminary Study of the Teşkilat-ı Mahsusa", 148, 171, 222; Stoddard ve Danışman, *Eşref Bey'in Hayber Anıları*, 224.

240 Stoddard, "A Preliminary Study of the Teşkilat-ı Mahsusa", 222. Cemal Paşa'nın Talat Paşa'ya çektiği bir telgraf, Hulusi Bey'in eline geçen evrakı Talat yahut Enver Paşa'ya gönderdiğini ve aradan bir hayli zaman geçmesine karşın söz konusu evrakın Cemal Paşa'ya ulaşmadığını gösterir. BOA, DH. ŞFR. Dördüncü Ordu Kumandanı Cemal Paşa'dan Dahiliye Nazırı Talat Paşa'ya (6 Temmuz 1915); D: 479, G: 4.

241 BOA, HR. SYS.; American Embassy Constantinople, Note Verbale, no: 152; D: 2167, G: 48.

Görüldüğü üzere notada, Konsolosluk'u basan ekibin başında kim olduğu belirtilmemiştir. Aslına bakılırsa, Eşref haricinde kimse Konsolosluk'a baskın yapanın o ve emrindeki Teşkilat-ı Mahsusa birimi olduğunu ifade etmemiştir. Ayrıca, Eşref'in Konsolosluk'a yalnız bir kez girildiği ve belgelere tek seferde el konulduğu izlenimini veren versiyonundan farklı olarak burada Konsolosluk'a iki kez baskın düzenlendiği ifade edilmiştir. Öte yandan elimizde, Eşref'in Sina-Filistin Cephesi'nde bulunduğu 1914 sonlarında emrinde asker ve sivil memurlar olduğuna dair herhangi bir bilgi yoktur. Son olarak, ortada Eşref'in ima ettiği gibi gizli sayılabilecek bir operasyon yoktur: Konsolosluk evrakına Amerikan Fahri Konsolosu'nun gözleri önünde el konulmuştur. Dolayısıyla Şam'daki Konsolosluk'a yapılan baskını Eşref'in emrindeki Teşkilat-ı Mahsusa biriminin gerçekleştirdiğini peşinen kabul etmek durumunda değiliz. Buna karşın, Eşref'in Şam'daki baskınlardan birinde yer almış olması düşük bir ihtimal olmakla birlikte mümkündür, zira söz konusu tarihlerde bölgede olduğu mevsuk bir bilgidir.

Eşref'in Beyrut Fransız Konsolosluğu'na yaptığını öne sürdüğü baskın da benzer şekilde soru işaretleriyle doludur. Stoddard'a verdiği bilgilere göre, kendisinden Fransızlarla irtibatlı Arap milliyetçilerini tespit etmesi istenen Eşref, Beyrut'taki Fransız Konsolosluğu'na girmiş ve burada bulunan, delil teşkil edecek nitelikteki evraka el koymuştur. Stoddard, Eşref'in kendisine 1916 ilkbaharında verilen görevi muhtemelen yaz aylarında gerçekleştirdiğini aktarır.²⁴² Oysa İstanbul Amerikan Sefareti tarafından, Fransız hükümetinin Beyrut Konsolosluğu'ndaki evraka el konulmasına ilişkin protestosunu Osmanlı hükümetine iletmek amacıyla gönderilen nota 3 Kasım 1915'e aittir.²⁴³ Bu notaya göre olay 27 Eylül 1915'te gerçekleştiği gibi, 12 Kasım 1914'te yapılan ilk baskını takip eden ikinci baskındır. Beyrut'taki Fransız

242 Stoddard ve Danışman, *Eşref Bey'in Hayber Anıları*, 224. Fortna, Eşref'in 1915 yılı Eylül ayında Beyrut'ta ve 1915 yılı Kasım ayında Şam'daki konsolosluklara baskın yaptığını belirtir. Fortna, *The Circassian*, 172-173.

243 BOA, HR. SYS; American Embassy Constantinople, Note Verbale, no: 1032 (24 Aralık 1915); D: 2416, G: 45.

Konsolosluğu'na yapılan ilk baskın, Konsolosluk tercümanı Maruni Philip Zalzal'ın bir duvarın arkasına gizlenmiş olan evrakı Osmanlı yetkililerine bildirmesi üzerine gerçekleşir. İhbar üzerine Konsolosluk'a gelen bir grup güvenlik görevlisi ve askerın elde ettiğı evrak, Arap milliyetçilerinin Fransız hükümetiyle olan gizli ilişkilerini ortaya çıkarır. 1915 yılı Eylül ayında ele geçirilen otuz iki sandık dolusu evraksa Konsolosluk'un rutin işlemlerine ait evraktır.²⁴⁴ İkinci operasyonun başında bulunan Beyrut Valisi, ele geçirilen evrak üzerinde 1916 başlarında yaptığı incelemelerden elde ettiğı sonuçları Dahiliye Nezareti ile paylaşır.²⁴⁵ Her iki baskında da Amerikan Konsolosları hazır bulunurlar ve durumu protesto etmelerine karşın Osmanlı hükümet yetkilileri, Amerikan mühürlerini kırmaktan imtina etmezler.

Özetle, resmi evrak Eşref'in, Beyrut'taki Fransız Konsolosluğu'na yapılan baskınla ilgili verdiği bilgileri teyit etmemektedir. Öncelikle, Konsolosluk'a bir değil iki kez baskın yapılmıştır. Bununla birlikte bu iki baskından biri bile Eşref'in zikrettiğı tarihte gerçekleşmemiştir. İkincisi, ilk baskın sırasında, yani 12 Kasım 1914'te Eşref Beyrut'ta değil, Sina çölünde bulunan el-Ariş kasabasını işgal etmekle meşguldür. İkinci baskının yapıldığı Eylül 1915'teyse, İbn Reşid ve İbn Suud'un Osmanlı ile işbirliği yapmasını temin etmek amacıyla Necid bölgesine yaptığı seyahatten İstanbul'a dönmek üzeredir. Bu bilgilerden hareketle, Eşref'in Beyrut'taki konsolosluk baskınlarıyla en ufak bir ilişkisinin dahi bulunmadığını rahatlıkla söyleyebiliriz.

Kayıp Aylar

Bu noktada, Eşref'in yalan ve çarpıtmalarına kısa bir ara verecek bunlardan ötürü biyografisinde oluşan bazı kör noktaları

244 Eliezer Tauber, *The Arab Movements in World War I* (London: Frank Cass, 1993), 39-42; Efe, *Kuşçubaşı Eşref*, 106-108.

245 BOA, DH. ŞFR; Beyrut Valisi Azmi Bey'den Dahiliye Nezareti'ne (10 Şubat 1916); D: 508, G: 101; BOA, DH. ŞFR; Beyrut Valisi Azmi Bey'den Dahiliye Nezareti'ne (23 Şubat 1916); D: 510, G: 88.

aydınlatabiliriz. Geriye dönüp konuyu toparlayacak olursak Eşref'in çetesi 3. Ordu bölgesine gitmesine rağmen Eşref çetenin başında yer almamıştır. 3. Ordu bölgesine gittiği düşünülen tarihte Eşref, Necid görevini ifa etmektedir. Bu görev 1915 yılı Mayıs ve Ekim ayları arasına tekabül ettiği ve Eşref, Beyrut'taki Fransız Konsolosluğu'na 1915 yılı Eylül ayında yapılan baskında herhangi bir rol oynamadığı için Eşref'in biyografisinde bir boşluk ortaya çıkıyor. Bu boşluk, 1915 yılı Ekim ayında, Eşref'in Necid görevini bitirmesiyle başlıyor ve görevli olarak Yemen'e gittiği 1916 yılı Ağustos ayıyla bitiyor.

Bu süreçte Eşref'in Necid'den ayrılarak önce İstanbul'a geldiğini ve oradan da Salihli'ye geçtiğini düşünüyorum, zira elimizde bu yönde çok sayıda kanıt bulunuyor. Öncelikle Pervin'e atfedilen hatıratta, Eşref'in bu dönemde Salihli'deki köşklerinin bitişindeki, şahsına ait olan ve tam randımanlı çalışmayan pamuk fabrikasıyla ilgilendiğine dair bilgi bulunuyor,²⁴⁶ ki Eşref'in, Salihli'de bulunduğu sırada hayvanlarıyla da meşgul olmuş olması imkan dahilindedir.²⁴⁷ Keza, Eşref'in aynı dönemde zahire ticareti yaptığını da mevsuk biçimde gösterebiliyoruz. Son olarak, bu tarihlerde İzmir'deki köşk ve müstemilatında sık sık dostlarını, yolcuları ve garibanı ağırlayan Eşref'in,²⁴⁸ 1916 yılının yaz aylarına kadar bölgede bulunduğunu tespit edebiliyoruz.²⁴⁹

246 Fortna, *Pervin'in Savaşı*, 79-83.

247 Eşref'in emrinde olan çetenin, bizzat başında bulunmadığı sırada Halep-Harran-Urfa hattında köy, kasaba ve şehir merkezlerine yaptığı baskınlarda ele geçirilen hayvanların İzmir'e götürülmüş olması ihtimali bulunuyor. Keza, Eşref'in Balıkan Muharebeleri'nde ele geçirdiği binlerce büyük ve küçükbaş hayvan da soluğu Salihli'deki çiftlikte almış olsa gerektir. I. Dünya Savaşı sırasında, Eşref'in İzmir'de bulunmadığı bir dönemde Kahya Abdullah Salim Bey'in Bintepele'de baktığı ve fakat tecrübesizliğinden dolayı içlerinden dört bin kadarının çiçek hastalığından telef olmasını engelleyemediği koyunlar, muhtemelen Eşref ve emrindeki çetecilerin savaş koşullarında gasp ettiği hayvanlardır. A.g.e., 83-84.

248 A.g.e., 87. Eşref'in çiftliğinde teşkilatçıların kaldığı bilgisi de resmi evraka yansımıştır. ATASE, BDH; Dersaadet Merkez Kumandanlığı'ndan İzmir Merkez Kumandanlığı'na (30 Mayıs 1915), K: 1845, D: 76-A, F: 1.

249 İstanbul Polis Müdüriyet-i Umumiyesi'nden Konya Vilayeti'ne çekilen şifre telgrafta "Teşkilat-ı Mahsusa'ya mensub İzmirli Eşref Bey'in efradından" olan Çerkes

Yakup Cemil Hadisesi

Eşref, daha sonra, 1916'nın yaz aylarında bilmediğimiz bir sebepten ötürü İstanbul'a gidiyor. Bununla birlikte, Enver Paşa'nın ona Ağustos ayında Yemen'e gönderilecek heyetin başında bulunma görevini bu tarihlerde İstanbul'da verdiğini biliyoruz. Eşref'in *Hayber'de Türk Cengi*'nde yer alan şu ifadeleri bize İstanbul'da bulunduğu sırada Enver Paşa'yla görüşmek haricinde neler yapmış olabileceği hakkında önemli bir ipucu veriyor:

[...] İstanbul'da bulunan İmam Yahya'nın vekili Şeyh Mezgir ile Sakallı Ahmet Mücahid'i karadan gitmek ihtimaline mebnî Yemen hududundan girdikten sonra bize muavenet etmek üzere yanıma alıp, Mülazım İstanbullu Behçet Efendi ile eski emekdarlarımdan Gazinocu Necati namıyla maruf efendi de (emekdarlarımdan) beraberimde olmak üzere İzmir'deki çiftliğime geldim ve arkadaşlarımin dahi hazır olmalarını emrettim. İstanbul'dan bir an evvel çıkmaklığım emr olunuyor. Zira Yakup Haml meselesi hususunda isticvaba alınmıştık...²⁵⁰

Hasan Ali'nin Şubat'ın ikinci haftasında İstanbul'dan Konya'ya hareket ettiği, ardından da "İzmirli Eşref Bey ile görüşmek üzere bugünlerde Konya'dan İzmir'e gideceği" istihbar edilir. BOA, DH. ŞFR; İstanbul Polis Müdüriyet-i Umumiye Kısım-ı Siyasi Birinci Şube Müdüriyeti'nden Konya ve İzmir vilayetlerine (27 Şubat 1916); D: 61, G: 132. Nitekim dört gün sonra yazılan bir telgrafta Hasan Ali'nin Salihli'ye gitmek üzere Konya'dan Karahisar'a doğru yola çıktığı belirtilir. BOA, H.EUM.KLH; Konya Vilayeti'nden İstanbul Polis Müdüriyet-i Umumiye-si'ne (2 Mart 1916); D: 5, G: 62. Ayrıca bkz. BOA, DH. ŞFR; Konya Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne (1 Mart 1916); D: 511, G: 75. Eşref'in adamı Hasan Ali, Konya'ya Levazımat-ı Umumiye Riyaseti tarafından tedarikine onay verilen on vagon zahirenin beş vagonunu sevk etmek üzere gelmiştir. Mayıs ayında, kalan beş vagon zahireyi sevk etmek üzere tekrar Konya'ya gelir ve satın aldığı zahireyi Sarayönü İstasyonu'na yığar. Kendisine askeri makamlarca vagon verilmeyince, on beş gün kadar Konya'da kalır. Konya Valisi Samih Bey, konu hakkında Dahiliye Nezareti'ne bir telgraf gönderir: Telgrafta, Çerkes Hasan Ali'nin İstanbul'a gitmesine mani olmak için işlerini kolaylaştırdığını, ancak bir süre daha vagon verilmezse işleri halletmek için İstanbul'a geçeceğini ifade eder ve bu nedenle vagonların bir an evvel hazırlanmasını ister. BOA, DH. ŞFR; Konya Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne (30 Mayıs 1916); D: 521, G: 61.

²⁵⁰ Stoddard ve Danişman, *Eşref Bey'in Hayber Anıları*, 24-25.

Bu alıntıdan, Eşref'in görevli olarak Yemen'e gitmeden önce Yakup Cemil meselesi ile ilgili olarak sorgulandığını anlıyoruz. Ancak Stoddard ile H. Basri Danışman, yayına hazırladıkları metinde Yakup Cemil'in ikinci ismindeki "cim" ve "ye" harflerinin noktalarını okuma sırasında gözden kaçırdıkları veya Eşref bu harflerin noktalarını yazmayı ihmal ettiği için ismi "Cemil" yerine "Haml" şeklinde transkribe etmişlerdir. Halbuki burada kendisinden bahsedilen kişinin Yakup Cemil olduğuna şüphe yoktur. Zira Eşref'in İstanbul'dan ayrılarak İzmir'e ve oradan da Karahisar üzerinden Yemen'e gittiği tarihlerle Yakup Cemil'in idam edildiği tarih aynı döneme denk düşer: İzmir Valisi Rahmi Bey, Dahiliye Nezareti'ne 14 Eylül'de gönderdiği telgrafta Eşref'in Yemen'e gitmek üzere birkaç gün evvel Aydın'dan hareket ettiğini yazar.²⁵¹ Yakup Cemil'in idam tarihi de 11 Eylül 1916'dır.

Eşref, Yakup Cemil hadisesi ile ilgili olarak II. Dünya Savaşı'ndan sonra, muhtemelen 1950'lerde yazar.²⁵² Konuya dair kaleme aldığı otuz iki sayfalık metin, bu hadiseye temas eden diğer tüm metinlerden farklılık arz eder.²⁵³ Eşref'e göre hadise

251 BOA; DH. ŞFR; Vali Rahmi'den Dahiliye Nazırı Talat Beyefendi'ye (14 Eylül 1916); D: 532, G: 19.

252 İBB; Eşref Kuşçubaşı, "Yakup Cemil" (tarihsiz); bel_mtf: 047698.

253 İlgili literatürde, Yakup Cemil'in tek taraflı barış antlaşmasının tesis edilmesi için hükümeti devirmek üzere Meserret Otelinde hazırlıklar yaptığına dair genel bir uzlaş vardır. Buna karşın, konu Sapançalı Hakkı'nın Enver Paşa'yı durumdan haberdar etmesi üzerine teşebbüsün akim kalmasına gelince, bir fikir ayrılığı ortaya çıkar: Bir görüşe göre, Romanya'da ticaret yaparken tanıştığı bazı gazetecilerin ve diplomatların etkisiyle tek taraflı barış fikrini Yakup Cemil'e işleyen Sapançalı Hakkı, teşebbüsün başarısız olacağını anladığı noktada bu işten kendini sıyırmak için Enver Paşa'yı durumdan haberdar eder. Diğer görüşe göre, hadiseden bizzat Yakup Cemil tarafından haberdar edilen Talat Paşa ve ekibi Meserret Otelinde yapılan görüşmeleri engellemeyi tercih eder. Çünkü Enver Paşa'nın himayesindeki önemli bir fedainin hükümeti devirme teşebbüsünde bulunması, onlara Paşa'yı fedailerinden kopararak etkisizleştirme fırsatı sunacaktır. Bu şekilde, İttihat ve Terakki içerisinde sivil ve askeri kanatlar arasında yaşanmakta olan çatışmayı ilkinin lehine sonuçlandırmayı planlarlar. Arif Cemil, *Teşkilat-ı Mahsusa: Kafkasya ve Balkanlar'da Operasyonlar* (İstanbul: Kronik Yayınları, 2018); 381-390; Hasan İzzettin Dinamo, *Kutsal İsyan: Milli Kurtuluş Savaşı'nın Gerçek Hikayesi*, c. 2 (İstanbul: May Yayınları, 1977), 161-186; Hüsamettin Ertürk, *İki Devrin*

şu şekilde gelişir: Yakup Cemil, Osmanlı Devleti'ni I. Dünya Savaşı'ndan çıkaracak ve kendisini idam sehpasına götürecektir olan tek taraflı barış antlaşması (sulh-i münferid) fikrinden istihbarat toplamak için gittiği Bursa'da haberdar olur. Bu fikri ona aşıl原因lar, Mahmut Şevket Paşa'nın katlinden dolayı Bursa'da bulunan Satvet Lutfi (Tozan) ve Tokadlıyan'ı tehdit ve şantajdan dolayı Bursa'ya sürgün edilen Aka Bey'dir (Gündüz).²⁵⁴ Yakup Cemil, İstanbul'a döndüğünde arkadaşlarını tek taraflı barış antlaşması fikri etrafında bir araya getirmeye çalışır. Ayrıca, destekçilerini çoğaltmak için planlardan henüz haberdar olan Eşref'in adını kullanır. Yakup Cemil'in bu sayede yanına çektiği kişilerin başında, adıyla anılan hadise mevzubahis edildiğinde kendisinden bahsedilen Bab-ı Ali Muhafızı Hasan Hoca gelir.²⁵⁵ Yakup Cemil bu dönemde Sapançalı Hakkı ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin önde gelen diğer isimleriyle yaptığı toplantılarda tek taraflı barışın tesisi için hükümeti devirme doğrultusunda planlar yapmaya başlar.

Yakup Cemil'in hazırlıklarını Meserret Oteli'nde yaptığı darbe teşebbüsünün feci neticeler doğuracağını düşünen Sapançalı Hakkı, o sırada İzmir'de bulunan Eşref'e şu mealde bir telgraf çeker: "Gönderdiğiniz mallara kıymet bulunamıyor, serian geliniz, malınızın başında bulunarak büyük zararların önüne geçiniz. Serian teşrifinize ehemmiyetle intizardayız."²⁵⁶ Eşref, Sapançalı'ya herhangi bir mal göndermemiş olduğundan, telgrafın

Perde Arkası, Samih Nafiz Tansu (haz.) (İstanbul: Sebil Yayınevi, 1996), 124-149; Galip Vardar, *İttihat ve Terakki İçinde Dönerler*, Samih Nafiz Tansu (haz.) (İstanbul: Yeni Zamanlar Yayınları, 2003), 391-538 Konuyu en detaylı şekilde ele alan kişi Mustafa Ragıp Esatlı'dır. Mustafa Ragıp Esatlı, *İttihat ve Terakki Tarihinde Esrar Perdesi* (İstanbul: Örgün Yayınevi, 2004), 433-771.

²⁵⁴ Eşref, Tokadlıyan'ın ön adını zikretmez. Fakat muhtemelen Osmanlı son döneminde konaklama ve yeme-içme sektörünün önemli isimlerinden biri olan Mıgırdıç Tokatlıyan'dan bahsetmektedir. Ümit Baki Erdem ve Murat Hanılçe, "Mıgırdıç Tokatlıyan, Tokatlıyan Otelleri, Gazinosu ve Lokantası- Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi Belgelerine Göre" *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi* 8, no: 1 (2019): 1367-1390.

²⁵⁵ İBB; Eşref Kuşçubaşı, "Yakup Cemil" (tarihsiz); bel_mtf: 047698, 8-9.

²⁵⁶ A.g.e., 9.

içinde örtülü bir mesaj olduğunu anlar. Bunun üzerine, Hüsrev Sami ile birlikte İstanbul'a doğru yola koyulur. Eskişehir'de, buraya Ankara'dan gelen Vali Doktor Reşit Bey ile Yenibahçeli Nail Bey de onlara katılır. Eşref, İstanbul'a varmalarını müteakip Sapançalı Hakkı'nın yazıhanesine giderek burada bulunan Yakup Cemil'i ağır bir dille eleştirir. Bu eleştiri, Talat Bey'le Merkez-i Umumi'nin harekete geçmesine sebep olur: Enver, Talat ve Kara Kemal bir toplantı yaparak Yakup Cemil'in İran'a gönderilmesine karar verirler.²⁵⁷

Sapançalı Hakkı'nın yazıhanesinde yaşanan tartışma sonucunda Eşref ile Yakup Cemil'in arası da bozulur. Enver Paşa ikiliyi barıştırmaya çalışır ama Eşref, Yakup Cemil'in planlarından vazgeçmediğini sezdiğinden onun Kızıltoprak'taki evine "Bergamalı T. ve İzmitli M. A." ile adamlarından diğer birkaçını yerleştirir. Böylece Yakup Cemil'in gizlice aldığı her karardan haberdar olur.²⁵⁸ Topal İsmail Hakkı Paşa'nın evinde bu kararlara ilişkin yapılan ve Eşref'in yanı sıra Mümtaz, Sapançalı Hakkı ve Hüsrev Sami'nin de katıldığı toplantıdan, Eşref'in Yakup Cemil meselesini Enver Paşa'ya arz etmesi kararı çıkar. Eşref, bir sabah namazının ardından Enver Paşa'ya meselenin iç yüzünü anlatır. Aynı gün Paşa ile tekrar Başkumandanlık karargahında görüşmeye gittiğinde kendisinden önce Yakup Cemil'in görüşmeye alındığını fark eder. Paşa'nın Yakup Cemil ile görüşmesinin ardından önce Yakup Cemil, ardından da Eşref tutuklanır ve her ikisi de sorguya çekilir; hatta bir ara birlikte dahi sorgulanırlar.²⁵⁹ Eşref'in hükümeti devirme teşebbüsüyle bir ilişkisi bulunmadığından sonunda suçsuz olduğu ortaya çıkar; buna karşın zorunlu ikamete tabi tutulur. Ancak bir iki gün sonra Enver Paşa, Eşref'i akşam yemeğine davet ederek yemek sırasında ona meşhur Yemen görevini tebliğ eder. Eşref, kendisine salıverilmesinden sonraki salı gününe kadar İstanbul'u terk etmediği takdirde tutuklanacağı

²⁵⁷ A.g.e., 10.

²⁵⁸ A.g.e., 13-16.

²⁵⁹ A.g.e., 13-21.

bildirildiği için alelacele yolculuk hazırlıklarını yaparak çiftliğinin bulunduğu Salihli'ye döner. Salihli'ye vardığı gün, kayınbiraderi Ahmet Faslı'nın kendisine gösterdiği *Köylü* gazetesinden, Yakup Cemil'in asıldığını öğrenir.²⁶⁰

Eşref'in bu anlattıklarından, kendini Yakup Cemil hadisesinin merkezine yerleştirdiği açık bir biçimde görülüyor: Eşref, Yakup Cemil'in İstanbul'da taraftar toplamak için adını kullandığını, Sapancalı Hakkı tarafından bizzat İstanbul'a çağrıldığını, Sapancalı'nın yazıhanesindeki toplantıda teşebbüsü engellemek için Yakup Cemil'e ağır eleştiriler yönelttiğini, aralarında geçen tartışmanın Merkez-i Umumi'yi harekete geçirdiğini ve dolayısıyla Yakup Cemil'in İran'a gönderilmesi yönünde karar alınmasına bizzat neden olduğunu iddia ediyor. Dahası, Yakup Cemil'in evine adamlarını yerleştirdiğini, bu sayede onun planlarından vazgeçmediğini fark ettiğini ve Cemiyet'in önemli isimlerinin katıldığı bir toplantıda bu durumu Enver Paşa'ya aktarması konusunda mutabakat sağlandığını ileri sürüyor.

Elimizde Eşref'in konuya dair bu anlattıklarının gerçekliğinden şüphe etmek için pek çok makul gerekçe bulunuyor. Birincisi, Yakup Cemil hadisesiyle ilgili literatürdeki hiçbir çalışmada ve erişime açık olan hiçbir evrakta Eşref'in ismi dahi geçmiyor. Bu elbette Eşref'in hadiseyle hiçbir alakası olmadığı anlamına gelmiyor. Ancak Eşref'in konuya dair anlattıklarını doğru kabul etmemiz için elimizde onun bize aktardıklarından başka bir delil bulunmadığını bilmemiz gerekiyor.

İkinci olarak şunu belirtmek isterim ki, Eşref, Sapancalı Hakkı tarafından İstanbul'a çağırılmış olabilir. Çünkü Sapancalı Hakkı'nın Yakup Cemil'in Meserret Oteli'ndeki girişimini engelledikten sonra arkadaşlarına İstanbul'a gelmeleri için telgraf çektiğini biliyoruz. Olayı etraflıca anlatan Mustafa Ragıp Esatlı'ya göre bu kişiler Enver Paşa'nın yaveri İzmitli Mümtaz, Hüsrev Sami ve Nail Beyler ile "İzmir'de bulunan bazı arkadaşlar"dır. Esatlı ismini

²⁶⁰ A.g.e., 22-31.

zikretmese de, Eşref o sıralarda İzmir'de bulunduğu için Sapançalı Hakkı başkalarıyla birlikte pekala ona da telgraf göndermiş olabilir. Bununla birlikte Esatlı'ya göre Hüsrev Sami, Eşref'in anlattığının aksine o sırada İzmir'de değil, Nail Bey gibi Eskişehir'dedir.²⁶¹ Ayrıca Eşref, İzmir'den İstanbul'a Manisa-Bandırma hattı üzerinden gitmesi makulken neden yolu epey uzatarak Eskişehir'e uğradığına dair herhangi bir açıklama yapmaz. Dahası, ne Eşref'in bahsettiği telgrafta ne de diğer şahıslara çekilen telgraflarda bu güzergah seçimine işaret eden bir ipucu bulunur.

Üçüncüsü, Eşref'in İstanbul'a geldikten sonra katıldığını söylediği, Sapançalı Hakkı'nın yazıhanesinde yapılan toplantıda Yakup Cemil'in hazır bulunduğu dair en ufak bir delile dahi sahip değiliz. Kaldı ki, bırakın Yakup Cemil'in toplantıya katılmasını, davet edilmiş olması dahi makul değildir, zira bu toplantı onunla ilgili bir sorunu halletmek maksadıyla yapılmıştır. Nitekim Esatlı, Sapançalı Hakkı'nın İstanbul'a çağırdığı arkadaşları ile birlikte yazıhanesinde bir araya geldiğini teyit etmekle birlikte, Yakup Cemil'in bu toplantıda hazır bulunmadığını ifade eder. Ayrıca Esatlı bu toplantıda eleştirilen kişinin, Romanya'da duyduğu tek taraflı barış fikrini istemeden Yakup Cemil'e aşıl原因 Sapançalı Hakkı olduğunu aktararak, ona bu konuda ağır eleştiriler yönelten kişinin Eşref'in yakın arkadaşı olmasına rağmen devamlı küçümsediği İzmitli Mümtaz Bey olduğunu belirtir. Yani Eşref'in Sapançalı Hakkı'nın yazıhanesinde Yakup Cemil'i azarladığına dair herhangi bir bilgi ya da belgeye sahip olmadığımız gibi, eldeki veriler olayın bundan epey farklı bir biçimde cereyan ettiğine işaret ediyor.²⁶²

Dördüncüsü, Talat Bey'i ve Merkez-i Umumi'yi harekete geçiren Eşref'in Yakup Cemil'e yönelttiği şiddetli eleştiriler olduğu iddiası da hayli zayıf bir iddiadır. Zira Yakup Cemil'in tek taraflı barış fikrini iştirip benimsedikten sonra bu fikre taraftar

261 Esatlı, *İttihat ve Terakki Tarihinde Esrar Perdesi*, 548.

262 A.g.e., 551-552.

bulmak için görüşlerini, aralarında Merkez-i Umumi üyelerinin de bulunduğu birçok insanla safdilane bir şekilde paylaştığı biliniyor.²⁶³ Dahası, Meserret Oteli'nde oldukça tedbirsiz şekilde yapılan toplantının Dahiliye Nezareti'nin, İttihat ve Terakki'nin en etkin isimlerinden Talat Paşa'nın ve dolayısıyla Merkez-i Umumi'nin gözünden kaçmış olduğu düşünülemez.

Beşincisi, Eşref'in, Yakup Cemil'in evine bir yerde "Bergamalı T." adlı birini, başka bir yerde "Bergamalı T. ve İzmitli M. A." ile birlikte diğer başka adamlarını yerleştirdiğini söylemesi ve Enver Paşa'nın Yakup Cemil'in planlarından bu sayede haberdar olduğunu ileri sürmesi inandırıcı değildir.²⁶⁴ Her şeyden önce, gizli konu ve olaylara dair sahip olduğu bilgileri açık bir şekilde paylaşmaktan çekinmeyen Eşref'in, Yakup Cemil'in evine yerleştirdiği adamların isimlerini –üstelik II. Dünya Savaşı'ndan sonra yazdığı bir risalede– kısaltma olarak vermesini makul bir şekilde anlamlandırmak mümkün değil. Ayrıca, Meserret Oteli'ndeki toplantıdan sonra Yakup Cemil'e, onu İstanbul'dan uzaklaştırmak amacıyla İran görevi verildiği ve Hüsrev Sami'nin İzmir-Afyon arasındaki firarileri teşkilatlandığı sırada Yakup Cemil'in İstanbul'da gönüllülerden bir birlik oluşturduğu da biliniyor. Haliyle bu dönemde Yakup Cemil'in yürüttüğü faaliyetlerin hem askeri hem de sivil otoriteler tarafından yakından takip edilmiş olması kuvvetle muhtemel. Nitekim Yakup Cemil'in Harbiye Nezareti'nin yakınlarında çetecileri örgütlediği birçok kişinin dikkatini çekmiştir.²⁶⁵ Dolayısıyla Eşref, Yakup Cemil'in evine adam yerleştirmiş olsa bile –ki bu hayli düşük bir ihtimaldir– Harbiye Nazırı'nın bir kalkışma olması ihtimalinden Eşref yoluyla haberdar olmuş olması mümkün görünmüyor.

Özetle mevcut bilgi, belge ve değerlendirmeler ışığında varılabilecek en makul sonuç şudur: Eşref, bilmediğimiz bir sebepten dolayı 1916 Ağustos ayında İstanbul'dadır. Buraya düşük bir

263 A.g.e., 537.

264 İBB; Eşref Kuşçubaşı, "Yakup Cemil" (tarihsiz); bel_mtf: 047698, 13, 16.

265 Esatlı, *İttihat ve Terakki Tarihinde Esrar Perdesi*, 565-570.

ihtimalle de olsa Sapançalı Hakkı'nın Yakup Cemil hadisesiyle ilgili gönderdiği telgraf üzerine gelmiş olabileceği gibi, Başkumandanlık Vekaleti tarafından Yemen görevinin tebliği için çağırılmış da olabilir. Bir diğer ihtimal, İstanbul'da zahire ticareti ile ilgili işlerini halletmek amacıyla bulunmuş olmasıdır. Bu üç nedenden biriyle İstanbul'a gelen Eşref, bu dönemde vuku bulan Yakup Cemil hadisesinin merkezinde yer almamakla birlikte bu hadiseye kıyısından köşesinden dahil olmuş olabilir. Hatta Sapançalı Hakkı'nın yazıhanesinde düzenli olarak yapılan toplantılardan birine katılmış olması dahi mümkündür. Ancak Merkez-i Umumi'nin Yakup Cemil'i İran'a gönderme kararını, onun söz konusu yazıhanede dile getirdiği eleştiriler üzerine aldığı yönündeki iddiası gerçeği yansıtmadığı gibi, Yakup Cemil'in evine adam yerleştirdiği ve bu sayede onun darbe teşebbüsünden vazgeçmediğini öğrenerek bunu Enver Paşa'ya aktardığı bilgisi de hayal ürünüdür. Fakat Eşref, Yakup Cemil hadisesine karışan kişileri yakından tanıdığı ve İstanbul'da bulunduğu sırada bu kişilerle görüştüğü gerekçesiyle sorgulanmış olabilir. Hatta Dahiliye Nezareti'nin, Eşref'in İstanbul'dan ayrıldıktan sonra geçtiği Aydın'daki Vilayet Makamı'na, onun Yemen'e doğru yola çıkıp çıkmadığını sorması, Eşref'in en azından İstanbul'da istenmediğinin bir kanıtı olarak okunabilir.²⁶⁶ Bununla birlikte, Eşref'in Yakup Cemil hadisesinde dahil olduğu gerekçesiyle arkadaşları gibi sürgüne gönderilmediği ortadadır. Dolayısıyla Eşref'in hadiseye dair anlattıkları, yakın tarihte önemli bir rol oynadığını göstermek için inşa ettiği alternatif gerçekliğin çok sayıda tezahüründen biri gibi görünüyor.²⁶⁷ Yine de son olarak, Yakup Cemil

266 BOA; DH. ŞFR; Vali Rahmi'den Dahiliye Nazırı Talat Beyefendi'ye (14 Eylül 1916); D: 532, G: 19.

267 Cemal Kutay'ın Eşref'in iddialarını gündeme getirmeyişi de bu savımı destekliyor: Kutay, Eşref'in kaleme aldığı Yakup Cemil risalesinden daha sonra kaleme aldığını tahmin ettiğim, 1963 tarihli *Siyasi Mahkumlar Adası: Malta* adlı kitabında, İngilizlerin Malta'da esir olarak bulunan Eşref'ten Enver Paşa'ya iletmesini istedikleri tek taraflı barış antlaşması teklifinden uzun uzadıya bahseder. Eşref'in bu isteği reddettiğini belirten Kutay, bunun hemen akabinde Yakup Cemil hadisesini

hadisesi hakkındaki, erişime kapalı olan mahkeme kayıtlarının açılmasıyla birlikte Eşref'in bu hadisedeki rolüne dair çok daha sıhhatli sonuçlara varabileceğimizi belirtmek isterim.

Hayber'de Türk Cengi

Yakup Cemil hadisesinin ardından Eşref'e bir Teşkilat-ı Mahsusa mensubu olarak yürüteceği son görev verilir. Söz konusu görev, Yemen'de Şerif Hüseyin isyanı sebebiyle zor durumda kalan Osmanlı kuvvetlerine Başkumandanlık tarafından gönderilen para ve emirlerin ulaştırılmasıdır. Eşref'e bu görevin verilmesinden aylar önce, 1916 yılının başlarından itibaren Harbiye ve Dahiliye Nezaretleri tarafından yapılan müzakereler sonucunda, Yemen Vilayeti'ne "müfreze-i mahsusa"lar vasıtasıyla para gönderilmesinin karara bağlandığını görüyoruz.²⁶⁸ Eşref, Arap Yarımadası'nı iyi bildiği için bu göreve uygun görülmüş olmalıdır. Bununla birlikte Eşref'in, Yemen imamı ve hakimi İmam Yahya'nın bu görevin özellikle ona verilmesi yönündeki talebini Enver Paşa'dan bizzat duyduğuna yönelik iddiası, büyük ihtimalle hayal ürünüdür.²⁶⁹ Çünkü Eşref o tarihe kadar Yemen'de, İmam Yahya tarafından tanınmasını sağlayacak hiçbir faaliyette bulunmadığı gibi, ne İmam Yahya'nın böyle özel bir istekte bulunduğunu ne de Enver Paşa'nın bu isteği Eşref'e ilettiğini başka kaynaklardan teyit edebiliyoruz.

Eşref'in müfreze ile Yemen'e yaptığı yolculuk hayli zorlu geçer: Plan, Aydın'dan Medine'ye, Medine'den bir kıyı şehri olan Yenbu'ya geçmek ve buradan deniz yoluyla Yemen'e gitmektir. Ancak Aydın'dan Medine'ye doğru yol aldıkları sırada Kızıldeniz kıyı şeridinin asi Şerif Hüseyin kuvvetlerince işgal edilmesi

anlatır. Ancak elinde Eşref'e ait evrakın bulunmasına ve kitabı Eşref'in hauratına dayanarak yazdığını belirtmesine rağmen onun hadisedeki rolüne en ufak bir atf dahi yapmamıştır. Kutay, *Malta*, 128-134.

268 BOA, DH. ŞFR; Dahiliye Nezareti'nden Hicaz Vilayeti'ne (20 Mayıs 1916); D: 64, G: 84; BOA, DH. I.UM.EK; Dahiliye Nazırı Talat Bey'den Hicaz Valisi Galip Paşa'ya (18 Mayıs 1916); D: 14, G: 83.

269 İBB; Eşref Kuşçubaşı, "Yakup Cemil" (tarihsiz); bel_mtf: 047698, 29.

üzerine yolculuk planını değiştirmek zorunda kalırlar. Buna göre Medine'den Yemen'e kara yoluyla geçeceklerdir. Ne var ki, Eşref'in müfrezesi henüz Medine'ye varmadan, Medine'nin kuzeyinde yer alan Hayber civarında Şerif Hüseyin'in oğlu Emir Abdullah'ın emrindeki kuvvetlerle çatışır ve çatışma sırasında esir düşen Eşref, Malta'ya sevk edilir.²⁷⁰

Eşref'in müfrezesi ile birlikte Emir Abdullah'ın emrindeki kuvvetlerle karşı verdiği mücadeleye büyük önem atfettiği görülür. O kadar ki—Kutay'ın Eşref'ten aldığı bilgiler doğrultusunda kaleme aldığı aşağıdaki satırların gösterdiği üzere— Eşref işi, bu mücadeleyi Çanakkale Savaşı'nın mikro ölçekteki bir benzeri olarak takdim edecek kadar ileriye götürür:

Birinci Dünya Harbinde Çanakkale, nasıl bir Türk destanı ise, Hayber de, dövüşenlerin kudreti ve sayısı bakımından bizim lehimize daha büyük fark gösteren bir başka Türk Destanıdır. 1285 sene önce, Peygamberimiz'in ölüm-kalım savaşlarından birisini bağrında verdiği bu yerde, bir avuç Türk, evet sadece 40 kişi, resmi İngiliz rakamlarına göre, 25.000 kişilik bir Hicaz-İngiliz kuvvetine burada taarruz etmişler, kendilerinden asgari yirmi misli bir kuvveti tamamen imha ettikten ve gayelerine erdikten sonra, erimişlerdir.²⁷¹

Nitekim Eşref, Asaf Tugay'a yazdığı mektuplarda da —Tugay kendisine Hayber'deki çatışmaya dair herhangi bir soru yöneltmemiş olmasına karşın— konuyu bir şekilde Hayber'e getirir ve burada yaşadıklarından uzun uzadıya bahseder. Bu mektuplardan birinde, Hayber mücadelesini yine Çanakkale Savaşı ile mukayese ettiği görülen Eşref, bununla da kalmayarak, konuya Hz. Muhammed ve Hz. Ali'nin daha önce bu bölgede verdiği mücadeleye atıfta bulunarak giriş yapar.

Eşref, konuya bu şekilde oldukça üst perdeden girdikten sonra Hayber'de başından geçenleri detaylı olarak anlatır. Buna göre,

270 Detaylı bilgi için bkz. Stoddard ve Danışman, *Eşref Bey'in Hayber Anıları*, 9-75.

271 Kutay, *Malta*, 11.

Eşref ve 40 neferlik muhafız kuvveti çölde kabile halinde Yemen'e doğru ilerlerken Hayber civarında Şerif Hüseyin'in oğlu Emir Abdullah kuvvetleri tarafından pusuya düşürülür.²⁷² Kendilerine, teslim oldukları takdirde silahlarıyla birlikte memleketlerine dönebilecekleri söylenir, ancak Eşref ve müfrezesi bu vaade atışarak karşılık verir. Beş buçuk saat süren çatışmanın sonunda 40 neferden 36'sı şehit olur ve aralarında Eşref'in de bulunduğu dört kişi yaralı olarak kurtulur.²⁷³ Bu şiddetli çatışma, Eşref'in esir düşmesiyle sonuçlanır, ancak maksat hasıl olur, zira hedef şaşırtma vazifesi gören bu çatışma sırasında, önceden müfrezeden ayrılan bir kabile hazinesini Yemen'e ulaştırmayı başarır.

Eşref, mektubun devamında esir düştükten sonra on iki gün süren bir çöl yolculuğu ile Yenbu'ya getirildiğini, ardından Harding isimli bir İngiliz zırhlısına bindirilerek Mısır'a gönderildiğini ve Kasru'n-Nil Kışlası'nda tedavi gördüğünü yazar. Ayrıca, nekahat döneminde bulunduğu sırada dört İngiliz generalin ziyaretine gelerek onu ve emrindeki müfrezeyi övgülere boğduklarını ve hediyeler takdim ettiklerini belirtir. Nihayet konuyu, bu kısmın başında bahsettiğim üzere Çanakkale Zaferi'ne bağlar.²⁷⁴

Eşref'i bugünkü şöhretine kavuşturan hikayelerin başında, yukarıda onun ifadelerini esas alarak özetlediğim Hayber anlatısı gelir. Eşref, bu anlatıyı *Hayber'de Türk Cengi* başlığıyla ayrıca yayımlamıştır, ki bu kitap Eşref'in yayımlanmış tek kitabı olma özelliği taşır. Ancak Eşref'in Tugay'a yazdığı mektuplarda ve bizzat kaleme aldığı bu kitapta yer verdiği bilgiler arasında dahi belirgin tutarsızlıklar olduğu göze çarpar. Dahası bunlarla, Eşref'in kaynaklık ettiği başka metinler arasında da tutarsızlıklar söz konusudur.

Öncelikle sayılara ilişkin tutarsızlıklardan bahsedeyim. Eşref, Tugay'a yazdığı mektuplarda müfrezesinin 40 kişiden oluştuğunu

272 İŞÜA; Eşref Kuşçubaşı'dan Asaf Tugay'a mektup (10 Aralık 1961, İzmir); no: 001570577009.

273 İŞÜA; Eşref Kuşçubaşı'dan Asaf Tugay'a mektup (22 Ağustos 1962, Kuşadası); no: 001570587009.

274 A.g.m.

belirtirken kitabında –16 Ocak 1917’de Emir Abdullah’ın müsaadesiyle Medine Muhafızı Fahri Paşa’ya (Fahreddin Türkkan) yazdığını öne sürdüğü rapora atıfla– müfrezesinin “kırk nefer ve altı zabıt ve küçük zabitten mürekkep” 46 kişilik bir kuvvet olduğunu ifade eder.²⁷⁵ Diğer yandan Eşref’in Stoddard’a verdiği isim listesine göre ikinci kafilede 49 muharip ile 29 sivil personel bulunmakta ve söz konusu personel imam, kahveci, çadırcı, aşçı, saka, hizmetkar vb.’den oluşmaktadır.²⁷⁶

Eşref’in Hayber’deki şehit ve yaralı sayısına dair verdiği bilgilerde de tam bir tutarlılıktan söz edilemez: Eşref konudan bahsettiği hemen her yerde müfrezesinden 36 kişinin şehit olduğunu, dört kişinin de yaralandığını ifade eder. Hatta kendisinin de dahil olduğu yaralıların geceyi şehitlerin arasında geçirdiğini söyler.²⁷⁷ Ne var ki, Stoddard’a verdiği bilgilere göre Hayber’de 38 kişi şehit olmuş ve 11 kişi yaralanmıştır.²⁷⁸

Şayet elimizde konuya dair resmi bir vesika olmasaydı, Eşref’in verdiği şehit ve yaralı sayıları tutarsızlık sergilemekle birlikte, bu sayılar arasında çok da büyük bir farklılık olmadığından durumu basit bir hafıza sorununa yorabilirdik. Ancak söz konusu vesika, yani 4. Ordu Kumandanı ve Bahriye Nazırı Cemal Paşa’nın Başkumandanlık Vekaleti’ne yazdığı bir rapor, Eşref’in şehit ve yaralı sayılarını yaklaşık üç katına çıkardığını gösterir: Cemal Paşa, Hayber’de “Eşref Bey çetesiyle” Emir Abdullah’ın emrindeki kuvvetler arasında çatışma çıktığını haber alması üzerine bölgeye hecinsüvar (deveye bindirilmiş piyade), yani develi süvarilerden oluşan bir müfreze gönderir. Bu müfrezeden gelen bilgiye göre Eşref’in müfrezesinden 12 kişi şehit olmuştur. Buna mukabil “asilerden külliyetli maktul ecsadı [cesetleri]” görülmüştür. Bölgeye gönderilen müfreze aynı zamanda yaralıları Şam’a

275 Stoddard ve Danişman, *Eşref Bey’in Hayber Anıları*, 85

276 A.g.e., 235-240.

277 İŞÜA; Eşref Kuşçubaşı’dan Asaf Tugay’a mektup (10 Aralık 1961, İzmir); no: 001570577009.

278 Stoddard ve Danişman, *Eşref Bey’in Hayber Anıları*, 239.

getirmekle görevlendirilmiştir. İlgili raporda yaralıların kaç kişi olduğu belirtilmemiş olmakla birlikte, Cemal Paşa imzalı bir vesikada, Eşref'in emrindeki müfrezeden, aralarında Mehmet ve Mülazım Behçet Efendilerin de yer aldığı 24 kişinin Şam'a döndüğü bilgisi verilir.²⁷⁹ Yüzbaşı Mehmet Bey, Eşref'in kafilesindeki kumandan muavini, Behçet Efendi ise idare reisidir.²⁸⁰ İlginç olan şu ki Eşref, Stoddard'la Cemal Paşa tarafından Şam'a döndüğü bildirilen bu iki şahsın şehit olduğu bilgisini paylaşmıştır. Bu verilerden hareketle, Eşref'in şehit sayısını olduğundan fazla, yaralı sayısını da olduğundan az gösterdiğini söyleyebiliriz.

Buna koşturarak, Eşref'in düşman sayısını alabildiğine abarttığını tespit etmek mümkün. Öyle ki Eşref, bir mektubunda Kasru'n-Nil Kışlası'nda tedavi gördüğü sırada kendisini ziyaret eden sözde generallerin beraberlerinde getirdikleri çeşitli gazetelerde "25 bin kişilik Hicaz ve Mısır müttefik kuvvetlerimiz Hayber'de harbe tutuştular. Teslim olmayı reddeden 40 kişilik müfrezeciğin başında Eşref vardı"²⁸¹ mealinde yazılar bulunduğunu belirtir. Keza, bir başka mektubunda bu bilgiyi teyiden "25 bin kişilik Mekke şerifinin müttefik İngiliz, Fransız (ve Türk ordusundan firar etmiş Araplar ve zabıtlere) Hayber civarında" rastladığını aktarır.²⁸² Ayrıca İzzet Onbaşı ile Cemal Paşa'ya gönderdiği şifahi bilgilerde 25.000 kişilik bir kuvvetten bahseder.²⁸³ Eşref, ego-dokümanlarının çoğunda 25.000 kişilik bir kuvvetten bahsetmesine rağmen *Hayber'de Türk Cengi*'nin satır aralarında bu bilgiyle çelişir bir biçimde, ilk başta 2000 kadar hecinsüvarın saldırısına uğradıklarını, ardından bu kuvvete bir bölük kadar olduğunu tahmin ettiği atlı süvarinin dahil olduğunu ve nihayet bunlara, emrindeki müfrezeye sağ ve sol

279 İBB, Fahreddin Türkkân Paşa Koleksiyonu; Cemal Paşa'dan Başkumandanlık Vekaleti'ne (18 Ocak 1917); bel_mtf: 023599.

280 Stoddard ve Danişman, *Eşref Bey'in Hayber Anıları*, 25, 239.

281 İŞÜA; Eşref Kuşçubaşı'dan Asaf Tugay'a mektup (10 Aralık 1961, İzmir); no: 001570577009.

282 İŞÜA; Eşref Kuşçubaşı'dan Asaf Tugay'a mektup (22 Ağustos 1962, Kuşadası); no: 001570587009.

283 Stoddard ve Danişman, *Eşref Bey'in Hayber Anıları*, 239, 72.

cenahlardan saldırmak üzere 2000 kadar hecinsüvarın daha katıldığını yazar.²⁸⁴ Böylelikle Eşref, müfrezesine 4000 ile 4500 kişilik bir kuvvetin saldırdığını söylemiş olur.²⁸⁵

Eşref'in 25.000 kişilik kuvvetle çatıştığı izlenimi yaratma çabası beyhude olduğu gibi hatıratında bu bilgiyle çelişir biçimde verdiği sayı dahi maddi temelden yoksundur. Gerçi Osmanlı otoriteleri de Hayber'de yaklaşık 20.000 kişilik bir Arap gücünün varlığını teyit eder, fakat söz konusu kuvvet üç grup halinde teşkil edilmiştir: Emir Ali'nin komutasındaki 8000 kişilik kuvvet Medine'nin güneyinde (Gayır karşısında), Emir Faysal'ın komutasındaki 8000 kişilik kuvvet Yenbu üssünde ve Emir Abdullah'ın komutasındaki 4000 kişilik kuvvet Medine'nin doğusunda ve kuzeydoğusunda konuşlandırılmıştır. Eşref'in emrindeki müfrezeyle çatışan, Abdullah'ın komutasındaki kuvvettir. Fakat Eşref'in müfrezesi ile karşı karşıya gelen, 4000 kişilik bu kuvvetin tamamı değil, içlerinden 1300 kadar neferdir.²⁸⁶

Şehit sayısını fazla, yaralı sayısını az ve düşmanlarını gerçekte olduğundan çok daha kuvvetli göstererek büyük bir zafere imza attığı izlenimi vermek isteyen Eşref'in Hayber anılarını aktarırken yaptığı tahrifat bunlardan ibaret değildir: Eşref, Tugay'a

284 A.g.e., 57-60.

285 Eşref, Asaf Tugay'a "Şerif kuvvetlerine katılmış Bedevi, Mısırlı, Cezayir zehhafları Şam isyancılarıyla" başka hiçbir yerde bahsetmediği "iki taburdan mürekkep Mısır piyadeleri"nin de müfrezesini çevirdiğini aktarır. İŞÜA; Eşref Kuşçubaşı'dan Asaf Tugay'a mektup (10 Aralık 1961, İzmir); no: 001570577009.

286 *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Hicaz, Asir, Yemen Cephele ve Libya Harekatı 1914-1918*, c. 6 (Ankara: Genelkurmay ATASE Yayınları: 1978), 258. Cemal Paşa sayı vermese de Abdullah'ın "Hannakiye'den külliyetli hecinli ve bir miktar süvari ile Hayber'e" hareket ettiğini rapor eder. İBB; Fahreddin Türkkan Paşa Koleksiyonu; Cemal Paşa'dan Başkumandanlık Vekaleti'ne (18 Ocak 1917); bel_mtf: 023599. Olaylar sırasında 4. Ordu'dan gelen bilgiler sonradan yapılan hesaplamaları doğrular niteliktedir: Eşref'in yaralı olarak Abdullah'ın yanında olduğunu bilen Osmanlı otoriteleri, Abdullah'ın emrindeki kuvvetin Hediye ile Cüdaa arasındaki demiryolu hattının batısına geçerken bıraktığı izlerden, söz konusu kuvvetin çoğunluğu develi olmak üzere yaklaşık 1000 kişiden oluştuğu tahmininde bulunur. İBB; Fahreddin Türkkan Paşa Koleksiyonu; 4. Ordu'dan Başkumandanlık Vekaleti'ne (22 Ocak 1917); bel_mtf: 023601.

yazdığı bir mektupta, çatışmanın ardından esir düştüğünde Şerif Hüseyin'in oğlu Emir Abdullah'ın yanına götürüldüğünü ve burada çok hürmet gördüğünü anlattığı bölüme bir derkenar düşer. Bu derkenarda 41 derecelik sıcağın ve içinde bulunduğu hezeyandan dolayı Emir Abdullah'a "Lanet olsun sizin gibi şürefaya [şerifler]" diyerek "ortalığı kalayladığını" ve Abdullah'ın bu sözlerine, "Vela telvesu lisanekum: Lisanınızı kirletmeyin beyefendi" diyerek efendice karşılık verdiğini belirtir.²⁸⁷ Halbuki *Hayber'de Türk Cengi*'ndeki ilgili bölümde, efendice konuşan kişinin bizzat kendisi olduğunu aktarır: Şerif Hüseyin'in, bazen Emir Abdullah, bazen de Kral Abdullah olarak bahsettiği ama çoğunlukla Abdullah Bey demeyi tercih ettiği oğluna lanet okumak şöyle dursun, onun "Safa geldiniz, buyrunuz" şeklindeki nazik sözlerine "Gönderdiğiniz adamlar ve hakkımda gösterdiğiniz merdane muameleye teşekkür ederim" şeklinde cevap verdiğini ve ardından elini tutarak "adat-ı urban üzere tazimatını" yaptığını ifade eder. Metinden, Eşref'in o sırada Abdullah'ın çadırında bulunanlara da edebiyatla davrandığını anlıyoruz. Dahası, Eşref'in anlattığına göre çadırda bulunan şeyhler sohbet sırasında onun halini hatrını sormuş ve ona iltifat dahi etmişlerdir. Hatta Eşref, içlerinden birinin "Eşref, bu Arap memleketi, bizden ne istiyorsunuz?" dediğinden bahsederken bu sözlerin "tuzsuz" kaçtığını yazmakla iktifa etmiştir.²⁸⁸

Eşref'in, Tugay'a Hayber'de esir düştükten sonra başından geçenlerle ilgili aktardığı bir diğer olay, yine çelişki ve abartılarla maluldür. Daha önce kısaca değindiğim bu olay, dört İngiliz kumandanının Eşref'e tedavi görmekte olduğu Kasru'n-Nil Kışlası'nda yaptıkları ziyarettir. Bu kişiler, General Deedes, General Simpson, General Nikola ve İskoç bir albaydır. Yanlarında bir de kışla muhafızı bulunmaktadır. Beraberlerinde üç ayrı İngiliz gazetesi getiren bu üç general ve bir albay, Hayber'deki çarpışmayı

287 İŞÜA; Eşref Kuşçubaşı'dan Asaf Tugay'a mektup (10 Aralık 1961, İzmir); no: 001570577009.

288 Stoddard ve Danişman, *Eşref Bey'in Hayber Anıları*, 77-82.

konu eden, üzerleri kırmızı kalemle işaretlenmiş gazete haberlerini Eşref'in önüne koyarlar. Daha önce Ege bölgesinde vazifeli olan General Deedes neredeyse kitabı bir Türkçe ile Eşref'in emrindeki müfrezeyle methiyeler düzen haberleri özetler.²⁸⁹ Generaller, Eşref'in gururunu okşayan bu keyifli sohbet sırasında ona hediyeler dahi verirler: "General Deedes, büyük bir kutu puro (155'lik), Simpson, büyük bir sürahi gibi Atkinsons kolonyası, Nikola, çok müzeyyen resimli bir İngiliz harp mecmuası, diğeri de beş altı kiloluk bir şekerleme kutusu getirmişlerdi."²⁹⁰

Öncelikle şunu belirtmeliyim ki, Eşref'in kendilerinden general olarak bahsettiği şahısların hiçbiri bu tarihte general değildir: Deedes binbaşı, Simpson ve kışla kumandanı Nikola da albaydır.²⁹¹ Ayrıca Eşref, Kasru'n-Nil Kışlası'nda başından geçenleri oldukça detaylı bir şekilde kaleme aldığı *Hayber'de Türk Cengi*'nde nedense bu önemli ziyaretten bahsetmemiştir. Eşref gibi kendini önemli göstermeyi seven birinin, üstün benlik imgesini pekiştiren böyle bir hadiseyi unuttuğu, es geçtiği ya da önemsemediği için hatıratına dahil etmemesine imkan vermiyorum. Kanımca Eşref, 1917-1920 yıllarında kaleme aldığı *Hayber'de Türk Cengi*'nde bahsetmediği bu ziyareti 40 sene sonra silbaştan kurgulamış olabileceği gibi, kendisinin başından geçen bir olayı çarpıtarak ve abartılarla süsleyerek aktarmış olması da mümkündür.

Eşref'in Asaf Tugay'a yazdığı mektuplardan birinde aynı olayı farklı bir şekilde aktarması, bu iddiamı destekler niteliktedir. Bu versiyona göre bir gün, Eşref'in Kasru'n-Nil Kışlası'nda kaldığı odaya bir heyet gelir. Heyet, Eşref'in mektupta kendilerinden "general" olarak bahsettiği Deedes, Simpson ve Nikola'dan oluşmaktadır. Fakat bu sözde generaller, beraberlerinde beş altı kadar da zabıt getirmişlerdir. Eşref, o zamana kadar kışlada kaba

289 Eliahu Elath (haz), *Memories of Sir Wyndham Deedes* (Victor Gollancz, 1958), 11-23; Fortna, *The Circassian*, 204-208.

290 İŞÜA; Eşref Kuşçubaşı'dan Asaf Tugay'a mektup (10 Aralık 1961, İzmir); no: 001570577009.

291 Stoddard ve Danişman, *Eşref Bey'in Hayber Anıları*, 175-176.

muamele gördüğünden bahisle bu ziyareti bir nezaket gösterisi olarak değerlendirir. Deedes ile aralarında geçen sohbete özellikle değinen Eşref'e göre, onunla Meşrutiyet öncesine dayanan tanışıklıklarından ve hatta bir kez muharebede karşı karşıya geldiklerinden dem vururlar. Bu ziyaretin öncesinde Eşref'e oldukça kaba davranan kışla yönetimi, sonraki süreçte Eşref'e nispeten daha iyi muamele etmeye başlar.²⁹² Bu versiyonda Eşref, sözde generallerle ne Hayber'deki kahramanlıklarına dair konuştuklarından ne de onların kendisine konuya ilişkin gazete kupürleri gösterdiklerinden söz eder.

Eşref'in yaşadıklarını farklılık ve dahası tutarsızlık arz edecek şekilde aktarma potansiyelini açıkça ortaya koyan bu iki örnek, aynı zamanda onun olayları hikaye ederken ilk bakışta önemsiz gibi görünebilecek detayları dahi altını çizmek istediği hususlar doğrultusunda değişkenlik gösteren kurmaca unsurlar olarak kullandığını gözler önüne serer.

Görüldüğü üzere Eşref'in Yemen göreviyle ilgili anlatısı, çatışmada verilen şehit ve yaralı sayısından düşmanın gücüne, Emir Abdullah'ın kuvvetlerine esir düştükten sonra başına gelenlerden Malta'ya gönderilmeden önce İngilizlerin elinde esir olarak yaşadıklarına kadar türlü yalan ve çarpıtmalarla doludur. Peki Eşref'in popülerliğini ve kahraman imajını büyük ölçüde borçlu olduğu *Hayber'de Türk Cengi*, yani Osmanlı hükümeti tarafından gönderilen –eğer verilen bilgi doğruysa– yaklaşık 300.000 altının Yemen Vilayeti'ne ulaştırılması görevi başarıyla sonuçlanmış mıdır?²⁹³ Eşref'in aktardığına göre, altınları taşıyan kabile Hayber'de çarpışma devam ederken İbn Suud'un himayesi ile salimen Yemen'e vasil olur ve hazine oradaki Türk ordusunun kumandanı Ali Sait Paşa'ya teslim edilir. Paşa'nın anlattığına göre Eşref'in yaveri Zenci Musa oraya varınca hüüngür hüüngür ağlar ve kendini toparladığında şöyle der: “Çok şükür, başardık ve hazineyi teslim edebildik. Fakat

²⁹² A.g.e., 181.

²⁹³ Kutay, Yemen'e 1.200.000 altın götürüldüğünü belirtir. Kutay, *Lavrens'e Karşı Kuşçubaşı*, 210.

bu arada Eşref beyimizin düşmanın eline düşmesine müsaade ettik.”²⁹⁴ Kutay’ın Ali Sait Paşa’nın hatıratından aktardığı aşağıdaki ifadeler, Eşref’in verdiği bu bilgileri destekler mahiyettedir:

Bir Alman denizaltısının Cidde sahillerine çıkardığı hususi memur, bize, Eşref Beyin, Teşkilat-ı Mahsusa fedailerinden bir grubun muhafazası altında, zamanlardır beklediğimiz Hazineyi getirmekte olduğu müjdesini verdi. Bu para bizim için, mücadelemizin devamı için sahip olmamız şart servetti... bir gece yarısı, buhranlı bir uyku saatinde uyandırıldım ve karşımda, dağ gibi bir zenci vardı, beyaz dişlerini göstererek gülüyordu: Musa adlı Eşref Beyin bu sadık emirberi, Hayberde kırk kahramanımızla yirmi bin, evet yirmi bin İngiliz ve Hicaz kuvveti arasındaki o inanılmaz savaş başında, Hazineyi Eşref Beyin emriyle alıp kaçırabilmenin masala benzeyen macerasını bana anlattığı zaman, bilmiorum, sevinçten mi, kederden mi gözlerimden gayrı ihtiyarî yaşlar boşanıyordu. Yemen cephesi ancak, böylelikle harbin sonuna kadar çökmeden durabildi...”²⁹⁵

Bununla birlikte, Eşref ve Kutay tarafından verilen bu bilgilerden bazılarının sorunlu olduğu görülüyor. Öncelikle, Yemen’deki Türk kuvvetlerinin başında 39. Tümen Kumandanı Ali Sait (Akbatogan) değil, 7. Kolordu Kumandanı Ahmet Tevfik Paşa bulunmaktadır.²⁹⁶ Ayrıca Eşref, hazineyi götüren kafilenin İbn Suud’un yardımıyla karadan ilerlediğini söylerken, Kutay’ın Ali Sait Paşa’nın hatıratına dayanarak verdiği bilgi, kafilenin denizaltıyla götürüldüğü yönündedir. Fakat bu tutarsızlıklar bir yana, Ali Sait Akbatogan’a ait yayımlanmış bir hatırat bulunmamaktadır.²⁹⁷ Dolayısıyla Kutay, Eşref’in konu hakkında anlattıklarını

294 Stoddard ve Danişman, *Eşref Beyin Hayber Anıları*, 232.

295 Kutay, *Birinci Dünya Harbinde Teşkilat-ı Mahsusa*, 212.

296 Mehmet Fatih Baş, “*Birinci Dünya Savaşı’nda Türk Generalleri*” (Yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, 2016), 129.

297 Salahattin Güngör, 9-13 Eylül 1936 tarihlerinde Ali Sait Akbatogan ile bir mülakat yapmış ve bu mülakatı, “Kumandanların Harp Hatıraları” başlıklı, *Tan*

14: Eşref'in emirberi Zenci Musa (Kaynak: Kutay, *Birinci Dünya Harbinde Teşkilat-ı Mahsusa ve Hayber'de Türk Cengi*, 141)

objektif gerçekler olarak sunmak için bir kez daha üçüncü bir şahsın sahte tanıklığına başvurmuş gibi görünmektedir.

Fakat bu durum, hazinenin Yemen'e ulaştırılmadığı anlamına gelmez. Kaldı ki hazineyi taşıyan kafilden Mülazım Rıfat, Mülazım Yusuf ve Ahmet Mücahid'in Yemen'e vardıklarını tespit edebiliyoruz.²⁹⁸ Resmi evraka göre bu şahıslar Yemen'den

gazetesinde çıkan yazı dizisinin bir parçası olarak yayımlamıştır. Bu mülakatta da Ali Sait Akbaytogan'a ait bir hatırat olduğu ya da hatırat kaleme almakta olduğu bilgisine rastlamadım. Salahattin Güngör, söz konusu yazı dizisini kısa bir süre sonra kitap olarak yayımlamıştır. *Kumandanlarımızın Harp Hatıraları* (İstanbul: Kanaat Kitabevi, 1937). Yazı dizisine dikkatimi çeken tarihçi Erhaç Çıfci'ye teşekkür borçluyum.

298 Eşref'in verdiği bilgilere göre Mülazım Rıfat, kafilenin güvenliğinden sorumludur ve emrinde on beş hecinsüvar bulunmaktadır. Mülazım Yusuf Efendi ise, altı hecinsüvaryla birlikte hazineden sorumludur. Öte yandan (Sakallı) Mücahit Ahmet Efendi kafilenin kumandan muavinidir. Kutay, *Birinci Dünya Harbinde Teşkilat-ı*

dönüşte Asir'e gelmiş ve buradan Dahiliye Nezareti'ne, Eşref Bey ve müfrezesine teslim edilen emanetin Sana'da 7. Kolordu'ya teslim edildiği bildirilmiştir.²⁹⁹

Bu bilgilerden hareketle Eşref'in başında olduğu, Yemen'e para götürmekle sorumlu müfrezede yer alan bazı şahısların Yemen'e vardıkları ve dolayısıyla 300.000 altınlık hazinenin³⁰⁰ tamamını yahut en azından bir kısmını orduya teslim ettikleri çıkarımında bulunabiliriz. Bu durumda, Eşref'in emrindeki diğer kafile gerçekten de hedef şaşırtmak amacıyla Emir Abdullah'ın emrindeki kuvvetlerle Hayber civarında çatışmaya girmiş ve bu,

Mahsus, 235. Asir Mutasarrıf ve Kumandanı Muhiddin Bey, 7 Eylül 1917'de Sadaret ve Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği telgrafta, adı geçen şahısların Asir'e geldiklerini ve beraberlerinde mühim evrak olduğu istihbar edildiğinden onları tevkif ettiğini belirtir. Mühim olduğu belirtilen bu evrak, Ahmet Mücahid'in üzerinden çıkan bir "tavsiyename"dir. Asir'deki Osmanlı yöneticileri, İmam Yahya tarafından Şerif Hüseyin'e hitaben kaleme alınan, Mülazım Rıfat hakkındaki bu tavsiye mektubunu görünce, Yemen'den gelen şahısların İmam ile Şerif arasında bir anlaşma zemini yaratmak için gönderildiğini düşünürler, ki bu Osmanlı'nın o dönemde izlediği siyasete aykırıdır. Yapılan üst aramasında bir diğer evrak daha ele geçirilir. Bu evrak, İmam Yahya'nın Rıfat'ın güvenilirliğine dair Ahmet Mücahid'e hitaben yazdığı bir mektuptur. Bu mektup ile Ahmet Mücahid'in Yemen hakkında verdiği yazılı malumat, Asir'deki Osmanlı yöneticilerinin, Yemen'den gelen üç şahsın Osmanlı aleyhine çalıştığı yönündeki kanaatini pekiştirir. Bunun üzerine Muhiddin Bey, Ahmet Mücahid'le Yusuf Ağa'yı alıkoyar. BOA, DH. ŞFR; Asir Mutasarrıflığı'ndan Sadaret ve Dahiliye Nezareti'ne (7 Eylül 1917); D: 564, G: 111.

299 BOA, DH. ŞFR; Medine'den Dahiliye Nezareti'ne (22 Aralık 1917); D: 574, G: 59. Hüsametdin Ertürk, Samih Nafiz Tansu tarafından yayına hazırlanan hatıratında, altınları taşıyan kafilde bulunan Piyade Mülazımevvel Rıfat Bey'in emaneti teslim ettiği bilgisine yer verir. Ancak altınların teslim edildiği tarihi zikretmez. Ertürk, *İki Devrin Perde Arkası*, 316-317. Altınların Yemen'e ulaştırılıp ulaştırılmadığı meselesine Zenci Musa üzerinden odaklanan bir çalışma için bkz. Tuğrul Oğuzhan Yılmaz, "Teşkilat-ı Mahsusadan Bir Afrikalı: Sudanlı Zenci Musa'nın Hayatı ve Mücadelesi" *Afrika'nın Önder Şahsiyetleri*, Ahmet Kavas ve Muhammed Tandoğan (ed) (İstanbul: Alelmas, 2019); 328-335.

300 Yemen'e daha önce gönderilen meblağ da yaklaşık 300.000 altın olduğu için bu miktarın makul olduğunu düşünüyorum. BOA, DH. ŞFR.; Dahiliye Nezareti'nden Yemen Vilayeti'ne (18 Mart 1916); D: 62, G: 43; BOA, BOA, DH. ŞFR.; Dahiliye Nezareti'nden Hicaz Vilayeti'ne (20 Mayıs 1916); D: 64, G: 84; BOA, DH. I.UM.EK; Dahiliye Nazırı Talat Bey'den Hicaz Valisi Galip Paşa'ya (18 Mayıs 1916); D: 14, G: 83.

15: Zenci Musa (Kaynak: İBB Atatürk Kitaplığı)

altınları taşıyan kafilenin bölgeye ulaşmasını kolaylaştırmış olsa gerektir. Öyle ya da böyle, Eşref'in Yemen serüvenine dair anlatısına damga vuran çarpıtmalar, tutarsızlıklar ve mübalağalar, onun her fırsatta bir övünç vesilesi olarak bahsettiği bu serüveni eleştirel bir gözle okumamız gerektiğini açıkça ortaya koyuyor.

Görüldüğü üzere, I. Balkan Muharebeleri'yle başlayıp Eşref'in Hayber'de esir düşerek Malta'ya gönderilmesiyle sona eren dönem Eşref'in statüsünün yükseldiği, sahadaki başarılarının

zirve yaptığı ve maddi anlamda zenginleştiği bir sürece tekabül eder. Ancak kendini aşırı önemsemesi ve sahip olduğuna kanaat getirdiği önemi başkalarının da teslim ve takdir etmesine yönelik bitip tükenmeyen gayreti, Eşref'in bu gerçeklikle dahi sağlıklı bir ilişki kurmasının önüne geçer.

Eşref'in Edirne'nin geri alınması sürecini anlatırken kendini Enver Paşa'nın en yakınındaki kişi ve yer yer akıl hocası gibi takdim etmesi, Garbi Trakya Hükümeti'nin Kuvva-i İcraiye Reisliği yanında Teşkilat-ı Mahsusa'nın ilk başkanlığını üstlendiğini öne sürmesi, Yakup Cemil hadisesinde kendini olayların merkezine yerleştirmesi ve Yemen göreviyle ilgili sayısal verilerin neredeyse tamamını başarısını olduğundan büyük gösterecek şekilde manipüle etmesi, onun gerçeklikle kurduğu bu sağlıklı ilişkinin çeşitli tezahürleridir. Dahası Eşref, içinde yer aldığı olayları çarpıtmakla kalmaz; statü, otorite ve başarı hayalleriyle örtüşen alternatif bir gerçeklik dahi inşa eder. Teşkilat-ı Mahusa ile ilgili anlatılarda adeta efsaneleşen "Beş Türk"le birlikte Orta Asya'ya gönderildiğini, ilerleyen süreçte örgütün Arabistan, Sina ve Kuzey Afrika Müdürü olarak görev yaptığını, Şam ve Beyrut'taki konsolosluk baskınlarını gerçekleştirdiğini işte bu alternatif gerçeklikten hareketle iddia eder. Eşref'in kendini 1905-1917 yıllarındaki faaliyetleri üzerinden kahraman ilan ettiğini göz önünde bulundurduğumuzda, onun bu döneme dair anlatılarında yer alan çarpıtma ve yalanların Eşref'in grandiyöz hezeyanlarının zirvesini temsil ettiğini rahatlıkla söyleyebiliriz.

MALTA ESARETİ

1917 YILI OCAK'INDA Hayber'de esir düşerek İngilizlere teslim edilen ve üç buçuk ay süren bir yolculuğun ardından Malta'ya varan Eşref, *Hayber'de Türk Cengi* başlıklı hatıratını bu olayla noktalar. Aynı kitapta, burada geçirdiği üç yıllık esaret hayatını *Malta Esarethanesi* adlı kitabında ayrıntılı olarak anlatacağını belirtir.³⁰¹ Hatta *Tarihe Benden Haberler*'in "Malta Hayatı ve Oradaki Vükela ve Ümeramızın Hayatları" başlıklı sekizinci cildini de bu konuya ayırmayı planlamıştır.³⁰² Ancak Eşref bu planlarını hayata geçiremediğinden, elimizde konuya dair sadece bazı mektuplar ve dağınık notlar ile Cemal Kutay'ın Eşref'ten aktardığı bilgiler bulunmaktadır.

Bu metinlerin ortak paydalarından biri, Eşref'in Malta'da yüksek rütbeli arkadaşlar edindiğinden ve bu şahısların ona övgüler düzdüğünden dem vurulmasıdır, ki bu artık bizim için oldukça tanıdık bir durumdur. Örneğin Kutay'ın aktardığına göre Eşref, hemen yan odasında kalan, meşhur Emden'in³⁰³ kaptanı

301 Stoddard ve Danışman, *Eşref Bey'in Hayber Anıları*, 207.

302 İBB; Eşref Kuşçubaşı, *Teşkilat-ı Mahsusa ne idi?* (tarihsiz) sayfa numarası yok; bel_mtf: 048021_01_096.

303 1914 yılı Kasım ayında Cocos Adaları civarında gerçekleşen muharebede Avustralya hafif kruvazörü Sidney, Karl von Müller kumandasındaki Alman hafif kruvazörü Emden'e ağır hasar verir. Adaya çıkarak kurtulanlardan bir kısmı Malta'ya sürgüne ve bir kısmı Avustralya'daki esir kamplarına gönderilirken elli kişilik bir grup, zahmetli bir yolculuğun ardından İstanbul'a varır. İsmet Üzen, "Alman Kruvazörü Emden Mürettebatının Osmanlı Topraklarındaki Serüveni (1915)" *Fırat Üniversitesi Sosyal*

Von Müller'in yakın arkadaşı ve dert ortağıdır. Ayrıca, kamp kumandanı Lord Mareşal Mitven, Von Müller'i "denizler korsanı", arkadaşı Eşref'i ise "çöllerin ve sahraların korsanı" olarak tanımlar.³⁰⁴ Hatta daha da ileri giderek Eşref'i İngiliz Savaş Bakanı Lord Kitchener ile mukayese eder; Eşref ise bu mukayeseye "Lord Kitchener de kim oluyor?" diye karşılık verir.³⁰⁵ Keza, Fritz Friedman adlı bir Alman genci Eşref'e hayrandır. Öyle ki Eşref'e, Türklerin onun varlığıyla iftihar ettiğini dahi söyler.³⁰⁶ Yine, Emden mürettebatından Mülazım Von Rupke Şal da Eşref'e çok hürmet eder ve "Eşref Bey'in bütün boş zamanlarında karşısında, Hicaz, Necid, Orta Asya, Afrika'nın bilmedikleri dünya ve bitmez tükenmez hatıralarını, hafızaları ayakta ve gözleri karşısındakinin gözünde, ellerinde defterler not alıp" dinler.³⁰⁷ Bununla birlikte, Eşref'ten övgüyle bahsedenler yabancılardan ibaret değildir. Kutay'ın aktardığına göre, II. Meşrutiyet'in üç "kahraman-ı hürriyeti"nden biri olan Eyüp Sabri (Akgöl), Malta'dan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Katib-i Umumisi Mithat Şükrü Bleda'ya yazdığı bir mektupta Eşref'ten şu övgü dolu ifadelerle bahseder:

Birçok eksikler, noksanlar vardı. Eşref Bey geldikten sonra vaziyet değişti. İngilizler ona, fevkalbeşer bir mahluk gibi bakıyorlar. Zannedirim İntellicens Servise mensub bazı zevat da geldiler, hemen sıkı fıkı oldular. Bilirsiniz ki bizimkisi, ser verir, sır vermez amma, istediklerini öğrenmesini de mükemmel bilir. Onlarla sohbet ettikten sonra köşesine çekilip bir derya-yı tefekküre dalması var ki, yanına sokulamıyoruz. Hilal-i Ahmer'in mümessili olarak da işi ele aldıktan sonra İngilizlerle içtiği su ayrı gitmez oldu. Görenler,

Bilimler Dergisi, c. 20, 2 (2010): 361-381; Hellmuth von Mücke, *The Emden*, çev. Helene S. White (Boston: Ritter & Company, 1917); Franz Joseph, *Emden, My Experiences in S.M.S. Emden* (New York: G. Howard Watt, 1928).

304 Kutay, *Malta*, 13.

305 A.g.e., 23-46.

306 A.g.e., 86-89.

307 A.g.e., 104-108.

senelerce birbirleriyle kıyasıya mücadele edenlerin bunlar olduğuna inanmaz. Adanın vali ve kumandanı sık sık ziyaretimize gelmeye başladı. Eşref Bey'in o binbir derd içinde beraberinde getirdiği Hicaz, Necid, Yemen saire yadigarlarının öyle bir sihirli kudreti var ki, sormayın gitsin!...Vardala Baracks'ın üst katı ve A bloku olarak "ekabir" e mahsus olan kısmın üst katındaki salonunu tefriş edip de, kuş südünün bile bulunduğu bir mamure haline getirince, içtima yerimiz belli oldu... Ofis tabiriyle ifadelenen kamp idaresi ile münasebetlerimiz, Eşref Bey'in mümessil olarak işi ele almasından sonra pek seyrekleşti. Şimdi iki taraf da bundan memnun. Yalnız ne kadar sürer bilemem... Çünkü bizimki, fırsatı bulunca hemen teşkilat yapmaya kalkıştı. Sekreteri var, emir zabiti var, postacısı var, ve hatta muhtelif kışlalara iskan edilmiş Türklere mahsus bir de mevcut kadrosu var. Bakalım İngiliz müsamahası daha ne kadar sürebilecek? Fakat bilirsiniz ki laf dinlemez.³⁰⁸

Ne var ki, bu mektubun kurmaca olması kuvvetle muhtemeldir: Kutay, Eşref'in yere göğe sığdırılamadığı bu mektubun aslını vermediği gibi Eyüp Sabri Akgöl ve Midhat Şükrü Bleda hatıratlarında Eşref'in adını dahi anmamışlardır.³⁰⁹ Bu durum, Eşref hakkında yabancıların ağzından düzülen ve son derece abartılı olmaları bakımından halihazırda düzmece oldukları izlenimini veren övgülerin gerçekliğini bir kat daha sorgulanır hale getirir.

Eşref'in Malta esaretine dair, tıpkı Kutay'ınkiler gibi kurmaca unsurlarla dolu olan metinleri de tabir caizse imaj kaygısıyla kaleme alınmış gibidir. Eşref'in bir mektubunda kendisi gibi Malta'ya sürülen Lütfi Barudi'ye dair anlattıkları bu bakımdan çarpıcı bir örnek teşkil eder: Eşref'e göre bir Teşkilat-ı Mahsusa subayı olan Barudi'ye Trablusgarp'ta, Nuri Paşa'nın emrinde görev yapma talimatı verilir. Barudi bu amaçla Trablusgarp'a

308 A.g.e., 82-85. Başka bir mektup için bkz. A.g.e., 56-57.

309 Midhat Şükrü Bleda, *İmparatorluğun Çöküşü* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1979); Eyüp Sabri Akgöl, *Bir Esirin Hatıraları* (İstanbul: Tercüman, 1978).

16: 1. Cihangiroğlu İbrahim Bey 2. Cihangiroğlu Hasan Han Bey 3. Veli Nevzat Bey
4. Şükrü Bey 5. Selanikli Hafız Efendi 6. Musa Ağa Salahov 7. Hacı Ahmet Paşa
8. Cemal Bey 9. Muammer Bey 10. Doktor Halil Bey 11. Nevzat Bey 12. Eşref
13. Tefvik Hadi Bey 14. Baki Bey 15. Cevat Bey 16. Memduh Bey 17. Rıfat Hoca
18. Kaymakam Asım Bey

[Kaynak: Yunus Zeyrek, "Kars Cenub-i Garbi Kafkas Cumhuriyeti Reisi
Cihangiroğlu İbrahim Bey'in Malta Defteri" *Bizim Ahıska*, no: 44 (2016): 26]

giderken, Bodrum ile Tobruk arasında bir yerde İngilizler tarafından yakalanır. Yakalanmasının ardından önce İskenderiye'ye getirilir, sonra Kahire Kalesi'ne hapsedilir. Yüzbaşı Mehmed Ali ve Yüzbaşı İbrahim ile birlikte kaleden firar ederler. Sandal çalarak denize açılır ve zorlu bir yolculuğun sonunda Osmanlı kontrolündeki Yafa diye, İngiliz kontrolündeki Dimyat'a çıkarlar. Barudi, Dimyat'ta tekrar yakalanarak İskenderiye'deki esir kampına sevk edilir. Buradan firar etmeye çalışırken yakalanır ve sonunda Malta'ya gönderilir. Heyecanlı bir genç olan Barudi, Malta'da esirken bir İngiliz çavuşa tokat attığı için divan-ı harbe verilir. Dört aylık "hidemat-ı şakka", yani ağır hizmet cezası alması yetmezmiş gibi bir de tek kişilik hücreye atılır. Eşref, zabıtlara ağır ceza verilemeyeceği gerekçesiyle kumandanlığa şikayette bulunduğunu, fakat kumandanlık Barudi'yi Mısırlı olarak kabul ettiği için cezanın infazını engelleyemediğini kaydeder. Bununla

birlikte, Barudi tahliye olduktan sonra Türk zabiti olarak mevki-sinin iadesini temin ettiğini öne sürer.³¹⁰

Ancak 1917 yılı Kasım ayında, Eşref'in adaya gelişinin üzerinden henüz altı yedi ay geçmişken yapılan resmi yazışmalardan, sorunun Lütü Barudi'nin İngiliz otoritelerince Türk subayı olarak tanınmaması değil subay olarak dahi tanınmaması olduğu anlaşılıyor. Keza, ada yönetimi tarafından yapılan bilgilendirmeye göre sorunun kaynağı muhtemelen, Osmanlı hükümet yetkililerinin Barudi'nin subay olduğunu teyit etmeyi unutmış olmalarıdır. Daha da önemlisi, Malta'daki İsveç Konsolosu'na konuyu açarak durumun Osmanlı hükümetine iletilmesi, yani sorunun çözülmesi için uğraşan kişi, Malta'daki esirlere paralarını dağıtmakla görevli olan Binbaşı Bahaeddin Bey'dir. Dolayısıyla Barudi'nin subay olduğunu İngiliz otoritelerine kabul ettirmek için durumu İsveç Konsolosu üzerinden Osmanlı hükümetine ileten kişi Bahaeddin Bey olsa gerektir.³¹¹ Eşref, Barudi'nin hikayesini anlatırken Bahaeddin Bey'in adını zikretmekten imtina etmekle yetinmeyerek ondan rol çalmış gibi görünmektedir.

Eşref, Malta'da bulunduğu dönemde sadece kamp dahilinde değil, hariçte de nüfuzu olduğuna işaret eden bir olay aktarır. Söz konusu olay, İzmir Valisi Rahmi Bey'in oğlu Alparslan'ın dağa kaldırılmasıdır. Eşref'e göre, Alparslan'ı dağa kaldıran kişi Çerkes Ethem'in ağabeyi Reşit'tir. Olaylar Rahmi Bey'in, dayısı Hıfzı Bey aracılığıyla Eşref'in Bıyıklı? Çiftliği'ndeki yedide bir hissesine el koymak istemesi üzerine gelişir. Rahmi Bey, Eşref'in Malta'da sürgünde olmasını fırsat bilerek harekete geçer. İlk iş olarak, Eşref'in çiftliğin başına bıraktığı Ethem'i çiftlikten kovar. Ethem, Eşref'e bir mektup yazarak onu durumdan haberdar eder. Eşref bunun üzerine, ilkin Ethem'den Rahmi Bey'e bunun bedelini ödetmesini söyler, fakat daha sonra mütarekeyi gerekçe göstererek bu işin “vatan namına tehirini” ister. Ethem, Eşref'in

310 İBB; Eşref Kuşçubaşı, “Malta mühimdir” başlıklı not (tarihsiz); bel_mtf: 47692.

311 BOA, HR. SYS; Bahaeddin Bey'den Malta'daki İsveç Konsolosu'na (16 Kasım 1917); D: 2204, G: 40; BOA, HR. SYS; Bahaeddin Bey'den Malta'daki İsveç Konsolosu'na (28 Şubat 1918); D: 2205, G: 49.

sözünü dinlese de ağabeyi Reşit “ahlakı bozuk” biri olduğu için onun bu isteğini dikkate almayarak Rahmi Bey’in oğlu Alparslan’ı dağa kaldırır ve ardından Eşref’in çiftliğine getirir. Nihayet Alparslan 50.000 lira karşılığında serbest bırakılır.³¹²

Fakat Almanya’da okuyan ve bir süre Avrupa’da yaşadktan sonra Türkiye’ye dönerek Arslan soyadını alan Alparslan’ın tek çocuğu Melekşah Arslan’ın elindeki belgelere bakılırsa, olay Eşref’in anlattığından çok daha farklı bir şekilde tezahür eder: Çerkes Ethem ve adamları-von Heemstra adındaki Hollandalı bir barondan, onun Cumaovası’nda bulunan çiftliğini basarak haraç alma planı yaparlar. Jandarma vasıtasıyla bu plandan haberdar olan Rahmi Bey, Ethem’in haraç almak için çiftliğe giden birkaç adamını dövdürür. Bu durumdan ötürü onuru zedelenen Ethem ise Rahmi Bey’den intikam almak için onun çocuk yaştaki oğlu Alparslan’ı kaçıır. Bu olay gerçekleştiğinde Rahmi Bey Bekirağa Zindanı’nda mahpus olmasına karşın kendisinden fidye istenir. Elindeki her şeyi satışa çıkaran Rahmi Bey’in oğlunu kurtarabilmesi için İzmir’de bir yardım kampanyası dahi başlatılır. Nihayet Ethem’e 53.000 lira ödenir ve çocuk, Eşref’in çiftliğine bırakılır.³¹³

Çocuğun fidye karşılığında bırakılmasının ardından Ethem’in Rahmi Bey’in eşi Nimet Hanım’a gönderdiği mektup ve mahkemenin Çerkes Ethem ve arkadaşları hakkında verdiği mahkumiyet kararı, hikayenin Eşref tarafından anlatılan versiyonunun değil, bu ikinci versiyonunun gerçeği yansıttığını açıkça ortaya koyar:³¹⁴ Ethem, Nimet Hanım’a yazdığı mektupta oğlu Alparslan’ı “iade-i haysiyet ve izzet-i nefis için” kaçırdığını ve suç ortağının Manyaslı Şevket olduğunu belirtir.³¹⁵ Keza, mahkeme

312 İŞÜA; Eşref Kuşçubaşı’dan Asaf Tugay’a mektup (22 Ağustos 1962, Kuşadası); no: 001570587009.

313 Murat Bardakçı, *İttihatçının Sandığı* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2013), 361-367.

314 A.g.e., 368-369.

315 Şevket’in emrindeki çete mensuplarının yerel otoriteler tarafından takip edilmesi hakkında bkz. BOA, DH. ŞFR; Balıkesir Mutasarrıfı’ndan Dahiliye Nezareti’ne (16 Mart 1919); D: 621, G: 25.

kararında da söz konusu olayın faillerinin “hal-i firarda bulunan meşhur Çerkes Ethem ve biraderi Reşit ve Manyaslı Çerkes Şevket ve bunlara yataklık ve muavenet etmek suretiyle fer'an zi-medhal olan firari Kozma ve kolcubaşı Atanaş” olduğu yazılı olarak ifade edilir.³¹⁶ İşin özü, gerek şahsi gerek resmi evrak, Eşref'in olayla alakasının, yokluğunda çiftliğine Alparslan'ın bırakılmasıyla sınırlı olduğunu gösterir. Dolayısıyla Eşref, zamanında oldukça ses getiren bu hadiseyi silbaştan kurgulayarak kendini olayın azmet-tiricisi gibi göstermiştir.

Görüldüğü üzere Eşref'in Malta günlerine dair anlattıkları, daha önceki pek çok örnekte olduğu gibi onun kendisini gerçek-te olduğundan çok daha önemli ve değerli göstermesine hizmet eder. Takdir ve beğenilme isteğiyle başkalarını arka plana iten ve hatta yer yer yok sayan Eşref, buna karşılık kendini “üst düzey” şahısların ağzından övgüye boğar. Ayrıca, kendini önemli ve dik-kat çekici olayların merkezine yerleştirmek için alternatif gerçek-likler inşa etmekten çekinmez.

³¹⁶ Bardakçı, *İttihatçının Sandığı*, 368-369.

MİLLÎ MÜCADELE

Eşref'in Anlatısı

MALTA'DA yaklaşık üç yıl süren bir esaret hayatı yaşayan Eşref, 1920 yılı Ocak ayının başında İstanbul'a döner. Döndüğünde karşılaştığı tablo, İstanbul'dan ayrıldığı 1916 yılı Ağustos ayından çok farklıdır: I. Dünya Savaşı sonunda imzalanan Mondros Mütarekesi ile İmparatorluk ordularının çoğu terhis edilmiş, ülkenin stratejik noktaları ele geçirilmiş, silah ve mühimmat depoları kontrol altına alınmış ve ülke İtilaf Devletleri'nin işgaline açılmıştır. Bu sırada, İstanbul hükümeti işgallerin genişlemesini engellemek için teslimiyetçi bir politika izleyerek İtilaf Devletleri'yle iyi geçinmeyi tercih etmiştir. Buna karşılık, 1919 yılının son çeyreğinde işgallere karşı mücadele etmek için çeşitli direniş örgütleri kurulmuş ve bunlar Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti (ARMHC) çatısı altında bir araya gelmiştir. Bu cemiyet işgallere mukavemet ederken, Ankara'da, TBMM'nin açılışına kadar Milli Mücadele'yi yürütecek olan Heyet-i Temsiliye teşkil edilmiştir. Bu süreçte, Mondros Mütarekesi'nin ardından ülkeden firar eden İttihat ve Terakki Cemiyeti liderlerini, Milli Mücadele'ye el koymaları ihtimaline karşı bu mücadeleden uzak tutan Mustafa Kemal Paşa, buna karşın yurtiçindeki eski İttihatçı örgütlenme ve kadrolarından etkin bir şekilde yararlanmaya çalışmıştır. Dolayısıyla Eşref, ülkeye döndüğünde iktidarı İstanbul

ve Ankara arasında bölünmüş bulmanın ötesinde, İttihatçıları da kendi içinde bölünmüş bir halde bulacaktır.

İşte Eşref İstanbul'a geldiğinde kendini böyle bir tablo içerisinde, halihazırda sürmekte olan Milli Mücadele'nin ortasında bulur. Bununla birlikte, Milli Mücadele içerisindeki rolünü çok daha gerilere götürerek bu mücadelenin başlamasına vesile olduğunu, hatta bunu mümkün kıldığını ima eder: Eşref'e göre, Malta'da esir olduğu dönemde Rauf Bey (Orbay), Salihli'de Yunan işgal güçlerine karşı mücadele verecek olan milli teşkilatın temellerini onun köşkünde atmış, Çerkes Ethem ise bu teşkilatı yine onun sağladığı maddi imkanlar sayesinde genişletmiştir. Yani Eşref'e bakılırsa, Salihli Cephesi onun sayesinde teşekkül etmiştir. Eşref, konu hakkında kendi varlıklarına atıfla şunları söyler: "Bir tarih hakikatı olarak diyebilirim ki: Salihli cephesi, bu maddi manevi varlıklar sayesinde kurulmuştur..."³¹⁷ Eşref bununla da kalmaz, başka bir yerde Salihli'deki mücadeleden yola çıkarak "bir avuç arkadaşla bu mukaddes işe [Milli Mücadele] başlayanların pişdarı [öncüsü]" olduğunu belirtir.³¹⁸

Eşref'in bu iddiasını temellendirmek için Milli Mücadele'nin başlangıcına dair, kimi tarihi gerçekleri çarpıtarak inşa ettiği anlatısı şu şekilde özetlenebilir: Rauf Bey (Orbay), Yunan kuvvetlerinin 15 Mayıs 1919'da İzmir'i işgal etmesi üzerine İstanbul'dan Bandırma'ya geçer. Rauf Bey burada, Bandırmalı olan Ethem ve ağabeyi Reşit'in yanı sıra Manyaslı Şevket'le görüşür ve onlara Eşref'in Salihli'deki köşküne gideceğini ve buraya giderken güzergahı üzerinde bulunan bölgelerde yaşayan halkı teşkilatlandırarak Yunanlar aleyhine ayaklandıracağını söyler. Bu plana binaen Ethem, Reşit ve Şevket'i, mücadeleye katılmak üzere Salihli'ye davet eder.

Daha sonra yola koyulan Rauf Bey, belirlediği güzergahta ilerleyerek Akhisar'a varır. Burada Eşref'in, Yunanların İzmir'i işgal etmesinden korkarak yanlarına aldıkları beş on kadar süvari

317 Kuşçubaşı, *Devam Halindeki Bir Zülmün Acı Hikayesi*, 8-9.

318 A.g.e., 9.

muhafızla birlikte Akhisar'a gelen ailesiyle karşılaşır. Amaçları, Eşref'in dayısı Hacı Murat Sencer'in yanına gitmektir. Rauf Bey, süvarilerden birini aileyi Akhisar'dan Bandırma'ya geçirmek üzere görevlendirerek onun haricindeki tüm süvarilere Eşref'in köşküne dönmelerini emreder.³¹⁹

Rauf Bey, Akhisar'da bulunduğu sırada Celal Bayar'la görüşür. Bu görüşme sonrasında Celal Bayar da Aydın civarında teşkilatlanmaya başlar.³²⁰ Nihayet Salihli'ye gelen Rauf Bey'in buradaki işi oldukça kolay olur, zira Eşref "ne olur ne olmaz kaygısıyla" köylüleri silahlandırmış ve deposuna elli kadar mavzer ve bomba yığmıştır. Rauf Bey bu sayede, Eşref'in köşkünün bahçesinde bir müfreze teşkil eder. Hazırlık aşamasında Eşref'in kardeşi Ahmet'in idaresinde olan müfreze, Çerkes Ethem'in Salihli'ye gelmesinin ardından onun emrine verilir. Rauf Bey, Ethem'e mücadelenin mali yönü ile ilgili birtakım tavsiyelerde bulunur, ki bunlar aslında tavsiyeden çok Eşref'e düzülen övgüler niteliğindedir: "Memleket nam ve hesabına Eşref'in ambarlarından, kasasından her ne gûna yardım çıkacak ise meşru bir tarzda istifadeden çekinmeyiniz! Eşref, memleketi uğrunda sarf olunacak malından mülkünden sizi hiçbir vechile muaheze edecek bir adam değildir." Bu tavsiyeler üzerine Ethem, Eşref'in kasasından 15.000 lira alarak çeteyi genişletir.

I. Dünya Savaşı sırasında yaralı düşmüş veya hastalık nedeniyle hava değişimi almış, iyileşmekte olan Afganlar, Kafkasya kökenliler ve Anadolu Türklerinin yanı sıra kimsesiz olduğu için veya Eşref'e bağlılığı dolayısıyla çiftliğinde kalmakta olan bazı kişiler ile onun Arabistan'dan alıp azat ettiği on kadar zenci köleden oluşan bu çete, Ahmetli'den (Manisa) Salihli'ye doğru ilerlemekte olan Yunanları pusuya düşüren ilk çete olacaktır.³²¹ Eşref'e

319 İŞÜA; Eşref Kuşçubaşı'dan Doktor Fahri Can Bey'e mektup (3 Ocak 1962, adressiz); no: 001552500007.

320 İBB; Eşref Kuşçubaşı'dan Cemal Kutay'a mektup (2 Kasım 1951, İzmir); bel_mtf: 47687.

321 Eşref başka bir yerde, bölgeye Rauf Bey'in ardından Bekir Sami'nin, Rauf Bey'in

göre, Salihli'deki maddi ve manevi kaynakları sayesinde Rauf Bey tarafından kurulan ve Çerkes Ethem'in katkılarıyla büyüyen bu teşkilat, sonunda Salihli'de Yunanlara karşı bir cephe kurulmasını mümkün kılacaktır: "Rauf Bey'in himmetiyle, ilk tertib edilen bu cephe, memleketten biz koğuluncaya kadar hizmetini ifa etmiştir ve bu teşkilat kuvvetiyle cephe için halktan asker alıyor. Hakikaten bir Salihli cephesi kuruluyor."³²²

Eşref'in fiilen dahil olmadığı bu olaylara dair anlattıklarında doğruluk payı olmakla birlikte bazı sorunlu noktalar da göze çarpmıyor değil. Öncelikle, Çerkes Ethem ve ağabeyi Reşit'i direnişe davet eden kişi, Rauf Bey değil, Manisa'ya giderek İzmir'in işgali sonrası dağılan 17. Kolordu subay ve erlerini toplamakla görevli olan Miralay Bekir Sami'dir (Günsav). Bandırma'ya Rauf Bey'den önce gelen Bekir Sami, 21 Mayıs'ı 22 Mayıs'a bağlayan geceyi Çerkes Hasan Bey'in evinde geçirir. Bekir Sami'nin o gece Hasan Bey'in evine çağırarak kendisiyle görüştüğü Reşit, Bandırma ve Manyas mıntıkasından toplayabildiği kadar atlıyı toplayıp Ethem'in komutasında Manisa'ya göndermeyi vadeder.³²³ 23 Mayıs'ta tekrar yola çıkan Bekir Sami, yolculuğu sırasında Manisa'nın işgal edildiği haberini alınca Akhisar'da trenden iner ve buradan Manisa Mevkii Kumandanlığı'na telgraf çekerek eldeki silah ve cephanenin Salihli'ye gönderilmesi emrini verir.³²⁴

Bu sırada Salihli Cephesi'ndeki ilk silahlı kuvvet Alaşehir'de, Kaza Kaymakamı Bezmi Nusret'in girişimi sonucunda, Hüseyin

eniştesi Aziz Bey'in ve arkadaşı Toğcuoğlu Nazmi'nin de geldiğini ve bu kişilerin çetenin harekete geçirilmesinde, Ödemiş'e doğru ilerlemekte olan Yunanlara karşı Salihli'den kuvvetler gönderilmesinde ve dolayısıyla Ahmetli'de alınan başarıda pay sahibi olduklarını anlatır. A.g.m.

322 İŞÜA; Eşref Kuşçubaşı'dan Doktor Fahri Can Bey'e mektup (3 Ocak 1962, adressiz); no: 001552500007.

323 Bir iddiaya göre Reşit bu davete icabet edememiş, yerine eniştesi Hafız Bey'i göndermiştir. Hamdi Gürler, "Kurtuluş Savaşı'nda Albay Bekir Sami Günsav ve Batı Anadolu Milli Direniş Hareketlerindeki Rolü" (Yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi, 1992), 82-83.

324 Bülent Özbey, "Kurtuluş Savaşı ve Çerkez Ethem Olayı" (Yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi, 1998), 69.

Paşazade Mustafa Bey tarafından teşkil edilir. Ayrıca, Bekir Sami'nin verdiği emir gereğince Manisa'da bulunan 60 mevcutlu bir piyade bölüğü silahlarıyla birlikte önce Salihli'ye, sonra burada işe imkanlarının kısıtlı olmasından dolayı Alaşehir'e çekilir. Keza, 27 Mayıs'ta Salihli'ye gelen Bekir Sami de iki gün sonra Alaşehir'e geçer. Burada, Bekir Sami'nin öncülüğünde yapılan toplantı sonucunda işgal altındaki yörelerde görevli olan subaylardan bazıları, Mustafa Bey'in emrindeki birliğe katılmak üzere Alaşehir'e çağırılırlar. Yunanların 5 Haziran'da Ahmetli'yi işgal etmesi üzerine 68 kişilik bu birlik 7 Haziran'da Salihli'ye gönderilir. Birliğe, Turgutlu'dan gelen bazı birlikler ile Bozdağ'da bulunan Mestan Efe de katılır. Böylece, Bekir Sami Bey'in girişimleri ve Alaşehir eşrafının gayretleriyle direniş fikri bölgeye yerleşmiş ve teşkil edilen ilk direnişçi birlik genişleyerek mücadeleye hazır hale getirilmiş olur.³²⁵

Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a vardığını öğrenen Rauf Bey ise 24 Mayıs 1919'da Batı Anadolu'daki direnişi örgütlemek üzere yola çıkar ve bir gün sonra arkadaşları Topçuoğlu Nazmi, İbrahim Süreyya, Yüzbaşı Osman Tufan ve Abdurrahman Beylerle birlikte Bandırma'ya varır. Rauf Bey de, tıpkı kendisinden iki üç gün önce orada bulunan Bekir Sami Bey gibi Çerkes kardeşlerle görüşür ve onlara Yunan işgalinin içerilere doğru yayılmasını engellemek için silahlı bir kuvvet teşkil etmelerini ve Eşref'in Salihli'deki çiftliğini karargah yapmalarını teklif eder. Ardından Bekir Sami Bey'le buluşmak üzere Akhisar'a gider, fakat Bekir Sami Bey o sırada köylerde halkı direnişe çağırdığı gerekçesiyle kendisiyle görüşmediği için Salihli üzerinden Ödemiş'e geçer.³²⁶ Özetle, Bekir Sami Bey, Rauf Bey'den önce yola çıkmasına karşın Akhisar'daki direnişi örgütlediği için Salihli'ye ondan daha sonra varır; ayrıca Rauf Bey Salihli'de kalmayarak Aydın'a hareket eder.³²⁷

325 Hasan Türker, "İzmir'in İşgali ve Salihli Cephesi'nin Kurulması" *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* 1, no. 3 (1993): 193-196.

326 Süleyman Amseven, "Rauf Orbay Biyografisi" (Yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 1997), 69-70.

327 Gürler, "Kurtuluş Savaşı'nda Albay Bekir Sami Günsav ve Batı Anadolu Milli Direniş Hareketlerindeki Rolü", 120.

Bu nedenle Rauf Bey, Eşref'in Salihli'deki köşkünde herhangi bir teşkilatın temelini atmış olamaz. Ayrıca Ethem'in Salihli'ye gelişi, burada Alaşehir merkezli direniş hareketinin filizlenmesinden sonradır. Eşref'in anlattığı gibi onun Salihli'deki çiftliğini karargah yapan Ethem, Drama'nın yanı sıra Balıkesir, Kirmastı, Bandırma, Bursa ve Gönen'den çağırdığı Çerkeslerle kuvvetlerini takviye ve tahkim eder. Ancak elimizde Eşref'in beyanı dışında, Rauf Bey'in Afganlar, Kafkasya kökenliler ve Anadolu Türkleri ile kimsesizler ve zencilerden oluşan bir gruptan çete teşkil ettiğine ve bu çetenin Eşref'in kasasından Ethem vasıtasıyla alınan paralarla genişletildiğine dair en ufak bir bilgi ya da belge yok. Öte yandan Ethem tarafından genişletildiği öne sürülen çetenin Ahmetli'den Salihli'ye ilerlemekte olan Yunanları pusuya düşürdüğü iddiasının yalnızca kısmen doğru olduğunu söylemek mümkün. Zira Ahmetli'de 24 Haziran'da Kuvayı Milliyeciler ile Yunan keşif kuvvetleri arasında bir çatışma yaşandığı ve sonucunda Yunanlardan 35 kişinin öldüğü, Kuvayı Milliyecilerden ise üç kişinin yaralandığı bilinmekte birlikte, söz konusu çatışmada Ethem'in çetesiyle Alaşehirli Hüseyin Paşazade Mustafa Bey'in emrindeki kuvvetlerin Yunanlar karşısında beraber çarpışmış olması kuvvetle muhtemeldir.³²⁸

Sonuç olarak, Eşref'in anlattıklarıyla gerçekler arasındaki farklılıkları şöyle sıralayabiliriz: Birincisi, Salihli'deki direniş Eşref'in söylediği gibi Salihli'den değil, Alaşehir'den başlamıştır. İkincisi, Ethem bölgeye Rauf Orbay'dan önce Bekir Sami tarafından davet edilmiş gibi görünmektedir. Üçüncüsü, Ethem'in Eşref'in çiftliğini karargah olarak kullanmış olması imkan dahilinde olmakla birlikte onun Eşref'in kasasından 15.000 lira aldığı ve Rauf Bey'in Eşref'in "ne olur ne olmaz" düşüncesiyle önceden silahlandığı adamlardan bir müfreze kurarak başına Eşref'in kardeşi Ahmet'i getirdiği iddiasının sağlamasını yapamıyoruz, zira bu konuda

328 BOA, DH.KMS; Salihli'den Dahiliye Nezaret'i'ne (24 Haziran 1919); D: 52, G: 77. Zübeyir Uzun, "Milli Mücadele'de Çerkez Ethem ve Kuva-yı Seyyare'nin Faaliyetleri (1919-1920)" (Yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi, 2008), 19-20.

elimizde Eşref'in şahitliğinden başka bir bilgi bulunmuyor. Dördüncüsü, Ahmetli'de Yunanların ağır kayıp verdiği bir çatışmanın yaşandığı doğru olsa da bu çatışmada Osmanlı tarafı, Eşref'in öne sürdüğü üzere sadece Ethem'in emrindeki kuvvetlerden ibaret değildir. Görüldüğü gibi Eşref'in Milli Mücadele'ye dair anlattıkları doğruluğu teyit edilemeyen bilgiler içermesinin yanı sıra tarihsel hatalarla da maluldür. Dahası bunlar Eşref'in bu mücadeleye olan dolaylı katkısını abartmasına hizmet ettiğinden, metinde kazara yer almış olmaları pek mümkün görünmüyor.

Son olarak Eşref'in, hayatının Malta esaretinden önceki dönemini oldukça detaylı bir şekilde kaleme almasına karşın konu Milli Mücadele ve sonrası döneme gelince –mücadele hazırlıklarına sunduğu katkıları abartarak anlatması ve bu katkılardan hareketle bu mücadelenin öncülerinden olduğunu iddia etmesi dışında– derin bir sessizliğe büründüğüne dikkat çekmek isterim. Peki onun, nihayetinde başarıyla sonuçlanmış bu direniş hareketi ve onu takip eden yıllarla ilgili derin sessizliğini neye bağlayabiliriz? Bu soruya, Eşref'in Malta'dan döndükten sonra, yani hakkında kalem oynatmaktan özellikle kaçındığı Milli Mücadele döneminde neler yaptığına odaklanarak cevap verebiliriz. Dolayısıyla buradan itibaren Eşref'in iddialarını gerçeklerle mukayese etmeye bir süreliğine ara verecek ve Eşref'in hayat hikayesinde yer almasını arzu etmediği faaliyetlerini birincil ve ikincil kaynaklar temelinde detaylı bir biçimde aktarmaya çalışacağım.

Eşref'in Savaşı

Eşref, 2 Ocak 1920'de İstanbul'a gitmek üzere Malta'dan bir hastane gemisine bindirilir. Gemi nihayet rıhtıma yanaştığında Sarı Mustafa adlı bir mülazım Eşref'e esirlerin ertesi günün sabahına kadar vapurda bekleyeceklerini ve sonrasında gözaltına alınacaklarını söyler. Bunun üzerine Eşref, Sarı Mustafa'ya eşyalarını teslim ederek bunları verdiği adrese götürmesini ister. Daha sonra rıhtıma bağlı halata tutunarak kendini gemiden atar. Bu sırada

yağmur ve fırtına görüş mesafesini azalttığı ve Sarı Mustafa ona gözcülük yaptığı için kaçtığını kimse fark etmez. Gemiden ayrılır ayrılmaz ailesinin Nişantaşı'ndaki evine gelen Eşref, geceyi orada geçirir. Fakat sabah olduğunda, ilk aranacağı yer ailesinin evi olduğundan buradan ayrılarak İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kurucu kadrosunun önemli isimlerinden –ilk dönem TBMM'de İstanbul milletvekilliği yapacak olan– Yenibahçeli Şükrü Bey'in yanına gider.³²⁹ Böylece Milli Mücadele'de önemli rol oynayan yeraltı gruplarından Karakol Cemiyeti ile ilişkisi de başlamış olur. Nitekim, on beş gün gibi kısa bir süre içerisinde, Rauf Bey tarafından oldukça hassas bir görev için, TBMM kurulana kadar Ankara'dan milli direnişi yürütecek olan Heyet-i Temsilîye'ye tavsiye edilmesi başka türlü açıklanamaz.

Süreç, Eşref'in Karakol Cemiyeti'nden bizzat görev talep etmesiyle başlar. Bunun üzerine Rauf Bey, Karakol Cemiyeti'nin önde gelenlerinden 10. Kafkas Tümen Kumandanı Kaymakam Kemaleddin'in şifresiyle, başında Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'nın bulunduğu 20. Kolordu'ya bir telgraf çeker. Söz konusu telgrafta, 22 Ocak 1920 akşamı Eşref'le görüştüğünü ve bu görüşmede onun, Yahya Kaptan'ın öldürülmesiyle oluşan boşluğu doldurmak üzere Adapazarı'ndan başlayarak İzmit üzerinden Kartal'a kadar uzanan mıntıkanın “Kuvayı Milliye Kumandanlığı'nı kemal-i memnuniyetle” kabul ettiğini bildirir. Ayrıca, Eşref bir gün sonra bölgeye hareket edeceği için ona verilecek vesikanın acilen hazırlanmasını rica eder. Aynı telgrafta, daha önce Hücum Taburu Kumandanı olan Yüzbaşı Şükrü Bey'in “Maltepe ve havalisindeki Endaht Mektebi Kumandanlığı'nı deruhde ederek Üsküdar'a kadar olan mıntıkanın emniyetini istikmal” edeceği de belirtilir.³³⁰ Vahdetin'in lağvettiği Hücum Taburu'nun kumandanı olduğunu ve

³²⁹ Fortna, *Pervin'in Savaşı*, 137-145.

³³⁰ ATASE, Atatürk Koleksiyonu (ATAZB); Rauf Bey'den 20. Kolordu Kumandanlığı'na (22 Ocak 1920); K: 27, G: 42. Ayrıca bkz. Ryan Gingeras, *Sorrowful Shores: Violence, Ethnicity, and the End of the Ottoman Empire, 1912-1923* (New York: Oxford University Press, 2009), 79-80.

daha sonra Maltepe Endaht Mektebi Müdürlüğü'ne tayin edildiğini bildiğimizden, belgede adı geçen Yüzbaşı Şükrü Bey'in, Eşref'in İstanbul'a geldiği zaman temas kurduğu Karakolculardan Yenibahçeli Şükrü Bey olduğunu anlıyoruz.³³¹

Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey'in 20. Kolordu'ya telgraf çekmesinden bir gün sonra, yani 23 Ocak 1920'de Eşref'e Birinci Tümen Kumandanı Rüştü Bey vasıtasıyla bir telgraf göndererek ona verilen görevi tebliğ eder: "Bolu (dahil), Adapazarı, İzmit, Kartal (dahil) mıntıkası Kuvva-yı Milliye Kumandanlığı'na Heyet-i Temsiliye'ce tayininiz tensib ve bu mıntıkadaki heyet-i merkeziyelerin muamelat ve icraatını teftiş ve murakabe salahiyeti uhdenize tevdi edilmiştir." Mustafa Kemal, bu telgrafta Eşref'e her konuda Heyet-i Temsiliye'ye bağlı olduğunu bildirir ve ondan, Kuvayı Milliye'ye himmet ve yardımının eskisi gibi devam edeceğini ifade ettiği Birinci Tümen Kumandanı (Mehmet) Rüştü (Sakarya) Bey'le koordineli çalışmasını ister. Nitekim Rüştü Bey'i de bu görevlendirmeye ve Eşref'in göreve başlamak için İstanbul'dan Adapazarı'na hareket ettiğine dair bilgilendirir.³³² Benzer şekilde, Eşref'i Kaymakam Kemaleddin Bey'in şifresiyle söz konusu görev için tavsiye eden Rauf Bey'i ve bölgedeki merkezi heyetleri de gelişmelerden haberdar ederek onlardan Eşref'le her konuda işbirliği yapmalarını ve ona her türlü kolaylığı sağlamalarını ister.³³³

Ne var ki, Mustafa Kemal'in Eşref'e gönderdiği telgraf, sadece bir görev tebliği değil, aynı zamanda onun ARMHC İstanbul teşkilatı olarak görülen Karakol Cemiyeti ile Heyet-i Temsiliye arasındaki rekabetin tam ortasında kalacağını bir işaretidir. Zira Rauf Bey'in Eşref'i Adapazarı'ndan başlayarak İzmit üzerinden Kartal'a kadar uzanan mıntikanın kumandanı olarak tavsiye

331 Burhan Oğuz, *Yaşadıklarım Dinlediklerim: Tarihi ve Toplumsal Anılar* (İstanbul: Simurg, 2000), 33.

332 ATASE, ATAZB; Mustafa Kemal Paşa'dan Eşref'e (23 Ocak 1920); K: 27 G: 42AA.

333 ATASE, ATAZB; Mustafa Kemal Paşa'dan Rauf Bey'e ve merkezi heyetlere (23/24 Ocak 1920); K: 27, G: 42AB.

etmesine rağmen Mustafa Kemal, Eşref'in yetki alanını, Bolu ve Kartal'ı da onun sorumluluğuna vermek suretiyle genişletmiştir. Rauf Bey'in ilgili telgrafta Eşref'in Yahya Kaptan'dan doğan boşluğu dolduracağına yönelik ifadeleri göz önünde bulundurulduğunda, Eşref'in sorumlu olacağı mıntıkanın sınırları ile ilgili bu anlaşmazlığın, Heyet-i Temsiliye ile Karakol Cemiyeti arasındaki gerilimle alakalı olduğu görülür.

Bu gerilimin odağında yer alan Yahya Kaptan'ın Karakol Cemiyeti'ne katılması ve Gebze'deki faaliyetlerine başlaması 1919 yılı Haziran ayına tekabül eder. Yahya Kaptan'ın silah, cephane ve adam kaçırmının yanı sıra Rum çetelerle mücadeledeki başarısı, 4-11 Eylül 1919 tarihlerinde gerçekleştirilen Sivas Kongresi'nden sonra ARMHC'nin dikkatini çeker. ARMHC, hem bu nedenle hem de Yahya Kaptan'ın Karakol Cemiyeti namına Anadolu yakasında teşkilatlandığı yönündeki telakki nedeniyle onu kendi tarafına çekmeye çalışır. Bu girişimler sonuç verir ve Yahya Kaptan 6 Ekim'de Kuvayı Milliye'ye katılır. İki gün sonra, Gebze'nin ardından Kartal'daki jandarma kumandanları ve sivil memurlar da ARMHC'nin otoritesini tanıdıklarını bildirirler.

Bütün bunların Sivas Kongresi'nin ardından gerçekleşmesi manidardır, zira Mustafa Kemal bu kongrede Milli Mücadele'yi, liderleri yurtdışında bulunan İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne bağlama gayretinde olan Karakol Cemiyeti ile ilgili tepkisini açık bir biçimde dile getirmiştir. Bu tepkinin arka planı ise şöyledir: Erzurum Kongresi'nde "Karakol Cemiyeti'nin Teşkilat-ı Umumiye Nizamnamesi ve Karakol Cemiyeti Vezaif-i Umumiye Talimatnamesi" başlıklı evrak, kumandan ve subaylar da dahil olmak üzere tüm ordu mensuplarına dağıtılmıştır.³³⁴ Bu durum, Mustafa Kemal'in kongrelerde aleni faaliyetler yürütmenin yanı sıra gizliden gizliye "esrarengiz ve müthiş bir komite teşkil etmekte" olduğu şüphesine yol açmıştır. Bunun yanı sıra, "Vezaif-i Umumiye Talimatnamesi"nde milli bir ordudan bahsedilmesine

334 CBA; Karakol Cemiyeti'nin Teşkilat-ı Umumiye Nizamnamesi; no: 01019820_1.

karşın, bu ordunun başkumandanından başlamak üzere tüm komuta heyetinin “hafi ve mektum [gizli ve saklı]” tutulmasıyla ilgili bahis genel bir rahatsızlık yaratmıştır. Bu sebeple Mustafa Kemal, söz konusu nizamname ve talimatnamede yer alan hükümlerin kesinlikle tatbik edilmemesi gerektiğini beyan etmiştir.

Sivas Kongresi’ne gelindiğinde ise, Mustafa Kemal bu işte Karakol Cemiyeti’nin lideri Kara Vasıf ve ekibinin parmağı olduğunu anlamıştır. Vasıf Bey’in, kimliği gizli tutulan başkumandanın kendisi olduğunu söylemesine rağmen Mustafa Kemal bu açıklamayı “makul ve mantıklı”, ekibin faaliyetlerini de samimi bulmadığını ifade etmiştir.³³⁵ Bu görüşü doğrultusunda, yurtdışındaki İttihatçılarla bağlantılı olan bu “maceraperest” yapılanmayı, mücadelede iki başlılık çıkarabileceği gerekçesiyle ilga etmiştir. Buna karşın Kara Vasıf ve ekibi ne gayelerinden ne de faaliyetlerinden vazgeçmiştir.³³⁶ Karakol Cemiyeti’nin Heyet-i Temsiliye’nin bilgisi dışında Halil Paşa’yı İstanbul’dan, Nuri Paşa’yı ise Ardahan’daki kışladan kaçırmayı ve bunun yanı sıra Bolşeviklerle Ankara’dan bağımsız ikili ilişkilere girmesi, Heyet-i Temsiliye ile Karakol Cemiyeti arasındaki sürtüşmeyi had safhaya getirmiştir. Ama Mustafa Kemal Paşa, Karakol’un İstanbul’daki teşkilatlanmasının önemine binaen örgütten istifade etme yollarını aramaya devam etmiştir.³³⁷

Yahya Kaptan’ın bu sıralarda öldürülmesini tam bu sürtüşme bağlamında değerlendirmek gerekir, zira bu şahıs Heyet-i Temsiliye ile Karakol Cemiyeti arasındaki gerilimin yükseldiği bir sırada Heyet’in otoritesini kabul ederek Cemiyet’in düşmanlığını üzerine çekmiştir. Nitekim Mustafa Kemal de, Yahya Kaptan suikastını azmettirenin İstanbul hükümeti olduğunu kabul eder. Buna karşın, Karakolcuların Yahya Kaptan’ın Kuvayı Milliye’ye mugayir faaliyetler yürüttüğü yönündeki ifadelerine itibar

335 Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, c. 1 (1919-1920) (İstanbul: M.E.B., 2000), 72-74.

336 Ertürk, *İki Devrin Perde Arkası*, 324-325.

337 Serdar Yurtsever, *Milli Mücadele İstihbaratında İstanbul’da Gizli Bir Grup: “Felah”* (İstanbul: Berikan, 2015), 91-92.

etmez; bilakis onların suikast mevzuunda hükümete destek verdiklerine kanidir.³³⁸ Elbette operasyonu yürüten İstanbul hükümetinin Yahya Kaptan'ı bir eşkiya olarak gördüğünü, bu görüşün oluşmasında halktan, özellikle de Rumlardan gelen şikayetlerin etkili olduğunu ve bu şikayetlerin İngilizler tarafından hükümet üzerinde bir baskı unsuru olarak kullanıldığını da gözden kaçırmamak gerekir.³³⁹ Yahya Kaptan, Heyet-i Temsiliye ile Karakol Cemiyeti arasında cereyan eden çok aktörlü bir nüfuz mücadelesinin sonucu olarak 10 Ocak 1920'de öldürülmüş ve bağlantılı operasyonlar 21 Ocak'a kadar devam etmiştir.³⁴⁰

Operasyonların bitmesinden bir gün sonra, 22 Ocak'ta Rauf Bey'in Eşref'i Heyet-i Temsiliye'ye tavsiye etmesi ve Mustafa Kemal Paşa'nın, Eşref'in sorumluluğuna verilmesi planlanan mintıkaya Bolu ve Kartal'ı da dahil ederek söz konusu mintıkayı Heyet-i Temsiliye lehine genişletmesi, anlatılan bu olayların bir sonucudur. Mustafa Kemal, bu şekilde, İstanbul'da Karakol Cemiyeti'ne bağlı olan bölgeleri kendine bağlamaya çalışır. Nitekim, bundan kısa bir süre önce, 10 Ocak 1920'de Şevket Bey'e çektiği şifre telgrafta, "doğrudan doğruya Heyet-i Temsiliye'ye" bağlı olan Gebze ve Kartal'ın son günlerde Dersaadet Heyet-i Merkeziyesi'nce, yani Karakol Cemiyeti'nce idare edilmeye başladığını ve bu genişleme çabalarının dikkatini çektiğini ifade etmiştir.³⁴¹ Ancak işler Karakolcuların istediği gibi gitmeyecektir.³⁴²

338 Atatürk, *Nutuk*, c. 1 (1919-1920), 323.

339 Murat Aydoğdu, "Kocaeli Yarımadası'nda Karakol Cemiyeti – Mustafa Kemal Paşa Rekabeti ve Yahya Kaptan Olayı II" *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 26 (2010): 195-196. Heyet-i Temsiliye ve Karakol Cemiyeti arasındaki rekabet ve bu bağlamda Yahya Kaptan meselesiyle ilgili geniş bilgi için ayrıca bkz. Murat Aydoğdu, "Kocaeli Yarımadası'nda Karakol Cemiyeti – Mustafa Kemal Paşa Rekabeti ve Yahya Kaptan Olayı I" *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 25 (2009): 605-633.

340 Aydoğdu, "Kocaeli Yarımadası'nda Karakol Cemiyeti – Mustafa Kemal Paşa Rekabeti ve Yahya Kaptan Olayı II", 183-184.

341 Atatürk, *Nutuk*, c. 3 (Vesikalar), 1166.

342 Emel Akal, *Milli Mücadele'nin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm* (İstanbul: İletişim, 2013), 286-189.

Böyle bir tarihsel ve siyasi bağlamda, Ankara-İstanbul arasında kritik önemi haiz bir bölgeye atanmasına ve Rauf Bey'in 20. Kolordu'ya bir gün sonra görevinin başına geçeceğini bildirmesine karşın, Eşref meçhul sebeplerden dolayı Adapazarı'na gitmekte gecikir. 31 Ocak'ta, yani Eşref'in görev yerine varması gereken tarihten tam sekiz gün sonra Mustafa Kemal Paşa, Birinci Tümen Kumandanlığı'na telgraf göndererek Eşref'in görev yerine gelip gelmediğini, gelmediyse nerede olduğunu sorar.³⁴³ Cevaben gönderilen telgrafta, Eşref'in henüz görev başı yapmadığı belirtilir.³⁴⁴ Keza, İstanbul'dan Çanakkale Mevki-i Müstahkem Kumandanı Şevket Bey vasıtasıyla Rauf Bey'e çekilen bir telgrafta da Eşref'in nerede olduğunun bir an evvel tespit edilmesi ve acilen görev yerine hareket etmesi istenir.³⁴⁵ Tarihler 3 Şubat'ı gösterdiğinde, Mustafa Kemal, Rauf Bey vasıtasıyla Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti İstanbul Heyet-i Merkeziyesi'ne konu hakkında bir telgraf gönderir. Bu telgrafta, Eşref'in görev yerine gitmediğini belirtir ve Adapazarı'na gitmesinin "bir an evvel" teminiyle bunun tarafına bildirilmesini "hassaten" rica eder.³⁴⁶ Kısaca Eşref'in nerede olduğuna dair pek çok resmi yazışma yapılır, fakat yeri bir türlü tespit edilemez. Bu da Ankara'da Eşref'le ilgili kaygıların artmasına neden olur.

Nihayet Rauf Bey, Mustafa Kemal Paşa'ya kendisinden on üç gün boyunca haber alınamayan Eşref'in nerede olduğunu ve neden görevinin başına geçmediğini bildirir. Rauf Bey'e göre Eşref'in ortadan kaybolması, kısa bir süre önce Meclis-i Mebusan Reisi olarak seçilmiş olan İstanbul Milletvekili Reşad Hikmet

343 ATASE, ATAZB; Mustafa Kemal Paşa'dan Birinci Fırka Kumandanlığı'na (31 Ocak 1920); K: 27 D: 42AC.

344 ATASE, ATAZB; Birinci Fırka Kumandan Vekili Fevzi Bey'den Mustafa Kemal Paşa'ya (31 Ocak 1920); K: 27, D: 42AD. Bu sırada Heyet-i Temsiliye'ye gelen bilgilere göre Eşref, Adapazarı'nı geçip Düzce'ye gitmiş de değildir. ATASE, ATAZB; Birinci Fırka Kumandanı Rüşdü Bey'den Heyet-i Temsiliye Riyaseti'ne (3 Şubat 1920); K: 27, D: 42AE.

345 ATASE, ATAZB; Mustafa Kemal Paşa'dan Rauf Bey'e (3 Şubat 1920); K: 27, D: 42AF.

346 ATASE, ATAZB; Mustafa Kemal Paşa'dan İstanbul Heyet-i Merkeziyesi'ne (3 Şubat 1920); K: 27, D: 42Aİ.

Bey'in tutuklanmasıyla alakalıdır. Rauf Bey, bu olayın Meclis-i Milli'nin ve mebusların Anadolu'ya sevk edilmesine yol açabileceğini ve Eşref'in olası tahliyei idare etmek üzere emrindeki kuvvetle birlikte Üsküdar'da tedbiren alıkoyulduğunu belirtir. Ayrıca, Eşref'in iki güne kadar İzmit'e hareket edeceğini de bildirir.³⁴⁷

Buna karşın Rauf Bey 11 Şubat'ta, yani Eşref'in Adapazarı'na gitmesi gereken tarihten tam 19 gün sonra Mustafa Kemal'e çektiği bir diğer telgrafta, Eşref'in "belki bugün" yola çıkacağını haber verir.³⁴⁸ Fakat ilginçtir Eşref, Şubat ayının dördüncü haftasına kadar yola koyulmaz.³⁴⁹ Ankara'ya gönderdiği telgraflarla ayın 25'inde yolda olduğunu ve ayın 27'sinde Adapazarı'nın dışında olduğunu bildiren Eşref,³⁵⁰ 1 Mart 1920 tarihinde, yani ataması yapıldıktan yaklaşık beş hafta sonra nihayet Adapazarı'na varır.³⁵¹

Eşref'in görev yerine bu denli geç gelmesini sadece Adapazarı'nda nasıl karşılanacağından emin olmamasıyla ve bundan dolayı yaşadığı tedirginlikle açıklamak mümkün değildir.³⁵² Bana kalırsa, Eşref'in Karakol Cemiyeti ile olan güçlü bağlantısı, görev için Cemiyet tarafından tavsiye edilmiş olması ve Mustafa Kemal'in Eşref'i Heyet-i Temsiliye lehine kazanma çabası, Eşref'ten beş hafta boyunca haber alınamamasının ardında Karakol Cemiyeti'nin parmağı olabileceğini gösteriyor. Ayrıca, Eşref'in Heyet-i Temsiliye'ye haber verilmeksizin Karakol tarafından Üsküdar'da alıkoyulması da bu savımı destekliyor. Tam da bu

347 ATASE, ATAZB; Rauf Bey'den Mustafa Kemal Paşa'ya (5 Şubat 1920); K: 27, D: 42AG.

348 ATASE, ATAZB; Rauf Bey'den Mustafa Kemal Paşa'ya (11 Şubat 1920); K: 27, D: 42AJ.

349 ATASE, ATAZB; Mustafa Kemal Paşa'dan Birinci Fırka Kumandan Vekili Fevzi Bey'e (23 Şubat 1920); K: 27, D: 62ab.

350 ATASE, ATAZB; Eşref'ten Mustafa Kemal Paşa'ya (27 Şubat 1920); K: 27, D: 54. Eşref'in Adapazarı'na giderken İzmit'e uğramadığı Ankara'ya rapor edilmiştir. ATASE, ATAZB; Fırka Kumandan Vekili Fevzi Bey'den Mustafa Kemal Paşa'ya (28 Şubat 1920); K: 27, D: 54aa. Ayrıca bkz. ATASE, ATAZB; Abdurrahman'dan Heyet-i Temsiliye Riyaseti'ne (26 Şubat 1920); K: 7, D: 57.

351 ATASE, ATAZB; Eşref'ten Mustafa Kemal Paşa'ya (1 Mart 1920); K: 27, D: 58.

352 Fortna, *The Circassian*, 240.

sebeple, Eşref'in ortadan kaybolması ve görev bölgesine bir hayli geç varması, Heyet-i Temsiliye'yi onun güvenilirliğinden şüphe etmeye sevk etmiş olmalıdır.

Eşref, Adapazarı'na vardığında vakit kaybetmeksizin Kuva-yı Milliye namına teşkilatlanma faaliyetlerine başlar. Ankara'ya yazdığı raporda ahalinin direnişe katılmaya hazır olduğunu ve Adapazarı'nda kısa sürede kuvvetli bir teşkilat vücuda getireceğini belirtir. Bu raporda yaptığı görevlendirmelerden de bahseder: Yüzbaşı Trabzonlu Rauf Bey ve Mülazım Trabzonlu Ramiz Efendi, Laz kuvvetlerini toplamaktan sorumludur. Düzce ve civarında teşkilat yapma görevi Rüştü Bey'e verilecektir. Gürcü bir Eczacı Yüzbaşı olan Yusuf Bey, Gürcülerden kuvvet toplamak için Sapanca'ya gönderilmiştir. Ayrıca, Eşref, pek çoğu yakını ve ahabı olan Çerkeslerle de yakın temas halinde olduğunu bildirir.³⁵³

Eşref, gönderdiği rapora bir de ihtiyaç listesi ekler. Teşkilat ikmali için ilk aşamada 2000-3000 lira ile yeterli miktarda silah ve cephane isteyen Eşref, bunun yanı sıra emrindeki kuvvetin iaşesinin ve teçhizatının sağlanmasını ve zabitan ve muhabere postaları için 30 binek hayvanı satın alınmasını veya kiralanmasını talep eder. Bunlar temin edildikten sonraysa 12.000 liraya daha ihtiyacı olacağını belirtir.³⁵⁴

Mustafa Kemal cevaben gönderdiği telgrafta³⁵⁵ Eşref'e İzmit ve Bolu heyet merkezlerinden 2000 lira gönderileceğini, iâşe ve teçhizatı Birinci Tümen'in temin edeceğini, binek hayvanlar için Birinci Tümen'e yazıldığını, ancak onların elinde yeterli sayıda hayvan yoksa "âşab-ı hamiiyetten" temin edilebileceğini ve silahla cephane ihtiyacının Birinci Tümen ile 20. Kolordu tarafından karşılanacağını aktarır.³⁵⁶

353 ATASE, ATAZB; Eşref'ten Mustafa Kemal Paşa'ya (tarihsiz); K: 27, D: 58aa.

354 ATASE, ATAZB; Eşref'ten Mustafa Kemal Paşa'ya (tarihsiz); K: 27, D: 58ab.

355 ATASE, ATAZB; Mustafa Kemal Paşa'dan Eşref'e (3 Mart 1920); K: 27, D: 58ae. Mustafa Kemal tarafından ihtiyaç listesine cevaben yazılan telgraf, talimatname ve şifre, Eşref'e Yüzbaşı Manastırlı Ziya Efendi aracılığıyla gönderilir. ATASE, ATAZB; Mustafa Kemal Paşa'dan Eşref'e (3 Mart 1920); K: 27, D: 58ac.

356 ATASE, ATAZB; Mustafa Kemal Paşa'dan Eşref'e (3 Mart 1920); K: 27, D: 58ae.

Mustafa Kemal, Eşref'e bunun yanı sıra özel bir talimat da gönderir. Bu talimatnamede, Eşref'ten kuvvet toplaması dışında beklenen görevler şu şekilde sıralanır:

1- İnde'l-hace [ihtiyaç halinde] Kartal – İzmit arasında ve Geyve Boğazı'nda şimendifer hattı üzerinde yapılacak köprü ve tünel tahribatının ecnebi kuvvetler tarafından tamirine teşebbüs olunduğu zaman, bu teşebbüsü akim bırakacak kadar İzmit – Kartal arasında ve Sapanca havalisinde kuvvetli milli müfrezeler cem edebilmek için şimdiden teşkilatını ihzar etmek [hazırlamak].

2- Kuvayı Milliye aleyhine yapılmakta olan hareket-ı irticaa ekseriyetle İzmit ve Bursa, Balıkesir mıntıkları olmak üzere iki mıntıkada yapılmaktadır. Böyle bir hal vukuunda mıntikanıza ait hareket-ı irticaıyeyi derhal imha edebilecek tedabir [tedbirler] ve tertibatın şimdiden süratle ihzarı. Bundan başka Balıkesir ve Bursa mıntıkasında vuku bulacak hareket-ı irticaıyeye mıntikanızdan muavenet edilmesinin [yardım edilmesinin] temini; bu maksatla da Karamürsel, İzmit, Adapazarı, Düzce, Bolu'da kuvvetli teşkilat yapmak.

3- Mıntikanızın gayrimüslim unsuru ziyade olan mahallerde ahali-i müslimeye karşı vuku bulacak tecavüze mani olacak tertibatın icrası.

Bu ihtiyaçların karşılanması için aynı gün Birinci Tümen Kumandanlığı'na, ertesi gün de Bolu ve İzmit heyet merkezlerine emir gönderilir. ATASE, ATAZB; Mustafa Kemal Paşa'dan Birinci Tümen Kumandanlığı'na (3 Mart 1920); K: 27, D: 58ad; ATASE, ATAZB; Mustafa Kemal Paşa'dan Bolu ve İzmit heyet-i merkeziyelerine (4 Mart 1920); K: 27, D: 58af. Eşref'in finansman sorununu çözmek amacıyla Mustafa Kemal'in oluruyla bölgedeki heyet-i merkeziyelerden kısa süre içinde para aldığı görülüyor. Örneğin heyet-i merkeziye reislerinden Fuat Bey, Ankara'ya gönderdiği telgrafta Eşref'e 6 Mart'ta 430 lira verdiğini ve 7'sinde 1000 lira daha vereceğini yazar. ATASE, ATAZB; Fuad Bey'den Heyet-i Temsiliye Riyaseti'ne (6 Mart 1920); K: 27, D: 61ab. Aynı gün Bolu Mutasarrıfı Haydar Bey, Eşref'e Bank-i Osmani vasıtasıyla 80.000 kuruş gönderdiğini ve meblağı zaman içinde artıracığını aktarır. ATASE, ATAZB; Bolu Mutasarrıfı Haydar Bey'den Heyet-i Temsiliye Riyaseti'ne (6 Mart 1920); K: 27, D: 61ac.

4- Hulasa, mıntikanız pek müsellem bir vaziyette bulunduğundan, mücavir mıntikalara inde'l-hace yardım edebilmek için icab eden kuvvetlerin ihzarını temin edecek tertibatın ittihazı [alınması].³⁵⁷

Eşref'in sorumluluğuna verilen bölgede teşkilatlanmaya başlamasından kısa bir süre sonra peş peşe, Ankara'nın ona olan güvenini sarsacak gelişmeler yaşanmaya başlar. Birinci Tümen Kumandanı Rüştü Bey, henüz Mart'ın 8'inde, Eşref'in bölgeye gelmesinin halk üzerindeki olumsuz etkisine dikkat çeker: Bölgedeki Hristiyanlardan bazıları Eşref'in burada çete teşkilatı yapacağı korkusuyla aileleriyle birlikte İzmit ve İstanbul'a kaçmışlardır. Çerkes ve Abazaların önde gelenleriye Eşref'i iyi karşılamamışlardır. Rüştü Bey, Eşref'in ahaliden para talep etmesi durumunda bu hoşnutsuzluğun fiiliyata evrilebileceğini fark etmiştir,³⁵⁸ ki para meselesini gündeme getirmesi boşuna değildir. Çünkü hem kendisine hem Eşref'e birkaç gün önce Adapazarı Çerkesleri içindeki bir Kuvayı Milliye muhbirinin topladığı haberler ulaştırılmıştır: Adapazarı Çerkes eşrafından, Kuvayı Milliye için istihbarat toplayan Mahmut Bey'in verdiği bilgiye göre, Adapazarı Çerkesleri arasında, Kuvayı Milliyecilerin Çanakkale Biga'da ahaliden zorla para topladığı ve ahalinin bu nedenle Anzavur'dan yardım istediği şayiye dolaşmaktadır. Kuvayı Milliye aleyhindeki, bu tür şayialara sebep olan propaganda faaliyetleri, eğer güvenilir kişilerle iş tutulmaz ve ahaliden para istenirse Adapazarı'nı da olumsuz yönde etkileyecektir.³⁵⁹

Birinci Tümen Kumandanı'nın endişelerini ifade ettiği telgrafı göndermesinden beş gün sonra, yani 13 Mart'ta bu defa İzmit Mutasarrıfı Suat Bey Eşref'i Mustafa Kemal Paşa'ya şikayet eder. Şikayetler yine aynı yöndedir. Eşref'in güvenilmez insanlarla birlikte Adapazarı'na gelmesinden ötürü bazı Ermeniler ailelerini

357 ATASE, ATAZB; Mustafa Kemal Paşa'dan Eşref'e (3 Mart 1920); K: 27, D: 58ae.

358 ATASE, ATAZB; Rauf Bey'den Mustafa Kemal Paşa'ya (6 Mart 1920); K: 27, D: 66ai; ATASE, ATAZB; Birinci Fırka Kumandanı Rüştü Bey'den Heyet-i Temsilîye'ye (9 Mart 1920); K: 27, D: 66ah.

359 ATASE, ATAZB; İsa Bey'den Nuh Bey'e (5 Mart 1920); K: 23, D: 113ab.

İzmit'e ve İstanbul'a göndermişlerdir. Bu durum, "İngilizlerin daire-i tecavüzünü Adapazarı'na kadar tevsi [genişletme] imkânını hazırlamaktadır." Ayrıca, Adapazarı eşrafından çok sayıda müslüman Çerkes, Suat Bey'e Eşref'in "teşkilata gayr-i muktedir, müfrit [aşırı] ve açık çete ve müsademe işlerine yarar olduğu be-yaniyle kaza dahilinde bu pek nazik zamanda faaliyetini tehlikeli ve muzır görmekte" olduğunu bildirmiştir. Bu yüzden, Suat Bey, Eşref'in görevden alınmasını ve mıntikanın Rauf ve Ramiz Beylere bırakılmasını önerir.³⁶⁰

Eşref, Adapazarı'ndan Düzce'ye geçtiği sıralarda, muhtemelen bu şikayetler üzerine, Mustafa Kemal Paşa tarafından "biz-zat görüşmek üzere" Ankara'ya davet edilir.³⁶¹ Bir gün sonra, 14 Mart'ta Ankara'ya doğru yola çıktığını belirten Eşref, ayın 17'sinde Kızılcahamam'a bağlı Yabanabat'ta olduğunu bildirir.³⁶²

Eşref'in Mustafa Kemal Paşa ile ne hakkında konuştuğunu bilmiyoruz, hakeza hangi tarihte Adapazarı'na döndüğünü de. Emin olduğumuz tek şey, Nisan ayının başında Adapazarı'ndaki gerginliğin Eşref yüzünden giderek tırmandığıdır. İşlerin kötüye gittiğini gören Ankara, Çerkes kökenli 24. Tümen Kumandanı Mahmut Bey'i (Hendek) Eşref'le birlikte görev yapmak üzere bölgeye gönderir. Mahmut Bey'in görevi Eşref'in disiplinini sağlamaktan ziyade, faaliyetlerini denetlemek, askeri hareket olduğu takdirde emrindeki kuvveti kendi kumandası altına almak ve bölgede cereyan etmekte olan hadiselerle çözüm bulmaktır.³⁶³ Bu

360, ATASE, ATAZB; İzmit Mutasarrıfı Ali Suat Bey'den Mustafa Kemal Paşa'ya (13 Mart 1920); K: 27, D: 66aa. Eşref, İzmit Mutasarrıfı'nın kendisiyle görüşmek istediğini fakat mazereti nedeniyle görüşmeye gitmediğini belirtir. ATASE, ATAZB; Eşref'ten Heyet-i Temsiliye Riyaseti'ne (12 Mart 1920); K: 27, D: 66ab.

361 ATASE, ATAZB; Mustafa Kemal Paşa'dan Eşref'e (13 Mart 1920); K: 27, D: 64; ATASE, ATAZB; Mustafa Kemal Paşa'dan Birinci Fırka Kumandanı Rüşdü Bey'e (11 Mart 1920); K: 27, D: 66ae.

362 ATASE, ATAZB; Eşref'ten Heyet-i Temsiliye Riyaseti'ne (14 Mart 1920); K: 27, D: 66ad; ATASE, ATAZB; Eşref'ten Heyet-i Temsiliye Riyaseti'ne (17 Mart 1920); K: 27, D: 66ac.

363 Eşref'in yerini doldurmaya çalıştığı Yahya Kaptan'ın görev yaptığı sırada da benzer bir yöntemle başvurulduğu görülür: Yahya Kaptan, Heyet-i Temsiliye'ye

durum, Eşref'in otoritesini sarstığından Ankara'ya yazarak duyduğu rahatsızlığı bildirir ve Mahmut Bey'in askeri hareket söz konusu olmadığı müddetçe sorumluluk alanına müdahale etmemesini talep eder:

Askerce olacak harekatta aynı mıntıkada bulunduğumuz zamanlarda Mahmud Bey'in kumandasında bulunmaklığım emrolunuyor. Evet ma-fevkdir, erkan-ı harbdır, askerdir. Emir verildi başımla beraber; yalnız teşkilatım hakkında bir guna müdahalede bulunmamasını istirham eylerim. Uhdeme tevdi buyurulan vazifenin ifasında yegane mesul bulunduğumu bilerek hareket-ı harbiye ve askeriyede emri ne tamamıyla muti kalacağım bir zatın, teşkilatıma ve tertibat ve mesuliyetime müdahale etmemesinin acilen teminini istirham eylerim efendim.³⁶⁴

Mahmut Bey, 4 Nisan'da Doğançay üzerinden Adapazarı'na gelir. Hem Çerkes eşrafla hem de Eşref'le görüşerek bölgedeki durumu tetkik eder. Bu tetkik sonucunda merkeze, ahalinin bir kısmının Eşref ve teşkilatından memnun olduğunu, ancak bazılarınin onu "sert ve haşin" telakki ettiğini bildirir. Eşref'e bu ikinci gruba karşı ihtiyatlı davranmasını, onları Kuvayı Milliye saflarına kazandırmaya çalışmasını veya lüzumsuz yere rencide

bağlandıktan sonra Karakol Cemiyeti döneminden tanıdığı, Gebze Jandarma Kumandanı Tahir Bey'i üstü olarak görmek istemez. ARMHC İzmit Teşkilat Sorumlusu Sırrı Bey, 1919 Ekim'inde konuyu Mustafa Kemal'e açarak Yahya Kaptan'ın yanına "cerzebeli [inandırıcı söz söyleyen] ve kudretli bir zabitan" gönderilmesi gerektiğini ifade eder. Zira örgüt disiplini gereği, Yahya Kaptan'ın Heyet-i Temsiliye'nin nazarında herhangi bir yanlışı olmamasına rağmen yanına bir zabıt gönderilmesi gerekli görülmüştür. Nihayetinde Yahya Kaptan'ın yanına, ona refakat etmek üzere Manastırlı Yüzbaşı Ağuş Ali Efendi adında biri gönderilir. Anlaşılan o ki, Yahya Kaptan'a isnat edilen faaliyetleri tetkik etmekle görevlendirilmiştir. Buna karşın, Yahya Kaptan'a yanına Ağuş Ali Efendi'nin geleceği bildirilirken güveninin kırılmaması için o vakte kadar yaptığı hizmetlere vurgu yapılmış olması dikkat çekicidir. Aydoğdu, "Kocaali Yanımadası'nda Karakol Cemiyeti – Mustafa Kemal Paşa Rekabeti ve Yahya Kaptan Olayı I" 623, 629-630; Atatürk, *Nuruk*, c. 1, 317.

364 ATASE, ATAZB; Eşref'ten Heyet-i Temsiliye'ye (4 Nisan 1920); K: 11, D: 35.

edilmeyerek hiç olmazsa tarafsız olmalarının sağlanmasını tavsiye eder.³⁶⁵

Eşref, Mahmut Bey'in bu uyarılarına karşın Ankara'nın onun hakkındaki şüphelerini, bırakın bertaraf etmeyi, artıracak şekilde hareket etmeye devam eder: Ankara'ya çektiği bir telgrafta Adapazarı'nda 1.000.000 lira kıymetinde kereste ve tütün olduğunu, 100.000 liralık kısmı kendilerine verildiği takdirde kalanının Heyet-i Temsiliye'ye gönderileceğini yazar. Bu durum Ankara'da huzursuzluk yaratır. Mahmut Bey'e bir telgraf çekilerek, kereste ve tütünün kolordu mıntıkasında olduğu için zaten kolorduya ait olduğu bildirilir ve tütünün askerlere dağıtılmak üzere Eskişehir'e nakli istenir. Ayrıca Mahmut Bey'den, Eşref bir daha bu tür işlere müdahale etmek isterse onu engellemesi rica edilir.³⁶⁶

Aynı gün "Erkan-ı Harp Sami Bey" tarafından Ankara'ya iletilen istihbarat iplerin iyice gerilmesine neden olacaktır. Sami Bey'in Adapazarı'ndaki muhbirinden aldığı bilgiye göre Eşref, Adapazarı ahalisinden zorla 120.000 lira toplamıştır. Sami Bey, Geyve Ahz-ı Asker Şube Reisi'nin Adapazarı'nda bulunan ailesinden dahi 25 lira alınmış olduğu için edindiği bilginin doğru olduğuna kanidir.³⁶⁷ Bu bilgi, Eşref'in Adapazarı'na geldikten sonra Ankara'ya ihtiyaçları bildirmesine, bunların bir kısmının karşılanmasına ve dahası yerli halkı Milli Mücadele'nin aleyhine çevirmemesi yönünde aldığı uyarılara karşın halktan kaydadeğer miktarda para topladığını gösterir.³⁶⁸ Keza aynı dönemde, Adapazarı Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurucularından Arapzade Cevat Bey'den 100.000 lira kadar bir meblağı haraç keser gibi aldığı ve bunun ahali tarafından tepkiyle karşılandığı da biliniyor.³⁶⁹

³⁶⁵ ATASE, ATAZB; 24. Fırka Kumandanı Mahmud Bey'den Heyet-i Temsiliye'ye (6 Nisan 1920); K: 11, D: 35aa.

³⁶⁶ ATASE, ATAZB; Ankara'dan 24. Fırka Kumandanı Mahmud Bey'e (7 Nisan 1920); K: 274, D: 18ag.

³⁶⁷ ATASE, ATAZB; Erkan-ı Harp Sami Bey'den Ankara'ya (7 Nisan 1920); K: 274, D: 18ae.

³⁶⁸ Rıfat Yüce, *Kocaeli Tarih ve Rehberi* (İzmit: Türkyolu Matbaası, 1945), 84-85.

³⁶⁹ Sabahattin Özel, *Kocaeli ve Sakarya İllerinde Milli Mücadele (1919-1922)* (İstanbul: Adapazarı Belediyesi, 1987), 61.

Sami Bey'in ilettiği haber üzerine, bir gün sonra Ankara'dan gönderilen telgrafta, Mahmut Bey'e Eşref'in vazifesini ifa ettiği hakkında ne düşündüğü sorulur.³⁷⁰ Mahmut Bey, 7 Nisan'da cevaben çektiği telgrafta Eşref aleyhine ahalinin galeyana geldiğini ve büyük bir olay çıkmak üzereyken önünü aldığını bildirir.³⁷¹ Mahmut Bey'in galeyan olarak bahsettiği hadise, 200 kadar silahlı Çerkes ve Laz'ın Eşref'e karşı ayaklanması olmalıdır.³⁷² Ayaklanan grubun önderliğini yapan kişi Kanbolat Sait Bey adlı biridir. Eşref gibi bir Çerkes ve Kuvayı Milliye yanlısı olan Sait Bey, ahaliye onun Kuvayı Milliye adına memleketi soyduğunu ve buna engel olmak için birlik olmaları gerektiğini tebliğ ederek etrafına taraftar toplamaya başlar. Ayrıca arkasına aldığı ahaliyle birlikte Eşref'in bölgeden uzaklaştırılması için mahalli hükümete başvurur. Bunun üzerine Eşref'in görüşme talebinde bulunduğu Kanbolat Sait Bey, bu talebi reddederek ondan şehri terk etmesini ister.³⁷³

Eşref'in bu sırada kanuna aykırı bir biçimde, hapishanede bulunan tüm mahkumları salıvermesi üzerine şehirdeki gerilim iyiden iyiye artar. Mahmut Bey, Ankara'ya Eşref'in Adapazarı'nda kalmasının mücadeleye fayda değil zarar vereceğini bildirerek sorgulanmak üzere Ankara'ya çağrılmasını ister.³⁷⁴ Eşref ise konuya dair Ankara'ya çektiği telgrafta kendini savunur: Ayaklanmada

370 ATASE, ATAZB; Ankara'dan 24. Fırka Kumandanı Mahmud Bey'e (8 Nisan 1920); K: 274, D: 18af.

371 ATASE, ATAZB; 24. Fırka Kumandanı Mahmud Bey'den Ankara'ya (8 Nisan 1920); K: 274, D: 18ad.

372 ATASE, ATAZB; Adapazarı'ndan Mustafa Kemal Paşa'ya (tarihsiz); K: 11, D: 35.

373 Adnan Sofuoğlu, *Kuva-yı Milliye Döneminde Kuzeybatı Anadolu 1919-1921* (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1994), 336; Özel, *Kocaeli ve Sakarya İllerinde Milli Mücadele*, 61; Efe, *Efsaneden Gerçeğe Kuşçubaşı Eşref*, 153.

374 ATASE, ATAZB; 24. Fırka Kumandanı Mahmud Bey'den Heyet-i Temsiliye Riyaseti'ne (7/8 Nisan 1920); K: 11, D: 35ac; ATASE, ATAZB; 24. Fırka Kumandanı Mahmud Bey'den Ankara'ya (8 Nisan 1920); K: 274, D: 18ad. 2. Fırka Kumandanı da Eşref'in sorgulanmak üzere Ankara'ya çağrılmasını ister. ATASE, ATAZB; 20. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa'dan 24. Fırka Kumandanı Mahmud Bey'e (7/8 Nisan 1920); K: 274, D: 18ac.

İngilizlerin parmağı olduğunu ve mahkumları salıvererek isyankar grubun şehri yağmalayıp katliam yapmasını engellediğini öne sürer. Ancak Ankara kararlıdır; Eşref tahkik edilmek üzere Ankara'ya çağrılır.³⁷⁵ O vakte kadar İzmit ve Havalisi Kuvayı Milliye Kumandanı olarak bilinen Eşref'e bir gün sonra Adapazarı Kuvayı Milliye Kumandanı olarak hitap eden Ankara, bu şekilde tenzil-i rütbe imasında bulunur.³⁷⁶

8 Nisan'da durum çok daha kötü bir hal alır. Adapazarı ve civarında bulunan Abaza ve Çerkeslerin çoğu Eşref'e karşı harekete geçmek üzere birleşir. Mahmut Bey, Eşref'in orada bulunmasının çatışmaya sebep olacağını ve İslam düşmanlarının bu fırsattan istifade edeceğini düşündüğünden 8 Nisan akşamında, mevcut durumu "idrakten aciz ve kendi asabiyetine hakim olamayan Eşref'i, kendisine merbut birkaç şahısla" birlikte Adapazarı'ndan çıkarmaya mecbur kaldığını bildirir.³⁷⁷ Ancak Eşref Adapazarı'ndan çıkarken dahi Kuvayı Milliye'ye zarar verir: Mahmut Bey yazdığı raporda, halk Kuvayı Milliye'den ziyade ona ve yanındaki birkaç kişiye düşmanlık beslediği halde Eşref'in yanına bütün Kuvayı Milliye güçlerini alarak şehri terk ettiğini ve bu nedenle şehirde bir tane bile Kuvayı Milliye neferi kalmadığını ifade eder. Dolayısıyla Mahmut Bey, merkeze bildirdiği üzere Adapazarı'nda yeniden teşkilat yapmaya çalışacaktır.³⁷⁸

375 ATASE, ATAZB; Eşref'ten Heyet-i Temsiliye'ye (8 Nisan 1920); K: 11, D: 37.

376 ATASE, ATAZB; Mustafa Kemal Paşa'dan Eşref'e (9 Nisan 1920); K: 11, D: 37aa.

377 ATASE, ATAZB; 24. Fırka Kumandanı Mahmut Bey'den 20. Kolordu Kumandanlığı'na (8 Nisan 1920); K: 274, D: 18ab. Adapazarı'nda emrindeki güçlerin etrafı sarılan Eşref, içerisinde bulunduğu zor durumdan Kaymakam Tahir Bey'in yardımıyla kurtularak 8 Nisan'da Arifiye üzerinden Adapazarı'ndan kaçmayı başarır. Adnan Sofuoğlu, *Kuva-yı Milliye Döneminde Kuzeybatı Anadolu 1919-1921* (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1994), 336-337. Bu şekilde, 7 Mart'ta Ankara'ya çektiği bir telgrafta Eşref'in Adapazarı'nda "kendi başına bir iş göremeyeceğini zannederim" diyen İzmit Heyet-i Merkeziyesi Reisi Hacı Ali Bey'in öngörüsü bir aya kalmadan doğru çıkmış olur. ATASE, ATAZB; Hacı Ali Bey'den Heyet-i Temsiliye'ye (7 Mart 1920); K: 27, D: 61. Ayrıca bkz. Gingeras, *Sorrowful Shores*, 104-105.

378 ATASE, ATAZB; 24. Fırka Kumandanı Mahmut Bey'den 20. Kolordu Kumandanlığı'na (8 Nisan 1920); K: 274, D: 18ab.

Eşref'in Adapazarı'nı terk etmesine rağmen, burada ona karşı başlayan hareket bir süre sonra Kuvayı Milliye karşıtı daha büyük bir harekete dönüşür: Eşref'ten duyulan rahatsızlık nedeniyle bölge eşrafının desteğini de arkasına alarak Adapazarı merkeze yürüyen kalabalık, Eşref'in bölgeden ayrılmasından sadece bir gün sonra, yani 9 Nisan'da bu kez Hendek istikametine yürümeye başlar. Kalabalık, Çatalköprü'deki köprülerle Mudurnu suyundaki köprüyü yıkmalarının yanı sıra Hendek ile Adapazarı arasındaki telgraf ve telefon hatlarını keser. Hendek'e vardığında Jandarma Kumandanı Yüzbaşı Hüsnü Bey'i esir alır. Durum hakkında, Bolu ve Düzce Kumandanı Mahmut Nedim Bey tarafından bilgilendirilen Ankara, Eşref'i teftiş etmek üzere bölgeye gönderilmiş olan ve o sırada Geyve'de bulunan 24. Tümen Kumandanı Mahmut Bey'i olay yerine gönderir. Mahmut Bey, kalabalığa nasihatle bulunarak onları sakinleştirir.³⁷⁹

İki gün içinde Adapazarı'nın genelinde de sükunet sağlanır.³⁸⁰ Fakat tam bu sırada Eşref'in kendisine emredildiği üzere Ankara'ya gitmediği şayiası çıkar. Ayrıca, Eşref'in maiyetinden birkaç kişi Adapazarı'nda görülür. Ahali tekrar hareketlenir. Mahmut Bey de bu durum karşısında subay ve askerleri şehrin dışına, Karaçam'a çekmek zorunda kalır. Çerkes beylerinin kumandasında Abaza ve Çerkeslerden 150 süvari ve 50 piyadeden oluşan bir kuvvet meydana getirilmeye başlanır.³⁸¹ Eşref, bundan sonra Adapazarı civarında görülmeyecektir.³⁸² Bir gün sonra, yani 11 Nisan'da Gebze'ye geçecektir.

Böylece Eşref, tabir caizse Ankara'nın şimşeklerini üzerine çeker. Çünkü defalarca uyarılmasına ve Ankara'ya çağrılmasına rağmen ahaliyi isyana teşvik edecek biçimde sert davranmış ve

379 Sofuoğlu, *Kuva-yı Milliye Döneminde Kuzeybatı Anadolu*, 427-428; Yüce, *Kocaeli Tarih ve Rehberi*, 84-85.

380 ATASE, ATAZB; 24. Fırka Kumandanı Mahmut Bey'den 20. Fırka Kumandanlığı'na (10 Nisan 1920); K: 274, D: 18aa

381 ATASE, ATAZB; 24. Fırka Kumandanı Mahmut Bey'den 20. Fırka Kumandanlığı'na (11 Nisan 1920); K: 274, D: 18.

382 Eşref'in bu dönemdeki faaliyetleri için ayrıca bkz. Efe, *Kuşçubaşı Eşref*, 133-154.

haraçvari yöntemlerle para toplayarak bölgedeki hassas dengeleri Kuvayı Milliye aleyhine çevirmiştir.³⁸³ Bu durum, Eşref'in sadece Ankara'nın mücadeleye yaklaşımını değil, bölgenin içinde bulunduğu koşulları ve buradaki sosyal yapıyı da doğru okuyamadığını gösteriyor: İzmit, Adapazarı, Düzce ve Geyve bölgelerini oldukça önemseyen İngilizler, 1919 yılı Ekim ayının sonlarından beri subaylarını bölgeye gönderiyorlardı. Ayrıca İstanbul hükümeti de bölgede hayli faaldi. Bölgedeki Çerkeslerin sivil ve askeri bürokraside akrabaları olduğu ve Harem'de Çerkes kadınları bulunduğu için İstanbul hükümeti ahaliden yoğun destek görüyordu. Diğer yandan bazı Çerkes ileri gelenleri, soydaşlarını Ankara'ya karşı ayaklandırarak bölgenin kontrolünü ele geçirmeye çalışıyordu. Buna karşın bölgede, İttihat ve Terakki'nin devamı olarak görülen Kuvayı Milliye'ye verilen destek oldukça sınırlıydı. Dolayısıyla Ankara hükümetinin, Ankara-İstanbul arasında oldukça stratejik önemi haiz bu bölgeyi kontrol etmek ve Kuvayı Milliye'ye katılım sağlamak için aynı anda birçok dengeli gözetmesi gerekiyordu.³⁸⁴ Bu çok aktörlü mücadele içerisinde bölgede etkin olmaya çalışan Kuvayı Milliye'nin bölgedeki muhatabı olan ahali ise mevcut durumdan ötürü gergin bir bekleyiş içerisindeydi. Sonuç olarak bu siyasi ve toplumsal bağlamda, Eşref'in onca uyarıya karşın ısrarla

383 Mustafa Kemal'in, Eşref'in Adapazarı'na gelmesinden altı ay önce, 1919 yılı Ekim ayında İzmit, Adapazarı, Bursa, Konya ve Balıkesir Heyet-i Merkeziyelerine gönderdiği genelge, Heyet-i Temsiliye'nin Eşref'in giriştiği türden, kişisel çıkar sağlamaya yönelik faaliyetlere müsamaha etmeye niyetinin olmadığını açıkça gösteriyor: "Kuvayı Milliye'ye mensubiyetlerini iddia eden bazı eşhasın menaf-i zatiyelerini temin maksadıyla hareket ve tahakküm etmek teşebbüsâtında bulundukları işitildi. Gayrimeşru ve gayri kanuni hareketin teşkilat-ı milliyede yeri yoktur. Bu gibiler hakkında hükümetin kanunu tatbik eyleyeceği muhakkaktır." Atatürk, *Nutuk*, c. 3, 1127. Keza Mustafa Kemal Paşa, aynı ay içerisinde, Yahya Kaptan'ın Heyet-i Temsiliye'ye dahil edilmesinde kritik rol üstlenen Sırrı Bey'e gönderdiği bir yazıda kendilerine bağlı güçlerin çapulculuk ve benzeri faaliyetlerde bulunmasının mücadelenin meşruiyetine zarar vereceğini belirtmiştir. Aydoğdu, "Kocaeli Yarımadası'nda Karakol Cemiyeti – Mustafa Kemal Paşa Rekabeti ve Yahya Kaptan Olayı I", 628.

384 Caner Yelbaşı, *Türkiye Çerkesleri: Osmanlı'dan Türkiye'ye Savaş, Şiddet, Milliyetçilik* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2019), 76-79.

sürdürdüğü agresif tavrının ve gayrimeşru faaliyetlerinin ahaliyi Kuvayı Milliye aleyhine harekete geçirmesi kaçınılmazdı.

Öte yandan bölgede Mart ayından başlayarak yaşanan bu olaylar sırasında Karakol Cemiyeti ile Heyet-i Temsiliye arasındaki rekabetin ikincisinin lehine sonuçlandığı görülür. Mustafa Kemal, İstanbul'un işgalinden dört gün önce, 12 Mart'ta Karakol'un "maksadı temine gayrikafi" olduğunu belirtmiş ve bunun sebebi olarak da "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti teşkilatı namı altında Karakol nizamnamesinin tatbikatına" çalışıyor olmasını göstermiştir. Karakol nizamnamesi birçoklarını teşkilatla temastan alıkoyduğu için bunun yerine Müdafaa-i Hukuk Teşkilatı nizamnamesine göre teşkilat yapılmasını isteyen Mustafa Kemal, bu sözleriyle bir anlamda Karakol Cemiyeti'nin ilga edilmesi gerektiğini ifade etmiştir.³⁸⁵ Nitekim, 16 Mart'ta İstanbul işgal edilip Meclis basılınca Karakol Cemiyeti'nin önde gelenleri tutuklanarak Malta'ya gönderilir ve böylelikle cemiyet fiilen ilga edilmiş olur. Artık tüm inisiyatif Mustafa Kemal ve Heyet-i Temsiliye'nin elindedir.

Yani Eşref'in Adapazarı'na gelişinin üzerinden sadece iki hafta geçmişken onun Milli Mücadele'de görev almasını sağlayan ve kurucularından olduğunu iddia ettiği –ki bu iddia da gerçeği yansıtmaz– Karakol Cemiyeti tarih sahnesinden çekilmiştir. Ayrıca, yukarıda ele aldığım üzere bu dönemde Adapazarı'nda yaşananlardan ötürü Eşref'in Ankara ile olan ilişkileri de oldukça gerilmiştir.³⁸⁶ Böylece Eşref, bir yandan aidiyet hissiyle bağlı olduğu İstanbul'daki eski İttihatçılardan koparken bir yandan da Ankara'dan uzaklaşmış ve giderek yalnızlaşmıştır. Dahası, Adapazarı'ndan sonraki süreçte işler Eşref açısından daha da kötüye gidecektir.

Adapazarı'nı terk eden Eşref buradan Gebze'ye geçer. Bunu, Milli Mücadele'ye katılmak üzere 8 Nisan'da İstanbul'dan yola

385 Atatürk, *Nuruk*, c. 1, 407-408.

386 ATASE, ATAZB; 24. Fırka Kumandanı Mahmud Bey'den Heyet-i Temsiliye Riyaseti'ne (7/8 Nisan 1920); K: 11, D: 35ac; ATASE, ATAZB; Eşref'ten Heyet-i Temsiliye'ye (8 Nisan 1920); K: 11, D: 37.

çkan ve yazdıklarını muteber kabul edebileceğimiz Çolak İbrahim Bey'in hatıratından anlıyoruz. Çolak İbrahim ve arkadaşları Çamlıcalı Hacı Arif Bey ile Kadıköy Belediye Reisi Nurullah Suphi Bey yola çıktıktan üç gün sonra, 11 Nisan'da Gebze'nin Çalı köyüne varırlar. Çolak İbrahim önce arkadaşlarını köydeki bir eve yerleştirir, daha sonra burada bulunduklarından haberdar olduğu Kuvayı Milliye kumandanlarını aramaya koyulur. Sonunda "Rize Mebusu Rauf, Kuşçubaşı'nın oğlu Eşref ve Mudanyalı Yüzbaşı Hacı Vasfı" Beyleri bulan İbrahim Bey, bu sırada Eşref'in, kendisinden bulunduğu bölgeyle ilgili bilgi almaya çalışan Tümen Kumandanı Albay Mahmut Bey ile yaptığı telefon konuşmasına şahit olur. Çolak İbrahim, bu konuşma hakkında "Eşref'in pek yüksekten atıp tutmakta olduğunu anlamakta güçlük çekmedim" diye yazar ve ekler: "Eşref'le Mahmud Bey arasında cereyan eden bu konuşmadan ben kendi hesabıma hiç memnun kalmadım. Eşref'in mübalağalı sözlerine karışmadığım gibi telefon görüşmesine de iştirak etmedim."³⁸⁷

Çolak İbrahim, Eşref ve beraberindekilerin akıl almaz bir teşkilatsızlık içinde olduklarını, sadece 60 adamdan oluşan disiplinsiz bir birliğe sahip olmalarına karşın güçlerini olduğundan fazla göstermeye çalıştıklarını ve güçlerini daha da artıracakları yönünde sözler sarf ettiklerini belirtir. Bu ilk karşılaşmadan iki gün sonra, yani 13 Nisan'da, artık Çolak İbrahim ve arkadaşlarının da dahil olduğu birlik, Çalı'dan yola çıkar ve 15 Nisan'da Kandıra'ya gelir. Çolak İbrahim'in anlattığına göre, Kandıra'da bulundukları sırada Mustafa Kemal Paşa'dan Düzce'de isyan çıktığını ve isyancıların Bolu'ya doğru yürüdüğünü haber alırlar. Mustafa Kemal, onlardan hemen yola koyulmalarını ve Bolu Boğazı'nı tutmalarını ister. 60 kişiyle Boğaz'ın tutulamayacağını farkında olan Çolak İbrahim, Eşref ve ekibinin güçlerini artıracaklarına dair sözlerini yerine getiremeyeceklerini anlayınca

387 İbrahim Çolak, *Milli Mücadele Esnasında Kuva-yı Seyyare Kumandanlığıma Ait Hatıratım* (İstanbul: Emre Yayınları, 1996), 32.

idareyi eline alır ve 60 neferi “işe yarar bir hale” sokar.³⁸⁸ Ali Fuad (Cebeşoy) Bey’in, Eşref’in bu tarihte Kandıra’da olduğunu teyit eden 19 Nisan 1920 tarihli şifre telgrafından, onun bu dönemdeki yegane kusurunun teşkilatlanma konusundaki başarısızlığı olmadığını da öğreniyoruz. Eşref’in Kandıra’da zorla para topladığı yönünde haber alan Ali Fuad, konu hakkında gayet sert bir üslupla kaleme aldığı telgrafta şunları yazar: “Kandıra taraflarından ahaliden cebren maaş vesaire aldığı şikayetleri duyuluyor. Bu adamın yapacağı zarar, göreceği işle gayri kabili kıyas olacaktır. Bolu havalisine behemehal celbini kati lüzum görmekteyim.”³⁸⁹

Bu sıralarda Bulgar Sadık ve emrindeki 16 kişi de birliğe katılır. 16 Nisan’da Kandıra’dan hareket eden 76 kişilik birlik Adapazarı ve Arifiye üzerinden Geyve’ye geçer. Birliğin 19 Nisan’da vardığı Geyve’de, Eşreflerin vadettiği üzere birliğe adam toplanacaktır. Rauf Bey bu maksatla birlikten 16 kişiyi yanına alarak Değirmendere taraflarına gider. Bu sırada, Geyve’deki alay kumandanı Eşref’ten, Adapazarı ile Düzce arasında isyancılarla çatışmakta olan Mahmut Bey’e destek vermelerini ister. Şayet bunu yapamayacaklarsa, Geyve Boğazı’nı tutmalarını söyler. Bu durumda buradaki kuvveti Mahmut Bey’e yardıma gönderecektir. Eşref ve Çolak İbrahim, Geyve Boğazı’nı tutmaya karar verirler.

Çolak İbrahim bunun üzerine, emrine aldığı 30 kişiyle birlikte Boğaz’a gider, ancak birliği henüz buraya konuşlanma fırsatı bulmadan Mahmut Bey’e yardıma giden tabur geri döner. Çünkü Mahmut Bey “hilafetçi asiler” tarafından öldürülmüştür.³⁹⁰ Bu olayın ardından Geyve merkeze dönen Çolak İbrahim, Eşref’in 30 neferle birlikte kaçmaya hazırlandığını, bunun için istasyondaki bir drezini harekete hazır hale getirdiklerini görür

388 A.g.e., 33-38.

389 *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi* 35 (Mart 1961), vesika no: 871; aktaran Efe, *Kuşçubaşı Eşref*, 152.

390 A.g.e., 41-42. Mahmud Bey’in bölgedeki mücadelesi ve ölümü için ayrıca bkz. Günay Çağlar, “XXIV. Tümen Komutanı Yarbay Mahmud Bey Olayı” *Atatürk Yolu Dergisi* 3, no: 12 (1993), 355-362.

ve onlara engel olur.³⁹¹ Değirmendere tarafına giden Rauf da bir gün sonra, yani ayın 23'ünde, yola çıktığı 16 kişiden sadece 6'sıyla birlikte geri döner. Geri kalan 10 kişi firar etmiştir.

Bu sırada Taraklı'nın asiler tarafından işgal edildiği haberini alan Çolak İbrahim, Mudanyalı Hacı Vasfi ve ihtiyat zabitlelerinden Mitrilyöz Mülazımı İbrahim ile 45 neferi yanına alarak Geyve'den Taraklı'ya hareket eder. Yolda Mahmut Çavuş ile beraber toplam 16 kişi firar edince, müfrezedeki nefer sayısı 29'a düşer. Taraklı'ya vardıklarında buranın işgal edilmediğini, olup bitenin Göynük'ten Taraklı'ya gelen isyancı reislerden birkaçının halka padişah lehine propaganda yapmasından ibaret olduğunu öğrenirler. Bu nedenle Çolak İbrahim 26 Nisan'ı halka nasihatle geçirir. Ne var ki, 27 Nisan sabahına Taraklı'nın kuşatıldığı haberini alarak uyanır. Bu gelişme üzerine çıkan çatışmada asiler püskürtülür.³⁹² Taraklı'daki çatışmalara katılmayan Eşref, bölgeye olaylar bittikten sonra intikal eder.

1 Mayıs 1920'de Taraklı'dan Göynük'e geçen müfreze burada, ahaliden Göynük Boğazı'nı tutan birkaç kişi ve onlara destek veren 40 kadar Çerkesle çatışmaya girer. Müfrezeyle birlikte verdiği mücadele sayesinde Göynük'e girilmesini mümkün kılan Çolak İbrahim, çatışma yaşanırken Eşref'in kaçmaya çalıştığını ve bu sırada ayağından vurduğu bir neferin ölümüne sebep olduğunu aktarır:

Ateş başlar başlamaz garip bir vaziyetle karşılaştım. Bizim Kuşçubaşı'nın Eşref müsademe mahallinden tabana kuvvet kaçmaya teşebbüs etti. Kaçarken neferlerimden birini de ayağından yaraladı. Zavallı adamın yarasından akan kanı durduramadık, nefer öldü. Eşref bu suretle hem kaçmaya başlamış, hem de kendi ayıbını örtmek için bir adamın kanına girmiş oluyordu. Eşref'i çağırırken:

"Neden bu zavallıyı vurdun?" diye sordum.

391 Çolak, *Kuva-yı Seyyare Kumandanlığıma Ait Hatıratım*, 42.

392 A.g.e., 47-50.

Eşref bu sualime:

“Kaçıyordun da onun için vurmaya mecbur oldum!” cevabını vermekten utanmadı.

“Herhalde sen ondan fazla kaçmış olacaksın ki müsademe-den bu kadar uzak bir yerde bu cinayeti işlemişsin!” diye yüzüne bağırdım.³⁹³

Çolak İbrahim’e göre Eşref iki kez firar etmeye çalışmakla ve bir neferin ölümüne sebep olmakla kalmamıştır. Hatıratında onun hakkında, kaçan “asilere ait ne kadar para ve nakli kabil eşya varsa hepsini kendi nam ve hesabına zaptetmişti” diye yazar ve şunları ekler:

[B]inlerce kilo afyonu da Eskişehir’e göndermişti. Ben onun bu haline uzun müddet tahammül edemedim. Ankara’ya bir telgraf çekerek Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri’ne Eşref’in hem korkak ve çapulcu bir adam olduğunu hem de bir neferimi nafile öldürdüğünü, Göynük’te zaptettiği afyonları kendi hesabına Eskişehir’e naklettirdiğini, üzerinde bulunan paraların Kuvayı Milliye için istirdadı lazım geldiğini bildirdim. Bu telgrafıma gelen cevapta Eşref’in yakın bir zamanda Eskişehir’e alınacağı haberi verildi.³⁹⁴

Çolak İbrahim’in Eşref’in Eskişehir’e gönderdiğini söylediği yüklü miktarda afyon, onun Nisan ayının ilk haftasında Adapazarı’nda bulunduğunu belirttiği ve Ankara’nın hiddetini bir kez daha üzerine çekmesine neden olan tütün olmalıdır.³⁹⁵ Bununla birlikte, Eşref’in tütünü kendisine saklayıp saklamadığı bilinmemektedir. Zira Pervin’e atfedilen hatıratta Eşref’in tütünü yaveri Hidayet Bey vasıtasıyla Eskişehir Mutasarrıfı Fatin Bey ve Milli Heyet Reisi Ulvi Bey’e gönderdiği yazılıdır.³⁹⁶ Fakat hatıratın

393 A.g.e., 51-52.

394 A.g.e., 53.

395 ATASE, ATAZB; Ankara’dan 24. Fırka Kumandanı Mahmud Bey’e (7 Nisan 1920); K: 274, D: 18ag. Ayrıca bkz. Fortna, *Pervin’in Savaşı*, 201-205.

396 Fortna, *Pervin’in Savaşı*, 201-205.

düzmece olma ihtimali ve Çolak İbrahim'in Eşref'i savaş ortamından nemalanan bir çapulcu olarak tasvir ettiği gerçeği, bu bilgiye de temkinli yaklaşmamızı gerektiriyor.

Eşref'in Çolak İbrahim'le yollarının kesiştiği bu sürecin akabinde, Mayıs başında Mudurnu'ya vardığını tespit edebiliyor,³⁹⁷ ancak daha sonra izini bir süreliğine kaybediyoruz. Eşref, ilerleyen yıllarda Cemal Kutay'a yazdığı bir mektupta, milli hükümetin kurulmasıyla birlikte, yani 23 Nisan 1920'den sonra Kuvayı Milliye Kumandanlığı'ndan istifa ettiğini iddia edecektir.³⁹⁸ Ben resmi evrak, yazışma ve hatıratlarda Eşref'in istifa ettiğine dair herhangi bir emareye rastlamadım. Ama etmişse de yaşanan bunca olay sonrasında bunun Ankara açısından bir sorun teşkil etmiş olduğunu zannetmiyorum.

Uşak'a Doğru

25 Mayıs'a kadar nerede olduğunu ve ne yaptığını tespit edemediğimiz Eşref'in, bu tarihte Eskişehir'de olduğunu görüyoruz. Çolak İbrahim'in yukarıda aktardığım ifadeleri bu bilgiyi teyit ettiği gibi, Karakol Cemiyeti'nin önemli simalarından Yenibahçeli Şükrü de, söz konusu tarihte kendisi, Eşref ve Çerkes Ethem'in ağabeyi Çerkes Reşit'in Eskişehir'de olduğunu ifade ediyor.³⁹⁹

Haziran ayında ise Eşref'in, evinin bulunduğu Salihli yakınlarında olduğunu ve bu sırada Uşak'a geçerek romatizma tedavisi

397 Resmi evrakta Mudurnu'nun Eşref'in emrindeki müfreze tarafından işgal edildiği bilgisi yer alır. ATASE, İstiklal Harbi Koleksiyonu (İSH); 20. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa'dan 20. Kolordu Kumandanlığı Vekaleti'ne (3 Mayıs 1920); K: 874, D: 5aa.

398 İBB; Eşref Kuşçubaşı'dan Cemal Kutay'a mektup (9/10 Nisan 1959, adressiz); bel_mtf: 047680; Fortna, *Pervin'in Savaşı*, 199.

399 Yenibahçeli Şükrü Bey'in anlattığına göre, Eskişehir'de yaptıkları görüşmelerde Ankara'yı desteklemeye ve Çerkes Ethem'in Ankara'ya geçerek hükümete bağlılığını göstermesine karar verirler. Bunun üzerine Ethem, Ankara'ya giderek Meclis'i ziyaret eder. Yaşar Semiz ve Ömer Akdağ (haz.), *Yenibahçeli Şükrü Bey'in Hatıraları* (Konya: Çizgi Yayınları, 2011), 171.

gördüğünü tespit edebiliyoruz.⁴⁰⁰ Daha sonra bir süvari kıtasının kumandanı olarak görev yapan Eşref, Yunanların İzmir Doğu Cephesi'ne yönelik, 22-23 Haziran'da başlattığı taarruz sırasında Gediz Nehri'nin güneyindeki muharebelerde yer alacaktır: 23. Tümen Kumandanı, bölgede beliren tehlikeye karşı 69. Alay'ın 1. Taburu ile Tümen Süvari Bölüğü'nü yola çıkarmış, ancak bu birlikler Salihli'nin doğusunda yer alan 2. Tabur ile işbirliği yapmadığı için kuvvetlerin tamamı geri çekilmiştir. 24 Haziran'ı 25 Haziran'a bağlayan geceyi Alaşehir'in doğusunda geçiren kuvvetler ilerleyen günlerde Güney istasyonunda Eşref'in müfrezesine ilhak olurlar.⁴⁰¹ Anlaşılan o ki, Eşref'in 15 süvari ve 150 piyadeden oluşan gönüllü müfrezesi, bu sayede 500 kişilik bir mevcuda ulaşır. Bu şekilde güçlenen müfreze, Konaklar İstasyonu çevresinde Yunanlara karşı savunma tertibi alır, ancak yeni katılımlara karşın Yunanların ileri hareketini önlemede yetersiz kalır.⁴⁰² Bununla birlikte Eşref, Alaşehir civarında Konaklar İstasyonu'na yakın bir cephe tesis ederek düşmanı durdurduğunu aktarır. Hatta bu sebeple Meclis-i Mebusan'dan Mebus Hoca Haşim Efendi vasıtasıyla bir teşekkürname aldığını dahi öne sürer. Eşref'in bahsettiği mebusun Birinci Dönem milletvekillerinden Haşim (Apaydın) Bey olması mümkündür.⁴⁰³ Ancak elimizde Eşref'in düşmanı durdurduğuna ve sözde başarısından ötürü ona bir teşekkürname takdim edildiğine dair hiçbir somut bilgi ya da belge bulunmamaktadır.

Bundan sonra Eşref'i, 1 Ağustos'ta 12. Kolordu'ya bağlı 23. Tümen Kumandanlığı'nı yapmaya başlayan İzzettin (Çalışlar) Bey'in emrinde görüyoruz. İzzettin Bey'in bildirdiğine göre, Alaşehir'in işgalinden sonra kurulan Uşak Cephesi'nde bir tümenin yanı sıra bir de milli teşkilat bulunuyordu. Söz konusu milli

400 İBB; Eşref Kuşçubaşı'dan Cemal Kutay'a mektup (9/10 Nisan 1959); bel_mtf: 47680.

401 *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi*, c. 2, k. 2 (Ankara: Genelkurmay ATASE Başkanlığı, 1999), 307.

402 A.g.e., 313.

403 İBB; Eşref Kuşçubaşı'dan Cemal Kutay'a mektup (9/10 Nisan 1959); bel_mtf: 47680.

teşkilat “Kuşçubaşı Eşref çetesi, İnay’da Binbaşı Abdi’nin Kon-ya’dan gelmiş Çerkes İlyas ve Arnavut çeteleriyle Üsküplü Jandar-ma Yüzbaşısı İsmet’in Uşak Hücum Taburu”ndan oluşuyordu. İzzettin Bey, hücum taburunu disiplinli ve güvenilir buluyor, an-cak çete olarak söz ettiği birlikler ona hiç güven telkin etmiyor-du. Bu nedenle, Sandıklı tarafına geçerek “at ve silah toplamak ve teşkilatı büyütme hevesi ile ısrarla” kendisinden izin isteyen Eşref’e izin vermiyordu. Buna gerekçe olaraksa, Mustafa Kemal Paşa’nın Afyon Müdafaa-i Hukuk Kongresi’nde “hükümetin nü-fuzunu ve kanuni icraatını kuvvetlendirmek” gerektiği yönün-deki iradesini gösteriyordu, zira Eşref’in yapmak istediklerinin halkı rahatsız edeceği ve bunun da bölge halkının hükümete ver-diği desteğe ve hükümetin bölgedeki nüfuzuna halel getireceği muhakkaktı. Ama belli ki İzzettin Bey, Eşref’i kısmen de olsa dizginleyebilmekle birlikte, kendisine bağlı çetelerin gayrimeşru faaliyetlerini engellemekte güçlük çekiyordu. Örneğin Binbaşı Abdi’nin İnay’daki çetesi, Eşme ve Elvanlar’a gitme bahanesiyle Yunan işgal bölgesine geçerek ganimet diye Türk köylülerine ait eşya ve hayvanları getiriyordu.⁴⁰⁴

Elimizde, Eşref’in de Uşak’ta zaman zaman kabul edilemez davranışlar sergilediğine dair bilgiler mevcut. Örneğin Kuvayı Milliye gazisi Şükrü Nail Soysal kaleme aldığı hatıratıta şu olayı aktarır: Uşak’ın doğusunda bulunan Ortaköy, Eşref’in adam-larından Güllülü Ali Efe’nin emrindeki bir müfreze tarafından yağmalanır. Ancak yağma sırasında çıkan arbedede Ali Efe öl-dürülür. Bunun üzerine Eşref, intikam almak için adamlarıyla birlikte kasabayı basar. Eşref ve emrindekiler, kasabadaki evleri yağmaladıkları gibi ahaliden genç ve yaşlıları kurşuna dizmek amacıyla bir araya toplarlar. Olaya müdahale etmek isteyen ve bunu yaparken Eşref’in otoritesini sorgular tarzda sözler sarf

404 Erhan Aktaş, *Atatürk ve Uşak* (İstanbul: Yelken Matbaası, 1981), 24; İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *Ege’deki Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşı’na Geçerken Uşak Heyet-i Merkeziyesi ve İbrahim (Tahtakılıç) Bey* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1989), 331; Efe, *Kuşçubaşı Eşref*, 163-164.

eden Talip isimli karakol kumandanı ise Eşref'in emri üzerine adamları tarafından vurulur.⁴⁰⁵ Olayın tam olarak bu şekilde cereyan edip etmediğini bilemesek de, sadece kasabanın yağmalanması hadisesi bile İzzettin Bey'in Eşref'ten ve milli teşkilat içerisinde yer alan çetelerden duyduğu rahatsızlığın hiç de yersiz olmadığını ortaya koyar niteliktedir.

23. Tümen Kumandanı İzzettin Bey'in bağlı olduğu 12. Kolordu'nun kumandanı Fahrettin (Altay) Bey'in hatıratından da Eşref'in bu dönemde neler yaptığına dair bazı bilgiler edinebiliyoruz. Hatıratında aktarıldığına göre Fahrettin Bey, 23. Tümen'in, Uşak'ın işgaliyle sonuçlanan 29 Ağustos'taki Yunan taarruzunda geri çekilmek zorunda kaldığını öğrenince, hazırlattığı bir özel trenle Uşak tarafına hareket eder. Küçükköy İstasyonu'nda durduklarında, Uşak'tan gelen bir trende Eşref'i, ailesini ve maiyetini görür. Bunun üzerine kadın, çocuk ve yaşlılar hariç herkesi trenden indirir ve ele geçirilen silah ve mühimmatı kendi trenine naklettirdikten sonra Dumlupınar'a geçer. Diğer treni ise Afyon tarafına gönderir.⁴⁰⁶

Fahrettin Bey'in hatıratındaki, Eşref'in firari olduğuna işaret eden bu anı *Hayat* dergisinde de yayımlanır. Yazıyı okuyan Eşref, kendisinin Yunan taarruzu üzerine "adeta kaçanlar arasında" gösterilmesine dayanamaz ve Cemal Kutay'a bir mektup göndererek ondan kendisi adına bir müdafaaanname yazmasını rica eder: "Gayet müessir ve okunacak bir tarzda, kaleminizin kudretli ve sade ifadeleriyle bana bir yazı tertip himmetinde bulununuz. Bi'l-mukabele bir broşür mahiyetinde bu yazımı efendice fakat sert bir kırbaç mahiyetinde tab ve neşrine teşebbüs edelim."⁴⁰⁷

Eşref, Cemal Kutay'a gönderdiği bu mektupta Fahrettin Bey'in anlattıklarının gerçek dışı olduğunu iddia eder. Eşref'e

405 Fortna, *The Circasian*, 251-252.

406 Fahrettin Altay, *10 Yıl Savaş ve Sonrası 1912-1922* (Ankara: Eylem Yayınları, 2008), 261.

407 İBB; Eşref Kuşçubaşı'dan Cemal Kutay'a mektup (9/10 Nisan 1959); bel_mtf: 47680.

bakılırsa, olay aslında şu şekilde cereyan etmiştir: Fahrettin Bey'in emrindeki bazı birlikler, Yunan taarruzu ve işgali sırasında dağılırlar. Eşref bunun üzerine, elindeki az sayıdaki kuvvetle bu askerleri inzibat altına alarak Uşak'a doğru geri çekilir. Uşak'a vardktan sonra istasyona giderek ailesini trene bindirir ve vagonlardan birine yerleştirir. Ardından trenden inen Eşref, beraberindeki 30 muhafızla birlikte –henüz istasyonda bulundukları sırada– Ödemişli İsmail Efe ve adamlarıyla harbe tutuşur. Ancak düşmanın Uşak'a girmesiyle birlikte Erenler Tepesi'ne çekilirler. Daha sonra, işgal nedeniyle kaçışan 1300 kişiyi intizam altına alır ve Kaymakam Osman Bey'le birlikte Fahrettin Bey'in “öteden beri sığınmakta olduğu” Dumlupınar'a gelirler. Burada, Eşref'in korkak olduğunu ima ettiği Fahrettin Bey'i “pek üzgün ve maneviyatı bozuk” bir şekilde bulurlar. Özetle Eşref, Fahrettin Bey'in söylediğinin aksine cepheden kaçmadığını ve o Dumlupınar'a sığınmışken kendisinin savaştığını ileri sürer. Ayrıca, istasyonda trene binme sebebinin kaçmak değil, ailesini vagona yerleştirmek olduğunu, nitekim sonrasında trenden inerek bir çatışmaya dahil olduğunu iddia eder. Fahrettin Bey'in yaptığı bu hatayı ise olaya dair notlarını zamanında almamasına ve kayıtlara değil hafızasına güvenmesine bağlar. Eşref, mektubun Kutay'ın yazacağı müdafaanamede yer almasını istediği bu iddiaları içeren bölümünü, Fahrettin Bey'e hitaben öfkeli olduğu kadar kibirli bir dille kaleme aldığı şu cümlelerle bitirir: “İşte general hazretleri! Yanlış kapı çalılıyorsunuz ve çaldınız.”⁴⁰⁸

Fahrettin Bey'in aktardığı ve Eşref'in gerçekliğini kesin bir dille reddettiği firar hadisesinden sonra Eşref'i son bir kez daha Milli Mücadele saflarında görüyoruz. Ekim ayının bitimine doğru, Uşak civarında Yunan güçlerine yapılan taarruzda yer alan Eşref,⁴⁰⁹ daha sonra Milli Mücadele'yi bırakarak Yunan saflarına geçecektir. Şurası kesin ki, Eşref'in saf değiştirmesi, Milli

408 A.g.m.

409 Fortna, *The Circassian*, 253-254.

Mücadele'ye başlangıçta büyük katkıları olan, ancak süreç içerisinde kendini Ankara'nın karşısında konumlandıran ve sonunda Yunan saflarına geçen Çerkes Ethem'in hikayesinden bağımsız olarak ele alınamaz.

Ethem, Milli Mücadele'nin başlarında Ege'de önemli teşkilatlanma faaliyetleri yürütür, düşmana karşı cephe oluşturur ve Anzavur, Düzce, Adapazarı ve Yozgat isyanlarını bastırarak büyük başarılarla imza atar. Ancak sonrasında, Ethem'in Ankara'yla arasının açılmasına ve aralarındaki gerginliğin giderek tırmanmasına neden olan bir dizi durum ve olay yaşanır: Ethem'in Yozgat ayaklanmasının müsebbiplerinden biri olarak gördüğü Ankara Valisi Yahya Galip'i yargılamak istemesi, mensubu olduğu Yeşil Ordu Cemiyeti'nin faaliyetlerinin yasaklanması, 1920 yılı Eylül ayında kurulan İstiklal Mahkemeleri'ne tepki göstermesi, Dahiliye Nezareti'nce asker toplamasına engel olunması, Batı Cephesi'nin ikiye bölünmesi karşısında olumsuz bir tutum sergilemesi, düzenli ordu kurulmasına karşı gelmesi ve emrindeki gayrinizami kuvvetlerle birlikte Batı Cephesi Kumandanı Albay İsmet (İnönü) Bey'in emrine girmek istememesi bunlardan sadece bazılarıdır.

Nitekim sonunda, Ankara ile Ethem arasında silahlı çatışma başlar.⁴¹⁰ Eşref'in bu çatışmada fiilen yer almadığı anlaşılıyor.⁴¹¹ Ancak görünen o ki, Ethem'le Ankara'ya başkaldırmaya hazırlandığı sıralarda, en geç 1920 yılı Kasım ayında irtibata geçer ve onun için adam toplar.⁴¹² 12. Kolordu Kumandanı Fahrettin

410 Zekeriya Kurşun, "Çerkez Ethem", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 8 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1993), 275-276. Geniş bilgi için bkz. Halıcı, *Ethem*, 119-232.

411 Fazıl Doğan, Yunan tarafına geçmeden önce Eşref'i son görenlerden biridir. Doğan'a göre, Kuvva-yı Seyyare'nin 61. Tümen'e taarruz edip geri çekilmeye başladığı 1921 yılı Ocak ayında, kendisinin yanına Köşk nahiyesine gönderilen Eşref bir tehlike sezmış ve "müfrezesiyle beraber ertesi sabah kaçmış, yok olmuştu[r]." Fazıl Doğan, *Milli Mücadele Hatıralarım* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018), 44-45.

412 İsmet Görgülü ve İzzettin Çalışlar (haz.), *On Yıllık Savaşın Günlüğü: Balkan, Birinci Dünya ve İstiklal Savaşları, Orgeneral İzzettin Çalışlar'ın Günlüğü* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1997), 345.

Bey bu bilgiyi teyiden, Eşref'i Çerkes İlyas'a telgraf göndermeye çalışırken yakaladığını aktarır. Telgrafın amacı, İlyas'ı Ethem'in emrindeki kuvvetlere katılmaya ikna etmektir.⁴¹³ İkili arasındaki bu işbirliği, Ethem'in Yunan tarafına geçmesinden sonra da devam edecektir. Ethem, önce Kütahya'dan Gediz'e çekilecek, daha sonra I. İnönü Savaşı'nda Yunanlarla işbirliği yapacak ve birliklerinin dağıtılmasının ardından, 1921 yılı Ocak ayının son haftasında Yunan işgalindeki topraklara geçiş yapacaktır.⁴¹⁴ Keza, Eşref de Ocak ayının son gününde Yunan tarafına geçecektir. Söke Mutasarrıfı Hurşit Bey, Mudurnu Grup Kumandanlığı'na çektiği telgrafta bu hadiseyi şöyle aktarır:

Üç gece evvel Kuşçubaşızade Eşref, beraberinde Manyaslı? akrabasından Çerkes Mahmud Bey ve refiklerinden Çerkes Hüsameddin ve Alaaddin oldukları halde, leylen [geceleyin] Yunan saha-i işgaline karar ve İzmir'e savuşmuştur.

Edhem'in isyan günlerinden beri Köşk haricinde bulunan çiftlikatı etrafını gizlice tel örgüleri otomatik tüfeklerle tahkim eylemiş olan merhum Eşref, ahiren Çine'de derdest edilen Edhem'in mühim avenesiyle zimedhal ve ele geçeceğini hissetmesi ve mukaddema İzmir'de Hristiyanlarla muhaberesi de esasen anlaşılmış olmasından düşmana iltica eylemiş bulunduğuna maruzdur.⁴¹⁵

413 Altay, *10 Yıl Savaş ve Sonrası*, 280.

414 Geniş bilgi için bkz. *Türk İstiklal Harbi, İstiklal Harbinde Ayaklanmalar (1919-1921)* (Ankara: Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, 1974), 214-257.

415 ATASE, İSH; Mutasarrıf Hurşid'den Mudurnu Grup Kumandanlığı'na (2 Şubat 1921); K: 886, D: 143.

SAF DEĞİŞTİRDİKTEN SONRA

YUNAN SAFLARINA GEÇEN EŞREF, artık hem kendi çiftliğinin hem de Pervin'in mülklerinin bulunduğu, işgal altındaki bölgededir. Saf değiştirdiği dönemde onu ilk olarak İzmir'de görüyoruz: 1921 yılı Şubat ayı ortalarında İzmir'deki esareti son bulan Teğmen Recep, Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı bir mektupta Ethem'in birkaç arkadaşıyla birlikte Atina'ya gittiğini, dolayısıyla ortalarda olmadığını, Reşit, Eşref ve arkadaşlarınınsa İzmir'de Yunanlarla gezip tozduğunu söyler.⁴¹⁶ Nitekim, *Anadolu'da Yenigün* özel muhabirinin gazeteye gönderdiği 11 Şubat tarihli bir mektup da bu bilgiyi teyit eder: "Buranın [İzmir'in] bütün İslam halkı tarafından nefretle, istikrahla yad edilen bu hainlerden Reşid, Tevfik ve Edhem ile Kuşçubaşoğlu Eşref İzmir'de Yunan ağabeyleri tarafından tahsis edilen otomobille aşağı, yukarı dolaşıyorlar."⁴¹⁷ Öte yandan Mart ayına gelindiğinde Eşref'in hala İzmir'de olduğu anlaşılıyor. Haziran ayında ise 18 kişilik maiyetiyle birlikte Salihli'nin kuzeyindeki Bağrıkan Çiftliği'nde bulunduğu ve çiftliğe geri gitmek şartıyla "mahfuzen" İzmir'e götürüldüğü istihbar ediliyor.⁴¹⁸

Eşref'in adı bu sırada, 1921 yazında kardeşlerinin tutuklanmasına ilişkin bir evraka yansıyor: Söz konusu evrakta, Eşref'in kardeşleri Mekki ve Ahmet ile kayınbiraderi Abaza Sabit ve emsalinin

416 *Türk İstiklal Harbi, İstiklal Harbinde Ayaklanmalar*, 257.

417 *Anadolu'da Yenigün*, 4 Mart 1921.

418 ATASE, İSH; Mahmud Şefik'ten Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne (24 Haziran 1921); K: 1158, D:101.

“asi Edhem’in isyanı esnasında lehinde propaganda yaptıklarından dolayı tevkif olunub Konya’da serbest bırakılmaları caiz olamamasına mebni Cenub Cephesi Kumandanlığı’ndan mahfuzen Ankara’ya gönderildiği” ve serbest bırakılmalarının kararlaştırıldığı bilgisi yer alır.⁴¹⁹ Bu bilgi, Ankara’nın Eşref’in ailesini, onun Yunan tarafına geçmesinden ötürü cezalandırmadığını gösterir.

Eşref’in bu süreçte, işgalci Yunan güçleriyle birlikte hareket eden İzmit eski Mutasarrıfı Çule İbrahim Hakkı Bey tarafından Midilli’de kurulan Şark-i Karib Çerkesleri Temin-i Hukuk Cemiyeti’ne mesafeli durduğu anlaşıyor. Bu cemiyet, ilk kongresini 24 Ekim 1921’de İzmir’de toplar. Yunanlardan destek almak amacıyla düzenlenen ve İstanbul hükümetinin de dikkatini çeken kongrenin, Çule, Bağ ve Maan ailelerinin ağırlığını koyduğu bildirisinde Çerkes Reşit ve Açoftı Sami gibi, Ethem’in maiyeti sayılabilecek kişilerin imzası vardır.⁴²⁰ Buna karşın Eşref’in kongreye katıldığına ve bildiriye imzaladığına dair en ufak bir emare dahi yoktur.

Eşref’in omuz omuza Ankara’ya karşı mücadele ettiği dava arkadaşları, Yunan işgal bölgesinin otonomi kazanması yönündeki iradenin altına imza atarken Eşref’in bırakın bunu yapmayı, kongreye bile katılmaması, onun siyasi meselelerle ilgilenmeyi tercih etmeyen bir aksiyon adamı olmasıyla açıklanagelmıştır. Kimileri ise

419 T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Cumhuriyet Arşivi (CA); Kararname (5 Temmuz 1921); 30-18-1-1, Kutu (K): 3, Gömlek (G): 29 Sıra (S): 16.

420 Aydın Vilayeti Vali Vekili ve İzmir Kadısı tarafından Dahiliye Nezareti’ne gönderilen ilgili raporda, hükümetçe tasdik edilen Şark-i Karib Çerkesleri Temin-i Hukuk Cemiyeti’nin Kordon’da, Foti’nin kahvesinde bir toplantı düzenlediği bildirilir. Raporda, bir süredir İzmir’de bulunan bir Yunan temsilcinin gözetimi altında yapılan toplantının başkanlığını İbrahim Hakkı Bey’in yaptığı ve Çerkes Ethem, Reşit ve arkadaşlarının da toplantıda hazır bulunduğu bilgisi verilir. Ayrıca toplantı sonucunda alınan kararlar da aktarılır. Hazırlanan bildiriye göre, Çerkesler işgal altındaki topraklarda Osmanlı hakimiyetini tanımayacakları gibi Yunan kuvvetlerine destek vereceklerdir. Sadece yirmi beş kişinin imzaladığı söz konusu bildiri, Osmanlı Devleti’nde yaşayan tüm Çerkesler adına kaleme alınan bir telgrafla uluslararası cemiyetlere, İtilaf Devletleri’nin sefaretlerine ve *Times Daily Telegraph* gazetesine gönderilir. BOA, DH.KMS; Aydın Vilayeti’nden Dahiliye Nezareti’ne (3 Aralık 1921); D: 60, G: 26.

bu durumun, Çerkeslerin iç meseleleriyle alakalı olduğunu ifade etmiştir. Ancak Eşref'in bu cemiyetle arasına mesafe koymasında başka faktörler de rol oynamış olabilir. Örneğin Eşref pekala çok saygı duyduğu Müşir Deli Fuad Paşa'nın –Çerkes eşrafından olan Paşa, aynı zamanda Asaf Tugay'ın amcasıdır– onaylamadığı, dahası Çerkeslerin kaydadeğer bölümünün karşısında durduğu bu cemiyetin temsil kabiliyetini yetersiz bulmuş olabilir.⁴²¹

O ya da bu nedenle Şark-i Karib Çerkesleri Temin-i Hukuk Cemiyeti'nin ilk kongresine katılmayan Eşref'in izini 1922 yılı Ocak ayına kadar kaybediyoruz. Bu tarihe geldiğimizdeyse Ankara'nın kaynakları Eşref'in Ethem, Reşit ve Tevfik ile birlikte İsviçre'ye, muhtemelen “Enver Paşa ile muhabere ve temas” amacıyla gittiğini rapor ediyor.⁴²² Ardından bir kez daha, üç dört ay kadar izini kaybettiğimiz Eşref'e 1922'nin Nisan ayında tekrar rastlıyoruz. Bu tarihte Trakya'da olduğu istihbar edilen Eşref, buradan Çerkes Reşit'le birlikte İstanbul'a geçerek bir süre Kadıköy'de kalır.⁴²³ Ağustos ayında Ankara'nın, işgalci Yunan güçlerinin Anadolu'dan atılmasıyla sonuçlanacak Büyük Taarruz'u başlatmasıyla Eşref ve Çerkes kardeşler artık Anadolu'da eskisi kadar rahat hareket edememeye başladılar. Bu nedenle yurtdışına çıkarak faaliyetlerine buradan devam etmek zorunda kalırlar. Eşref'in Büyük Taarruz'dan sonra faaliyetlerini Yunanistan, Batı Trakya ve Avrupa'da sürdürmesi işte bu nedenledir.

Lozan Heyeti'ne Suikast Girişimi

Büyük Taarruz'dan sonra Kurtuluş Savaşı'nı sona erdiren Mudanya Mütarekesi imzalanır ve ardından, 21 Kasım 1922'de Lozan Barış Görüşmeleri başlar. Görüşmelerin başlamasından sadece bir

421 Kongreye ilgili geniş bilgi için bkz. Yelbaşı, *Türkiye Çerkesleri*, 154-174; İŞÜA, Eşref Kuşçubaşı'dan Asaf Tugay'a mektup (8 Haziran 1961); no: 001570572009.

422 CBA; Garp Cephesi'nden Başkumandan Paşa Hazretleri'ne (11 Ocak 1922); no: 01003692_2.

423 Fortna, *The Circassian*, 264-265.

gün sonra çekilen bir telgrafa göre “Edhem ve Eşref ve rüfekası-
nın ve muhtemelen Reşit ve Tevfik’in İsviçre’ye gittikleri istihbar
edilmiştir. İsmet Paşa hazretlerine suikastte bulunmaları ihtimali
olduğundan kendilerinin tevkifi ve hudud haricine çıkarılmaları”
istenir.⁴²⁴ 3 Kasım 1922 tarihli bir Yunan istihbarat raporu, Eş-
ref ve arkadaşlarının İsviçre’ye gittikleri yönündeki bu bilgiyi teyit
eder. Rapora göre Eşref “güya İsviçre’de bir kür yerine gitmek için
75.000 Drahmi almıştır.” Ancak raporu yazan subaya göre Eşref
ve arkadaşlarının aslında küre falan ihtiyaçları yoktur; kür almaları
gerektiğine dair doktor raporunu para karşılığında almışlardır.⁴²⁵
Fakat elbette, salt bu belgeden hareketle Eşref’in Lozan görüşme-
leri sırasında orada olup olmadığını sarahaten söyleyemeyiz.

Ancak Eşref’le birlikte İsviçre’ye gittiği ifade edilen Ethem’in,
tam da Lozan görüşmelerinin başladığı gün İsviçre’de değil Al-
manya’da bulunduğunu öğreniyoruz. Ethem, bu tarihte Frankfurt
am Main şehrine bağlı Köngstein kasabasındaki Kohnstam Sa-
natoryumu’na gelir ve şehre gelişi, iki gün sonra Yabancı Polis
kayıtlarına işlenir. Bununla birlikte Alman makamlarının, adı
Köngstein kasabası kayıtlarına Alhasonk Edem Bey olarak ge-
çirilen Ethem’in⁴²⁶ gerçekte kim olduğundan ancak Haziran ayı
gibi haberdar olduğu anlaşılır. Zira kamu düzeninden sorumlu
devlet komiserine hitaben Haziran ayında yazılan bir raporda
Ethem ve Şeref adlı kişilerin Almanya’ya, “ağlarını buradan ör-
mek için” geldikleri ifade edilir. Bu raporda kendisinden yanlış-
lıkla Şeref olarak söz edilen kişinin Eşref olduğuna şüphe yoktur.
Çünkü raporun giriş kısmında, kendilerinden “iki Çerkes önde-
ri” olarak bahsedilen Şeref ve Ethem Beylerin Yunan kuvvetleri-
nin yenilgisi üzerine Anadolu’dan kaçarak Yunanistan’da çeteler

424 BOA, HR.İM; 3090 numaralı tahirat (22/23 Kasım 1922); D: 13, G: 54. Ayrıca bkz. Cilasun, “*Bâki İlk Selam*”, 213.

425 Rapora göre, seyahatin asıl nedeni Enver Paşa’yla ve yabancı devletlerin temsilci-
leriyle görüşmeler yapmaktır. Bu da, raporu kaleme alan kişinin Enver Paşa’nın 4
Ağustos 1922’de vefat ettiğinden haberi olmadığını gösterir.

426 A.g.e. 232.

kurduklarından bahsedilir.⁴²⁷ Nitekim, 6 Ağustos tarihli bir başka Alman belgesinde bu hata düzeltilerek sözü edilen kişinin adının Şeref değil Eşref olduğu özellikle vurgulanır.⁴²⁸

Ethem'i ve Eşref'i yakın takibe aldıkları anlaşılan Alman makamlarına göre, Ethem ara ara Kohnstam Sanatoryumu'na gidip gelmekte, Eşref'le birlikte oldukları vakitlerde ise Berlin'de, Grolmann Sokağı'nda bulunan Kafe İslam'a gitmektedirler, ki besbelli görüşme ve toplantılarını burada gerçekleştirirler. Öte yandan Alman makamları, Ethem ile Eşref'in faaliyetlerini büyük ihtimalle İtilaf güçlerinin finanse ettiği kanaatindeydi.⁴²⁹

Görüldüğü üzere, Türk ve Yunan resmi evrakı Eşref ve Ethem'in İsviçre'ye gittiğini bildirirken Alman belgeleri bu dönemde her ikisinin de Almanya'da olduğunu ortaya koyuyor. Bu bilgiyle uyumlu olarak Eşref, Asaf Tugay'a gönderdiği bir mektupta Ethem'in verem hastalığına yakalandığını ve tedavisi için onunla birlikte İsviçre'ye değil, komşusu Almanya'ya gittiğini yazar.⁴³⁰ İlgili Alman evrakı da bu bilgiyi doğrular niteliktedir. Söz konusu evrakta Ethem ile Eşref'in Almanya'ya birlikte geldikleri ifade edilmekte, ancak geliş tarihlerine ilişkin bilgi verilmemektedir.⁴³¹ Fakat tuhaftır ki Eşref, Almanya'ya 1922 Kasım'ında değil, 1923'te gittiğini yazar. Bir ihtimal, Eşref tarihi karıştırmış olabilir, ki bu durumda onun 1922 yılı Kasım ayında Ethem'le birlikte Almanya'ya gittiğini farz edebiliriz. Fakat şayet Eşref, Almanya'ya gidiş tarihini bilinçli olarak çarpıttıysa, bu çarpıtmanın kendisine yöneltilen, Lozan Heyeti'ne suikast girişiminde bulunma suçlamasıyla ilişkili olması muhtemeldir. Eşref, Lozan'a gitmiş olsun ya da olmasın ve suikast girişimiyle alakası olsun ya da olmasın, kendini korumak için yanlış tarih vermiş olabilir.

427 A.g.e., 235.

428 A.g.e., 237.

429 A.g.e., 235. Suikast girişimi iddiaları için ayrıca bkz. Efe, *Kuşçubaşı Eşref*, 211-216.

430 İŞÜA; Eşref Kuşçubaşı, "Vehip Paşamıza gelelim" başlıklı bilgi notu (tarihsiz).

Çerkes Reşit'in oğlu Aytek Şay, Çerkes Ethem'in Almanya'ya mide rahatsızlığının tedavisi için gittiğini yazar. Cilasun, "*Bâki İlk Selam*", 75.

431 A.g.e., 235.

Bunlardan bağımsız olarak emin olabileceğimiz tek şey, Eşref ve Ethem'in Lozan'da herhangi bir eyleme karışmadığıdır.

İtalya'ya Geçiş

Eşref, Almanya'dan sonra İtalya'ya geçer. Ancak Almanya'dan ne zaman ayrıldığı ve İtalya'ya ne zaman vardığı belli değildir. Bana kalırsa, 1922 yılı Kasım ayında geldiği Almanya'dan aynı yılın Aralık ayında ya da sonraki yılın Ocak ayında ayrılarak İtalya üzerinden Yunanistan'a dönmüş olmalıdır. Çünkü Eşref'in banilerinden olduğu, Atina merkezli Anadolu İhtilal Komitesi bu tarihlerde kurulmuştur. Öte yandan bu tarihten itibaren faaliyetlerini Yunanistan'da, Anadolu İhtilal Komitesi çatısı altında sürdüren Eşref, 1923 yılı içerisinde Almanya'ya tekrar gelmiş olmalıdır, zira Alman evrakına göre 1923 Ağustos'unda Almanya'dan ayrılmıştır.⁴³² Ayrıca Eşref'in, Almanya'dan Yunanistan'a dönerken uğradığı İtalya'da, Vehip Paşa'nın kısa bir süre önce tutuklandığını öğrendiği bilgisinden hareketle, İtalya'ya geçişinin ilk Almanya ziyaretinden dönüşte gerçekleştiği çıkarımında bulunabiliriz. Çünkü Vehip Paşa'nın İtalyanlar tarafından tutuklanması hadisesi, 1922 yılında vuku bulmuştur.⁴³³

Eşref, Almanya'dan döndükten sonra "Enver Paşa'nın Moskova arkadaşlarından" olduğunu söylediği Sinoplu Yüzbaşı İsmail Hakkı ile birlikte Roma'ya geçtiğini ifade eder. Eşref'in bahsettiği bu kişi Bolşevik Tabur Kumandanı Çerkes Yüzbaşı İsmail Hakkı olabilir mi? Eğer öyleyse Eşref'in yol arkadaşı, Milli Mücadele sırasında Çerkes Ethem'in emri altında olan, bu taburun Bolşeviklerle ya da Enver Paşa ile ilişkilerini tesis etmek maksadıyla defalarca Rusya'yı ziyaret eden, Ethem ile birlikte Yunan tarafına geçmemesine karşın daha sonra Atina'ya giden ve 1926 yılında idam edilen bir şahıstır.

432 Cilasun, "Bâki İlk Selam", 238.

433 Nizamoğlu, "Vehip Paşa (Kaçı)'nın Hayatı", 390; BOA; Hariciye Vekaleti'ne (16 Ocak 1924); D: 238, G: 25.

Roma'ya giderken Eşref'e Yüzbaşı İsmail Hakkı'nın eşlik edip etmemesinden bağımsız olarak şu denebilir ki, Eşref'in bu dönemde Berlin'de ve ardından Roma'da bulunması her ne kadar Ankara tarafından Lozan Heyeti'ne yönelik suikast girişimiyle ilişkilendirilse de, Eşref bu ziyaretleri İttihatçı eski silah arkadaşlarıyla münasebeti devam ettirmek için yapmış gibi görünmektedir. Nitekim bu dönemde Berlin'deki İttihatçı hareket suikastlerle kan kaybetmiş olsa da burada halen birçok İttihatçı bulunmakta ve faaliyetlerine devam etmektedir. Keza Roma da İttihatçıların yurtdışındaki önemli bir merkezidir.⁴³⁴

Buna karşın Eşref, Berlin'e ve Roma'ya İttihatçılarla görüşmek için gittiğini açıkça söylemez. Daha önce değindiğim üzere Berlin'e, burada tedavi görecektir olan Ethem'e refakat etmek için gittiğini ifade eden Eşref, Roma'ya ise arkadaşı Ziya Bersis ile Arnavut ümerasından Ekrem Bey'le görüşmek üzere gittiğini belirtir. Ekrem Bey'in kim olduğunu tespit edemesem de Ziya Bersis, I. Dünya Savaşı sırasında Süleyman Askeri'nin emrinde Irak'ta görev yapmış olan milis kumandanlarından, Abhaz kökenli İsmail Ziya Bersis'tir.⁴³⁵

Öte yandan Eşref'in Roma'ya, Vehip Paşa'yla görüşmek için gitmiş olması da muhtemeldir. Zira Bekiraga Bölüğü'nden tahliye edilmesinin ardından 1920'de Roma'ya geçen Vehip Paşa burada Hacı Süleyman takma adıyla İttihat ve Terakki Cemiyeti adına faaliyette bulunmaktadır.⁴³⁶ Ne var ki Paşa, Eşref'in Roma'ya gelmesinden birkaç gün önce, Arnavutluk'un tanınmış ailelerinden birine mensup olan ve "enternasyonal hizmetleriyle tanın[an]" Kemal Dino adlı bir şahıs tarafından İtalyan yetkililere ihbar edilir. Eşref'e göre, Vehip Paşa'nın yakın çevresinden olan, hatta

434 İttihatçıların bu dönemde yurtdışında yürüttükleri faaliyetler hakkında geniş bilgi için bkz. Alp Yenen, "The Young Turk Aftermath: Making Sense of Transnational Contentious Politics at the End of the Ottoman Empire, 1918-1922" (Doktora tezi, Basel Üniversitesi, 2016).

435 İsmail Ziya Bersis, sonraki yıllarda Kafkas Kültür Derneği'ni kurmuş ve sahibi olduğu *Kafkas Dergisi*'nin başyazarlığını yapmıştır.

436 Nizamoglu, "Vehip Paşa (Kaçı)'nın Hayatı ve Askeri Faaliyetleri" (Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, 2010), 382-387.

tanıdıklarına damadı olarak tanıttığı bu şahsın ihbarı üzerine Paşa, Türkiye'yi de ilgilendiren bir casusluk faaliyetinin ve suikast girişiminin “faili ve mürettibi” olduğu gerekçesiyle, İtalya'dan kaçarken tutuklanır ve iki yıl kadar hapis yatar. Eşref, Vehip Paşa ile ilgili bu bilgileri büyük olasılıkla, Roma'da görüştüğü eski Petersburg Sefiri Turhan Paşa vasıtasıyla edinir. Roma'ya yaptığı yolculuk, İsmail Hakkı'yı arkasında bırakarak buradan gemici kılığına girmek suretiyle kaçmasıyla son bulan Eşref, soluğu Brandizzi'de alır. Ardından, tanıdığı Arnavut ve Karadağlı siyasi mülteciler vasıtasıyla Dalmaçya isimli bir vapura binerek Korfu'ya gelir ve bu şekilde, Yunanistan'a geri dönmüş olur.⁴³⁷

Eşref'in Almanya'ya ve İtalya'ya yaptığı bu seyahatlerde eski İttihatçılarla görüştüğünü tespit edebilmemize karşın, bu görüşmelerin içeriği ve dolayısıyla da Eşref'in bu ülkelere tam olarak ne amaçla gittiği konusunda ancak tahminde bulunabiliriz⁴³⁸. Eşref bu ülkelere muhtemelen, Ankara karşısında yürüttüğü mücadeleye destek aramaya gitmiş, fakat bu amacına ulaşamamıştır. İtalya'dan Yunanistan'a döndükten sonra buradaki mücadelesine ağırlık vermesinin sebebi pekala bu olabilir. Eşref bu süreçte Milli Mücadele karşıtı faaliyetlerini örgütlü bir yapı bünyesinde yürütmeye başlar. Bu yapının adı Anadolu İhtilal Komitesi'dir.

Anadolu İhtilal Komitesi

Anadolu (Osmanlı) İhtilal Komitesi, muhtemelen 1922 sonlarında ya da 1923 başlarında Atina'da kurulur. Nisan ayında

437 İŞÜA; Eşref Kuşçubaşı, “Vehip Paşamıza gelelim” başlıklı bilgi notu (tarihsiz).

438 Eşref, daha önce belirttiğim üzere, 1923 yılı içerisinde tam olarak belirleyemediğim bir tarihte ikinci kez Almanya'ya gider. Öte yandan Alman Kamu Düzeninden Sorumlu Devlet Komiserliği ile Dışişleri Bakanlığı arasında yapılan bir yazışmada belirtildiği üzere Ağustos ayında İtalya'ya geçer. Cilasun, “*Bâki İlk Selam*”, 238. Bu bilgiler Eşref'in, iki dönemde gerçekleştirilen Lozan görüşmelerinin her iki döneminde de İsviçre'ye komşu olan Almanya'da bulunduğunu ve muhtemelen görüşmelerin bittiği günlerde Yunanistan'a döndüğünü gösteriyor. Ancak Eşref'in Lozan'da herhangi bir eyleme dahil olmadığı sabit olduğundan, bu konuda spekülasyonda bulunmayı doğru bulmuyorum.

komitenin merkezi Atina'dan Midilli'ye taşınır.⁴³⁹ Ankara bu komitenin faaliyetlerini yakından takip eder. Nitekim bir belgede, “Çerkes Edhem ve biraderleri ve Çerkes Eşref ve rüfekaı tarafından Midilli adası[nın] ittihaz olunarak Anadolu'ya çeteler ihrac edildiği[nin] ve imha olunan mezkur çeteler efradının üzerlerinde zuhur eden evrak ve vesaik-i resmîyeye nazaran Yunan hükümetinin mezkur çeteleri himaye ettiği suret-i katiyede tahakkuk eylediği” ifade edilir.⁴⁴⁰ Örgütün faal hale geçtiği tarihlere bakılınca, o sırada devam etmekte olan Lozan görüşmelerinde (Kasım 1922-Temmuz 1923) Türk tarafı üzerinde bir baskı unsuru olarak kullanıldığı da düşünülebilir.

Örgütün Midilli'ye taşınan merkezinde geçici olarak kurulan merkez heyetinde Eşref'in yanı sıra Mustafa, Kazım ve Cemal adlı şahıslar bulunur. Eşref, bu faal heyetin reisidir. Örgütün Atina ayağında ise Ragıp ve İbrahim Hakkı Beyler vardır. Eşref ara ara Atina'ya giderek oradaki heyetle görüşmeler yaptığı gibi, Pire'deki İngiliz istihbarat memurlarıyla bilgi ve istihbarat alışverişinde de bulunur. Örgüt, Ankara'ya karşı verdiği mücadelede yalnız İngiliz istihbaratıyla değil, muhalif gruplarla da temas halinde ve işbirliği içerisinde. Bu gruplar arasında Sultan Vahdettin taraftarlarının yanı sıra İzmir Rum Müdafaa Heyeti, Ermeni Taşnak Fırkası ve Pontus Cemiyeti de vardır. Ayrıca örgüt, faaliyetlerini finanse etmek için Yunanlardan tahsisat alır; yani faaliyetlerini Yunan hükümetinin himaye ve desteğiyle gerçekleştirir. Keza, İngilizler de örgüte maddi destek verir.⁴⁴¹

439 Yelbaşı, *Türkiye Çerkesleri*, 176; Efe, *Kuşçubaşı Eşref*, 185.

440 BOA, HR.IM; Hariciye Vekili'nden Dersaadet Murahhaslığı'na (23 Ağustos 1923); D: 81, G: 57. Görünen o ki, Eşref, Midilli'ye Ethem'den önce gider. Zira resmi evraka göre Ethem, Mayıs ayında gittiği Sisam'da teşkilatlanmaya ilişkin bazı görüşmeler yaptıktan sonra Midilli'ye geçer. Aynı evrakta, Sisam ve civarındaki kuvvetin 500 ila 1000 neferden oluştuğu bilgisi de yer alır. CA; Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi Paşa'dan İcra Vekilleri Heyeti'ne (8 Mayıs 1923); 30-10-0-0, K: 107, G: 699, S: 5.

441 Efe, *Kuşçubaşı Eşref*, 185-186; Yelbaşı, *Türkiye Çerkesleri*, 177-178.

Anadolu İhtilal Komitesi'ne verdikleri istihbari ve maddi desteğe karşın, İngilizlerin bu durumu bazı istihbarat raporlarına yansıtmadıkları ve söz konusu raporlarda örgüte Yunanlar tarafından verilen desteğe dikkat çektikleri görülür: “Yunan hükümeti, özellikle askeri katları, bir süre önce Yunan adalarına sığınmış bulunan, Kemalist düşmanı kimi Çerkeslerle düzen çeviriyordu.” Benzer şekilde, Midilli'deki İngiliz Konsolos Yardımcısı F. Hadkinson, 12 Nisan'da, yani Anadolu İhtilal Komitesi merkezini Midilli'ye daha yeni taşımışken, buraya gelen Çerkeslerin Yunan desteğiyle Anadolu'ya baskın yapacakları yönündeki istihbaratı yetkili mercilerle paylaşır. Bu istihbarata göre Çerkesler kısa bir süre sonra, hazırladıkları bildirileri dağıtmak üzere Anadolu'ya geçmeyi planlamaktadır. Keza aynı sıralarda, Midilli'de Ankara'ya karşı kullanılmak üzere 1400 kişiye silahlı eğitim verilir. Amaç, Anadolu halkını Mustafa Kemal'in başında olduğu harekete karşı ayaklandırmaktır. İlgili raporda Eşref'ten, Midilli merkezli Anadolu İhtilal Komitesi'nin lideri olarak bahsedilir. Komite hiyerarşisinde Eşref'ten sonra 780 adamı kumanda eden Emin Koç Bey, 220 adamı kumanda eden Ayvalık bölgesi eşkıyalarından Hamit Bey Tsatsan, 180 kişiyi müştereken kumanda eden Anzavur'un oğlu ve Çerkes Ethem'in oğlu Kadir Bey'in yanı sıra 170 kişiyi idare eden Davut Bey ve 50 kişiyi idare eden Ermeni Çakıncı gelmektedir. Raporda çetecilere günlük dört drahmi ile yiyecek verildiği, liderlere ise Yunan subaylarının aldığı miktarda maaş bağlandığı belirtilir.⁴⁴² Eşref, konuya ilişkin olarak, Anadolu halkının yüzde yetmişinin Kemalist harekete karşı olduğunu ve dolayısıyla kendisine gerekli kaynak sağlandığı takdirde 10.000 kişilik bir kuvvet dahi oluşturabileceğini belirtecektir.⁴⁴³

Anadolu İhtilal Komitesi, Anadolu'da yoğun olarak Batı Anadolu ve Güney Marmara'da faaliyet gösterir. Bu faaliyetlere karşı kayıtsız kalmayan Ankara, elindeki tüm kaynakları seferber ederek

442 Salahi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2011), 325-326.

443 A.g.e., 326, 331-332.

komiteyle ilgili bilgi toplamaya çalışır. Ankara'nın Atina'daki haber kaynaklarından biri, Hollanda Sefareti'nde memur olarak çalışan Ahmet Cevat Bey'dir. Ankara'yı muhbirinden aldığı bilgilerle besleyen Cevat Bey, Polis Müdüriyeti'nden iki muhalif görünümlü polisi Atina'daki komite mensuplarının arasına yerleştirerek komitenin faaliyetlerine daha yakından vakıf olmayı dahi gündeme getirir.⁴⁴⁴

Bu süreçte elde edilen bilgiler doğrultusunda kaleme alınan bir raporda, Anadolu İhtilal Komitesi'nin Ankara'ya karşı yoğun propaganda faaliyetleri yürüttüğü belirtilir. Çanakkale'de ölü ele geçirilen bir çetecinin üzerinden çıkan bildiri, bize bu propagandanın içeriği hakkında detaylı bilgiler sunar. Söz konusu bildiri de, millete hitaben yazılmış olan giriş niteliğindeki cümlelerden sonra Anadolu (Osmanlı) İhtilal Komitesi'nin faaliyete geçtiği beyan edilir. Ardından ahaliden Ankara'ya vergi veren, askerlerini evine kabul eden, Ankara namına zorla aynı tahsilat alan ve asker toplamaya çalışanların ihtilal kumandanları tarafından mesul tutulacağı ve cezaya çarptırılacağı belirtilir. Ayrıca komite aleyhindeki harekete katılanların idam olunacağı ifade edilir.⁴⁴⁵

Ankara, memleket dahilinde ihtilal çıkarmak amacıyla yalnızca bu tür propaganda bildirileri dağıtmakla kalmayan, bunun yanı sıra çete harbi yürüten Anadolu İhtilal Komitesi'ne karşı sıkı tedbirler alır. Örneğin Midilli ve diğer bölgelerden Anadolu'ya sızan çete mensuplarını ihbar edenlere nefer başına 200 lira mükafat verileceği ilan edilir. Ayrıca, çete mensuplarını saklayan köylerin "topla ihrak olunmak tehlikesine maruz" kalacağı ve köy ahalisinin zorunlu göçe tabi tutulacağı bildirilir.⁴⁴⁶ Gerçekten de bu tedbirler neticesinde 14 köyün sakinleri Anadolu içlerine gönderilir. Daha sonra 28 köyün ahalisi için yeni bir sürgün kararı daha çıkarılsa da, bu karar henüz fiiliyata geçirilmeden iptal edilir.⁴⁴⁷

444 BOA, HR.İM; Ahmed Cevad Bey'den Hariciye Vekaleti İstanbul Mümessili'ne (29 Haziran 1923); D: 77, G: 44.

445 CA; Erkan-ı Harbiye-i Umumiye'den İcra Vekilleri Heyeti'ne (24 Nisan 1923); 30.10.0.0, K: 105, G: 688, S: 7.

446 CA; Kararname (7 Mayıs 1923); K: 30.18.011, G: 7-18, S: 16.

447 Yelbaşı, *Türkiye Çerkesleri*, 183-187.

Lozan'dan Sonra

24 Temmuz 1923'te Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasından kısa bir süre sonra Türkiye Cumhuriyeti kurulur. Eşref'in de dahil olduğu "Çerkes Ethem ve avanesi" listesindeki çeteciler, düşman işbirlikçisi oldukları gerekçesiyle bu antlaşma kapsamında çıkarılan genel aftan yararlanamazlar. Dolayısıyla Eşref, 1924 yılında, söz konusu listede yer alan tüm şahıslarla birlikte –haklarında sürgün kararı verilen– 150'liklere dahil edilir.

Bundan iki yıl önce, Ethem ve Eşref'in, affedilmeleri durumunda Anadolu'ya gelip gelemeyeceklerine dair soruya olumsuz yanıt vermiş olan⁴⁴⁸ hükümetin bu noktada bir adım daha ileriye giderek 150'liklerin ülkeye girmelerini yasaklaması,⁴⁴⁹ Eşref'in Ankara tarafından Anadolu'da ayaklanma çıkarma ve Mustafa Kemal'e suikast düzenleme potansiyeline sahip biri olarak görüldüğüne delalet eder. Ayrıca, Ankara'nın Eşref'in Yunan tarafına geçtiği 1921 yılı Ocak ayından itibaren onunla ilgili aldığı tedbirleri gevşetmeye niyeti olmadığını gösterir.

Lozan görüşmelerini takip eden süreçte Anadolu İhtilal Komitesi'nin faaliyetleri takip edilemez hale gelmekle birlikte, Yunanistan'daki muhalif Çerkes grupların 1925 yılına değin –aynı Komite'nin yaptığı gibi– Türkiye sahillerine çete çıkarma girişimlerinde bulunduğunu tespit edebiliyoruz. Örneğin Milli Emniyet Hizmeti (M.E.H./MAH) Riyaseti'nin 1925 tarihli bir istihbarat raporunda, Ethem ve Eşref'in İzmir mevkiine çete çıkarmaya hazırlandığı bilgisi yer alıyor.⁴⁵⁰

Bununla birlikte, 1925 yılı aynı zamanda Çerkes kardeşlerle Eşref ve Sami'nin arasının açıldığı döneme tekabül eder: Ethem, Türkiye ve kurucu kadrosu aleyhindeki planlarını Yunanistan'da gerçekleştiremeyeceğini anlayınca, Şeyh Sait İsyanı'nın patlak

448 CA; Kararname (22 Ocak 1922); 30-18-1-1, K: 4, G: 45, S: 16.

449 Yelbaşı, *Türkiye Çerkesleri*, 208; Şaduman Halıcı, "Yüzellilikler" (Yüksek lisans tezi, Anadolu Üniversitesi, 1998), 29.

450 Şaduman Halıcı, *Ethem* (İstanbul: E Yayınları, 2016) 340-341.

verdiği sıralarda Ortadoğu'ya geçme kararı alır. Hedefi, buradaki Kürtçü hareketlere destek vererek Türkiye aleyhindeki faaliyetlerine devam etmektir. Ethem bu kararını –ağabeyi Reşit'in de bulunduğu bir ortamda– Eşref ve kardeşi Sami ile paylaşır ve onlara Ortadoğu'da birlikte mücadele etmeyi teklif eder. Fakat Eşref ve Sami, Ethem'in teklifini reddettikleri gibi, yaptığı planın Türkiye'deki mevcut iktidarı yıkmaktan çok bağımsız bir Kürt devleti kurmaya hizmet edecek olan alçakça bir plan olduğunu ifade ederler. Bu sözler üzerine çileden çıkan Reşit, Eşref'le kavga tutuşur. Eşref, kavga sırasında Reşit'in ön dişlerini kırar. Eşref ve Sami'yle Çerkes kardeşler arasında yaşanan bu hadise, sürgündeki Çerkeslerin, Ethem taraftarları ve Eşref taraftarları olmak üzere ikiye bölünmesine sebep olur.⁴⁵¹

Nitekim Eşref, 1936'da, Halep'te yayımlanan *Vahdet* gazetesine gönderdiği bir yazıda “Reşid'lerle”, yani Ethem ve taraftarlarıyla yıllardan beri irtibatı olmadığını, Çerkes kardeşleri en son 1924'te, Amarusyon'da⁴⁵² gördüğünü ifade eder. Eşref bu son görüşmede Reşit'le “feci bir manzara karşısında düello” yapmış ve ardından Girit'e çekilerek Çerkes kardeşlerden uzak bir hayat yaşamaya başlamıştır.⁴⁵³ Eşref'in bahsettiği bu düello, istihbarat raporlarına Eşref'in Reşit'in dişini kırdığı kavga olarak geçen, yukarıda aktardığım olay olabilir, ki bu, Eşref'in olayın yaşandığı tarihi yanlış hatırladığı ve aktardığı anlamına gelir. Fakat Eşref tarih konusunda yanılmıyor ve Reşit'le aralarında geçen başka bir olaydan bahsediyorsa, bu durumda Eşref ile Çerkes kardeşlerin arası, istihbarat raporlarında zikredilen tarihten bir yıl sonra bozulmuş olmalıdır.

Bu kavga ister 1924'te ister 1925'te yaşanmış olsun, şurası kesin ki, Eşref ve Ethem arasındaki mesele, ikisinin Kürtçülük'e bakışı arasındaki farklılıktan kaynaklanmıştır. Zira ilerleyen senelerde, bu meseleden dolayı ayrıışan iki Çerkes grup, Türkiye

451 A.g.e., 341-342.

452 Günümüzde Atina'nın 13 km kuzeydoğusunda yer alan ve Marusi adıyla bilinen şehir.

453 CBA; Eşref Kuşçubaşı'ndan *Vahdet* ceridesine mektup (16 Eylül 1936, Kandiye/ Girit); no: 533912.

ve kurucu kadrosu mevzubahis olduğunda birlikte hareket edeceklerdir. Örneğin Eşref'in 1927 yılı Temmuz ayında Ethem ve Mevlanzade Rıfat'la birlikte Musul'da olduğu ihbar edilecektir.⁴⁵⁴ Dolayısıyla Eşref'in Cumhuriyet'in kuruluşunun hemen ardından Ethemlerle ilişkisini kestiği yönündeki ifadeleri gerçeği yansıtmaz. Ancak aralarına soğukluk girdiği muhakkaktır.

Mustafa Kemal'e Yönelik Suikast Girişimleri (1926-1927)

Ethem, 1925'te Eşref'le yaşadığı kavganın ardından Kürtçü hareketlere destek vermek amacıyla Ortadoğu'ya gider. Eşref ise Yunanistan'da kalır. Bundan bir yıl sonra Türk istihbaratı, Mustafa Kemal'e Haziran'da İzmir'e yapacağı ziyaret sırasında suikast girişiminde bulunulacağı haberini alarak bu suikastı engeller. Bu durum, eski İttihatçıların siyasetten tasfiyesi için bir fırsat olarak değerlendirilecektir.

Elimizde, Eşref'i bu suikast girişimiyle ilişkilendirmek için yeterli delil bulunmuyor: İlgili istihbarat belgelerine göre suikast girişiminin yurtdışındaki planlayıcılarından olan Vehip Paşa, o dönemde San Remo'da bulunan devrik Sultan Vahdettin adına Yunanistan'a gelerek Eşref ve Hacı Sami ile fikir alışverişinde bulunur. Hatta Vehip Paşa, Hacı Sami'ye, onu ismini vermediği bir cemiyetin –bu cemiyetin Ordu ve Millet Cemaat-i İnkilabiyesi olması muhtemeldir– “Yunanistan Murahhası” olarak atadığını dahi bildirir. Bu görüşme, Eşref ve Hacı Sami'nin Vehip Paşa'nın öncüsü olduğu Türkiye aleyhtarı örgütlenmeye destek verdiğini göstermekle birlikte Eşref'in 1926'daki suikast girişiminde dahil olduğuna dair delil teşkil etmez.⁴⁵⁵

Keza Eşref'in suikast girişimi hakkındaki görüşlerini *Köylü* gazetesinin sahibi Refet Bey'e hitaben kaleme aldığı mektup da bu yönde herhangi bir ipucu içermez.⁴⁵⁶ Yine de, Türk istihbaratı

454 Halıcı, *Ethem*, 445.

455 A.g.e., 443-444.

456 Eşref ile Refet arasındaki yazışmalar Türk istihbaratı tarafından uzun süre takip edilecektir. Örnek için bkz. CBA; Emniyet İşleri Umum Müdürlüğü'nden Riyaset-i

tarafından ele geçirilen bu mektup, Eşref'in konuya bakışını ortaya koyması bakımından önem arz eder: Eşref söz konusu mektubunda, suikast girişimini takip eden süreçte kurunun yanında yaşın da yandığını, Rahmi ve İsmail Canbulat gibi suikastla hiçbir alakası olmayan pek çok insanın töhmet altında bırakıldığını ifade eder. Eşref'e göre Cumhuriyet idaresinin masum insanları tasfiye etmekten amacı, iktidarını tahkim etmektir.⁴⁵⁷ Görüldüğü üzere Eşref, 1926'daki suikast girişimiyle ilgili fikirlerini açıkça beyan etmekten çekinmez. Ne var ki, kardeşleri Hacı Sami ve Ahmet'in ölü olarak ele geçirilmesine neden olan, Mustafa Kemal'e yönelik bir sonraki suikast girişimi hakkında ömür boyu susmayı tercih edecektir.

Türk emniyeti, 1926'daki suikast girişiminin ardından Mustafa Kemal'e yönelik olası suikast girişimlerini önceden haber alarak engellemek için yoğun mesai harcar. Bu süreçte istihbarat birimleri, çevre ülkelerde kurulduğu iddia edilen suikast timleriyle ilgili birçok ihbar alır. Buna karşın, yetkili merciler Eşref'in kardeşi ve Enver Paşa'nın Orta Asya görevi sürecinde sağ kolu olan Hacı Sami tarafından, İzmir suikastından bir sene sonra hazırlanan suikast planından ancak girişim sırasında haberdar olur.

Olaylar şöyle gelişir: Düzceli Mecid, Sökeli Mecid ve Abaza Hakkı ile Eşref, Eşref'in kardeşi Hacı Sami ve kayınbiraderi Cemali'nin kardeşi Mustafa,⁴⁵⁸ Mustafa'nın Sisam'daki evinde bir araya gelerek Mustafa Kemal'e yönelik bir suikast planı hazırlarlar. Planları, Anadolu'ya geçmek ve Eylül ayında Mustafa Kemal'i Ankara'ya götürecek olan treni Nallıhan ile Ayaş arasındaki boğazda dinamitle tahrir etmektir.

Hacı Sami, Düzceli Mecid, Sökeli Mecid ve Hakkı bu plan doğrultusunda silahlanarak Yunan bir kaptanın idaresindeki

Cumhur Katib-i Umumiliği'ne (23 Eylül 1931); no: 01012797 ve Emniyet İşleri Umum Müdürlüğü'nden Riyaset-i Cumhur Umumi Katibi Rüşen Eşref'e (18 Kasım 1933); no: 01012852_29.

457 CA; Eşref Kuşçubaşı'dan Refet Bey'e mektup (1 Ağustos 1926); 30-10-0-0, K: 107, G: 702, S: 2.

458 *Vakit*, 14 Eylül 1927, 1; Halıcı, *Ethem*, 110.

yelkenli kayığa binerler. 17 Ağustos'ta Kuşadası'ndaki Kalamati İskelesi'ne çıkan çeteye, Çanlıdağ'da Eşref ve Hacı Sami'nin kardeşi Ahmet de katılır. Birlikte, dört beş gün boyunca dağlarda yürürler. Menderes Nehri'ni geçip Söke Ovası'na doğru ilerler ve 23 Ağustos'ta Madran Yaylası'na varırlar. Bundan bir gün sonra çeteye, onların hareketlerini şüpheli bulan Tahtacı aşireti arasında çatışma çıkar. Çatışmada Hakkı yaralanırken diğerleri firar eder. Ancak bu sırada harekate jandarmalar da katılır ve aynı gün içerisinde gerçekleşen ikinci çatışmada Hacı Sami ve Ahmet ölü olarak ele geçirilir. İlk çatışma sırasında firar eden Düzcü Mecid ile Sökeli Mecid de olaydan birkaç gün sonra, 27 Ağustos'ta yakalanırlar. Hal böyleyken, Eşref ve Mustafa çeteye katılmak üzere Anadolu'ya geçmez.⁴⁵⁹

Yakalananlar kısa süre içinde İstanbul'a getirilir ve 3 Eylül'den itibaren sorguya alınırlar.⁴⁶⁰ Soruşturmanın derinleştirilmesiyle birlikte pek çok kişi gözaltına alınır. Bu kişiler şunlardır: Eşref'in o sırada Üsküdar'da bulunan kardeşi Mekki;⁴⁶¹ İzmit Kumandanlığı'ndan emekli Atıf Bey; Eşref'in Söke'deki kayınbiraderleri, yani Hacı Ziya Beyoğulları Ahmet, Halil ve Rasih;⁴⁶² o sırada Söke'de bulunan, Eşref'in kayınbiraderi olduğunu düşündüğüm Cafer oğlu Cemali.⁴⁶³ Olaylarla ilgisi olduğu düşünülen Mustafa adlı bir şahsın daha gözaltına alınması kararlaştırılır, ancak daha sonra bu şahsın Sisam'da Yunanlar tarafından başka bir sebeple tutuklanmış olduğu öğrenilir.⁴⁶⁴

Mahkemeye sevk edilmelerine gerek görülmeyen Atıf Bey ve Cemali, Ekim ayında delil yetersizliğinden dolayı salıverilirler.⁴⁶⁵

459 *Cumhuriyet*, 7 Kasım 1927, 1.

460 *Cumhuriyet*, 4 Eylül 1927, 3.

461 Bu bölümde kaynak olarak kullandığım *Cumhuriyet* gazetesinde Mekki'nin Çerkes Ethem'in kardeşi olduğu ifade edilir. Oysa Mekki, Eşref'in anneliğinden olma küçük kardeşidir. *Cumhuriyet*, 7 Eylül 1927, 1.

462 *Cumhuriyet*, 6 Eylül 1927, 1.

463 *Vakit*, 25 Eylül 1927, 1.

464 *Vakit*, 14 Eylül 1927, 1. Mekki'nin ifadesine göre bu şahıs, Mekki'nin yengesinin annesinin kardeşinin çocuğudur. *Akşam*, 7 Teşrin-i Sani 1927, 1.

465 *Vakit*, 4 Teşrin-i Evvel 1927, 1.

Yargılamalar 5 Kasım'da, İstanbul Ağır Ceza Mahkemesi'nde başlar. Abaza Hakkı'nın ifadesine göre, Hacı Sami çetesi, Nallıhan ile Ayaş arasındaki tren yoluna yerleştirdikleri dinamitleri Mustafa Kemal'i taşıyan tren geçerken patlatmayı ve Cumhurbaşkanı'nı bu şekilde öldürdükten sonra memlekette Vehip Paşa'nın önderliğinde büyük bir ayaklanma çıkarmayı planlamıştır. Bu plana göre, o sırada Romanya'da bulunan Vehip Paşa, Tirebolu-Kemah yoluyla Dersim'e gelerek Kürtleri ayaklandıracaktır. Ayrıca, Trabzon'da da eşzamanlı ayaklanmalar çıkarılacaktır. Nihayet Padişah ve İttihatçılar memlekete döneceklerdir. Suikast girişiminin başarısızlıkla sonuçlanması durumunda ise suikast ekibi İtalya'ya kaçacaktır, çünkü Sami'nin İtalyan pasaportu vardır.⁴⁶⁶

Öte yandan Eşref'in kardeşi Mekki, mahkemede verdiği ifadede olayla herhangi bir ilgisinin olmadığını belirtir. Verdiği ifadeye göre, Milli Mücadele'ye katılarak Uşak ve Dumlupınar'da savaşmış, ancak savaş sonrasında sivil hayata dönmüştür. Haydarpasha'da, eniştesinin yanında oturmakta ve geçimini aşçılık yaparak sağlamaktadır. Ayrıca, Eşref ve Sami ile uzunca bir süredir görüşmemektedir; yalnızca Sami'ye bir sene önce, yani 1926'da bir mektup göndermiştir. Dolayısıyla, iddia edildiği üzere İstanbul'da Sami ve Eşref adına haberleşme faaliyetleri yürütmemiştir.⁴⁶⁷ Bu yönde ifade veren Mekki dava sonucunda beraat eder, ancak Sökeli Mecid, Düzcü Mecid ve Abaza Hakkı idama mahkum edilirler.⁴⁶⁸ Gıyaben yargılanan Eşref ve Mustafa'ya ise müebbet hapis cezası verilir. İdam kararları 12 Ocak 1928'de TBMM'de onanır⁴⁶⁹ ve idam cezaları altı gün sonra, ayın 18'inde infaz edilir.⁴⁷⁰

Bu şekilde neticelenen suikast girişiminin sonuçlarına gelince, Yunan makamlarına göre Hacı Sami'nin öldürülmesi Yunanistan'daki, Çerkes ve Türklerden oluşan Mustafa Kemal aleyhtarı

466 *Cumhuriyet*, 6 Kasım 1927, 1 ve 3.

467 *Akşam*, 7 Teşrin-i Sani 1927, 1.

468 A.g.g., 1.

469 *TBMM Zabıt Ceridesi*, 3. Dönem, 2. Cilt, 30. Oturum (12 Ocak 1928), 36-37.

470 *Cumhuriyet*, 19 Kanun-i Sani 1928, 1.

komitenin eylemliliğini artırır: Komiteciler, Türkiye'ye bir çıkarma yapmayı planlarlar, ancak kendilerini sığınmacı olarak kabul eden Yunanistan'ı zor duruma sokmamak için bu çıkarmayı Yunan adalarından yapmaktan vazgeçerler. Bunun yanı sıra Atina'daki Türk büyükelçisine ve elçilik çalışanlarına yönelik bir suikast planı da hazırlarlar, fakat bu suikastın Yunanistan'daki konumlarına halel getireceğini düşündükleri için planı hayata geçirmekten vazgeçerler.⁴⁷¹

Keza Türk istihbaratı da 1929 yılında, Yunan makamlarının bu görüşünü teyit eder nitelikte bir rapor hazırlar. Bu rapora göre Ethem, söz konusu yılın Nisan ayında Yunanistan'a gelir ve Atina'da, kardeşleri Reşit ve Tefvik ile toplantılar yapar. Eşref'in de muhtemelen hazır bulunduğu bu toplantılarda, Çerkes kardeşlerle Eşref'in kumandasında bulunan Çerkes ve Yunan gönüllülerin İzmir'de katliam yapması ve seçimler öncesinde ülkede karışıklık çıkarması planlanır. Raporda aynı ekibin, Mustafa Kemal, Fevzi, İsmet, Nurettin ve Refet Paşalara suikast düzenleme ihtimalinden de bahsedilir.⁴⁷² Bana kalırsa bu raporda yer alan istihbarat abartılıdır, zira zikredilen faaliyetlere Yunanistan'ın donanmasıyla destek vereceği belirtilir. Bu ise, 1928'de iktidara gelen Eleftherios Venizelos'un Türkiye ile yakınlaşma ve dostane ilişkiler tesis etme politikasıyla örtüşmez.

Eşref'in, yukarıda değindiğim rapora konu olan döneme dair kaleme aldığı bir yazı, onun ve Ethem'in bu dönemde yürüttükleri faaliyetlere dair daha gerçekçi bir tablo sunar. Eşref, bu yazısında "Çerkesçilikle geçinen güruh" olarak nitelediği Çerkes Ethem, Reşit, Tefvik ve eski İzmit Mutasarrıfı İbrahim Hakkı gibi bazı şahıslarla birlikte Yunan Başvekaleti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti'nde yapılan bir toplantıya çağrıldığından bahseder. Eşref'in aktardığına göre, bu toplantıda onlara Türkiye ile Yunanistan arasında yürütülen müzakereler çıkmaza girdiği takdirde

471 Cilasun, "Bâki İlk Selam", 226.

472 Halıcı, *Ethem*, 398.

nasıl bir tutum takınacakları sorulur.⁴⁷³ Eşref, neden böyle bir soruyla muhatap olduklarından söz etmez. Bunun cevabı, görüşmenin gerçekleştiği dönemde ve öncesinde yaşananlarda saklıdır.

1928-1929 yıllarında, Venizelos hükümetiyle Türk hükümeti arasında nüfus mübadelesiyle ilgili müzakereler yürütülmektedir. Ancak bu müzakereler 1929 yılı Nisan ayında çıkmaza girer. Öyle ki, dönemin Yunan Dışişleri Bakanı Andreas Michalakopoulos, Mayıs ayında, Yunanistan'la Türkiye arasındaki diplomatik ilişkilerin kopabileceğine dair endişesini ifade eder.⁴⁷⁴ Çerkes muhalefet liderlerinin Yunan Başvekaleti'ne çağrılması ve kendilerine kimin yanında yer almaya niyetli olduklarının sorulması, tam da Türkiye ile Yunanistan arasındaki ilişkilerin gerildiği bu döneme tekabül eder.

Normal şartlar altında söz konusu şahısların bu soruya Yunanistan'ın yanında yer alacakları şeklinde yanıt vermeleri beklenebilirdi. Ne de olsa Yunanistan, onların Türkiye aleyhtarı faaliyetlerini senelerdir himaye etmekteydi. Ancak 1929 yılı Ocak ayında yaşanan bazı gelişmeler Yunanistan'daki Çerkes muhalefetin Yunan hükümetine bakışını olumsuz yönde etkilemişti: Yunan hükümeti 1 Ocak 1929'dan itibaren geçerli olmak üzere, Anadolu işgal edilirken Yunanistan'ın hizmetine giren Çerkes subayları terhis etmişti. Ayrıca 150'liklere ve firarilere verilen ödenekler kesilmişti.⁴⁷⁵ Muhalifler, bu gelişmeleri büyük bir hoşnutsuzlukla karşılamışlardı. Hatta içlerinden bazıları, tepkilerini yüksek sesle dile getirerek Yunanistan'ı terk edeceklerini ve Türkiye karşıtı faaliyetlerine Suriye'den devam edeceklerini beyan etmişlerdi. Dolayısıyla Yunan hükümeti, Türkiye ile diplomatik ilişkilerin kopması durumunda, kendisine karşı tepkili olan Çerkes muhalefetin

473 İBB; Eşref Kuşçubaşı, "Biz(!) Anti-Kemalikozlar(!) Yunan Başbakanlığı'nda Birer Çoban Tarafından Kafalarımızın Koparılması Mukadderdir" (25 Ağustos 1945, Beni Mezar/Mısır); bel_mtf: 47695.

474 Bilgiç, "Atatürk Döneminde Türkiye-Yunanistan İlişkileri, 1923-1938" *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 31, no: 91 (2015): 15.

475 Halıcı, *Ethem*, 398-399.

nasıl davranacağını tartmak ve bu yolla süreç içerisinde onlardan yararlanıp yararlanamayacağını görmek istemiş olmalıdır.

Eşref'e bakılırsa Reşit, onlara bu maksatla yöneltilmiş olması muhtemel soruya yanıt olarak, teşkilatları himaye edildiği ve maddi olarak desteklendikleri takdirde Türkiye karşıtı mücadelede etkin rol oynayabileceklerini belirtir. Eski İzmit Mutasarrıfı İbrahim Bey ise Çerkeslerin namına bel bağladığını, Yunanistan tarafından yüzüstü bırakıldığını ve bu yüzden istemeden de olsa Çerkesliğe zarar verdiğini ifade eder. Sözlerine, artık bu işlerden tamamen çekileceğini de ekler. Ethem ve Tevfik ise önce Eşref'le konu hakkında görüşeceklerini ve daha sonra Yunan hükümetine maruzatlarını ileteceklerini bildirirler.⁴⁷⁶ Öte yandan Eşref, Reşit'in görüşüne katılmadığını, zira Türkiye karşısında yürüttükleri mücadelenin parayla kazanılamayacağını söyler. Eşref'e göre bunun yegane yolu, Anadolu halkına Türkiye'yi harici düşmanlardan kurtarmayı vadetmeleri, bu uğurda çalışarak kendilerini kanıtlamaları ve bu sayede taraftar toplamalarıdır.⁴⁷⁷ Eşref'in bu ifadeleri, onun bu tarihlerde Cumhuriyet rejimi ve kadroları aleyhindeki fikir ve faaliyetlerini sürdürdüğünü açıkça ortaya koyuyor.⁴⁷⁸

476 Toplantı sonrasında Eşref, Ethem ve Tevfik'in bir araya gelip görüşerek konu hakkındaki ortak kanaat ve taleplerini Yunan hükümetine iletip iletmediklerini bilmiyoruz.

477 Eşref, toplantıda tercüman olarak bulunan Yunus Nadi Bey'in dostu Kosta Leyadis'i toplantıya ve toplantıda sarf ettiğini ileri sürdüğü sözlere şahit olarak gösterir. Hatta Eşref'e bakılırsa, Leyadis Başbakanlık merdivenlerinden inerken ona "Hay Allah razı olsun. Ağır konuştun. Fakat yerinde!" demiştir. Bu sırada yanlarına gelen Reşit ise Eşref'e onda bu hesapsız konuşmalar varken kafalarını Anadolu'daki çobanlara değil Yunanlara koparttıracağını söylemiş, Eşref de cevaben "Başın kopsun" demiştir. İBB; Eşref Kuşçubaşı, "Biz(!) Anti-Kemalikozlar(!) Yunan Başbakanlığında Birer Çoban Tarafından Kafalarımızın Koparılması Mukadderdir" (25 Ağustos 1945, Beni Mezar/Mısır); bel_mtf: 47695.

478 Eşref, bu dönemde Türk istihbaratı tarafından sıkı bir şekilde takip edilmektedir. Eşref'in 1935 yılı Mayıs ayında şifalı suları için Loutraki'ye gideceği, dönüşünde Atina'yı terk ederek Volos ve Lamia şehirlerine gideceği istihbar edilmiştir. CBA; Emniyet Umum Müdürlüğü'nden Riyaset-i Cumhur Katib-i Umumi'liğine (25 Mayıs 1929); no: 01012852_32.

İsmet İnönü'ye Suikast Girişimi

Eşref, Vehip Paşa'nın bu toplantıdan bir süre sonra bir suikast girişimi planladığını iddia edecektir: Eşref'in aktardığına göre Vehip Paşa, Yunanistan'da ikamet ettiği sırada Ethem'in ağabeyi Tevfik ile görüşür ve sonrasında Davut ve Konyalı Nuri adlı iki şahısla, Atina'da bulunan Harakopio adlı yerde bir araya gelir. Görüşmelerinin amacı bir suikast tertip etmektir. Öldürülmek istenen şahıs, yakında Yunanistan'a gelecek olan İsmet adlı birisidir. Eşref'e göre, Vehip Paşa görüşmede hazır bulunan adamlarına "İsmet yakında gelecektir. Şunu tepelemek için adam bulunuz. Parası benden. Yakında gelecektir. O vakte kadar da her şey hazır olmalıdır" diyerek suikast hazırlıklarına başlama talimatı verir.⁴⁷⁹

Eşref'in bahsettiği şahıs, dönemin Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı İsmet İnönü olmalıdır. İnönü, 1930'da Türkiye'yi ziyaret eden Yunanistan Başbakanı Venizelos'un bu ziyaretine karşılık vermek amacıyla 1931'de Yunanistan'a giderek Atina'da onuruna verilen yemeğe katılmıştır.⁴⁸⁰ Dolayısıyla Eşref'in sözünü ettiği plan, Venizelos'un Türkiye'yi ziyaretiyle İnönü'nün Yunanistan'a gittiği tarihler arasında, yani 1930-1931 yıllarında yapılmış olmalıdır.

Eşref'e göre Vehip Paşa, Harakopio'da bir araya geldiği kimselelere onun "Ankara'nın adamı" olduğunu, bu nedenle suikast planından asla haberdar edilmemesi gerektiğini söyler. Ancak Eşref'i kızdıran esas olay bu değil, Vehip Paşa'nın Yunan hükümetine "bu uydurma suikast haberi"ni bildirmesi, hatta aldığı duyumlara göre bunu para karşılığında yapmasıdır. Eşref'e göre Vehip Paşa, hükümete bilgiyi vermesinin hemen ardından "Mısır'a sıvışır". Harakopio buluşmasında hazır bulunan diğer şahıslarsa günlerce gözaltında kalır, sonra da yargılanırlar. Eşref, bu süreçte kendisinin de defalarca sorgulandığını ve suikast ekibi-ne dahil olduğu gerekçesiyle 32 gün hapis yattığını iddia eder.

479 CBA; Eşref Kuşçubaşı'dan Vehip (Kaçı) Paşa'ya mektup (tarihsiz); no: 481081.

480 CA; Hariciye Vekaleti'nden Yüksek Başvekalet'e (5 Ekim 1931); 30-10-0-00, K: 12, G: 73, S: 21.

Ardından Vehip Paşa'ya bir mektup göndererek ondan hesap sorduğunu söyler: “Şimdi bunu tertip edenin de, benim isim ve namusumla oyun oynayan senin gibi paşanın ben nasıl dininden imanından başlamış olmayayım? Be adam ne istiyordun! Elin masum evladlarından. Hele ve hele benden, söyle bakayım?”⁴⁸¹

Eşref'in anlattıklarında doğruluk payı olmasına karşın, dönemin Türk istihbaratına göre İnönü'ye suikast tertip eden kişi Vehip Paşa değil, Şam'daki Hoybun Cemiyeti'ne mensup iki komitecidir. Komiteciler suikastı gerçekleştirmeden yakalanırlar. Zira, Eşref'in Harakopio'da Vehip Paşa'yla buluştuğunu ifade ettiği Çerkes Davut, Paşa'ya suikast planından bahseder ve Paşa da bu bilgiyi belirli bir ücret karşılığında Türk tarafıyla paylaşır.⁴⁸²

Görüldüğü üzere Eşref, Vehip Paşa'nın İsmet Paşa'ya yönelik suikastın planlayıcısı olduğunu ve bu planı Yunan hükümetine para karşılığında bildirdiğini iddia eder. Dönemin Türk istihbaratına göreyse suikast Şam merkezli bir cemiyet tarafından planlanmış ve planı Davut'tan öğrenen Vehip Paşa, maddi menfaat elde etmek amacıyla Türk makamlarını durumdan haberdar etmiştir. Ben bu ikinci versiyonu daha inandırıcı buluyorum. Zira Eşref'in Vehip Paşa'yla arası 1927'deki suikast davasından sonra açıldığı gibi, adının onunla birlikte anılması Türkiye'ye dönmesinin önünde önemli bir engel teşkil ettiğinden, suikast girişimi hadisesini çarpıtarak aktarmış olması muhtemeldir.⁴⁸³

Ayrıca birkaç yıl önce Yunanistan Başbakanlığı'nda yapılan toplantıya dair kaleme aldığı yazının gösterdiği üzere, kısa bir süre öncesine kadar Cumhuriyet hükümeti aleyhtarlığını sürdüren Eşref'in bu dönemde Vehip Paşa'yla arasına mesafe koymak istemesi, onun bu tutumunda değişikliğe gittiğini gösterir. Nitekim, Eşref'in Yunanistan'daki hayatının bu noktadan itibaren yaklaşık beş yıl kadar nispeten sakin geçmesi de bu savımı destekler.

481 CBA; Eşref Kuşçubaşı'dan Vehip (Kaçı) Paşa'ya mektup (tarihsiz); no: 481081.

482 Halıcı, *Ethem*, 447-448.

483 Eşref ve Vehip Paşa ilişkisine dair geniş bilgi için bkz. İŞÜA; Eşref Kuşçubaşı, “Vehip Paşamıza gelelim” başlıklı bilgi notu (tarihsiz).

1931-1935 yıllarına tekabül eden bu dönemde Eşref'in Yunanistan'da ne işle uğraştığını, hatta bir işle uğraşıp uğraşmadığını dahi bilmiyoruz. Bununla birlikte 1933'te, Mişel Eleftriadis isimli bir Rum'la birlikte bir vapur satın aldığı, vapurun adını "Eleniki Demokrariye" koydukları ve Ege sahillerinde kaçakçılık yapmayı planladıkları güvenlik birimleri tarafından istihbar edilir. İlgili raporda, Eşref'in bu işte başarılı olamadığı için zarar ettiği dahi belirtilir.⁴⁸⁴ Keza, 1935'te bu kez taze üzüm kaçakçılığı yapmaya çalıştığı tespit edilebilir.⁴⁸⁵ Görüldüğü üzere Eşref'in hayatının en azından siyaseten olaysız geçen söz konusu dönemi, 1935'te açılan Atatürk'e suikast davasına adının karıştığını öğrenmesiyle sona erecektir.

Suikast İddiası (1935)

Atatürk'e suikast davasına giden süreç, 1935 yılında İngiltere'nin Türkiye ile paylaştığı bir istihbaratın Türkiye'nin daha önce Suriye'den aldığı bir istihbaratla örtüşmesiyle başlar. Bu sürecin sonunda açılan davada iddia makamı, suikast girişimine giden olayların şu şekilde geliştiğini ifade eder: Çerkes Yahya adlı bir şahıs sevdiği kızın ailesine ödemesi gereken başlık parasını bulmak için akrabalarının yaşadığı Halep'e gider. Akrabalarının fakir olduğunu öğrenen Yahya, daha sonra Şam'a geçer. Şehrin güneybatısında bulunan Kuneytara'da katıldığı bir düğünde tanıştığı insanlar vasıtasıyla Amman'a gider. Amacı burada çalışarak başlık parası biriktirmektir. Nitekim Amman'da Manol adlı bir betonarme ustasının yanında iş bulur. Ancak Manol, sadece bir betonarme ustası değil, o dönemde Amman'da bulunan Ethem'le sık sık görüşen bir gizli teşkilat mensubudur. Ethem ve Manol üzerinden onunla tanışan Yahya birkaç kez bir araya gelip görüşürler. Sonunda Ethem,

484 CBA; Emniyet İşleri Umum Müdürlüğü'nden Riyaset-i Cumhur Umum Katibliği'ne (11 Kasım 1935); no: 01012852_11; Sedat Bingöl, "Yüzellilikler Meselesi" (Yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi, 1994), 165-166.

485 İŞÜA; Eşref Kuşçubaşı, "Vehip Paşamıza gelelim" başlıklı bilgi notu (tarihsiz).

Yahya'ya planladığı suikastı gerçekleştirme görevini verir. Yahya'ya işin Türkiye ayağında Urfa Milletvekili Ali Saib Ursavaş, Maraşlı İdris ve Çokak Nahiye Müdürü Şemseddin'in olduğu bilgisini veren Ethem, onu, yanına birkaç adamını vererek Türkiye'ye gönderir. Yahya, Türkiye'ye vardığında sevdiği kızı görmek için kafileden ayrılarak Karamezar'a geçer. Burada bir süre kaldıktan sonra ekiple tekrar buluşmak üzere Kahramanmaraş'ın Kümbetir köyünde bulunan Üzeyir'in evine gelir. Üzeyir, ekibin Ali Saib ile bağlantısını sağlayacak olan aracıdır. Ancak, anlaşılamayan bir nedenle Yahya'yı arkadaşlarıyla ve Ali Saib'le görüştürmek yerine karakol kumandanına teslim eder ve Yahya bölük kumandanlığı vasıtasıyla Kahramanmaraş'tan Ankara'ya gönderilir.⁴⁸⁶

Yahya'yla birlikte suikast planıyla alakalı olduğu düşünülen diğer şahıslar da gözaltına alınır. Bunlar Arif, Aziz, Ali Saib Ursavaş, Şemseddin, İdris, Şaban ve İsmail'dir.⁴⁸⁷ Gözaltıların ardından başlayan mahkeme altı celse sürer ve 6 Şubat 1936'da sonuca bağlanır. Son celsede savcı Baha Arıkan, hazırladığı hayli uzun iddianameyi okur. İddianameye göre, dava bir rejim davasıdır; Atatürk'ün şahsında Türkiye hedef alınmıştır.

Ana fikri bu şekilde özetlenebilecek olan iddianamede Eşref'in nasıl konumlandırıldığı konusuna gelince, iddianamede Suriye'de Türkiye aleyhine çalışan birçok cemiyet olduğu ve suikast fikrinin Çerkes birliğini ve istiklalini isteyen cemiyetten, yani Ethem'lerden çıktığı belirtilir. Eşref tam da bu bağlamda konuya dahil edilerek söz konusu cemiyetin geçmişte Hacı Sami vasıtasıyla suikast girişiminde bulunduğu ve bu defa Sami'nin ağabeyi Eşref'in Yunanistan'dan Suriye'ye geçerek suikast hazırlıklarına dahil olduğu ifade edilir.⁴⁸⁸

Savcıya göre Eşref 1935 yılı Şubat ayında, yaşamakta olduğu Girit'in Kandiye şehrinden birdenbire kaybolur. Toplamda 20 ila 28 gün süren yolculuğu sırasında Eşref önce Mısır'a, akabinde ise

486 *Cumhuriyet*, 2 Şubat 1936, 8.

487 *Ulus*, 9 Ocak 1936, 1; *Cumhuriyet*, 10 Ocak 1936, 9.

488 *Ulus*, 7 Şubat 1936, 1.

takma bir isimle Beyrut'a geçer ve orada Ethem, Reşit ve Tevfik'le suikast planı hakkında görüştükten sonra Atina'ya gider.⁴⁸⁹ Savcı ayrıca, Emniyet-i Umumiye'de bulunan bir vesikaya istinaden, ismini vermekte sakınca gördüğü bir kişinin tanıklığını aktarır. Buna göre Eşref, suikastı gerçekleştirmekle sorumlu olan ekibi kastederek “Eşekler, bir işi beceremediler. O kadar yol gösterdim” demiştir. Savcı, Eşref'in suikast girişiminde dahil olduğu iddiasına kanıt olarak onun bir arkadaşına yazdığı mektupta yer alan şu ifadeleri de gösterir: “Oğlum sağ olursan görürsün, Eşref, kılıç ile başlamış olduğu tarihi yine kılıçla kapatacaktır.”

Savcı'nın sunduğu bir başka delil, Balyalı Tevfik'in Manisa Emniyet Müdürlüğü'ne yaptığı bir ihbardır: İddiaya göre Tevfik, Manisa'da Eşref'in üvey kayınbiraderi Adil'le görüşmüş ve ondan Eşref'in Girit'te, Ethem'in de Halep ve Bağdat'ta Atatürk aleyhinde güçlü bir teşkilat oluşturmakla uğraştığını öğrenmiştir. Adil'den bunun yanı sıra teşkilatın Adana ve İstanbul'da birer şubesi bulunduğunu da öğrenen Tevfik, bunun üzerine Eşref ve Ethem'i ihbar etmiştir.⁴⁹⁰ Savcı, bu bağlamda, Eşref'in istihbaratın eline geçen bir başka mektubunda yer alan, rejim aleyhtarı teşkilatını Türkiye'ye ihbar edenin Mimarakis adlı bir şahıs olduğuna yönelik sözlerine de dikkat çeker. Bu mektuba göre ihbar sonrasında Yunan hükümeti Eşref'in ifadesini almış ve evini aramıştır.⁴⁹¹ 6 Şubat 1936'ya gelindiğinde, sunulan bu kanıtların zayıf olduğu, bazı şüphelilerin ifadelerini işkence altında verdiği⁴⁹²

489 İstihbarat evrakına göre Eşref, 1935'te önce Hafya'ya gelir, daha sonra Akka'ya geçerek Ethem ve Reşit'le görüşür. Halıcı, *Ethem*, 449.

490 CBA; Emniyet İşleri Umum Müdürlüğü'nden Riyaset-i Cumhur Umum Katibi Rıza Soyak'a (21 Ekim 1935); no: 01012827. Ayrıca bkz. *Cumhuriyet*, 2 Şubat 1936, 9; *Ulus*, 7 Şubat 1936, 6-7.

491 Atina Elçiliği'nin teşebbüsüyle Eşref hakkında tahkikat yaptırılmıştır. Hanya polisinden alınan malumatta, Eşref'in bir aydan beri Kandiye'den çıkmadığı ve Mustafa Kemal Atatürk'ün “şahsi düşmanı” olduğu aktarılır. CBA; Emniyet İşleri Umum Müdürlüğü'nden Riyaset-i Cumhur Umum Katibliği'ne (11 Kasım 1935); no: 01012852_11.

492 Bazı sanıklar, dava sırasında kendilerine işkence yapıldığını beyan ederler. *Ulus*, 17 Ocak 1936, 5.

ve ifadeler arasında uyumsuzluk olduğu gerekçesiyle sanıkların beraatine karar verilir.⁴⁹³

Eşref, bu suikast girişimini “Uydurma Bir Suikast Mustafa Kemal’e” başlığı altında ele alır.⁴⁹⁴ Eşref’in konu hakkında yazdıklarından, girişimle uzaktan yakından ilgisi olmadığı için adının olaya karışmasından ve takip eden dava sürecinden fazlasıyla rahatsız olduğu, hatta kendini kurbanlaştırdığı anlaşıyor, ki onun söz konusu suikast girişiminin kurbanlarından biri olduğu kısmen de olsa doğrudur: 1935 davası, Atatürk’e karşı planlandığı öne sürülen suikastler silsilesinin halkalarından birini teşkil eder.⁴⁹⁵ Bütün bu girişimlerin sorumlusu olarak görülen kişilerin yargılandığı davalar, devletin bu süreçte muhalefeti homojen, yekpare ve devasa bir anti-Kemalist grup olarak telakki etme eğilimi olduğunu gösterir. Ethem’le arasının açıldığı 1920’lerin sonlarından beri, homojen olduğu varsayılan muhalefetten ayrı düşmüş olan Eşref’in suikast girişimiyle ilişkili olmadığı halde, rejim ve Atatürk aleyhtarı olduğu için devlet tarafından gıyaben yargılanmasını işte bu tarihsel bağlam içerisinde değerlendirmek gerekir.

Öte yandan Ankara’nın söz konusu sözde suikast girişimini iki şekilde istimal ettiği görülür: Ankara bu olay üzerinden hem ülke kamuoyunu Atatürk’ün liderliği ve reformları etrafında daha sıkı kenetlemeye hem de bölgesel ve uluslararası konjonktürü kendi lehine çevirmeye çalışır. Birçok şehirde bu girişimi kınamak için protesto mitingleri düzenlenir ve meydanlar, halkın Atatürk kültü ve Cumhuriyetçi söylemler etrafında bir araya geldiği mekanlara dönüşür. Bu süreçte kendine Avrupa’da mütefak arayan iktidar, bu girişimi, Akdeniz’deki İtalyan yayılmacılığına karşı ortak menfaatleri olan İngiltere ile yakınlaşmak için de kullanır. Ayrıca bunu, Suriye ve Lübnan’daki Fransız manda

493 *Ulus*, 18 Şubat 1936, 1, 5-6. Karar sureti için bkz. CBA; “Karar sureti” (17 Şubat 1936); no: 01015017_100.

494 İŞÜA; Eşref Kuşçubaşı, “Uydurma bir suikast Mustafa Kemal’e”.

495 Ali Dikici, “Polis Arşiv Belgelerine Göre Atatürk’e ve Diğer Devlet Adamlarına Yönelik Suikast Girişimleri” *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 30, no: 90 (2014); 1-48.

yönetimine Türkiye'nin güney sınırlarını tehdit eden gruplarla ilgili baskı yapmak için bir fırsat olarak değerlendirir. Çünkü sözde suikast girişimi Suriye ve Lübnan'da bulunan gruplarla ilişkilendirilir.⁴⁹⁶ Özetle Eşref bu dönemde, dahli olmayan bir suikast girişiminin zanlılarından addedilmenin ötesinde, kamuoyunun ve uluslararası ilişkilerin Ankara tarafından şekillendirilmeye çalışıldığı bir sürecin nesnesi olur.

496 Ramazan Hakkı Öztan, "Republic of Conspiracies: Cross-Border Plots and the Making of Modern Turkey," *Journal of Contemporary History*: 11-22.

TÜRKİYE'YE DÖNÜŞ

Kendini Affettirme

1927'DE, Mustafa Kemal'e yönelik suikast girişimi sırasında kardeşlerini kaybeden ve suçsuz olduğu halde 1935 yılındaki suikast girişimiyle ilişkilendirilen Eşref, ilerleyen süreçte, yaşadıklarından yorgun düşmüş biri olarak çıkar karşımıza. Artık 50'li yaşlara gelmiştir. Ülkesine dönmek ve ömrünün geri kalanını ailesiyle birlikte rahat ve huzurlu bir şekilde geçirmek istemektedir.

Ne var ki, bu amaçla 1936'da Atatürk'e ve İsmet İnönü'ye ilettiği af talepleri sessizlikle karşılanır. Keza, kendini affettirmek için rejime yakın yurtdışı gazetelerde kaleme aldığı yazılar da Ankara'da karşılık bulmaz. Hal böyle olunca Eşref bir sene sonra, yani 1937'de en azından ailesinin ve kızının Yunanistan'a gelebilmesi için Atatürk'ten izin ister. Bu maksatla gönderdiği telgrafta "Daha babasının yüzünü tanımayan kızımın buradan yurda giden ailemin avdetine izninizi atalığından dilerim Atatürk" diye yazar.⁴⁹⁷ Elimizde Eşref'in bu talebinin kabul edildiğine dair herhangi bir bilgi bulunmuyor.

Görüldüğü üzere bu dönemde hem bedenen hem de manevi olarak yıpranan Eşref, bir yandan da maddi sıkıntılarla boğuşmaktadır: Ticaret yapmak için Yemen'e gitmek istediğini, fakat Türkiye'nin baskısından dolayı Yunanistan'dan gerekli izni alamadığını

497 CBA; Eşref Kuşçubaşı'ndan Atatürk'e (18 Ağustos 1937, Atina); no: 711165.

ifade eden Eşref, silah ticareti için Suriye'ye gitmek ister, ancak bunu da başaramaz. Keza, gayriresmi yollara tevessül ederek para kazanma teşebbüsleri de başarısız olur.⁴⁹⁸ Bu yüzden hayatını idame ettirmek için Türkiye'deki mal varlığına ve ailesinden gelen paraya bel bağlar. Fakat bu noktada Eşref'in yaşadığı maddi sorunlara bir şerh düşmem gerekiyor: Türk istihbaratı onun bu dönemde Nazi Almanyası'nda ve Faşist İtalya'da bulunan kimi mahreçlerden bir şekilde para temin ettiğini ve muhtemel bir harpte İtalya'nın Türkiye'yi işgal etmesini arzu ettiğini bildirir.⁴⁹⁹

Öyle ya da böyle, yaşadığı maddi ve manevi sorunlardan yılarak ülkesine dönmek isteyen Eşref'in karşısına, bu yönde ilk kez resmi girişimde bulunduğu 1936'dan iki yıl sonra önemli bir fırsat çıkar: 29 Haziran 1938'de TBMM tarafından kabul edilen 3527 sayılı af kanununun 16 Temmuz'da *Resmi Gazete*'de yayımlanarak yürürlüğe girmesinin ardından Eşref'in de içinde olduğu 150'likler affedilir.⁵⁰⁰

Eşref'e göre Ankara tarafından affedilmesinde, Girit'in Kandiye şehrinde "bir gazeteci ve tarih yazarı olarak bulunan Morelos isimli" bir şahsın onun hakkında Atatürk'e yazdığı bir mektup önemli rol oynamıştır. Morelos'la Kandiye Kütüphanesi Müdürü vasıtasıyla tanıştığını ve zaman zaman bir araya gelerek tarih üzerine sohbet ettiklerini söyleyen Eşref, onun söz konusu mektubundan, mektup yazıldıktan sonra haberdar olduğunu öne sürer. Eşref'e göre Morelos, Atatürk'e onun "ahlakı mazbut ve vakarıyla müstesna, vatanını çok seven" ve "hiç ve hiçbir zaman için vatanına aykırı hareketlere" tenezzül etmeyecek bir şahıs olduğunu yazmıştır. Dahası, Eşref'e bakılırsa Atatürk bu mektuba yanıt vermiş; bu yanıt, sefaret aracılığıyla Morelos'a ulaştırılmış ve kısa bir süre sonra da af çıkmıştır.⁵⁰¹

498 Bingöl, "Yüzellilikler Meselesi", 165-166.

499 A.g.e., 166.

500 A.g.e., 179-183.

501 İBB; Eşref Kuşçubaşı'dan Cemal Kutay'a mektup (14 Kasım 1962, adressesiz); bel_mtf: 47693. Eşref, mektubun tarihini 1964 olarak yazmıştır. Bu tarih Eşref'in vefatından yedi ay sonrasına tekabül eder. Mektubun içeriği 1962'de yazıldığına işaret ediyor.

Bununla birlikte Eşref, affın ardından Türkiye'ye dönmez. Gerekçesi, affedilecek herhangi bir şey yapmamış olmasıdır.⁵⁰² Affı bu nedenle reddettiğini ileri süren Eşref'in ülkeye dönmek için sarf ettiği onca çaba göz önünde bulundurulduğunda bu iddianın inandırıcı olmadığı rahatlıkla görülebilir. Gerçek sebep şu olsa gerektir: Eşref, affın ardından bazı bakanlıklara dilekçe göndererek söz konusu affa, 1927'deki suikast davasında kendisine verilen müebbet cezasının dahil olup olmadığını sorar. Fakat Eşref'e cevap verilmez, zira kararı veren İstanbul Adliyesi mahkeme ilamını kaybetmiştir. Ancak Eşref, bu durumdan haberdar değildir. Hal böyleyken, Türkiye'ye geldiği takdirde ceza alabileceğini düşündüğü için ülkeye dönüş yapmamış olması kuvvetle muhtemeldir.⁵⁰³

Aftan sonra Türkiye'ye dönmeyerek Yunanistan'da kalan Eşref'in, yazdığı bir mektuptan, 1938 yılı Kasım ayında Atina'da olduğunu anlıyoruz.⁵⁰⁴ Eşref, buradan tam olarak bilmediğimiz bir tarihte, muhtemelen 1939'da ya da en geç 1940'ta Mısır'a geçecektir.⁵⁰⁵ Mısır'a gitmesinin ardından Eşref'in izini uzun bir süre boyunca kaybediyoruz. Bu karanlık yıllara dair bildiklerimiz kaba hatlarıyla şunlardan ibaret: Eşref, Mısır'da Kahire ve İskenderiye'deki akrabalarının yanında yaşar.⁵⁰⁶ Bu dönemde çektiği fotoğraflardan, Nil Vadisi ile Nübye Çölü arasında yaşayan Beşari kabilesini görece kadar güneye gittiği anlaşılıyor. 1945'te ise Mısır'da bulunan Minya şehrine bağlı Beni Mezar'da olduğunu tespit edebiliyoruz.⁵⁰⁷

502 Fortna, *The Circassian*, 269-270.

503 Bingöl, "Yüzellilikler Meselesi", 196.

504 İBB; Eşref Kuşçubaşı'dan Ziya Şakir'e mektup (7 Kasım 1938, Atina); bel_mtf: 047684.

505 Bu tahminim; Eşref'in, Morelos Efendi'nin Atatürk'e yazdığı mektuptan Mısır'a geçtikten sonra haberdar olduğu yönündeki sözlerine dayanıyor. İBB; Eşref Kuşçubaşı'dan Cemal Kutay'a mektup (14 Kasım 1962, adressiz); bel_mtf: 47693.

506 Fortna, *The Circassian*, 270.

507 İBB; Eşref Kuşçubaşı, "Biz(!) Anti-Kemalikozlar(!) Yunan Başbakanlığı'nda Birer Çoban Tarafından Kafalarımızın Koparılması Mukadderdir" (25 Ağustos 1945, Beni Mezar/Mısır); bel_mtf: 47695.

Bir Milat Olarak 1950

1950'ye kadar Mısır'da kalan Eşref, buradan ayrılmadan birkaç ay önce Ziya Şakir'e bir mektup yazarak, içeriğini ve takdim ettiği makamı belirtmediği bir dilekçeden bahseder.⁵⁰⁸ Ayrıca hakkını içeride ve dışarıda neşriyatla arayacağını, bunun kendisi için “bir izzet müdafaası, bir erlik vazifesi” olduğunu belirtir. Eşref'in sözünü ettiği dilekçe ya Türkiye'ye geri dönüşüyle ya müsadere ve istimlak edilmiş olan mallarıyla ya da her ikisiyle birden ilgili olsa gerektir. Zira kısa bir süre sonra yurda dönecektir.

Eşref, nihayet 25 Ağustos 1950 tarihinde Türkiye'ye gelir. Ömrünün geri kalan yıllarını geçireceği İzmir Güzelyalı'ya giderek eşiyle birlikte yaşamaya başlar.⁵⁰⁹ Keza, Reşit de Eşref'in hemen ardından, Eylül ayında, uzun süredir yaşamakta olduğu Amman'dan ayrılarak yurda döner ve Bandırma'daki oğlunun yanına yerleşir. Eşref, Türkiye'ye gelmesinin ardından, eşiyle birlikte yaşamakta olduğu İzmir'le, yazlıklarının bulunduğu Kuşadası ve arazilerinin bulunduğu Söke ve Salihli arasında mekik dokur. Bu sırada, İzmir Valiliği tarafından takibe alınır. Hatta hakkında aylık raporlar dahi hazırlanır, fakat herhangi bir zararlı faaliyeti tespit edilemez.⁵¹⁰

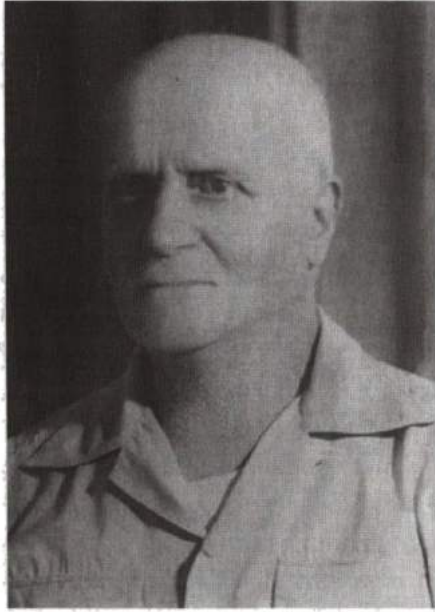
Davaları

Eşref, Türkiye'ye döndükten sonra, zamanında müsadere ve istimlak edilen mallarının iadesi için devlete bir dizi dava açar. Bu davalar yıllar boyunca sürecek ve Eşref'in sinirlerini bir hayli yıpratacaktır. Hatta Eşref, bu süreçte yaşadıklarını anlatmak ve ilgili mercilere sesini duyurmak için *Kanuna, Akliselime ve Hukuk*

508 İBB; Eşref Kuşçubaşı'dan Ziya'ya (Şakir) mektup (20 Şubat 1950, adressiz); bel_mtf: 047689.

509 CBA, Celal Bayar Arşivi; Emniyet Genel Müdürlüğü'nden Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği'ne (6 Ekim 1950); Yer: 3/1-18, Fihrist: 81; aktaran Murat Bardakçı, “Kuşçubaşı Eşref Bey Hakkındaki Gizli Yazışmalar”, *Habertürk*, 2 Aralık 2018.

510 Bingöl, “Yüzellilikler Meselesi”, 196.

17: Eşref (1955)

(Kaynak: Kutay, *Lavrens'e Karşı Kuşçubaşı*, 240)

Devleti İddialarına Rağmen Devam Halindeki Bir Zulmün Acı Hikayesi başlıklı bir broşür dahi bastıracaktı.

Eşref bu davaları açmasının gerekçesini şöyle açıklar: Lozan Antlaşması'na bağlı genel af beyannamesinde 150'liklere, Türkiye'de terk ettikleri mallarını dokuz ay içerisinde tasfiye etmeleri gerektiği ve bu sürenin aşılması durumunda söz konusu malların, bedelleri sahiplerine verilmek üzere hükümet tarafından tasfiye edileceği bildirilmiştir. Buna karşın Eşref, bu hükümden ve hükümetçe 31 Ağustos 1924'te alınan tasfiye kararından kendisinin ve ailesinin kasti olarak haberdar edilmediğini öne sürer. Bu yetmezmiş gibi, 15 Haziran 1927'de 150'liklerin Türk vatandaşlığından çıkarılmasına ve temellük ve tevarüs haklarından mahrum bırakılmalarına ilişkin kanunun yürürlüğe girmesi, Eşref'in elindeki her şeyi kaybetmesine neden olmuştur.⁵¹¹

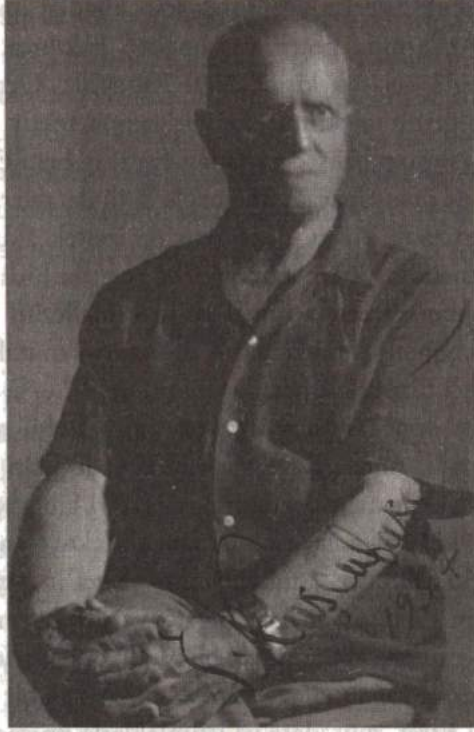
511 Kuşçubaşı, *Devam Halindeki Bir Zulmün Acı Hikayesi*, 6-11.

Eşref'e göre, bu süreçte ailesine, akrabalarına ve tanıdıklarına zulmedilir: Birçok kez kanun hilafına evleri basılır ve yine birçok kez baskı altında sorgulanırlar. Hatta Eşref'in küçük kardeşleri ve yakın akrabaları müsadere sürecinin pürüzsüz bir şekilde yürütülebilmesi için başka vilayetlere sürülürler. Eşref, müsadere sürecinde bu baskı ve zulmün yanı sıra bazı hukuksuzlukların da yaşandığını öne sürer: Salihli Maliyesi, Eşref'in mallarına el koymak için Lozan Antlaşması'nın gereği olan dokuz aylık süreyi beklemez. Eşref ve ortaklarının 169 parçalık gayrimenkul listesini tapudan alır. Ancak satış ve kiralardan elde edilecek meblağı mülkün sahipleri adına açılacak emanet hesapta koruması ve hak sahiplerine yahut vekillerine talep edilmesi durumunda göstermesi ve teslim etmesi gerekirken bunu yapmaz. Ayrıca menkul eşya, demirbaş alet ve edevat ile üzüm ve zeytin mahsullerinin satışı da kanuna uygun bir şekilde yapılmaz. Dahası bunlar, rayiç bedellerinin beşte birinden daha düşük fiyatlar karşılığında satılır.⁵¹² Keza Eşref'e göre, 150'liklerin affıyla ilgili, 1938'de yürürlüğe giren 3257 sayılı kanun gereğince tasfiye işleminin bu tarihten itibaren durdurulması ve bu tarihe kadar satış, kira ve yararlanma karşılığında hak sahipleri adına tahsil edilen paranın kendilerine teslim edilmesi gerekirken bu kanuna da hiçbir şekilde riayet edilmez. Tasfiyeler on sene daha, yani 1948'e kadar sürer. Eşref haliyle kendisi adına hak ettiğinden çok daha düşük bir meblağın tahsil edildiğini ve o çok düşük meblağın da ancak cüzi bir kısmının ödendiğini kaydeder.⁵¹³

Eşref, devletin kendisine ait olan mülkleri sadece müsadere değil istimlak yoluyla da yağmaladığını, bunu yaparken çeşitli hukuksuzluklara başvurduğunu ve dahi istimlak bedellerini aşırı düşük tuttuğunu ileri sürer. Eşref'in bu son iddiasına açıklık getirmek için verdiği örnek doğruysa, Belediye, Hususi Muhasebe, Hazine, Milli Müdafaa ve Adliye Vekaletleri namına yapılan istimlaklar, gayrimenkullerin bir senelik kira gelirinin dahi altındadır.

512 A.g.e., 12-14.

513 A.g.e., 15-21.

18: Eşref (1954)

(Kaynak: Kutay, *Ana-Vatan'da Son Beş Osmanlı Türk'ü*, 23)

Eşref, Türkiye'ye geldiği ve müsadere edilen malları geri almak için dava açtığı 1950 yılından, yaşadığı mağduriyetleri konu eden broşürü bastırdığı 1953 senesine kadar geçen üç yıl içerisinde “14 bin lira avukat, muakkib, git gel, mahkeme masrafları, ilam harcı” ödediğini öne sürer. Bu üç yıl boyunca birkaç dava kazanmasına rağmen süreç o kadar yorucu ve güçlüklerle doludur ki, Eşref ilk broşüre ek olarak ikinci bir broşür daha bastırmayı planlar. Zira hakkını açık ve net bir şekilde ve defaatle ortaya koymuş olmasına karşın devlet hiçbir şekilde işini kolaylaştırmadığı için istimlak adı altında el konulan mülkleri ve sahibi olduğu mülklerin tasarruf hakları kendisine iade edilmez. Bu yüzden de süreç devamlı uzar.

Eşref, hukuki işlerini yürütmek için bir dizi insanla irtibat halindedir. Aralarında geçen yazışmalara bakılırsa, Eşref'i bu kişilerle irtibata geçiren kişi Cemal Kutay'dır. Örneğin Eşref, Kutay'a yazdığı bir mektupta kendisi adına tahrir veren Feyzi adındaki bir şahıstan bahseder. Kutay, Feyzi'ye hem Eşref'in uyarılarını hem de ona yapacağı ödemeyle ilgili detayları iletacaktır. Eşref'in bu süreçte bizzat Kutay'dan da destek aldığı görülür: Ondan, Rükneddin Sözer adındaki bir şahısla birlikte şikayetlerini ve devletin süreçteki ihmal ve suistimallerini derlemesini ve bunları "kıymetli hukukçuların da nazar-ı mütalaaalarından" geçirerek ikinci bir broşür hazırlamasını ister.⁵¹⁴

Bahsedilen ikinci broşüre ulaşamadım. Çünkü muhtemelen hiç hazırlanmadı. Ancak Eşref, ölene kadar devletin gaspettiğini öne sürdüğü hakkını aramaya devam etti. 1961 gibi geç bir tarihte, Asaf Tugay'a "hükümet aleyhine cereyan etmekte olan eski" davalarını takip için Salihli'ye gittiğini yazan⁵¹⁵ Eşref'in, vefatından bir sene önce, yani 1963'te yine Asaf Tugay'a yazdığı bir mektupta davalarını takip etmekte olduğunu ve bu işlerin onu madden, ama en çok da manen yorduğunu ifade etmesi bunun açık bir kanıtıdır.⁵¹⁶

Ne var ki Eşref, müsadere ve istimlaklarla mücadele için bu kadar çok mesai harcamasına ve konu hakkında sayfalarca yazmasına rağmen, el konulan mallarını nasıl edindiğine dair ufak tefek birkaç istisna dışında sessiz kalır. Ayrıca, davalar hakkında kaleme aldığı metinlerde kendini o kadar mağdur gösterir ki, bunları okuyanlar Eşref'in beş parasız kaldığını düşünebilir.

514 İBB; Eşref Kuşçubaşı'dan Cemal Kutay'a mektup (12 Ağustos 1953, İzmir); bel_mtf: 047686.

515 İŞÜA; Eşref Kuşçubaşı'dan Asaf Tugay'a mektup (23 Haziran 1962, Söke); no: 001570586009.

516 Eşref vefatından çok kısa bir süre önce ciddi bir maddi kayıp yaşayacaktır. Tam da çiftlik ve ziraat işlerini yoluna koyduğu ve kendi tabiriyle "biraz nefes almaya muvaffak oldu[ğul]" bir dönemde, Yağcı İbrahim Kolektif Şirketi'ne yaptırdığı pamuk mahsulatı için kendilerine yapılacak ödeme, şirketin ansızın iflas ilan etmesiyle ödenemez ve bu durum kendisinin 175.000, oğlu Feridun'un ise yaklaşık 50.000 lirasına mal olur. İŞÜA; Eşref Kuşçubaşı'dan Asaf Tugay'a mektup (8 Ocak 1964, İzmir); no: 001570601009.

Halbuki Eşref ileride göreceğimiz üzere binlerce dönüm ziraate elverişli araziye, en azından birkaç eve ve –ailesini yurtdışına tatil le göndermesinden ve ahir ömründe zevki için at almasından da anlaşılabilceği üzere– ciddi miktarda paraya sahiptir. Dolayısıyla Eşref'in müsadere ve istimlaklarla ilgili serzenişlerinin, kendisini Cumhuriyet yönetimi tarafından mağdur edilmiş biri olarak göstermek istemesiyle alakalı olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

Gündelik İşleri

Eşref, Türkiye'ye döndükten sonra sadece el koyulan mallarının iadesi için açtığı davalarla değil, tam 27 senedir ihmal etmek zorunda kaldığını belirttiği mülkleriyle de yakından ilgilenir. 1951'de, Salihli'ye giderken –Eşref, Türkiye'ye döndüğü günden itibaren sık sık İzmir'le Salihli arasında gidip gelir⁵¹⁷– Cemal Kutay'a söylediği şu sözler, ömrünün geri kalan kısmının özetidir bir bakıma: “Yirmi sekiz seneden beri toplan[ma]mış olan mezbelelik öyle yirmi sekiz hafta ve hatta yirmi sekiz ayda temizlenecek şeylerden değil.”⁵¹⁸

Eşref'in Salihli'nin yanı sıra zaman zaman arazilerinin bulunduğu Söke'ye de gittiği görülür. Verdiği bilgiye göre, Söke'deki dört beş bin dönümlük ziraate elverişli arazisi, karısı Pervin'in dedesi Mora Sancak Beyi Halil Bey'den Eşref'in kayınpederine, yani Pervin'in babasına kalmıştır. Türkiye'ye dönmesinin ardından bu araziye sulama tesisatı ve bentler yaptırarak kıymetini artıran Eşref, burayı kiraya vermeye niyetlenir, fakat “taliplerin pek ahlaksız olduklarını” görünce bu düşüncesinden vazgeçer.⁵¹⁹

517 Eşref'in Salihli'ye sürekli olarak gidip gelmesinin sebebi müsadere ve istimlak edilmiş mal ve mülklerini geri alabilmek içindir, ki 1960'ta Salihli'deki arazisinin 160-170 dönüm kadarının kendisine geri verildiği anlaşılıyor. İBB; Eşref Kuşçubaşı'dan Cemal Kutay'a mektup (9 Aralık 1960, İzmir); bel_mtf: 047682.

518 İBB; Eşref Kuşçubaşı'dan Cemal Kutay'a mektup (2 Kasım 1951, İzmir); bel_mtf: 47687.

519 İŞÜA; Eşref Kuşçubaşı'dan Asaf Tugay'a mektup (17 Eylül 1962, Söke); no: 001570589009

Eşref'in Söke'de 1300 dönümlük bir başka arazisi daha vardır. Yaşlılık döneminde bile burada yapılan ekim dikim işlerinin başında durur. Hatta ziraatle uğraşmayı sevdiği için, bizzat kendisi de meyve, sebze ve buğday ekmekle ve zeytin fidanları dikmekle meşgul olur. Eşref burada yapıp ettiklerini şöyle özetler: "Bunda benim rolüm total total da olsa koşturmak ve iş başında iş yaptırabilmekliğime aittir."⁵²⁰

Eşi ve kızıyla birlikte İzmir'de yaşayan, ancak görüldüğü üzere sık sık Salihli ve Söke'ye giden Eşref'in bir ayağı da aile yazlığının bulunduğu Kuşadası'ndadır.⁵²¹ Kuşadası'ndan yazdığı mektupların diğer mektuplarına kıyasla çok daha teferruatlı oluşu burada yapacak fazla bir işi olmamasından kaynaklanıyor olmalı. Ailesi zaman zaman tatil için Kuşadası'na gitmek haricinde şehir dışına⁵²² ve yurtdışına⁵²³ da çıkan Eşref'in bu seyahatlerde genellikle onlara eşlik etmediğini ve Ege'yi nadiren terk ettiğini söylemek mümkündür. Bununla birlikte Ege içinde de olsa, tıpkı gençliğindeki gibi sık sık yer değiştirir, zira Asaf Tugay'a yazdığı şu satırlarda da görüldüğü üzere, yerinde durmaktan hiç hazzetmez: "İki gün bir mahalde ruhen kalmaklığım kabil olamıyor. Ramazan dilencileri cami kapılarında 'Allah elden ayaktan düşürmesin' diye dua ederler. Ne hikmetli bir şifre, bir duadır bu."⁵²⁴ Eşref'in bu sözleri aynı zamanda, hastalanarak elden ayaktan düşmenin onun için ne büyük bir eziyet olacağını önceden haber verir.

520 İŞÜA; Eşref Kuşçubaşı'dan Asaf Tugay'a mektup (17 Şubat 1962, Söke); no: 001570579009 ve (11 Mayıs 1962, İzmir); no: 001570583009. İlerleyen yaşına rağmen Söke'de bizzat tarımla uğraşmasının ve sürekli bir koşturmacı içinde olmasının gösterdiği üzere, Eşref hayata sıkı sıkıya bağlı bir insandır. İŞÜA; Eşref Kuşçubaşı'dan Asaf Tugay'a mektup (20 Ekim 1963, Bursa); 001570600009.

521 İŞÜA; Eşref Kuşçubaşı'dan Asaf Tugay'a mektup (22 Ağustos 1962, Kuşadası); no: 001570587009.

522 İŞÜA; Eşref Kuşçubaşı'dan Asaf Tugay'a mektup (19 Şubat 1963, İzmir); no: 001570595009.

523 İŞÜA; Eşref Kuşçubaşı'dan Asaf Tugay'a mektup (25 Şubat 1964, İzmir); no: 001570602009.

524 İŞÜA; Eşref Kuşçubaşı'dan Asaf Tugay'a mektup (6 Ağustos 1963, Kuşadası); no: 001570599009.

Yazıları

Eşref, Türkiye'ye döndüğünde, Demokrat Parti'nin 14 Mayıs 1950 seçimlerinde 27 yıllık tek parti iktidarını devirmesinin üzerinden kısa bir süre geçmiştir. Atatürk'ün vefatının ardından yavaş yavaş gün yüzüne çıkmaya başlayan gizli muhalefet Demokrat Parti iktidarıyla birlikte görece serbest kalmıştır.⁵²⁵ Bu nedenle 1950'ler popüler tarihin resmi tarih tezleri karşısında hızla yükselişine tanıklık edecek ve Eşref'in artık tümünden neşriyat yoluyla sürdüreceği mücadelesinin zirvesi bu yıllara tekabül edecektir.

20. yüzyılın ilk çeyreğine damga vuran pek çok olaya bizzat şahit olan Eşref, ülkenin kuruluş yıllarının muhalefet tarafından açık bir sorgulamaya tutulduğu ve popüler tarih tarafından yeniden inşa edildiği bu dönemde Demokrat Parti yanlısı popüler tarihçilik açısından adeta bulunmaz bir nimet olacaktır. Dolayısıyla Eşref bu yıllarda, Osmanlı son dönemine ve kuruluş yıllarına ait anılarını kağıda dökmeye ve bunları yayımlatmaya yoğun mesai harcayacaktır. 27 senedir ülkesinden uzakta kalmanın beraberinde getirdiği yükü üzerinden atmak ve yeniden yazılmakta olan tarihin yapı taşlarından biri olarak kabul görmek için çok önemli bir fırsata kavuşmuştur. Bu bakımdan, 1927'de *Nutuk*'un okunmasının ardından şekillenen resmi tarih tezlerinin sorgulandığı söz konusu dönemde, Eşref'in Cemal Kutay'a gönderdiği

525 Eşref ülkeye döndüğü zaman Cumhurbaşkanı Celal Bayar'a, kendisine teşekkür etmek amacıyla şu telgrafi çeker: "Bir istikrar unsuru olan şahsiyetinizin yarattığı emniyet havası içinde ve mutlak huzuru kalple yirmi yedi yıldır hasreti olduğum aziz vatanıma döndüm. Emniyet tesis eden telakki ve idare sisteminizin bu mübarek topraklarda gelecek nesillerin hak ve hürriyetini dahi ebediyen masun bulunduracak eserlerle müzeyyen olarak şan ve şeref içinde devamını Cenabı Hak'tan niyaz ederim." CBA; Eşref Kuşçubaşı'dan Celal Bayar'a (28 Ağustos 1950); no: 03000006-187. CBA; Türkiye Cumhurbaşkanlığı Genel Katipliği'nden Eşref Kuşçubaşı'ya (30 Ağustos 1950). Bayar da Eşref'e "Telgrafınıza teşekkür eder memleketimizde huzur ve emniyet içinde yaşamanızı dilerim." şeklinde karşılık verir. CBA; Türkiye Cumhurbaşkanlığı Genel Katipliği'nden Eşref Kuşçubaşı'ya (30 Ağustos 1950); no: 03000006-186.

ilk metinlerden birinin Milli Mücadele'ye yaptığı katkılarla ilgili olması rastlantısal değildir.⁵²⁶

Nitekim bu süreçte anı, tanıklık ve bilgilerini paylaştığı Celal Bayar,⁵²⁷ Tevfik Bıyıklıoğlu⁵²⁸ ve Cemal Kutay gibi isimler tarafından yakın tarihin kahramanlarından biri olarak lanse edilir. Böylece yurtiçinde ünlenmeye başlayan Eşref, 1956-1962 yıllarında Amerikalı tarihçi ve istihbaratçı Philip H. Stoddard'ın kendisiyle yaptığı görüşme ve yazışmalar sayesinde ölümünden sonra yurtdışında konuyla ilgilenen akademik mecralarda da tanınırlık kazanacaktır.⁵²⁹

Hastalıkları

1960'lara gelindiğinde 80 yaşına merdiven dayamış olan Eşref, bu dönemde doğal olarak sağlık sorunlarıyla boğuşmaya başlar. Önce kolundaki sorun nedeniyle fizik tedavi görür.⁵³⁰ Aynı sıralarda, zamanında dört yerinden kırılmış olan bacağının ağrılarına romatizma ve kireçlenme eklenir. Eşref bu nedenle artık eskiden olduğu gibi yürüyüş yapamasa da ata binmeye devam eder. Ayrıca Asaf Tugay'a yazdığı bir mektupta tek kolunu kullanabildiğinden, muntazam yazı yazabildiğinden ve dahi resim yapabildiğinden bahseder, ki bu onun baskın olan elinde bir sorun olmadığını gösterir.⁵³¹

526 İBB; Eşref Kuşçubaşı'dan Cemal Kutay'a mektup (2 Kasım 1951, İzmir); bel_mtf: 47687.

527 İŞÜA; Eşref Kuşçubaşı'dan Asaf Tugay'a mektup (17 Şubat 1962, Söke); no: 001570579009.

528 İBB; Eşref Kuşçubaşı'dan muhatabı, tarihi ve adresi belli olmayan mektup; bel_mtf: 47665.

529 Stoddard, "Preliminary Study of the Teşkilat-ı Mahsusa"; Stoddard ve Danışman, *The Turkish Battle at Khaybar*.

530 İŞÜA; Eşref Kuşçubaşı'dan Asaf Tugay'a mektup (5 Temmuz 1961, İzmir); no: 001570574009.

531 İŞÜA; Eşref Kuşçubaşı'dan Asaf Tugay'a mektup (22 Temmuz 1961, Söke); no: 001570575009 ve (12 Mayıs 1962, İzmir); no: 001570584009.

Eşref'in yaşlılığında yaşadığı sağlık sorunları bunlarla sınırlı kalmaz. Yağmur çamurda ve soğuklarda hasta olmadığında buna şükredek nokta gelen⁵³² Eşref, yazı yazarken artık çok yorulduğunu, özellikle de bunu deniz kenarında yaptığında “yorgunluk nefesleriyle krizler” geçirdiğini belirtir.⁵³³ 1962 yılının sonlarında ise safra kesesinde iltihap olduğu anlaşılır. Yapılan tetkiklerde Eşref'te kansızlık sorunu da olduğu ve idrarının kanına karıştığı tespit edilir. Her ne kadar bu durum erken fark edildiği için olası bir hayati tehlike önlenmiş olsa da⁵³⁴ Eşref, uzunca bir süre yatağında istirahat etmek zorunda kalır. 1963 yılının Ocak ayına geldiğinde Eşref ayaklanır, fakat doktoru havanın soğuk ve yağmurlu olmasından dolayı İzmir dışına çıkmasına müsaade etmez.⁵³⁵ Ancak hastalığın onun yakasını bırakmaya niyeti yoktur; Eşref'in tedavisi Şubat ayında da devam eder.⁵³⁶ Nisan ayında ise ayaklarından muzdarip olduğunu, safra kesesindeki sorunun onu perhiz yapmaya mecbur bıraktığını aktarır.⁵³⁷

Eşref, bir süre sonra tedavi için şehir dışına çıkmaya başlar. Bu nedenle Ekim ayında Bursa'da bir kaplıcaya giden Eşref, oradan İstanbul'a geçerek Osman Çubukçu'ya romatizma şikayetiyle muayene olur ve Şeref Bayar'a da gözlerini muayene ettirir. Sonrasında tekrar Bursa'ya dönerek kaplıcalarda şifa aramaya devam eder.⁵³⁸ 1964 yılında Eşref'in eşi Pervin Hanım da

532 İŞÜA; Eşref Kuşçubaşı'dan Asaf Tugay'a mektup (23 Şubat 1963, Söke); no: 001570596009.

533 İŞÜA; Eşref Kuşçubaşı'dan Asaf Tugay'a mektup (17 Şubat 1962, Söke); no: 001570579009.

534 İŞÜA; Eşref Kuşçubaşı'dan Asaf Tugay'a mektup (18 Kasım 1962, İzmir); no: 001570590009.

535 İŞÜA; Eşref Kuşçubaşı'dan Asaf Tugay'a mektup (30 Ocak 1963, İzmir); no: 001570593009.

536 İŞÜA; Eşref Kuşçubaşı'dan Asaf Tugay'a mektup (19 Şubat 1963, İzmir); no: 001570595009.

537 İŞÜA; Eşref Kuşçubaşı'dan Asaf Tugay'a mektup (15 Nisan 1963, Salihli); no: 001570597009.

538 İŞÜA; Eşref Kuşçubaşı'dan Asaf Tugay'a mektup (20 Ekim 1963, Bursa); no: 001570600009.

aniden hastalanır. Ağrıları dayanılmaz hale gelen Pervin Hanım, acilen uçakla İstanbul'a gönderilir ve Güzelbahçe Kliniği'nde tedavi altına alınır. Eşref, küçük kızları Diktam'ın doğumunu da yaptırmış olan Dr. Tahsin Altınkal⁵³⁹ tarafından muayene edilen Pervin'in hastalığının ne olduğunu anlayamaz ve hem Asaf Tugay'a hem de Doktor Fahri Can'a yazarak onlardan bu hastalığı kendisine anlatmalarını rica eder.

Eşref bu dönemde yaşadığı büyük üzüntüyü şu sözlerle ifade eder: "Maddi zararlara 'Felek, bi'l-cümle cefasın toplasın gelsin' diyebileceğim fakat bu hastalık işine böyle bir ağız kullanamayacağım. La havle vela kuvvete illa billah!"⁵⁴⁰ Bu satırları yazdığı anlar, Eşref'in kendini çaresiz hissettiği ya da çaresizliğini ifade etmekten geri durmadığı nadir anlardandır. Zira hem kendisi yaşlılıkla ve beraberinde getirdiği türlü hastalıkla boğuşmakta hem de eşi Pervin'in ağır seyreden hastalığının bırakın çaresini, ne tür bir hastalık olduğunu dahi bilmemektedir.⁵⁴¹ Ne var ki, Pervin Hanım, Eşref'in söz konusu satırları yazmasından sonra 21 sene daha, 1985 yılına kadar yaşayacaktır. Buna karşın Eşref, yaklaşık 1,5 ay sonra, 15 Nisan 1964'te hayata gözlerini yumacak ve Söke Granta Mezarlığı'na defnedilecektir.

539 İŞÜA; Eşref Kuşçubaşı'dan Asaf Tugay'a mektup (9 Şubat 1963, İzmir); no: 001570594009.

540 İŞÜA; Eşref Kuşçubaşı'dan Asaf Tugay'a mektup (8 Ocak 1964, İzmir); no: 001570601009.

541 İŞÜA; Eşref Kuşçubaşı'dan Asaf Tugay'a mektup (25 Şubat 1964, İzmir); no: 001570602009.

19-23: Kuşçubaşı aile mezarlığı
(Granta Mezarlığı, Söke/Aydın)
(Fotoğraflar: Eren Safi)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EŞREF'İN TAHLİLİ

EŞREF'İN TAHLİLİ

“İKİNCİ BÖLÜM”DE Eşref’in hayat hikayesini yeniden inşa etmeye çalıştım. Bunu yaparken onun bizzat yazdıklarını ve Cemal Kutay başta olmak üzere başkalarına aktardıklarını temel aldım, ancak bütün bu metinlerde yer alan bilgileri birincil ve ikincil kaynaklarla çapraz okumaya tabi tuttum. Bu okumadan çıkardığım sonuçları şöyle özetleyebilirim: Eşref’in anlattıklarıyla tarihi olgular arasında büyük farklılıklar bulunuyor, ki bu da onun gerçekliği tahrif etme eğiliminde olduğunu gösteriyor. Eşref, hayatının Milli Mücadele’ye kadar olan dönemini anlatırken sık sık yalan, çarpıtma ve abartılara başvururken, Milli Mücadele sonrasını, özellikle de Yunan saflarına geçmesinden sonraki dönemi anlatırken ise, bizzat gördüğü, bildiği ve yaşadığı pek çok durum ve olayın üstünü örtüyor. Eşref’in gerçekliği sözünü ettiğim farklı şekillerde tahrif etmesi tek bir amaca, onun kendisini özel, önemli ve ayrıcalıklı göstermesine hizmet ediyor.

Bütün bunlar Eşref’in yazıları ve başkalarına verdiği bilgiler yoluyla adeta bir persona¹ inşa ettiğini ve kendi geçmişinden hareketle bu personaya yeni ve aslından sık sık sapan bir hayat hikayesi oluşturduğunu gösteriyor. Eşref’in Türkiye’ye döndüğü 1950’li

1 “Persona”, bireyin gerçek doğasını, başkalarının üzerinde farklı bir izlenim yaratarak saklayan bir maske olarak tanımlanıyor. Geniş bilgi için bkz. Carl Gustav Jung, *Two Essays in Analytical Psychology*, Gerhard Adler ve R. F. C. Hull (haz.) (New York: Princeton University Press, 1966), 375-384.

yıllara damgasını vuran Demokrat Parti iktidarı² sırasında gün yüzüne çıkan ve söylemlerini geçmişe referansla güçlendirmeye çalışan muhalefet, bu dönemde tam da böyle bir personaya ve hayat hikayesine ihtiyaç duyulduğu için Eşref'in yakın tarihi ve gerçekleri tahrif etmesi kolaylıkla göz ardı edilmiştir. Bu da, Eşref'in hayat hikayesinin türlü gerçek dışılığına rağmen kabul görmesine sebep olmuştur.

Şimdi gelelim kendine kağıt üzerinde yeni bir persona yaratan ve bu personayı –şartların da elverişliliği sayesinde– kendi yerine geçirmeyi başaran Eşref'in bunu yaparken gerçekliği nasıl dönüştürdüğü meselesine. Eşref'in kaleminin üç marifeti vardır: Yalan, çarpıtma ve karartma. Eşref, istediği türde bir geçmişe ve kimliğe kavuşmak için öncelikle yalana veya fanteziye başvurur.³ Örneğin ismini ve faaliyetlerini kendisinden başka kimsenin bilmediği Arabistan Devrimci Komitesi adlı bir cemiyetin kurucusu olduğunu öne sürer. Liege ve Londra'da –ki bu şehirlerle gittiğinden dahi emin olamıyoruz– en ufak bir alakasının dahi olmadığı Hint istiklal hareketini teşkilatlandığını iddia eder. Teşkilat-ı Mahsusa'nın Orta Asya misyonunda görev almamasına karşın, söz konusu kıtaya ayaklanmalar çıkarmak için gönderilen Teşkilat-ı Mahsusa ekibiyle birlikte Bombay'a kadar gittiğinden bahseder. İzmir Valisi Rahmi Bey'in oğlunu kaçıran kişi Çerkes Ethem olduğu halde, bu olayı anlatırken başrole kendini koyar. Ayrıca, İslam tarihindeki cennetle müjdelenmiş on kişi anlamına

2 Eşref'in Celal Bayar ile arasının iyi olduğu anlaşılıyor: Resmi bir evrakta, Celal Bayar'ın kendisine Eşref tarafından tavsiye edilen Osman Kocaoglu'nu himaye edeceği ve bu şahsa yardım edeceği bilgisi yer alır. Hatta Celal Bayar'ın, Eşref'in bu zatı kendisine hatırlatmasından dolayı çok memnun olduğu bildirilir. CBA; Eşref Kuşçubaşı'dan Cumhurbaşkanlığı'na (8 Temmuz 1959) ve Türkiye Cumhurbaşkanlığı Umumi Katibi'nden Eşref Kuşçubaşı'ya (23 Temmuz 1959); no: 03006197_199-200.

3 Eşref'inki sıradan bir yalancılık mıdır, yoksa psikolojide "pseudologica fantastica" adı verilen patolojik yalancılık mıdır bunu bilemeyiz. "Pseudologica fantastica"nın sıradan yalancılıktan en önemli farkı kişinin kendi söylediği yalanlara inanma eğiliminde olmasıdır. Bu ayrıma dikkatimi çeken hocam Hakan Türkçapar'a teşekkür ederim.

gelen “Aşere-i Mübeşşere” ifadesini, kendisinin de içinde olduğu on kişilik hayali bir silahlı gruba işaret etmek için kullanır. Keza, padişah, vali, bakan gibi önemli insanlarla arasında geçtiğini iddia ettiği hayali sohbetleri aktarır.

Eşref, bu şekilde apaçık yalan söylemesinin yanı sıra zaman zaman gerçekliği eğip bükerek çarpıtır. Örneğin kendisiyle adı kadar özdeşleşen ve kimliğinin belki de en görünür parçası olan lakabını bir çarpıtma üzerine bina eder. Kuleli Askeri Lisesi’nde çıkan alelade bir kavgayı, siyasi bir kavga olarak sunar. Harbiye Mektebi’ni yarım bırakmasına rağmen buradan mezun olduğunu söyler. Bununla da yetinmeyerek, ulaştığı en yüksek rütbe ihtiyat yüzbaşılığı olduğu halde, kendini yer yer albay olarak tanıtır. Ayrıca, Çerkes Ethem ve Reşit’i kendisinin himaye ettiğini ve büyüttüğünü söyler; Çakırcalı’ya karşı verilen mücadeleyi neredeyse tek başına yürüttüğünü iddia eder ve bu mücadelede herhangi bir somut başarısı olmadığı gibi, başkalarının elde ettiği nadir başarıları da kendi hanesine yazar. Keza, Libya’da kayda geçen bireysel bir başarısı yokken neredeyse tüm direnişin kendi başarıları üzerine kurulu olduğunu ve Mustafa Kemal ile sözde yakınlığının ta o günlere dayandığını aktarır. Öte yandan Garbi Trakya Hükümeti’nin İcra Reisliği’ni yaptığını iddia eder, ki yapmamıştır. Teşkilat-ı Mahsusa’nın bırakın başkanı olmayı, idari açıdan üst düzey bir mensubu dahi olmadığı halde kendini örgütün kurucusu ve ilk başkanı olarak tanıtır. Ayrıca, Yakup Cemil hadisesiyle tali bir ilişkisi olduğu halde kendini olayların merkezine yerleştirir. Yemen’e para ve emir götürmek üzere kendisine verilen gizli görevi ifa ettiği dönemde başından geçen hemen her hadiseyi kendini öne çıkaracak şekilde çarpıtmakla kalmaz, aynı zamanda bu görevi İmparatorluk’un kurtuluş mücadelesi gibi sunar. Keza, Malta yolunda ve Malta’da yaşadıklarına dair anlatıkları da çarpıtmalarla maluldür.

Eşref, kendisini olduğundan önemli göstermek için yer yer yalan ve çarpıtmalara başvurduğu gibi, bazen de gerçekleri

görmezden gelerek yok sayar veya üzerlerini örter. Bilindiği üzere Eşref, Milli Mücadele sırasında Yunan saflarına geçerek Kuva-yı Milliye güçlerine karşı savaşır. Milli Mücadele sonrasında ise Cumhuriyet rejimini yıkmaya yönelik çeşitli faaliyetlerde bulunur. Nitekim, 1927'deki Atatürk'e yönelik suikast girişiminin merkezinde yer alır. Eşref, vatan haini olarak görülmesine sebep olacak bu konulara hiç girmedeği gibi, gerçekleri adeta ters yüz ederek kendini bir Milli Mücadele kahramanı ve sadık bir Ankara taraftarı olarak takdim etmeyi tercih eder.

Aslına bakılırsa Eşref, bütün bu yalan, çarpıtma ve karartmalar yoluyla kendini yakın tarihin en önemli, kabiliyetli ve başarılı şahsiyetlerinden biri gibi gösterir: Muhataplarına kendisiyle ilgili olumsuz izlenim vermesi muhtemel olayları es geçtiği gibi, birlikte anılmak istediği olayları, kendini bunların tam merkezine yerleştirecek şekilde kurgular. Dahası bunu yaparken nüfuz alanını o kadar genişletir ki, diğer tarihi aktörlerin bu olaylardaki rolü kısmen ya da tamamen görünmez olur. Başkalarından bu şekilde sürekli rol çalmakla birlikte, inandırıcılığını korumak için yer yer kendisini gölgelemesi muhakkak olan önemli şahısları anmak mecburiyetinde kalır. Fakat bunu hemen her yaptığında, kendini bu şahıslarla bir arada, eşit düzeyde ve hatta mümkünse onlardan üstün göstermeye çalıştığı dikkatlerden kaçmaz, ki bu durum Eşref'in yalancılığına kıskançlığın ve yer yer hasedin de eşlik ettiğini gösterir. Eşref, muhataplarına bu tür yalan ve çarpıtmalar yoluyla verdiği olumlu izlenimin dağılmasını engellemek içinse, bu izlenimle çelişmesi muhtemel gerçeklerin üstünü örter. Yani, kağıt üzerinde yarattığı personanın kendi içinde tutarlı ve inandırıcı olmasını bu sayede temin eder.

"Kuşçubaşı" personasını bu şekilde ilmek ilmek ören ve muhafaza eden Eşref, gerçekte olmayı arzu ettiği kişiyi yansıtan bu personayı tarihe ve kamuoyuna mal etmeyi de başarır. Bunu ise, Ziya Şakir'den Cemal Kutay'a, Celal Bayar'dan Philip H. Stoddard'a uzanan ilişkiler ağını kullanarak yapar. Farklı alanlarda

24: Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Cemal Kutay (sağında)
(Kaynak: İŞÜA; Celal Bayar ve Cemal Kutay'ın aralarında bulunduğu
fotoğraf; no: 001562362008)

nüfuz sahibi olan bu kişiler üzerinden dolaşıma soktuğu tarihsel anlatılar yoluyla siyaseti, düşünce hayatını ve akademiye yaklaşık yarım asır boyunca manipüle etmeyi başarır.

Peki Eşref bütün bunları neden yapar? Sonda söyleyeceğimi başta söyleyeyim: Narsisistik kişilik özelliklerine sahip olduğu için. Konunun detaylarına girmeden önce şunu belirtmeliyim ki, kitabın, bir narsisist olarak Eşref'i ele aldığım bu bölümünden maksat, onun apaçık psikolojik sorunlarına klinik ya da patolojik bir tanı koymak değil. Zira bir psikolog ya da psikiyatrist değil, psikoloji ve psikiyatri alanlarıyla yakından ilgilenen bir tarihçiyim. Amacım, bu alanlardan yararlanarak Eşref'in yakın tarihimizde sahip olduğu konumu nasıl elde ettiğini ortaya koymak. Ayrıca, vefatından 50 yıl sonra bile değme akademisyenleri ve entelektüelleri dahi manipüle etmeyi başaran Eşref örneği üzerinden, bir kişilik yapısının tarihin algılanışına ve dahi tarih yazımına nasıl etki edebileceğini göstermek istiyorum. Ama hepsinden önemlisi, yakın tarihimizin en iyi bilinen ve fakat en az tanınan şahsiyetlerinden biri olan Eşref'i bir insan olarak anlamayı ve anlatmayı

hedefliyorum. Bana göre narsisizm, Eşref'in aynı zamanda hem kahraman hem de hain olarak görülmesine neden olan anlaşılması güç ve bazen de çelişkili söz ve eylemlerinin ardındaki bütüncül ve kendi içinde tutarlı olan psikolojik dinamikleri ortaya koyması açısından bunu mümkün kılan bir kavram.

Peki Eşref'in narsisist olduğu kanaatine nasıl vardım? Eşref'in gerçekleri yalan, çarpıtma ve yok sayma yoluyla tahrif etmesi onun düşünce, duygu ve davranışlarında sağlıklı tutumlar geliştirdiğini gösteriyordu. Ayrıca Eşref'in hayatına bakıldığında, bu tutumların geçici değil, kalıcı ve tutarlı bir görünüm arz ettiği açıkça görülüyordu. Üstelik bunlar Eşref'in sosyal ilişkilerini ve genel olarak hayatını olumsuz yönde etkiliyordu. Yani psikiyatri disiplinine göre Eşref'te bir kişilik bozukluğu olduğu açıktı.⁴ Buradan yola çıkarak psikoloji ve psikiyatri alanında yaptığım okumalar, bana Eşref'in patolojik narsisistlerle birebir aynı özellikleri taşıdığını gösterdi.⁵ Burada patolojik sözcüğünün altını çiziyorum, zira narsisizm yalnızca bir kişilik bozukluğuna yani patolojiye değil, aynı zamanda sağlıklı kişisel gelişime yardımcı olan ve normal yahut adaptif narsisizm olarak sınıflandırılan bir olguya da işaret ediyor.⁶

4 Kişilik ve kişilik bozukluklarıyla ilgili olarak bkz. Taymur İ. ve Türkçapar H. M., "Kişilik: Tanımı, Sınıflaması ve Değerlendirmesi" *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar* 4, no: 2 (2012): 154-177.

5 Etimolojisi Yunan mitolojisinde Narkissos'un hikayesine dayanan narsisizm, 19. yüzyılda psikiyatrinin konularından biri olarak kavramsallaştırılan bir kişilik bozukluğuna işaret eder. Narsisizm konulu ilk çalışmalar psikanaliz alanında yapılmış, sonrasında bu konu nesne ilişkilerine dair kuramlardan bireysel psikoloji kuramlarına ve sosyal öğrenme kuramlarından bilişsel kurama kadar psikolojinin pek çok sahasında ele alınmıştır. Narsisizmle ilgili bir literatür değerlendirmesi için bkz. Elsa F. Ronnigstam, *Identifying and Understanding the Narcissistic Personality* (Oxford: Oxford University Press, 2005), 3-30.

6 Kernberg, Kohut, Stone ve Pincus gibi birçok kuramcı, narsisizmin normal ve patolojik türleri olduğunu vurguluyor. Otto F. Kernberg, "Pathological narcissism and narcissistic personality disorder: Theoretical background and diagnostic classification" *Disorders of Narcissism: Diagnostic, Clinical, and Empirical Implications*, Elsa F. Ronningstam (haz.) (Washington DC: American Psychiatric Press, 1998), 29-51; Heinz Kohut, *The Restoration of the Self* (Chicago: The University of

Öte yandan Eşref'in patolojik narsisizmin genel kabul gören iki türü olan kırılğan ve büyüklenmeci narsisizm türlerinden ikincisine yakın olduğunu düşünüyorum.⁷ Çünkü, adından da anlaşılacağı üzere ikinci tür narsisizmin belirleyici özelliği olan büyüklenmecilik ya da grandiyözite, bireyin kendini aşırı önemsemesi, başkalarından üstün olduğunu düşünmesi ve gerekli başarı ve kabiliyetlere sahip olmadığı halde şişkin bir öz imaj yaratmasına tekabül eder. Bireyin bunları yapması ise, kendisinin önemli ve üstün olduğunu onaylamayan dış kaynaklı bilgileri çarpıtması veya bastırmasıyla mümkün olur. Yani narsisist birey bir yandan güç, başarı ve üstünlük fantezileri kurarken bir yandan da bu fantezilerle çelişen bilgileri çarpıtır veya bilinç düzeyine çıkarmaz,⁸ yani yok sayar.

Görüldüğü üzere büyüklenmeci narsisizm, apaçık bir biçimde Eşref'in gerçeklikle kurduğu ilişkinin psikoloji bilimindeki

Chicago Press, 1977); Aaron L. Pincus, "A Contemporary Integrative Interpersonal Theory of Personality Disorders" *Major Theories of Personality Disorder*, Mark F. Lenzenweger ve John F. Clarkin, (New York: The Guilford Press, 2005), 282-331; Michael H. Stone, "Normal Narcissism: An Etiological and Ethological Perspective." *Disorders of Narcissism: Diagnostic, Clinical, and Empirical Implications*, 7-28.

- 7 Aaron L. Pincus ve Mark R. Lukowitsky, "Pathological Narcissism and Narcissistic Personality Disorder" *Annual Review of Clinical Psychology* 6 (2010): 421-446.
- 8 Aaron L. Pincus vd., "Initial Construction and Validation of the Pathological Narcissism Inventory" *Psychological Association* 21, no: 3 (2009): 367; Nicole M. Cain, Aaron L. Pincus ve Emily B. Ansell, "Narcissism at the Crossroads: Phenotypic Description of Pathological Narcissism across Clinical Theory, Social/ Personality Psychology, and Psychiatric Diagnosis" *Clinical Psychology Review* 28 (2008): 638-656; Aaron L. Pincus vd., "Initial Construction and Validation of the Pathological Narcissism Inventory" *Psychological Assessment* 21 (2009): 365-379; Joshua D. Miller ve W. Keith Campbell, "Comparing Clinical and Social-Personality Conceptualizations of Narcissism" *Journal of Personality* 76, no: 3 (2008): 449-476 Paul Wink, "Two Faces of Narcissism" *Journal of Personality and Social Psychology*, 61, no: 4 (1991): 590-597; Kelly A. Dickinson ve Aaron L. Pincus, "Interpersonal Analysis of Grandiose and Vulnerable Narcissism" *Journal of Personality Disorders*, 17, no: 3 (2003): 188-207. Kırılğan narsisizmi dikkate almamakla eleştirilen *DSM-V*'te (Ruhsal Bozuklukların Tanısal ve İstatistiksel El Kitabı) yapılan narsisizm tanımının Eşref'te görülene benzer bir grandiyöz narsisizm olduğu söylenebilir. *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders* (Washington, DC: American Psychiatric Association, 2013), 669-673.

EŞREF

karşılığıdır. Bu nedenle, Eşref'ten büyüklenmeci bir narsisist olarak söz etmekte herhangi bir beis olduğunu sanmıyorum. Bununla birlikte, tıpkı diğer kişilik bozuklukları gibi narsisizm de doğuştan gelen bazı eğilimlerin –gelişim sürecinde maruz kalınan çevresel faktörlerin ve travmaların etkisiyle– açığa çıkması sonucunda oluştuğu için, Eşref'in hayatına bu perspektiften bakmak hem onun bir büyüklenmeci narsisist olduğu argümanının sağlamasını yapmak hem de bu kişilik bozukluğunu tetiklemiş olması muhtemel çevresel faktör ve travmaları saptamak bakımından faydalı olacaktır.

VARLIKTAN YOKLUĞA: EŞREF'İN ERKEN YAŞANTISI

Aile Hayatı

BU BAĞLAMDA ilk olarak, Eşref'in erken yaşantısı ve özellikle de ebeveynleriyle olan ilişkisi ve yetiştirilme biçimi üzerinde duracağım. Zira psikolojik gelişimde çocukluk döneminin ve ailenin yeri yadsınamaz bir öneme ve belirleyiciliğe sahip olduğu gibi, narsisizmin etiyojisiyle ilgili literatürün neredeyse bütünü, narsistik davranışların sağlıklı ebeveynlikle yakından ilişkili olduğunu teslim eder.⁹

Eşref 1883'te Beşiktaş'ta dünyaya gelir. Babası Mustafa Bey, Çerkeslerin bir kolu olan Kafkasya kökenli Ubıhlara mensup tur. Mustafa Bey ve ailesi Osmanlı topraklarına muhtemelen 1860'larda yaşanan büyük göç dalgasıyla gelmiştir. Bir başka

9 Kernberg ve Kohut gibi nesne ilişkileri üzerine çalışan kuramcılardan Millon gibi sosyal öğrenme kuramcılarına, Beck ve Davis gibi bilişsel psikoloji kuramcılardan Young gibi şemacılara kadar neredeyse bütün kuramcılar bu görüştedir. Theodore Millon, *Modern Psychopathology: A Biosocial Approach to Maladaptive Learning and Functioning* (Philadelphia: Saunders, 1969); Otto F. Kernberg, *Borderline Conditions and Pathological Narcissism* (Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, 2004); Eddie Brummelman vd., "My Child is God's Gift to Humanity: Development and Validation of the Parental Overvaluation Scale (POS)". *Journal of Personality and Social Psychology* 108, no: 4 (2015): 665-679; Heinz Kohut, *The Analysis of the Self: A Systematic Approach to the Psychoanalytic Treatment of Narcissistic Personality Disorders* (Chicago: Chicago University Press, 1971); Aaron T. Beck, Denise D. Davis ve Arthur Freeman (haz.), *Cognitive Therapy of Personality Disorders* (New York: The Guilford Press, 2015), 299-324.

deyişle Mustafa Bey, Ruslar tarafından işgal edilen anavatanından, toprak kaybeden ve dağılmak üzere olan bir imparatorluğa gelen ve burada hayata sıfırdan başlayan bir ailenin evladıdır. Eşref'in anlattıklarından, akrabalık bağları sayesinde sarayın kuşçu ocağına dahil olarak ocakta yavaş yavaş yükselen Mustafa Bey'in çalışkan ve azimli biri olduğunu anlıyoruz, ki ailesinin göç hikayesi ve Çerkeslerin köle sınıfına mensup olması onun böyle biri olmasında etkili olmuş olsa gerektir: Mustafa Bey, ailesiyle birlikte geldiği topraklarda yeni bir hayat kurarak kök salmak için var gücüyle çalışmış olmalıdır. Bununla birlikte, Eşref'in aklında yer ettiği kadarıyla Mustafa Bey, ailesinin ihtiyaçlarını karşılamak için gösterdiği çaba sayesinde elde ettiği başarı ve statüyü korumak ve daha da ileriye götürmek noktasında hayli hassas ve tedbirli biridir.¹⁰

Bu nedenle, Mustafa Bey'in evde az vakit geçirdiğini ya da en azından zaman zaman ailesini ihmal ettiğini farz edebiliriz. Ailesi derken, oldukça kalabalık bir aileden söz ettiğimi belirtmeliyim: Mustafa Bey, iki hanımı –Eşref babasının ikinci hanımından “anneliğim” diye bahseder– ve çok sayıda çocuktan oluşan hane halkının nüfusu en az on beştir.¹¹ Haliyle evde Eşref'in payına düşen ilgi, özen ve sevgi sınırlı olmalıdır. Buna ek olarak Eşref, babasını gerçek ve sürekli değil koşullu bir ilgi ve sevgi kaynağı telakki ediyor olmalıdır: Mustafa Bey evde bulunduğu zamanlarda iki hanımı ve çok sayıda çocuğunun yanı sıra hanenin gündelik iş ve sorunlarıyla da ilgilenmek mecburiyetindedir. Dolayısıyla özel durumlar haricinde ne Eşref'le ne de diğer çocuklarıyla yakın ve birebir ilişki kurmaya vakti vardır. Haliyle Eşref muhtemelen, babasından ilgi ve sevgi görebilmek için bir şekilde onun dikkatini çekmek zorunda olduğunu hisseder.

10 İŞÜA; Eşref Kuşçubaşı'dan Asaf Tugay'a mektup (17 Haziran 1962, İzmir); no: 001570585009.

11 Eşref, İstanbul'dan sürgün edildikleri sırada annelerinin değil anneliklerinin yanında olduğunu belirtir. İŞÜA; Eşref Kuşçubaşı'dan Asaf Tugay'a mektup (17 Eylül 1962, Söke); no: 001570589009.

Annesi Tevhide Hanım'ın Eşref'le kurduğu ilişki ise muhtemelen çok daha mesafeli ve soğuk bir ilişkidir. Bu argümanı, Eşref'in kardeşleri arasındaki konumundan ve ailenin yaşam şartlarından hareketle ileri sürdüğüm için öncelikle bunlardan bahsetmem gerekiyor: Altı öz, altı üvey kardeşi olan Eşref'in ailenin kaçınıcı çocuğu olduğunu tespit edememekle birlikte, erkek kardeşlerin en büyüğü olduğunu biliyoruz. Erkek kardeşlerinden birinin ismini bulamadım. Diğer dördünün isimleriye şöyle: Hacı Sami olarak da bilinen Selim Sami, Ahmet, Yusuf¹² ve Mekki.

1927 yılında doğan ve erkek kardeşlerin en küçüğü olan Mekki –ağabeyi Hacı Sami ve çetesinin yargılandığı davada– kardeşlerinden farklı olarak İstanbul'da değil, babasının sürgün edildiği Mekke'de doğduğunu belirtir, ki bu isminin “Mekkelî” ve “Mekke'ye ait” anlamlarına gelen Mekki olmasını açıklar. Bu bilgi, Eşref'in sürgün sırasında yanlarında öz annesinin değil, anneliklerinin olduğu yönündeki ifadesi ile birlikte düşünüldüğünde ortaya şu iki sonuç çıkıyor: Birincisi, Eşref'in öz annesiyle üvey annesi büyük olasılıkla İstanbul'da aynı evde, bir arada yaşarlar.¹³ İkincisi, Mekki, Eşref'in üvey annesinin çocuğudur.¹⁴

Mekki'nin bir büyüğü kuvvetle muhtemel Yusuf'tur. Yusuf, küçüklüğünde yakalandığı kızıl hastalığı nedeniyle sağır olur; ayrıca senelerce özel bakıma muhtaç, yatalak bir hasta olarak yaşar. Elimizde, Yusuf'un büyüğü Ahmet ve onun büyüğü Selim Sami'nin çocukluklarına dair fazla bir bilgi yok. Ancak inişli çıkışlı hayatlarının ardından, 1927'de jandarmalarla çıkan bir çatışmada, öldürüldüklerini biliyoruz.¹⁵ Eşref'in beşinci erkek kardeşinin ise ne ismini ne de akıbetini tespit edebildim. Bu kardeşin

12 Yusuf'un ismi Yusuf İzzettin olarak da geçer. Kutay, *Türkiye İstiklal ve Hürriyet Mücadeleleri*, c. 15, 9246.

13 Bu çıkarımın iki dayanağı var: Birincisi, Eşref'in anlatımından anneliğinin İstanbul'da yaşadığını anlıyoruz. İkincisi, İstanbul'da Mustafa Bey'in yaşadığı tek bir ev var.

14 İŞÜA; Eşref Kuşçubaşı'dan Asaf Tugay'a mektup (17 Eylül 1962, Söke); no: 001570589009. Mekki henüz küçük bir çocukken Mekke'den İstanbul'a geldiklerini, ardından İzmir'e geçtiklerini ve İzmir İdadisi'nde eğitim gördüğünü belirtir. *Akşam*, 7 Teşrin-i Sani 1927, 1.

15 *Cumhuriyet*, 7 Kasım 1927.

doğum sırasında ya da henüz bebekken hayatını kaybetmiş olduğunu tahmin ediyorum. Zira ne Eşref ne de Mekki bu altıncı erkek kardeşten bahseder.

Eşref'in altı kız kardeşine gelince, Adile kız kardeşlerin en büyüğü, Fatma Münevver ise tahminimce Eşref'in küçüğüdür.¹⁶ Eşref'in Adile ve Fatma Münevver dışındaki dört kız kardeşi ise erken yaşlarda hayatlarını kaybeder: Ayşe kızıl hastalığı nedeniyle can verirken Aliye, İzmir Limanı'nda bir geminin batması sonucu boğularak ölür.¹⁷ Öte yandan Eşref'in isimlerini tespit edemediğim diğer iki kız kardeşi, onun sürgünde bulunduğu sırada İstanbul'da baş gösteren bir salgın hastalığa yakalanır ve Kutay'ın aktardığına göre doktorsuzluk ve bakımsızlık nedeniyle vefat eder.¹⁸

Bu aile tablosuna bakarak birkaç çıkarımda bulunmak mümkün: Birincisi, Eşref'in erkek kardeşlerin en büyüğü ve haliyle ailenin en büyük çocuklarından biri olmasından hareketle, kendisinden küçük olan her bir kardeşinin doğumu sonrasında, ebeveynlerinden, özellikle de annesinden şartlar gereği daha az ilgi, sıcaklık ve sevgi gördüğünü tahayyül edebiliriz, ki henüz çocuk yaşta olduğu için bunu şartlara bağlamak yerine kişisel algılamış olması muhtemeldir. Buna ek olarak Tevhide Hanım'ın, çocuklarını kaybeden bir anne olarak yaşadığı travmalar ve yas süreçleri de hayatta olan bütün çocukları ile birlikte Eşref'i de olumsuz yönde etkilemiş olsa gerektir. Kısaca, Eşref çok nüfuslu ve bundan dolayı gündelik işlere harcanan mesainin yoğun olduğu, üstelik ardı ardına çocuk ölümlerinin yaşandığı bir evde büyüdüğü için psikolojik gelişimi açısından kritik önemi haiz bir dönemde annesi tarafından duygusal olarak yeterince beslenememiş gibi görünmektedir.

Eşref'in ailesine ve çocukluk yaşamına dair sahip olduğumuz kısıtlı bilgilerden hareketle yaptığım bu çıkarımlar doğruysa,

16 Mustafa Uçar, <http://sardessalihli.blogspot.com/2018/02/salihli-hakkında-yanlis-bil-digimiz.html>; Kutay, *Türkiye İstiklal ve Hürriyet Mücadeleleri*, c. 14, 8677.

17 Fortna, *The Circassian*, 25.

18 Kutay, *Türkiye İstiklal ve Hürriyet Mücadeleleri*, c. 15, 9246.

Eşref çocukluk günlerini yoğun bir duygusal yoksunluk içerisinde geçirir. Dahası, bu duygusal yoksunluğa pekala empati yoksunluğu da eşlik etmiş olabilir. Zira kalabalık ve travmaların eksik olmadığı bir aile ortamında, etrafındaki yetişkinlerin onun hislerini paylaşacak ve düşüncelerini dinleyecek vakit ve takatleri olmadığı için Eşref'in başkalarıyla nasıl empati kurulduğunu öğrenememiş olması muhtemel.

Duygusal yoksunluğun Eşref'e nasıl tesir ettiğini sarahaten tespit etmek elbette zor. Bununla birlikte, konuya dair literatürden hareketle şunu söyleyebiliriz ki Eşref, gerçek manada ilgi ve sevgi görmediği için kendini suçlamış, hatalı ve kusurlu olduğunu düşünmüş ve bu nedenle sevmeye layık olmadığını varsaymış, yani söz konusu yoksunluğun çevresinden değil kendisinden kaynaklandığına dair temel bir inanç geliştirmiş olmalıdır. Ayrıca henüz yirmi yaşına gelmeden beş kardeşinin ölümüne şahit olması, Eşref'te güvenebileceği ve sırtını dayayabileceği kişilerin her an yok olabileceği ve dolayısıyla başkalarıyla duygusal bağ kurmanın onu kırılgan ve incinebilir kıldığı inancının kök salmasına neden olmuş olmalıdır. Bu ise, Eşref'in duygusal yoksunluğunu daha da pekiştirmiş olsa gerektir.

Diğer yandan Eşref'in, aklına estiği gibi, rahatça hareket etmesine elverişli bir aile ortamında büyüdüğünü söylemek mümkün. Ne de olsa ebeveynlerin başı yeterince kalabalıktır ve Eşref'in söz dinlemediği zamanlarda buna müsamaha göstermekten başka pek bir şansları yoktur. Ayrıca, Eşref'in babası sarayda görevli olduğu için ailenin maddi ihtiyaçlarının fazlasıyla karşılandığı da ortadadır. Bu bakımdan ailenin ve dolayısıyla Eşref'in sürgüne gönderildikleri yıl olan 1900'e kadar maddi yönden kimseye bağımlı veya muhtaç olmadıkları ve hiçbir maddi zorluk yaşamadıkları rahatlıkla söylenebilir,¹⁹ ki bütün bunların Eşref'in şımarık bir çocuk olarak büyümesine yol açmış olması mümkündür.

19 İŞÜA; Eşref Kuşçubaşı'dan Asaf Tugay'a mektup (23 Haziran 1962, Söke); no: 001570586009.

Özetle, Eşref çocukluğunda maddi zorluk yaşamamış, hal ve hareketlerinde özgür bırakılmış, hatta bir bakıma şımartılmış ve fakat ailenin içinde bulunduğu şartlar nedeniyle duygusal ve manevi yönden yalnız ve yoksun kalmış gibi görünmektedir. Eşref, bundan dolayı zaman içerisinde seilmeye layık olmayan değersiz biri olduğuna inanmış olmalıdır, zira o veya bu nedenle sevgi ve ilgiden mahrum kalan çocuklar bunu anne babalarının hatası olarak görmekten ziyade kendilerini suçlamaya meyillidirler. Ayrıca anne ve babasının, ailenin on iki çocuğundan biri olan Eşref’le özel olarak ve birebir ilgilenmesinin mümkün olmaması, onun takdir ve onayı sadece özel durumlarda, yani ancak koşullara bağlı olarak alabilmesine yol açmış olsa gerektir.²⁰ Yani Eşref kardeşlerinin arasından sıyrılarak dikkat çekmek ve ilgi görebilmek için onlardan üstün olmaya çalışmak veya kendini onlardan üstünmüş gibi göstermek zorunda kalmış olmalıdır. Zira bunu yapmadığı takdirde vasat olacak, vasat olduğu takdirde ise duygusal ihtiyaçları karşılanmayacak ve kendini değersiz hissetmeye devam edecektir.

Bu tablo, ilgili literatürde narsisistik bireyin çocukluk döneminde ebeveynleriyle kurduğu ilişkiye ve bunun sebep olduğu duygusal yoksunluk ve değersizlik inancına dair yapılan tespitlerle²¹ neredeyse birebir örtüşür. Eşref, tüm narsisistler gibi bir ömür boyu, kökleri çocukluğuna uzanan bu duygu ve inançlarla baş etmek zorunda kalacaktır. Çocukluk ve ilk gençlik yıllarında evde anne ve babasının ilgi ve sevgisini “hak etmek” için kendini kardeşlerinden üstün göstermeye çabaladığını tahayyül edebildiğimiz Eşref, bu şemayı yetişkinlik ve yaşlılık yıllarında da sürdürecektir: Eşref’in her fırsatta ailesinin soyundan, toplumsal statüsünden, saygınlığından ve elbette maddi varlığından dem vurması, tıpkı çocukluğunda olduğu gibi dikkat ve hayranlığı üzerinde toplamaya çalışmasıyla ilişkilidir. Şu farkla ki, artık ne

20 Eşref’in ailenin on iki çocuğundan biri olduğu bilgisini, onun şahsi evrakına dayanarak veren kişi Fortna’dır. Fortna, *The Circassian*, 25.

21 Jeffrey E. Young, Janet s. Klosko ve Marjorie E. Weishaar, *Schema Therapy: A Practitioner’s Guide* (New York: The Guilford Press, 2003), 373-424.

kadar değerli ve önemli olduğunu anne ve babasına değil, etrafındaki herkese ispatlamak zorundadır.

Eğitim Hayatı

Eşref'in ailesinden ilk kez ayrı düştüğü okul yıllarına dair anlatıklarında, zemini çocukluk döneminde oluşan narsisistik büyülenmeciliğin ilk tezahürleri görülmeye başlar. Eşref, Kuleli Askeri Lisesi'nde saray görevlilerinin çocuklarına ayrılan sınıf-ı mahsus ve zaden kışımına yazılır. Onu etrafındaki diğer öğrencilerden farklı kılan bu durum, ergenlik döneminde ayrıcalıklı olduğunu düşünmesine ve böbürlenmesine sebep olmuş olmalıdır, ki hayatının ilerleyen yıllarında dahi sahip olduğu bu ayrıcalığın altını çizmeye devam edecektir. Ayrıca, ailesinin varlıklı olması ve babasının sarayda görev yapması –ki bu onun güç ve iktidarın merkezine yakın olduğu anlamına gelir– Eşref'in bu hissiyatını daha da güçlendirmiş olmalıdır.

Üstelik Eşref, okul yıllarında babasından dolayı iltimaslı olduğunu açıkça ifade eder: “Kule'nin Büyük Kavgası”nda olaya karışan herkes sürgün edilirken Eşref babasının nüfuzu sayesinde okuluna devam eder. Kendisine iltimas geçildiğini aktarırken bu duruma itiraz ettiğini belirtmediği gibi, bundan rahatsızlık duyduğunu da ifade etmez, çünkü narsisist kişilik bozukluğunun gereği olarak bu iltiması zaten hak ettiğini düşünür. Eşref, olay sonrasında Edirne'ye sürgün edilmesini dahi iltimaslı olduğunu vurgulayacak şekilde anlatır: Babası, Eşref hakkındaki dedikodulardan rahatsız olur ve Padişah'la yüz yüze görüşerek Eşref'in okuldan alınmasını bizzat rica eder. Yani Eşref kendisi bakımından elim bir hadiseyi anlatırken bile babasının Padişah'la birebir görüşmek gibi bir ayrıcalığa sahip olduğuna dikkat çeker.

Kavga hadisesi, buna ek olarak, Eşref'in hayatının hemen her evresinde, hatta ahir ömründe bile emareleri görülen saldırganlığının ilk gençlik yıllarına kadar uzandığını açık ve net bir biçimde ortaya koyar.

Narsisizm ve saldırganlık arasındaki ilişkiye odaklanan araştırmalardan hareketle, Eşref'in bu tür davranışlarını, grandiyöz imajını tehdit eden durum ve olayların tetiklediğini varsayabiliriz. Söz konusu araştırmalara göre narsisist bireyin görünürdeki özgüveninin altında, aslında değersiz olduğuna dair güçlü bir inanç yatar. Narsisizmi karakterize eden şişirilmiş özgüven, tam da bu inancı telafi etme çabasının bir sonucu olarak ortaya çıkar. Narsisist bireyde henüz çocukluk döneminde kök salan bu inanç onu dış dünyaya karşı kırılgan kıldığından, birey kendini değersiz ve kırılgan hissetmesine neden olabilecek durumlarda agresyona başvurur. Bu sayede, bu yıkıcı duyguların önünü aldığı gibi suni ve geçici bir biçimde de olsa öz saygısını ve onurunu yeniden inşa eder.²²

Öte yandan Eşref'in eğitim hayatı sırasında belirginleştiği görülen büyüklenmeci tavrı ve saldırganlığı –ki her ikisi de narsisist bireylerde gözlemlenen davranışlardır– yalnızca onun bizzat anlattıklarına ve başkalarına aktardıklarına değil okul arkadaşlarının hatıratına da yansıyor. Örneğin Kazım Karabekir aralarında yoklama meselesinden dolayı çıkan tartışmadan şu şekilde bahsediyor:

Hoca ders sormak için cebinden isim defterini çıkardı, okuduğu isim Eşref Efendi Yıldız, Padişah'ın kuşçubaşısının oğlu. Sınıfımızın en kuvvetlisi. Şurada burada değil,

- 22 Sinead Lambe, Catherine Hamilton-Giachritsis, Emily Garner ve Julian Walker "The Role of Narcissism in Aggression and Violence: A Systematic Review", *Trauma, Violence & Abuse* 19, no: 2 (2019): 1-22; B. Ann Bettencourt, Amelia Talley, Arlin James Benjamin ve Jeffrey Valentine, "Personality and Aggressive Behavior under Provoking and Neutral Conditions: A Meta-Analytic Review". *Psychological Bulletin* 132, no: 5 (2006): 751-777; Daniel N. Jones ve Adon L. Neria, "New-Directions in Narcissistic Aggression: The Role of the Self-Concept on Group-Based Aggression", *Handbook of Trait Narcissism*, Anthony D. Hermann, Amy B. Brunell ve Joshua D. Foster (haz.) (Springer, 2018), 355-362; Aaron T. Beck, Denise D. Davis ve Arthur Freeman (haz.), *Cognitive Therapy of Personality Disorders*, 303-305; Jeffrey E. Young, Janet S. Klosko ve Marjorie E. Weishaar, *Schema Therapy: A Practitioner's Guide*, 377.

pehlivanlarla güreşir, muallim kürsüsünde iki eli üzerinde kalkarak havada vücuduyla idmanlar yapar, vücudu da müthiş kuvvetli... Sırtı da... (yani iltimaslı)...

Paydosta bir iki uslu efendi ile yalnızdım. Eşref geldi bana çattı. “Sen bizi niye zabitlere şikayet ettin? Sanki bize karşı ne yapabildiler. Sana karşı hürmetimiz vardı. Fakat böyle giderse külahları değişiriz, bana bak!...” dedi.²³

Kazım Karabekir’in bu sözleri Eşref’in, babasının saraydaki konumundan ve nüfuzundan dolayı kendini ayrıcalıklı gördüğünü ve bu benlik imgesini okul arkadaşlarına da dayattığını gösteriyor. Ayrıca, Eşref’in okul yıllarında ayrıcalıklı konumu gibi fiziksel gücünü de adeta bir gösteri unsuruna dönüştürdüğünü ve bunlara dayanarak zorbalığı kendine hak gördüğünü açıkça ortaya koyuyor.

23 Kazım Karabekir, *Hayatım*, Erhan Çifci (haz.) (İstanbul: Kronik Yayınları, 2019), 148-150.

KIRILMA ANI: SÜRGÜN

OKUL YILLARININ DA gösterdiği üzere, Eşref'in nazarında statü bir olmazsa olmazdır ve bu durum hayatının sonuna kadar da değişmeyecektir. Kuleli'de okurken babasının nüfuz ve itibarından güç devşiren ve okulu nasıl bıraktığından bahsederken bile onun Padişah'la olan yakınlığına vurgu yapan Eşref, okuldan uzaklaştırılarak Edirne'ye sürgün edilmesinden de benzer bir şekilde bahsediyor. Sürgünün üzerinden yaklaşık 65 yıl geçtikten sonra Asaf Tugay'a yazdığı bir mektupta bu olaya değinen Eşref –üstelik bir zabıt tarafından Edirne trenine bindirilişi gibi önemsiz sayılabilecek bir olay üzerinden– o dönemde sahip olduğu statüye dikkat çekmeye çalışıyor:

[...] ba-irade-i seniyye nefy olunuyor denilerek, bir ehemmiyet-i mahsusa verilerek trene konuldum. Birinci mevki biletimi babama aldirtmadan: "Beyefendi her şey hazırdır. Tren, Avrupa trenidir, icap ederse yemeği de lokantadan yemiş olur" denilerek elime biletim de verildi. Başkitabet-i hazret-i şehriyari imzasını taşıyan evrak da elimde, Edirne'ye müteveccihen yola çıkarıldım...²⁴

Aslına bakılırsa Eşref'in, Kuleli'den Edirne'ye sürgün edilişini anlatırken o yıllardaki ayrıcalıklı konumunu bu denli öne çıkarması,

24 İŞÜA; Eşref Kuşçubaşı'dan Asaf Tugay'a mektup (17 Haziran 1962, İzmir); no: 001570585009.

görülmesinden çekindiği bir gerçeği arka plana atarak gizlemek içindir. Bu gerçek, Edirne sürgününün onun hayatındaki ilk ciddi statü kaybı olduğudur, ki kendini değersiz hissettirecek bir gerçekliği ters yüz ederek bundan bile bir onur ve gurur vesilesi çıkarması, Eşref'in narsisist kişilik bozukluğunun bir tezahürüdür.

Öte yandan bu olay, sebep olduğu statü kaybı bakımından Eşref'in yakın gelecekte ailesiyle beraber yaşayacağı sürgünün bir provasını niteliğindedir. Öyle ki, Eşref ilerleyen yaşlarında –elbette hafızasının zayıflamasının da etkisiyle– Edirne sürgünüyle Hicaz sürgünü arasındaki sınırları zaman zaman bulanıklaştıracak ve bunları tek bir olay gibi anımsayacaktır. Genç yaşında ailesiyle birlikte İstanbul'dan sürgün edilmesi, ailecek yaşadıkları statü ve itibar kaybından dolayı Eşref'in hayatındaki en büyük travmalardan birini teşkil eder. Dolayısıyla da, Eşref'in psikolojik gelişimi ve narsisistik kişilik bozukluğunun seyri bakımından kritik bir eşiğe tekabül eder.²⁵

Eşref, ego-dokümanlarında sürgünün sebebini dört farklı şekilde aktarır. *Kanuna, Akliselime ve Hukuk Devleti Devri İddialarına Rağmen Devam Halindeki Bir Zulmün Acı Hikayesi* adlı broşürde, saraya olan “yüksek” sadakatlerinden ötürü ailece

- 25 Hicaz sürgünü, Eşref'in üzerinde en çok durduğu ve hakkında tekrar tekrar kalem oynattığı konulardan biridir. Eşref'in sürgüne dair savunmacı bir üslupla kaleme aldığı metinlerin ortak paydası, bunların Eşref'in yaşadığı birçok çatışmayı ve davranışlarının ardındaki birçok saiki görünür kulmasıdır. Yani bu metinler bir anlamda, Eşref'in kişiliğinin bir özetidir. Bu bakımdan Hicaz sürgününün, psikobiyoğrafinin önemli isimlerinden Alexander Irving'in kavramsallaştırdığı “psikolojik olarak dikkat çeken hadise”lerin belirteçlerini karşıladığı açıktır. Irving E. Alexander, *Personology: Method and Content in Personality Assessment and Psychobiography* (Durham: Duke University Press, 1990), 1-24. Ancak olayın içerisinde barındırdığı psikolojik bilginin yoğunluğu ve Eşref'in hayatına yayılımı bunu dikkat çekici bir örnek olmanın ötesine geçirecek, psikobiyoğrafinin bir başka önemli ismi William Todd Schultz'un “prototipik sahne”sine yaklaştırıyor. William Todd Schultz, “The Prototypical Scene: A Method for Generating Psychobiographical Hypotheses” *Up Close and Personal: The Teaching and Learning of Narrative Research*, Ruthellen Josselson, Amia Lieblich ve Dan P. McAdams (haz.) (Washington D.C.: APA Books, 2002), 151-175; “How to Strike Psychological Pay Dirt in Biographical Data”, *Handbook of Psychobiography*, William Todd Schultz (haz.) (Oxford: Oxford University Press, 2005), 42-63.

iktidarın tüm nimetlerinden faydalanmakta olmalarına ve Harbiye Mektebi gibi kendisine parlak bir gelecek vadeden bir okulda eğitim görüyor olmasına karşın, “mukaddes vatanın ve masum milletin atisi kaygusuna düşerek” Padişah’a karşı ayaklandığını ve bu sebeple sürgüne gönderildiklerini belirtir.²⁶ Fakat “İkinci Bölüm”de görüldüğü üzere, Eşref’in Harbiye Mektebi’ndeysen Padişah’a karşı ayaklandığını teyit eden hiçbir birincil veya ikincil kaynak bulunmamaktadır. Üstelik Eşref de bu bilgiyi yalanlar. Zira bir başka yerde sürgüne gönderilmesini, Harbiye Mektebi’nden mezun olduktan sonra bir süvari alayında görev yapmak üzere gittiği Makedonya’da yürüttüğü siyasi faaliyetlere bağlar.²⁷ Ne var ki, Eşref’in sürgünün sebebini açıklamak için verdiği bu bilgiler de yalan ve çarpıtmalarla maluldür. Zira Eşref, Mekteb-i Harbiye’yi bitirmediği gibi Makedonya’da herhangi bir süvari alayına tayin de edilmemiştir.

Eşref, konuya değindiği bir mektubunda ise, babası Mustafa Bey’in Padişah’a jurnallenmesi nedeniyle sürgün edildiklerini ifade eder. Söz konusu jurnalde, Mustafa Bey’in evinde çok sayıda silah bulunduğu ve evin çatı katından kendisinin “akraba ve taallukatı ve misafirleri ve bir alay komşularının” “selamlık resm-i alisini, uzun, bahriye kaptanlarına ait dürbünlerle” seyrettikleri belirtilir.²⁸ Yani jurnalcilere bakılırsa, Mustafa Bey, Padişah’a yönelik bir suikast hazırlığındadır. Mustafa Bey, Padişah’a konuyu izah ederek silahların avcıbaşı olarak görev yaptığı dönemden kalma hediyeler olduğunu söyler. Ayrıca bunca senelik hizmetinin karşılığında bu tür ithamları hak etmediğinden bahisle saraydan ayrılmak istediğini ifade eder. Fakat bu sırada Padişah’a onu Veliaht Reşad taraftarı gösteren yeni bir jurnal daha iletilir. Bunun sonucunda, Mustafa Bey ve ailesinin Hicaz’a gönderilmesine karar verilir.

26 Kuşçubaşı, *Devam Halindeki Bir Zulmün Acı Hikayesi* (1953), 1.

27 Stoddard, “A Preliminary Study of the Teşkilat-ı Mahsusa”, 161-162; Stoddard ve Danışman, *Eşref Bey’in Hayber Anıları*, 215-216.

28 İŞÜA; Eşref Kuşçubaşı’dan Asaf Tugay’a mektup (17 Eylül 1962, Söke); no: 001570589009.

Keza Eşref'in kendisine konu hakkında verdiği bilgileri esas alan Kutay da, sürgünü Mustafa Bey hakkında Padişah'a verilen bir jurnalle ilişkilendirir. Fakat bu kez sürgünle sonuçlanacak olayları başlatan jurnal, Mustafa Bey'in Veliaht Reşad'la gizlice haberleştiği yönündedir. Padişah, kendisine bu jurnalın iletilmesi üzerine Mustafa Bey'den Veliaht Reşad'ı ziyaret etmesini, ona hediyeler sunmasını ve selamını iletmesini ister. Padişah'ın bu isteğini gerçekleştiren Mustafa Bey, Veliaht'ın daveti üzerine yemeğe kalır. Bu durumdan rahatsız olan Padişah, bunun üzerine bir de yukarıda detaylarını verdiğim silah hadisesinin cereyan etmesinin ardından, Mustafa Bey ve ailesinin sürgün edilmesine karar verir.²⁹

Mustafa Bey'in sürgün edilmesine ilişkin ulaşabildiğim resmi evrakta sürgünün sebebi belirtilmediği için Eşref'in bu konuda verdiği bilgilerden hangisinin doğru olduğunu sarahaten ortaya koymak güç. Fakat Eşref'in sürgünün gerekçesi olarak sunduğu dört hadiseden ilk ikisinin kesinlikle doğru olmadığı, Eşref tarafından kurgulandığı açıktır. Zira, Eşref'in Hicaz sürgününü kendi siyasi faaliyetlerine bağlamak maksadıyla aktardığı bu hadiseler, yukarıda göstermeye çalıştığım üzere yalan ve çarpıtmalar üzerine kuruludur. İçerdikleri detaylar arasındaki farklılıkları bir kenara bırakırsak, Eşref'in anlattığı son iki hadisenin –ki her ikisinin merkezinde de Mustafa Bey ve hakkında verilen jurnaller yer alır– gerçeği yansıttığı çok daha muhtemel. Zira, çeşitli resmi evraktan Eşref ve Selim Sami'nin babalarına atfedilen bir suç yüzünden sürgüne gönderildikleri anlaşılıyor.³⁰

29 Kutay, *Türkiye İstiklal ve Hürriyet Mücadeleleri*, c. 14, 8676-8685; İŞÜA; Eşref Kuşçubaşı'dan Asaf Tugay'a mektup (22 Ağustos 1962, Kuşadası); no: 001570587009 ve (30.01.1963, İzmir); no: 001570593009.

30 BOA, DH.ŞFR; Kosova Valisi Birinci Ferik Mahmud Şevket'ten Dahiliye Nezaret'i'ne (8 Aralık 1905); D: 357, G: 72-1/1; DH.ŞFR; Kosova Valisi Birinci Ferik Mahmud Şevket'ten Dahiliye Nezaret'i'ne (18 Aralık 1905); D: 357, G: 128-1/1; BOA, Y.A.HUS; Kosova Vilayeti'nden Bab-ı Ali Daire-i Sadaret'e (12 Aralık 1905); D: 496, G: 104-1/1, 104-2/1; BOA, DH.MKT; Makam-ı Seraskeri Muhakemat Dairesi'nden Dahiliye Nezaret'i'ne (17 Aralık 1905); D: 1029, G: 11-5/1.

Sebebi tam olarak ne olursa olsun bu sürgün, Eşref'in hayatında tam anlamıyla bir kırılma teşkil eder. Peki burada kırılma derken ne kastediyorum? Eşref'in ailesi saray tarafından sürgün edilmeden önce, statü, statüye bağlı imtiyaz ve maddi güce sahip olan bir ailedir. Çocukluğunu duygusal yoksunluk içerisinde geçirdiği için kusurlu ve değersiz olduğu yönünde bir inanç geliştiren Eşref ise, okul yıllarına dair anlattıklarının da ortaya koyduğu üzere, bu durumla büyülenmek yoluyla baş etmektedir. Ailesinin sahip olduğu ayrıcalıklı konum, onun büyülenmeci tavrının temel dayanağıdır. Sürgün, Eşref'in elinden bu dayanağın alınması anlamına gelecektir.

Eşref'in saraydaki konumundan güç ve imtiyaz devşirdiği Mustafa Bey, sürgünle birlikte yalnızca ikinci kuşçuluk görevinden değil, bu makamın ona sağladığı statü ve itibardan da olur. Artık Eşref okul yıllarında olduğu gibi babasının koruma kalkanının ardında değildir. Keza babasından dolayı sahip olduğu imtiyazdan yoksun kalacaktır. Ayrıca sürgün, Eşref'in içine doğduğu hayat standartlarını da altüst eder. Zira o güne kadar maddi sıkıntı çekmemiş olan Eşref'in ailesi sürgün kararıyla birlikte maddi gücünü kaybeder.³¹ Ayrıca sürgün kararının ardından aşina olmadığı bir bölgede, sürgün koşullarında yaşamak zorunda kalır. Dahası Eşref, haklarında sürgün kararı verildiğinde henüz 17 yaşında, ikinci sınıf öğrencisi bir Harbiyeli'dir. Emsalleri gibi, gelecekte orduda görev alacağını düşünüyor ve yüksek rütbeler elde etmeyi hayal ediyor olmalıdır. Fakat sürgünle birlikte her şey değişir: Eşref, Harbiyeli olma vasfını kaybeder, yani geleceğe dair planları ve umutları suya düşer. Kısaca Eşref hayatında ilk defa kendini, tecrübeleri temelinde şekillenen beklentilerini karşılamaktan uzak bir hayatın içerisinde bulur.

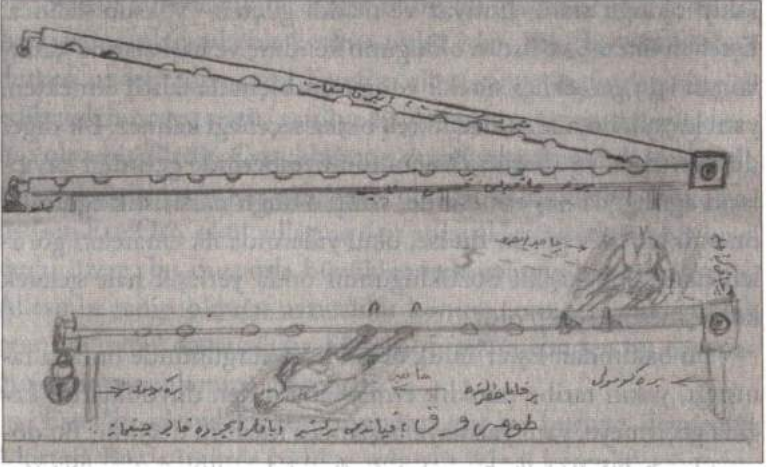
Bu derin kırılma, Eşref'in gerçeklikle kurduğu ilişkiyi de dönüştürür: Temelleri çocukluğunda atılan duygusal yoksunluğuyla ve kusurlu ve değersiz olduğuna dair inancıyla baş etmesini sağlayan büyülenmeci tavrı maddi temelden –yani ailesinin

31 Kuşçubaşı, *Devam Halindeki Bir Zulmün Acı Hikayesi* (1953), 1.

sahip olduğu statü, imtiyaz ve maddi güçten– yoksun kalınca, Eşref'in önemli ve üstün olduğunu kendine ve başkalarına kanıtlaması için gerçekliği sürekli ve ağır bir biçimde tahrif etmekten, yani kronik büyüklenmecilikten başka seçeneği kalmaz. Bir diğer deyişle, Eşref'in sürgün döneminin beraberinde getirdiği kayıpların ağırlığıyla baş etmesinde, sahip olduğu narsisistik eğilimler önemli bir işlev görür. Bu ise, okul yıllarında ilk emareleri görülen narsisistik kişilik bozukluğunun onda yerleşik hale gelerek kökleşmesine sebep olur.

Bu bakımdan Eşref'in ilk defa Hicaz sürgününde burada tanıdığı, yakın tarihe tanıklık etmiş şahıslardan duyduklarını kağıda geçirmeye, yani yazmaya başlaması tesadüfi değildir. Bu dönemde –belki insiyaki bir biçimde, belki de okuduğu bazı hatırat üzerine kafa yorarak– kalem ve kağıdın gerçeklik karşısındaki gücünü fark edecek ve hayatı boyunca gerçekliği arzu ettiği gibi inşa etmek için yazıya başvuracaktır. Tam da bu nedenle Eşref'in, Hicaz sürgününde hakkında bilgi edindiği ve notlar aldığını belirttiği tarihi olaylara –örneğin Sultan Abdülaziz'in ölümü, Mithat Paşa'nın katli, Ali Suavi vakası– dair verdiği bilgilerin tamamının, sürgünle birlikte yaşadığı her tür kayıptan sorumlu tuttuğu II. Abdülhamit'in aleyhinde olması oldukça manidardır.

Ne var ki, Hicaz'da topladığı bilgilerden hareketle II. Abdülhamit'in suç ve günahlarını sayıp döken Eşref'in, konu sürgün sırasında ailece yaşadıkları zorluklara gelince hayli suskun kaldığı görülür. Yani bir yandan hasmından kağıt üzerinde intikam alırken, bir yandan da onun müsebbibi olduğu ve fakat kendisini kaybeden tarafta gösteren acı tecrübelerin üstünü, şişkin benliğini koruyabilmek adına örtmeye çalışır. Bu konudaki tek istisna, Eşref'in Hicaz sürgününden bahsettiği hemen her yerde, sürgün sırasında tomruğa vurulduğunu anlatmasıdır. Ben bu tomruk cezasını –Eşref'in bu konuda doğru söyleyip söylemediğinden bağımsız olarak– onun sürgün günlerini nasıl hatırladığını, bu dönemin onun zihninde nasıl bir iz bıraktığını gösteren bir sembol olarak değerlendiriyorum.

25: Eşref'in sürgün sırasında vurulduğunu öne sürdüğü tomruğun çizimi

[Kaynak: İŞÜA; Eşref Kuşçubaşı'dan Asaf Tugay'a mektup

(17 Eylül 1962, Söke); no: 001570589009]

Eşref 1903 yılında, kıymet verdiği hemen her şeyi kaybetmesine neden olan sürgün hayatına firar ederek son verir ve böylelikle kanun kaçağı olur. Çocukluk yıllarında yaşadığı ve narsisist kişilik bozukluğunun temellerini oluşturan duygusal yoksunluğa sürgünle birlikte statü kaybı ve maddi yoksunluk da eklenince, Eşref'in kendini başkalarına kanıtlamak için, tabir caizse tutunacak dalı kalmaz. Dahası sürgün, okulu yarım bırakmak zorunda kalan Eşref'in gelecekte statü sahibi bir insan olma hayalini de elinden almıştır. Fakat Eşref bir şekilde, içindeki kökleşmiş, değersiz olduğuna dair inancı büyüklenme yoluyla telafi etmek zorundadır. Bu bağlamda Eşref'in 1903'te sürgünden firar etmesini, elinde ailesinin artık geri dönülmesi imkansız olan geçmişinden başka büyüklenmesini mümkün kılacak bir şey kalmayan birinin kendini gerçek manada önemli ve değerli hissetme yolundaki bireysel arayışının başlangıcı olarak okuyabiliriz.

Ayrıca Eşref'in firar etmesini ve kanun kaçağı olmasını, narsisistik kişilik bozukluğuna bağlı olarak gelişen üstünlük iddiasının ve bu iddianın tetiklediği kural tanımazlık ve haklılık

şemasının bir ürünü olarak da okumak mümkün. Nitekim sürgün öncesinde dahi Eşref'in herkesten farklı, özel bir muamele hak ettiğini düşünen biri olduğunu biliyoruz: Kavgaya karışan arkadaşları Kuleli'den sürgün edildiği halde, babasının nüfuzunu kullanarak altı ay daha Kuleli'ye devam etmesi, Harbiye'ye geçtiğinde kurda piyade çıkmasına rağmen babasının yaptırdığı torpille süvari sınıfına kaydedilmesi, Kazım Karabekir'in tanıklık ettiği üzere okulda kural tanımaz tavırlar sergilemesi, zabıtların iltimaslı konumu nedeniyle ona bir şey yapamayacaklarını düşünmesi ve daha da önemlisi Eşref'in tüm bunlardan bırakın şikayetçi olmayı, memnuniyet duyması, onun herkes için geçerli olan norm ve kurallara tabi olmadığını düşündüğünün birer göstergesidir.³² Aslına bakılırsa, tam da bu nedenle, Eşref'in firar ederek kanunları yok sayması ve hatta kanunun karşısında yer almayı tercih etmesi çok da şaşırtıcı ve beklenmedik değildir.

Özetle, Eşref'in narsistik kişiliğini besleyecek yeni imkan ve kaynaklara ulaşma isteği onda firar düşüncesini uyandırmış ve zaten herkes için geçerli olan kural ve yasaların, kendisi gibi üstün bir insan için geçerli olmadığını düşündüğünden firar etmeye karar vermiş olmalıdır. Fakat bu defa kural tanımazlığı ile karşısına alacağı yapı, ailesi ya da okul yönetimi değil devlet idaresidir. Peki Eşref böylesine büyük bir riski nasıl alabilmiştir? Konunun uzmanları tarafından narsisizmle ilişkilendirilen risk alma davranışı,³³ Eşref'in firar etme konusunda cesur davranmasına sebep olmuş olsa gerektir. Nitekim Eşref, hayatının hiçbir evresinde tercihlerinin uzun vadede yol açacağı sonuçları düşünerek karar alan biri olmayacak, bunun yerine risk almayı tercih

32 İŞÜA; Eşref Kuşçubaşı'dan Asaf Tugay'a mektup (17 Haziran 1962, İzmir); no: 001570585009 ve (23 Haziran 1962, Söke); no: 001570586009; Karabekir, *Hayatım*, 148-150.

33 Narsisizm ve risk alma davranışı arasındaki ilişkiyle ilgili bkz. Joshua D. Foster, Jessica W. Shenese ve Joshua S. Goff, "Why Do Narcissists Take More Risks? Testing the Roles of Perceived Risks and Benefits of Risky Behaviors" *Personality and Individual Differences* 47, no: 47 (2009): 885-889; Melissa T. Buelow ve Amy B. Brunel, "Narcissism and Involvement in Risk-Taking Behaviors" *Handbook of Trait Narcissism*, 233-242.

edecektir. Yani, kısa vadede ulaşması imkan dahilinde olan özgürlük ve maddi kazanım gibi potansiyel ödüller ona her zaman daha çekici gelecektir. Bu bakımdan firar kararının da Eşref'e kısa vadede yarar sağlamakla birlikte, uzun vadede olumsuz sonuçlar doğurması muhtemeldir, ki böyle de olacaktır.

Sonuçta sürgünden firar eden Eşref, kanun kaçağı olmakla kalmayarak eşkıyalık faaliyetlerine de başlar ve adı, Mustafa Vasıf Bey'in dağa kaldırılması, Surre-i Hümayun soygunu ve Hac kafilesinin rehin alınışı gibi hadiselerle karışır. Bu süreçte muhtemelen maddi kazanç elde ederek zenginleşen Eşref, kendini sadece maddi açıdan değil kanun karşısında da güçlü hissetmiş olmalıdır. Hatta, sürgün kararını imzalayarak sahip olduklarını elinden alan Padişah'tan bu şekilde intikam aldığını bile düşünmüş olabilir. Bu bakımdan, 1906'da affedilmesinin ardından, yarıda bırakmak zorunda kaldığı Harbiye'yi bitirmek için herhangi bir çaba sarf etmemiş olmasını, Eşref'in kendini güçlü, özel, önemli ve ayrıcalıklı hissetmesini mümkün kılan bu yeni durumla ilişkilendirmenin son derece makul olduğunu düşünüyorum. Bununla birlikte, Eşref'in ömrü boyunca bu kararından gurur duyduğunu söylemek mümkün değildir, zira onun payına çetecilik düşerken arkadaşlarının ve tanıdıklarının İmparatorluk'un merkezinde yüksek makam ve rütbelere getirildiklerine şahit olacaktır. Bunun sonucu olarak da Eşref –bunu bırakın başkalarına, belki kendine dahi itiraf etmemekle birlikte– Harbiye'yi bitirmemesini bir başarısızlık olarak gördüğünden, başkalarına kendini Harbiyeli bir subay olarak tanıtmayı tercih edecektir.

SÜRGÜNDEN ZİRVEYE: EŞREF'İN YÜKSELİŞİ

EŞREF, Harbiye'den mezun olma fırsatını tepmiştir tepmesine ama çeteci olduktan kısa bir süre sonra arzu ettiği maddi güce ve nüfuza da kavuşmuştur. Eşref'in içindeki duygusal yoksunlukla baş etmesinde maddi gücün ve toplumsal statünün önemli bir işlevi olduğundan sürgün bağlamında bahsetmiş, onun tüm narsisistler gibi başkalarının dikkat, ilgi, saygı ve hayranlığını bunlar üzerinden kazanmaya çalıştığını söylemiştim. Bununla birlikte sürgün öncesinde Eşref'in ayrıcalıklı konumunu borçlu olduğu mal varlığı ve toplumsal statü ona değil, ailesine aitti ve keza, sürgünde bunları kaybeden de Eşref değil, ailesi olmuştu.³⁴ Yani sürgün öncesinde para ve güçle olan ilişkisi doğrudan değil dolaylı olan Eşref, bunların kaybindan da dolaylı olarak etkilenmişti. Oysa Eşref'in sürgünden firar edip çeteci olmasıyla birlikte, bu ilişki doğrudan bir ilişkiye dönüşür. Zira Eşref bu dönemden itibaren kendisi için kritik önemi haiz olan güç ve maddiyatla olan ilişkisinin iplerini kendi eline alır.

34 İlgili literatürde, mal varlığının narsisistler söz konusu olduğunda bir sosyal iletişim aracı olarak işlev gördüğü ifade ediliyor. Buna göre narsisistler çevrelerindeki insanlara, yüksek bir sosyal statüye ve prestijli konuma sahip oldukları mesajını bu araç yoluyla iletirler ve bu yolla onlarda saygı ve hayranlık uyandırmaya çalışırlar. Helga Dittmar, *Consumer Culture, Identity and Well-Being: The Search for the "Good Life" and the "Body Perfect"* (New York: Psychology Press, 2008); Constantine Sedikides, Aiden Gregg, Sylwia Z. Cisek ve Claire M. Hart, "The I That Buys: Narcissists as Consumers" *Journal of Consumer Psychology* 17, no: 4 (2007): 254-257.

Fırar sonrasında giriştiği çetecilik faaliyetleriyle para ve güç kazanan Eşref'in bu yöndeki gayretleri, 1906'da Berane'de yakalanmasının ardından geldiği İzmir'de de devam eder. Eşref, ailesinin İzmir Torbalı'daki Çiftlikat-ı Hümayunu'nda ikamete memur edilmesinden kısa bir süre sonra İzmir'e gönderilir. Burada Eşref ve kendisinden önce babasıyla beraber İzmir'e gönderilen kardeşi Hacı Sami'ye devlet tarafından aylık 25'er lira maaş bağlanır. Ayrıca resmi evraka yansıdığı kadarıyla babaları Mustafa Bey'e de çıraklık maaşı haricinde Hazine-i Hassa'dan 500 kuruş tahsis edilir. Fakat Eşref ve kardeşi, kısa bir süre sonra bu maaşı "tepererek" dağa çıkmayı tercih ederler. Bu tercih, artık ailesinden bağımsız, genç bir yetişkin olan Eşref'in para kazanma ve güç elde etme noktasında fazlaca gayretkeş davrandığını ve bu yöndeki çabasını hayatı idame ettirme maksadının çok ötesine taşıdığını açıkça ortaya koyar.

Nitekim Eşref 1906-1907 gibi, yani sürgünden döndükten çok kısa bir süre sonra Salihli'deki meşhur çiftliğini 1500 altın karşılığında aldığını ifade eder. Bu paranın kaynağındansa bahsetmez. Bununla birlikte, babasına sürgüne gönderilirken 500, ilerleyen yıllarda da 1000 altına kadar ihsanlarda bulunulduğunu öne sürer.³⁵ Dolayısıyla Eşref, çiftliği babasından aldığı parayla satın almış olabileceği gibi söz konusu meblağı Hicaz'da, Surre-i Hümayun soygunu gibi eşkıyalık faaliyetleri sonucunda elde etmiş de olabilir. Keza, bu parayı Ege'de dağa çıktıktan hemen sonra karıştığı yasadışı faaliyetler yoluyla, örneğin bir zengini dağa kaldırarak yahut halktan haraç toplayarak da edinmiş olabilir. Sonuç olarak, bu paranın kaynağından bağımsız olarak şunu söyleyebilirim ki, henüz 23 yahut 24 yaşında, sürgünden yeni dönmüş ve işsiz bir genç olan Eşref'in 15.000 dönümlük bir arazi satın alabilmesi, onun hem mal varlığıyla kurduğu ilişkiye hem de maddi varlığı elde etme biçimine dair önemli ipuçları sunar.³⁶

35 İŞÜA; Eşref Kuşçubaşı'dan Asaf Tugay'a mektup (17 Eylül 1962, Söke); no: 001570589009.

36 Eşref'in sahip olduğu araziler ve üzerlerindeki tesisler hakkında detaylı bilgi için bkz. Kuşçubaşı, *Devam Halindeki Bir Zulmün Acı Hikayesi*, 7.

26: Edirne'nin kurtarıldığı ve Garbi Trakya Hükümeti'nin kurulduğu sırada Eşref (1913)
(Kaynak: Kutay, *1913'de Garbi Trakya'da İlk Türk Cumhuriyeti*, 113)

Her ne kadar Eşref'in İzmir'e döndükten kısa bir süre sonra böylesine geniş bir araziyi nasıl satın aldığını tam olarak bilemiyoruz olsak da, bu sürecin devamında para kazanmak için yasadışı yollara başvurduğu açıktır: Balkan Harbi'nden döndüğünde beraberinde şaibeli bir biçimde 15 ila 16.000 büyükbaş ve küçükbaş hayvan getirmesi, Malta'da Osmanlı esirlerine gönderilen parayı suistimal etmekle suçlanması, Milli Mücadele sırasında adının hem Ege'de hem de Marmara'da vuku bulan çeşitli haraç, gasp ve yağma faaliyetlerine karışması yanında I. Dünya Savaşı sırasında 3. Ordu bölgesine gönderdiği müfrezesinin Müslüman köyleri basarak köylülere ait hayvanları gasbetmesi, Eşref'in yasadışı yollardan para kazandığının göstergeleridir.³⁷

37 İŞÜA; Eşref Kuşçubaşı'dan Asaf Tugay'a mektup (22 Ağustos 1962, Kuşadası); no: 001570587009; BOA, DH. ŞFR; Urfa Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne (23 Haziran 1915); D: 476, G: 129; BOA, DH. ŞFR; Dahiliye Nezareti'nden

Görüldüğü üzere, Eşref ailesinden bağımsızlaşarak yetişkin bir birey olduğu dönemden itibaren, narsisistlerin sık sık yaptığı gibi, para elde edebileceği fırsatları kollamaya başlar³⁸ ve önüne bir fırsat çıktığında, bu fırsatın ahlaki olup olmadığına bakmaz. Sonuç olarak genç yaşında yüklü miktarda para kazanmayı başaran Eşref'in bu parayla yaptıkları da narsisizm açısından semptomatik olan tüketim tercihlerini yansıtır niteliktedir: Eşref bu dönemden itibaren önemli ve değerli bir insan olduğunu başkaları nezdinde tescillemek üzere³⁹ lüks tüketime yönelir.⁴⁰ Bunun en önemli delillerinden biri, Salihli'de satın aldığı arazi üzerine sade bir ev yerine, lüks addedilebilecek tarzda büyük ve gösterişli bir ev yaptırmayı tercih etmesidir. Eşref'in, gelecekte önünde sık sık fotoğraf çekeceği bu evden devamlı "köşk" olarak bahsetmesi ve başkalarının da buradan aynı şekilde söz ettiğinin altını çizmesi bu bakımdan tesadüfi değildir. Ölümünden bir yıl önce tedavi için Bursa'ya gittiğinde babasının ismi Teralya olan ve annesi safkan Arap atı olan Zülcenah isimli bir kısrak alması da⁴¹ bu minvalde değerlendirilebilir. Öte yandan Eşref'in, tanıdıklarından bahsederken onların

Diyarbakır Vilayeti'ne (16 Haziran 1915); D: 54, G: 32; BOA, HR. SYS; Hariciye Nezareti'nden Sadaret'e (3 Eylül 1919); D: 2210, G: 44.

- 38 W. Keith Campbell ve Joshua D. Foster, "The Narcissistic Self: Background, An Extended Agency Model, and Ongoing Controversies" *The Self: Frontiers of Social Psychology*, Constantine Sedikides ve Steven J. Spencer (haz.) New York: Psychology Press, 2007), 115-138.
- 39 Seung L. Lee, Aiden Gregg ve Seong Hoon Park, "The Person in the Purchase: Narcissistic Consumers Prefer Products that Positively Distinguish Them" *Journal of Personality and Social Psychology* 105, no: 2 (2013): 335-352; Irena Pilch ve Malgorzata E. Górník-Durose, "Grandiose and Vulnerable Narcissism, Materialism, Money Attitudes, and Consumption Preferences" *The Journal of Psychology: Interdisciplinary and Applied* 151, no: 2 (2016): 185-206.
- 40 Constantine Sedikides, Claire M. Hart, Sylwia Z. Cisek ve Clay Routledge, "Finding Meaning in the Mirror: The Existential Pursuits of Narcissists" *The Experience of Meaning in Life: Perspectives from the Psychological Sciences*, Joshua A. Hicks ve Clay Routledge (haz.) (New York: Springer, 2013), 189-200; Constantine Sedikides, Claire M. Hart ve Sylwia Z. Cisek, "Narcissistic Consumption" *Handbook of Trait Narcissism*, 291-298.
- 41 İŞÜA; Eşref Kuşçubaşı'dan Asaf Tugay'a mektup (20 Ekim 1963, Bursa); no: 001570600009.

gösteriş nesnesi addedilebilecek mal varlıklarına da vurgu yaptığı görülür: Örneğin “esbak Nafia muhasebecisi Sadi Bey’in evi” derken “evi” ibaresinin yanına parantez içinde “köşkü” diye not düşer.⁴² Kendisi özel ve ayrıcalıklı olduğu gibi, aslında tam olarak bu sebeple, eşi dostu da özel ve ayrıcalıklıdır.

Eşref’in Salihli’deki köşkü, gayrimeşru yollardan kazandığı paraları lüks tüketime harcadığının en bariz örneği olmakla birlikte, yüksek statüsüne dikkat çekmek için sahip olduğu lüks tüketim imkanlarına ve bu doğrultudaki tercihlerine yaptığı atıflar elbette bu köşkle ve bu bölümde konu ettiğim zaman dilimiyle sınırlı değildir. Örneğin Eşref sürgün öncesinde, babasının Padişah’ın huzuruna çıkmak için “hizmetkarına gardroptan istanbuliyetini” istettiğini özellikle belirtir; Edirne’ye sürgün hikayesini anlatırken ise kendisine “birinci mevki”den tren bileti alındığını vurgular. Keza, Eşref’in çok sonraları Fuat Paşa’nın yadigarı olan 45’lik büyük Smith & Wesson tabancaya sahip olduğunu ve İngiliz generallerin kendisine Atkinsons kolonyası, 155’lik büyük bir kutu puro ve resimli bir İngiliz harp mecmuası hediye ettiklerini ileri sürmesi de, Eşref’in sahip olduğu gösteriş nesneleri üzerinden ayrıcalıklı bir sosyal statüye layık ve sahip olduğunu gösterme arzusunu ortaya koyar.⁴³

Enver Paşa ve Ayrıcalıklı Eşref

Büyükleme narsisistlerde sıkça görüldüğü üzere, bu pahalı ve özel nesneler üzerinden de kendi büyükleme arzularını doyuma ulaştıran Eşref’in yüksek statülü insanlarla ilişki kurması da aynı amaca hizmet eder.⁴⁴ Bu ilişkiler, Eşref’in İzmir’e

42 İŞÜA; Eşref Kuşçubaşı’dan Asaf Tugay’a mektup (17 Eylül 1962, Söke); no: 001570589009.

43 İŞÜA; Eşref Kuşçubaşı’dan Asaf Tugay’a mektup (23 Haziran 1962, Söke); no: 001570586009; (17 Haziran 1962, İzmir); no: 001570585009; (10 Aralık 1961, İzmir); no: 001570577009.

44 Virgil Zeigler-Hill vd., “The Narcissistic Pursuit of Status”, *Handbook of Trait Narcissism*, 299-306; Palu P. Kiff, “Wealth and the Inflated Self: Class, Entitlement,

döndükten sonra dahil olduğu İttihat ve Terakki Cemiyeti'nde zaman içerisinde giderek daha fazla söz sahibi olmasıyla mümkün olur: Muhtemelen 1907 civarında Makedonya'da, ileride İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yönetici kadrosunda yer alacak şahıslarla tanışması, Trablusgarp'taki direnişte bu şahıslarla silah arkadaşlığı yapması, Edirne'nin geri alınmasında rol oynaması, Garbi Trakya Hükümeti'nin kuruluşunda yer alması ve I. Dünya Savaşı sırasında Teşkilat-ı Mahsusa mensubu olarak görev yapması, Eşref'in sosyal çevresindeki pozisyonunu, genel itibarıyla istikrarlı bir biçimde yükselttiğini gösterir.

Eşref'in mensubiyete değil statüye yatırım yaptığı, bir başka deyişle yatayda değil dikeyde başarı sağlamak istediği için bu süreçte yakınlaşmaya çalıştığı insanlar arasında Enver Bey de yer alır. Eşref ve Enver Bey'in 1907'yi 1908'e bağlayan kış ayında Balkanlar'da başlayan tanışıklıkları, Trablusgarp'ta İtalyanlara karşı verilen direnişte bir ileri safhaya geçer, Balkan Savaşları ve sonrasında kurulan Garbi Trakya Hükümeti döneminde daha da ilerler. Her ne kadar Eşref, birçok üst düzey asker ve sivil bürokratla yakın olduğunu doğrudan ya da ima yoluyla ifade etse de, bütün bu kişiler arasında yakınlığını en çok ve en vurgulu biçimde dile getirdiği kişi açık ara Enver Bey'dir. Eşref'in Enver Bey'e bu denli özel bir önem atfetmesinde, onun kısa bir süre içerisinde Harbiye Nazırı olarak İmparatorluk'taki en önemli yöneticilerden biri haline gelmesi rol oynamış olsa gerektir. Zira Eşref'in –narsist kişilik bozukluğunun etkisiyle– tanıdığı tüm önemli şahıslar gibi Enver Bey'i de, bir dava arkadaşı veya bir dosttan ziyade askeri ve sosyal statüsünü bir adım ileriye taşıması muhtemel biri olarak gördüğünü, yani onunla olan ilişkisini araçsallaştırdığını söylemek mümkün.

and Narcissism" *Personality and Social Psychology Bulletin* 40, no: 1 (2013): 34-43; Amy B. Brunell vd., "Leader Emergence: The Case of the Narcissistic Leader" *Personality and Social Psychology Bulletin* 34, no: 12 (2008): 1663-1676; W. Keith Campbell, "Narcissism and Romantic Attraction" *Journal of Personality and Social Psychology* 77, no: 6 (1999): 1254-1270.

Eşref'in ilerleyen yıllarda Enver Paşa ile ne kadar yakın olduklarını yer yer abartılara ve yalanlara başvurarak vurgulaması, tam da bu araçsallaştırmanın, yani Eşref'in bu yakınlığı ne kadar önemli biri olduğunu ispatlamak maksadıyla kullanmasının bir sonucudur. Örneğin subay dahi olmamasına rağmen Enver Paşa'nın onu Trablusgarp'taki mücadele için Mahmut Şevket Paşa'dan "suret-i mahsusada" istediğini, Silahçı Tahsin cinayetini soruşturmak için onun Cidde'den dönüşünü beklediğini, Enver Paşa'nın en yakın fedaisi olduğunu söylemesi ve hatta zaman zaman ona akıl hocalığı yaptığını ima etmesi, bu yalan ve abartılardan sadece birkaçıdır.

Eşref'in tanıdığı insanları, statüsünü yükseltmek ya da daha yüksekmiş gibi göstermek için bu şekilde kullanması, etrafındaki insanların gözünden kaçmamış gibi görünüyor. Maksadı başkalarıyla iyi geçinmek ya da kendini başkalarına sevdirmek değil⁴⁵ onlar üzerinden statü ve itibar kazanmak olduğu için –onun gerçek yüzünü görmeyen veya hüsnüzannından ötürü görmek istemeyen Mehmet Akif Ersoy haricinde– Eşref'i yakından tanıyıp da hakkında olumlu kanaat bildiren tek bir çağdaşı dahi yoktur.⁴⁶ Bir diğer deyişle, Eşref narsisistik kişilik bozukluğu nedeniyle, insani ilişkiler bakımından başarısız olur.

45 Cameron Anderson ve John Cowan, "Personality and Status Attainment: A Micropolitics Perspective" *The Psychology of Social Status*, Joey T. Cheng, Jessica L. Tracy ve Cameron Anderson (haz.), (New York: Springer, 2014), 99-117; Joey T. Cheng, Jessica L. Tracy ve Joseph Henrich, "Pride, Personality, and the Evolutionary Foundations of Human Social Status" *Evolution and Human Behavior* 31, no: 5 (2010): 334-347; Sampo V. Paunonen vd., "Narcissism and Emergent Leadership in Military Cadets" *The Leadership Quarterly* 17, no: 5 (2006): 475-486; Carolyn C. Morf ve Frederick Rhodewalt, "Unraveling the Paradoxes of Narcissism: A Dynamic Self-Regulatory Processing Model" *Psychological Inquiry* 12, no: 4 (2001): 177-196; Mark R. Leary, Katrina P. Jongman-Sereno ve Kate J. Diebels "The Pursuit of Status: A Self-Presentational Perspective on the Quest for Social Value". *The Psychology of Social Status*, Joey T. Cheng, Jessica L. Tracy ve Cameron Anderson (haz.) (New York: Springer, 2014), 159-178.

46 Mehmet Akif Ersoy'un Eşref'e gönderdiği bir mektup için bkz. Seyfettin Ünlü, "Mehmet Akif'ten Mektup Var", *Yedi İklim* 341 (2018): 41-42.

Süleyman Askeri ve Kıskanç Eşref

Narsisizm, Eşref'in kendi çabalarıyla statüsünü yükselttiği bu dönemde, etrafındaki insanların mutluluk, başarı ve şöhretinden rahatsızlık duymasına, kıskançlık hissetmesine de neden olur. Kıskançlığının sebebi açıktır: Bu duygu, kendisini içten içe değersiz gören narsisistik kişilerde sıkça görülen bir özelliktir. Narsisistler kendilerini başkalarından üstün telakki ettikleri, sadece kendilerini övgüye layık gördükleri ve yücelttikleri için çevrelerindeki insanların mutluluk, başarı ve şöhretleri onlardaki kırılan temel inançların ortaya çıkmasına sebebiyet verir. Eşref'in hayatına ve yazdıklarına bakıldığında, Edirne'de okul yıllarında tanıştığı, Libya'da aynı saflarda çarpıştığı ve Teşkilat-ı Mahsusa'da beraber görev yaptığı Süleyman Askeri'nin ondaki kıskançlığın ilk ve en belirgin nesnesi olduğu ve bu kıskançlığın Eşref ölene dek devam ettiği görülür.

Eşref'in Süleyman Askeri'yi kıskandığını ve hatta zaman zaman ona haset ettiğini şuradan anlıyoruz:⁴⁷ Eşref, konu ne zaman Askeri'ye gelse onu görmezden gelme eğilimindedir; ona atfedilen önemi ve eriştiği makamları hak etmediğini göstermek ister ve daha da önemlisi Askeri'nin kimi görev ve unvanlarını kendine mal ederek, tabir caizse bir abrakadabrayla onun yerine geçer. Örneğin Eşref, Askeri'nin Libya hatıratını istinsah ederken onun cepheden herhangi bir çatışmaya katılmadan dönen bir kahraman olduğu şeklinde iğneleyici bir yorum yaparak⁴⁸ Askeri'yi görmezden gelmek ve ona atfedilen önemin yersiz olduğunu göstermek ister. Keza, Garbi Trakya Hükümeti Başkanlığı'nı

47 “Haset” ve “kıskançlık” sıklıkla birbirine karıştırılan kavramlardır. Hatta Türkçede aynı manaya gelecek şekilde kullanıldıkları dahi vakidir. Halbuki “haset”, bir kişinin sahip olduğu ve bizde olmayan bir şey karşısında hissettiğimiz duygu iken, “kıskançlık” bizler için önemli bir ilişkinin üçüncü bir şahsın varlığı sebebiyle tehdit altında olduğunu düşündüğümüzde hissettiğimiz duyguya tekabül eder. Bu konuya dikkatimi çeken Psikoterapist ve Psikodramatist Melek Arslanbenzer'e teşekkür ederim.

48 Fortna, *The Circassian*, 52, 63-69.

27: Süleyman Askeri, Mısır'dan Trablusgarp'a geçerken giydiği kıyafetle
(Kaynak: *Resimli Kitap*, 13 Temmuz 1912)

Askeri'ye devrettiğini ileri sürmesi, Teşkilat-ı Mahsusa'nın ilk başkanının Askeri değil kendisi olduğunu ve bu görevi Hindistan'a giderken kendi isteğiyle ona bıraktığını iddia etmesi, Eşref'in Askeri'ye duyduğu kıskançlık ve haset ile onun yerinde olma isteğinin tezahürlerindendir.

Eşref'in Süleyman Askeri'ye yönelik, bir ömür boyu sürecektir kıskançlık duygularını ilk defa Libya'da hissetmiş olması kuvvetle

muhtemel. Bir önceki bölümde detaylarıyla açıkladığım üzere Eşref, Libya'da kritik bir pozisyonda değildir: Burada Mustafa Kemal'e vekalet ettiğini öne sürse de, aslında o dönemde Derne Kumandanı olan Mustafa Kemal'e bağlı iki koldan biri olan Garp Kolu'nun altındaki beş zaviye kumandanından biridir.⁴⁹ Önüne çıkan bürokratik ve coğrafi engelleri aşarak Bağdat'tan Libya'ya gelen Süleyman Askeri ise Mümtaz Kolağası rütbesiyle Bingazi ve Havalisi Kumandanlığı kurmay başkanlığında bulunmaktadır. Yani Eşref'in bağlı olduğu ve en yakın çevresinde olmayı arzu ettiği Enver Bey'le –o dönemde “hürriyet kahramanı” olarak anılan Enver Bey, aynı zamanda Libya direnişinin en önemli ismidir– teşrik-i mesai etmektedir. Dahası, Askeri'nin Libya'da gerek aşiretlerin tanzim edilmesinde gerekse muharebelerde önemli görevler üstlenerek Enver Bey'le olan yakınlığını pekiştirdiği, bu yakınlığın ise Askeri'ye kritik görevler verilmesinde önemli bir payı olduğunu tahmin etmek güç değildir.⁵⁰ Bütün bunlar, özellikle de Askeri'nin Enver Paşa'ya olan yakınlığı, Askeri'yle Ayne'l-Mansur Karargahı'nda yan yana görev yapan Eşref'in kıskançlık duygularını tetiklemiş olsa gerektir.

Eşref'in Askeri'yi, Enver Paşa'ya olan yakınlığından dolayı kıskandığı gibi ona haset ettiğini dahi tahayyül edebiliriz. Zira narsisistlerde görülen kıskançlık duygularının, narsisist bireyle kıskançlık duygusunun odağındaki birey arasında kıyaslama yapılmasının mümkün ve muhtemel olduğu durumlarda daha da güçlendiğini⁵¹ biliyoruz. Eşref'le Askeri arasında en azından Eşref tarafından böyle bir kıyaslama yapılmış olması kuvvetle muhtemeldir, çünkü Askeri, tıpkı Eşref gibi Harbiye'de eğitim görmekle birlikte ondan farklı olarak hem Harbiye Mektebi'ni hem de Erkan-ı Harbiye Mektebi'ni bitirdiği için ona karşı üstünlük sağlamıştır. Öte yandan narsisist bireyin kıskandığı kişinin yerinde

49 *Osmanlı-İtalyan Harbi*, 335-338.

50 Şimşek, *Süleyman Askeri Bey*, 57.

51 Mark D. Alicke ve Ethan Zell, “Social Comparison and Envy” *Envy: Theory and Research*, Richard Smith (haz.) (New York: Oxford University Press, 2008), 73-93.

olduğunu hayal ettiği durumlarda hasedin yoğunluğunun artma eğilimi gösterdiği⁵² de vakidir, ki Eşref'in ilerleyen yıllarda kendini Askeri'nin yerinde hayal ettiğini ve bu hayali bir gerçek olarak takdim ettiğini –örneğin kendisinden Teşkilat'ı Mahsusa'nın ilk başkanı olarak bahsettiğini– apaçık bir biçimde biliyoruz.

Özetle, Eşref'in Harbiye'yi bitirmiş olsa pekala Askeri'nin yerinde olabileceğini ve Enver Paşa'yla dirsek temasında çalışabileceğini aklından geçirmiş olması ve bunun Eşref'in Askeri'ye yönelik kıskançlık ve haset duygularını perçinlemiş olması muhtemeldir. Kim bilir, belki de Eşref, Enver Paşa'ya yakın olmayı Askeri'den daha çok hak ettiğini, ancak ailesinin başına gelen felaket sebebiyle okulu bitiremediğinden, kendisinden daha üstün olduğu bu kişinin gölgesinde kalmaya mahkum olduğunu dahi düşünmüştür. Buradan hareketle, Eşref'in Askeri'ye karşı kötü niyet beslediği izlenimi veren kimi asılsız iddialarını, uğradığını düşündüğü bu haksızlığı tersine çevirme isteğiyle açıklamak mümkündür: Eşref'in, Askeri'yi Libya'dan savaşmadan dönen biri olarak lanse etmesi, Askeri'nin Silahçı Tahsin cinayetinin araştırılması sürecinde görevini hakkıyla yerine getirmediğini ve bu nedenle onun yerine olayı tetkik etmekle görevlendirildiğini belirtmesi⁵³ konuya ilişkin verilebilecek örneklerden birkaçıdır. Eşref, yalan ve çarpıtmalarla dolu bu iddialarıyla hem Askeri'nin hatırasına zarar vermeye hem de kendisini ondan üstün göstermeye çalışır.⁵⁴

Öte yandan Libya'da, Enver Paşa ile Askeri arasındaki münasebetlerin ve muhabbetin ilerleyişine yakından tanık olan Eşref'in bu dönemde hissettiği rahatsızlık ve haksızlığa uğramışlık duygusu, Askeri'nin Garbi Trakya Hükümeti İcra Reisi olarak atanmasıyla iyice pekişmiş olsa gerektir. Nitekim ilerleyen

52 Niels Van de Ven ve Marcel Zeelenberg, "On the Counterfactual Nature of Envy: 'It could have been me'" *Cognition and Emotion* 29, no: 6 (2014): 954-971.

53 İŞÜA; Eşref Kuşçubaşı'dan Asaf Tugay'a mektup (22 Ağustos 1962, Kuşadası).

54 Jens Lange, Jan Crusius ve Birk Hagemeyer, "The Evil Queen's Dilemma: Linking Narcissistic Admiration and Rivalry to Benign and Malicious Envy" *European Journal of Personality* 30 (2016): 168-188.

yıllarda bu görevin esasen kendisine verildiğini ve görevi kendi isteğiyle Askeri'ye devrettiğini iddia edecek; bu şekilde hayalleriyle ve hak ettiğini düşündükleriyle kendisi açısından acı olan gerçekleri uzlaştırmaya çalışacaktır. Fakat Eşref'in Askeri'ye yönelik kıskançlık ve haset duygularını geri dönülmez bir noktaya getiren olay bundan ziyade, Askeri'nin Teşkilat-ı Mahsusa'nın ilk başkanı olarak atanması olsa gerektir. Zira Harbiye'yi bitirmediği ve fakat çete savaşında hatırı sayılır bir tecrübeye sahip olduğu için Teşkilat-ı Mahsusa, Eşref'in zirvesine yükselebileceği tek kurumdur. Ne var ki, bu zirveye o değil Askeri getirilmiştir. Eşref bu gerçekle, Teşkilat-ı Mahsusa'nın ilk başkanı olduğunu ve kendisine verilen özel bir görev nedeniyle bu makamı Askeri'ye bıraktığını ileri sürerek baş etmeye çalışacaktır.

İzmitli Mümtaz ve Küçümseyen Eşref

Kendini statü bakımından önemli görmek ve göstermek için sürekli olarak Enver Paşa'ya çok yakın olduğunu, hatta onun dengi olduğunu ima eden, yoğun bir kıskançlık beslediği Süleyman Askeri'nin başarılarını ise bazen yok sayan bazen de kendine mal eden Eşref'in, yine aynı saikle etrafındaki bazı insanları küçümseme eğiliminde olduğu görülür. Zira kıskançlık ve hasedin yanında narsistik bireyde ortaya çıkabilecek bir diğer psikolojik tutum da, diğer insanları küçümseyerek kendi büyüklüğünü yüceltmektir.

Eşref'in açıkça küçümsemediği kimseler arasında İzmitli Mümtaz Bey'in öne çıktığı görülür. Eşref, Mümtaz Bey'i kendisine rakip telakki eder. Bunun nedeni, onun Eşref'in yakın çevresine dahil olmaya çalıştığı Enver Paşa'nın yaverlerinden olmasıdır. Buna ek olarak Eşref'in Libya'da ve Balkanlar'da aynı saflarda çarpıştığı Mümtaz Bey'i, en azından bu süreçte kendisiyle kıyaslamış ve onun, hayalleriyle arasında bir engel teşkil edip etmediğini tartmış olması muhtemeldir. Dahası Mümtaz Bey, I. Dünya Savaşı'nda, Eşref'in gözünü zirvesine diktiği Teşkilat-ı

28: Yenice Kaymakamı Süreyya, Eşref, İzmitli Mümtaz, Piyade Yüzbaşı Hacı Emin (Derne, 1912) (Kaynak: *Şehbal*, 28 Mayıs 1912)

Mahsusa'nın emrindeki birliklerin Sina-Filistin Cephesi'ndeki en üst düzey temsilcisi olarak görev yapar.⁵⁵

Buna karşın Eşref'in Mümtaz Bey'i kıskanmaktan ziyade küçümsediği görülür. Bana kalırsa bunun birkaç nedeni olabilir: Birincisi, Mümtaz Bey, Eşref'in nazarında Süleyman Askeri kadar güçlü bir rakip değildir; ikincisi, aralarındaki hukuk Malta sürgününde de devam eder; üçüncüsü, Mümtaz Bey, Yakup Cemil hadisesinin ardından İstanbul'dan, yani iktidarın merkezinden uzaklaştırılır. Bu nedenlerden ötürü Eşref –konu, güçsüz bir rakip olarak gördüğü Mümtaz Bey'den açıldığı zaman– ondan erdemli(!) bir küçümsemeyle bahsetmeyi tercih eder: Örneğin Eşref, Mümtaz Bey'i temiz kalpli ve iyi bir arkadaş olarak tanımlamakla birlikte, onu adab-ı muaşeret bilmeyen ve gereğinden fazla dürüst olduğu için para kazanmaktan anlamayan bir subay olarak tasvir etmekten çekinmez. Dahası, Bab-ı Ali baskınındaki

55 Eşref, Kanal Harekatı sırasında Ebu el-Feridun takma adıyla karargaha çektiği bir telgrafta Mümtaz Bey'in emri altındaki Bedevilerin muhakkak kendi emrine verilmesi gerektiğini, aksi halde harekatın başarıyla sonuçlanamayacağını ifade eder. ATASE, BDH; Ebu el-Feridun'dan (1 Aralık 1914); K: 1836, D: 35, F: 17. Ayrıca bkz. Ü. Gülsüm Polat, *Osmanlı Devlet ve İngiltere Ekseninde I. Dünya Savaşı Yıllarında Mısır* (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2015), 84-85.

rolünü ifa edemediği için beceriksiz, gazeteci Zeki Bey'in öldürülmesi hadisesine istemeden alet olduğu içinse saf olduğunu söylediği Mümtaz Bey'den bahsederken ısrarla "Mümtazcık" ifadesine başvurur.⁵⁶ Bütün bunlar, Eşref'in Mümtaz Bey'i küçümseyerek büyüklendiğine delalet eder. Bir diğer deyişle Eşref, Mümtaz Bey'i olumsuzlamak yoluyla, kendi becerikliliğine, adab-ı muaşeret bilgisine ve servetine dolaylı olarak işaret eder ve kendini gerçek bir kazanan olarak konumlandırır.

Muhyittin Bey ve Kindar Eşref

Buraya kadar, Eşref'in statü bakımından yükselişte olduğu dönemde, önemli makam ve mevkilerde bulunan insanlarla kurduğu ilişkilerde üç farklı yaklaşım benimsediğini gördük: Eşref, Enver Paşa örneğinde görüldüğü gibi, kendisini, rekabet etmesi mümkün olmayan şahıslarla en azından yakın ve denk olarak göstermeye çalışır. Süleyman Askeri gibi ciddi bir rekabet içerisine girdiği kişilere karşı yoğun bir kıskançlık ve haset besler. Mümtaz Bey gibi görece zayıf rakipleriyle ise onları küçümseyerek baş eder. Muhyittin Bey'le olan ilişkisi ise, Eşref'in statüsüne ve otoritesine açıkça meydan okuyan ve bu şekilde içindeki, değersiz olduğuna dair inancı açığa çıkaran kişilere karşı kin beslediğini ortaya koyar.

Eşref, Mekteb-i Harbiye'den tanıdığı Muhyittin Bey'le aralarındaki husumetin, Balkan Harbi'nde yaşanan bir hadiseye dayandığını ileri sürer: Muhyittin Bey, "Çatalca cephesinde ve Onuncu Kolordu maiyyetinde ve sol cenahta bir fırka [4. Tümen] kumandanıdır." Eşref'in kuvvetleri, Muhyittin Bey'in emrindeki kuvvetlerin sağında, Marmara sahilinde konuşlanmıştı. Eşref, kumanda ettiği kuvvetlerin Murat Bey Tepesi ile Kartaltepe sırtlarının alınmasına yaptığı katkıdan dolayı üstleri tarafından taltif edilir. Bu durum, Muhyittin Bey'in "hasedini celb" eder. Öyle

56 İŞÜA; Eşref Kuşçubaşı'dan Asaf Tugay'a mektup (22 Ağustos 1962, Kuşadası).

ki, Eşref ve kuvvetlerinden “şekavet-i müstemirre erbabı [sürekli eşkıyalık yapan kişiler]” olarak bahseder.

Fakat ben Eşref'in Muhyittin Bey'e kin duymasının ardında başka bir hadise olduğunu düşünüyorum. Eşref'in sahip olduğu statü ve otoritenin tehdit altında olduğunu hissetmesine sebep olan bu hadise, onun “Muhyiddin Bey'in züppeliği” başlığı altında aktardığı hadisedir. Buna göre, Eşref'in birliğine dahil olan Gönenli Çerkes Çakır Efe, Muhyittin Bey'in karargahında ona karşı bir terbiyesizlik yapar. Muhyittin Bey, onun bu terbiyesizliğini yanına bırakmayarak adamları ile birlikte Eşref'in karargahını basar.⁵⁷ İkili arasındaki husumeti, Muhyittin Bey'in Eşref'e açıkça ve şiddetli bir biçimde meydan okuduğu bu hadisenin başlatmış olması çok daha akla yatkındır.

Eşref, besbelli yaşanan bu olayın ardından Muhyittin Bey'e karşı kinlenmiş ve bu kin zaman içinde sönümlenmemiştir. Bu durum, Eşref'in narsisist kişilik bozukluğuyla doğrudan ilintilidir: Joseph Burgo'nun belirttiği gibi, bir narsisistin otoritesine karşı gelmek ya da otoritesini çiğnemek ömürlük bir düşman kazanmak anlamına gelir, zira narsisist birey, gizliden gizliye bu kişiyi içindeki utanç veya kırılğanlığın açığa çıkmasından sorumlu tutar.⁵⁸ Özetle, kindarlık grandiyöz narsisizmle yakından ilişkili bir kişilik özelliğidir.⁵⁹

Nitekim Muhyittin Bey, Eşref'in narsisist kişiliğinden kaynaklanan kindarlığından nasibini alacaktır: Eşref, her fırsatta yazılarıyla Muhyittin Bey'in hatırasını sarsmaya çalışır. Örneğin

57 İŞÜA; Eşref Kuşçubaşı, “Fırka Kumandanı Muhyiddin Bey'in Hokkabazlıklarından Bir Parça” başlıklı notlar.

58 Joseph Burgo, *The Narcissist You Know: Defending Yourself Against Extreme Narcissists in an All-About-Me Age* (New York: Touchstone, 2015), 181-203.

59 Nicole Cain, Aaron Pincus ve Emily B. Ansell “Narcissism at the Crossroads: Phenotypic Description of Pathological Narcissism across Clinical Theory, Social/Personality Psychology, and Psychiatric Diagnosis” *Clinical Psychology Review* 28, no: 4 (2008): 638-656; Aaron Pincus vd. “Initial Construction and Validation of the Pathological Narcissism Inventory”, *Psychological Assessment* 21, no: 3 (2009): 365-379. Ayrıca bkz. Young, Klosko ve Weishaar, *Schema Therapy, A Practitioner's Guide*, 377.

onun, Balkan Muharebeleri sırasında keşif hareketından dönmekte olan birliğine kasten ateş açtığını öne sürer. Dahası, II. Abdülhamit döneminde sürgüne gönderildiği için mağdur bir vatanperver zannedildiğini, ancak gerçekte Meşrutiyet'in ilanı sonrasında sırf bu sayede mevki elde eden bir menfaatperest olduğunu ifade eder. Bununla da kalmaz, onun alçak, hain ve korkak biri olduğunu dahi söyler.

Eşref, Muhyittin Bey'in korkak biri olduğunu kanıtlamak için, tümeninde bir yanlış anlama nedeniyle patlayan silahtan korkarak olay yerinden kaçtığını ileri sürer. Elimizde bu iddiayı doğrulayan herhangi bir bilgi ya da belge olmadığı gibi, ben Eşref'in Muhyittin Bey'i aşağılamak için aktardığı bu olayın gerçek öznesinin kendisi olabileceğini ve korkaklığıyla yüzleşemediği için bunu bir başkasına yansıtmış olabileceğini düşünüyorum.⁶⁰ Böyle düşünmeme sebep olansa, Çolak İbrahim Bey'in bu hikayenin bir benzerini Eşref hakkında anlatmış olması. Hatırlayacak olursak, 1920'de, Göynük Boğazı'nda Çolak İbrahim'le birlikte düşmana karşı çarpışan Eşref, çatışmanın henüz başında olay yerinden kaçmış; üstelik kaçarken Çolak İbrahim'in neferlerinden birini öldürmüştür.⁶¹

Bu düşüncemi ispatlamam elbette mümkün değil. Bununla birlikte, her fırsat bulduğunda etrafındaki insanların başarılarını kendine mal ederek onlardan rol çalan Eşref'in, kendi kusur ve eksikliklerini başkalarına yansıtmış olmasının muhtemel olduğunu düşünüyorum. Zira bu iki gerçekliği çarpıtma biçiminin, aynı madalyonun iki yüzü olduğu kanaatindeyim.

60 İŞÜA; Eşref Kuşçubaşı, "Fırka Kumandanı Muhyiddin Bey'in Hokkabazlıklarından Bir Parça" başlıklı notlar.

61 Çolak, *Kuva-yı Seyyare Kumandanlığıma ait Hatıratım*, 42.

METAFİZİK BÜYÜKLENME: MALTA ESARETİ

GÖRÜLDÜĞÜ ÜZERE Hicaz sürgünüyle birlikte ailesi üzerinden sahip olduğu statü, imtiyaz ve maddi gücü kaybeden Eşref, firarını takip eden dönemde kendi çabasıyla kaydadeğer maddi ve manevi kazanımlar elde ederek bu kaybı telafi etmeye çalışır. İçindeki duygusal yoksunluk ve değersizlik inancıyla baş etmek için bu kazanımlara ihtiyaç duyduğundan, bir yandan elindekileri muhafaza etmeye ve artırmaya, diğer yandan da bunları kaybetmesine sebep olabilecek engelleri aşmaya çalışır. Güç ve nüfuz sahibi kimselere yanaşma çabası ve potansiyel rakipleriyle sürekli mücadele halinde olması bundandır. Fakat 1917 yılı Ocak ayında Hayber'de Emir Abdullah'ın emrindeki güçlere esir düşerek Malta'ya gönderilmesiyle birlikte, bu kez kendi çabalarıyla edindiği güç, itibar ve statüyü bir kez daha kaybeder. Bu bakımdan Hayber'de esir düşmesi ve bunu izleyen Malta sürgünü, Eşref'in hayatında Hicaz sürgününden sonraki en derin kırılmaya tekabül eder.

Eşref'in esir düştükten sonra düşman kuvvetlerin elinde geçirdiği üç buçuk ay oldukça travmatiktir. Türkçe transkripsiyonu 207 sayfa uzunluğunda olan *Hayber'de Türk Cengi* başlıklı, basılmış olan tek hatıratının tam 132 sayfasını bu konuya ayırması bunun açık bir göstergesidir.⁶² Eşref, Malta yolculuğuna ağır yaralı bir halde çıktığını belirtir. Bu durum zaten hayli zorlu olan yolculuğu onun açısından daha da zorlaştırır. Yaraları tekrar

62 Stoddard ve Danışman, *Eşref Bey'in Hayber Anıları*, 75-207.

29: Eşref, Malta esaretinin ilk günlerinde
(Kaynak: Kutay, *Siyasi Mahkumlar Adası: Malta*, 9)

tekrar açıldığından sürekli tedavi görmesi gerekir. Bu şekilde yardıma ve bakıma muhtaç kalmanın, üstünlük iddiasında olan biri için oldukça çetin bir imtihan olduğunu kestirmek güç değil.

Dahası, yolculuğun devamında fiziksel güçlüklerle manevi güçlükler de eklenecektir. Malta'ya Mısır üzerinden götürülmesi planlanan Eşref, gelen talimat üzerine Mekke'ye gönderilir.⁶³ Eşref, şehre vardıktan sonra Şerif Hüseyin'in huzuruna götürülürken insanlık dışı bir muameleye maruz kaldığını ifade eder: Sokaklarda yarı çıplak bir halde yürütüldüğü gibi, Şerif Hüseyin'in ikamet ettiği emaret dairesinde bulunan kadınların önünden de

63 A.g.e., 114.

bu halde geçirilmiştir. İngiliz kaynaklarında benzer bir hadiseye dikkat çekilmesi, hatta Eşref'in sokaklarda dilenci bir çocuğun çektiği eşeğe bindirilerek dolaştırıldığıının belirtilmesi,⁶⁴ Eşref'in Mekke'de gördüğü kötü muameleyi abartmadığını, yani bu sefer gerçekleri çarpıtmadan aktardığını ortaya koyar. Sıradan bir insan için dahi kaldırılması güç bir deneyim olduğu muhakkak olan bu insanlık dışı muamele, Eşref gibi özel olduğuna ve özel muamele görmesi gerektiğine inanan biri üzerinde hayli travmatik izler bırakmış olmalıdır. Nitekim Eşref, yaşadığı bu anları şöyle tarif edecektir: “Benim, fikrim, aklım, kalbim ağladığı gibi eminim ki insaniyet de ağlıyordu... Bu hususdaki hissiyatımı izhar için sayfeler doldursam kabil değil tasrih edemem. Bunu ehl-i irfana tevdi ediyorum.”⁶⁵

Eşref'in Malta'ya uzanan yolculuğu sırasında çektikleri bunlarla da sınırlı kalmaz: Jırwal Kışlası'nda zorlu şartlarda bir süre kalmasının ardından Şerif Hüseyin'le bir kere daha görüşen Eşref, Cidde üzerinden Süveyş'e götürülür. Burada “Allah'ın bu kızgın çölü altında ve toprak üzerinde bir ince muşambanın üzerine çekilen bir battaniye ile yastıksız yorgansız” bir hafta kadar kaldığını söyler. Bu feci yolculukta Malta'dan önceki son duraksa, Eşref'in 49 gün kalacağı ve tuvalete dahi dört kişiyle götürüleceği Kahire'deki Kasru'n-Nil Kışlası'dır. Eşref'in kışlada gördüğü kötü muamele, 1911'de Türkiye'ye Osmanlı jandarmalarının ıslahı için gönderilen Binbaşı Deedes Bey ile tanışmasının ardından son bulur. Eşref, bu uzun ve travmatik yolculuğun ardından, 1917 yılı Mayıs ayının ilk günü –tüm kazanımlarını kaybetmiş, zulme uğramış ve küçük düşürülmüş bir savaş esiri olarak– üç sene boyunca esaret hayatı yaşayacağı Malta'ya varır.⁶⁶

Yaşadığı bunca zorluğun ardından Malta'da önemli esirlere tahsis edilen Verdala Kışlası'na yerleştirilen Eşref, burada görece

64 Philip Walker, *Behind the Lawrence Legend: The Forgotten Few Who Shaped the Arab Revolt* (Oxford: Oxford University Press, 2018), 75-76.

65 A.g.e., 119.

66 Stoddard ve Danışman, *Eşref Bey'in Hayber Anıları*, 205.

rahat ve konforlu bir esaret deneyimi yaşayacaktır. Bu durum, onun Osmanlı yönetici elitine olan yakınlığı ve özel bir görevi yerine getirirken yakalanmasıyla ilişkilidir. Fakat Rahmi Apak'ın belirttiği üzere, Eşref'in Malta'da ayrıcalıklı muamele görmesinde, yakalandığı zaman kendini albay olarak tanıttırmasının –bir başka deyişle, büyüklencici tavrının– da büyük payı vardır.⁶⁷ Bununla birlikte Eşref, Malta'da sahip olduğu ayrıcalığı, doğal olarak bir başka sebebe, Hilal-i Ahmer ve Salib-i Ahmer arasında yapılan anlaşma gereğince adadaki Osmanlı esirlerinin temsilcisi olarak tayin edilmesine bağlar.⁶⁸ Eşref'in bu ifadesinde doğruluk payı var gibi görünüyor. Şu farkla ki, onun bu görevden sadece meşru değil, aynı zamanda gayrimeşru kazanımlar da elde ettiği yönünde deliller bulunuyor: Malta'daki esirlerden bazıları, Sadaret'e bir mektup yazarak Eşref'in, İsviçre Konsolosu vasıtasıyla Hilal-i Ahmer tarafından ihtiyaçlarını karşılamaları için gönderilen parayı suistimal ettiğini bildirmişlerdir.⁶⁹ Eşref'in hayatının bu noktasına kadar gayrimeşru yollardan para elde etmekten çekinmediğini bildiğimiz için, Malta'da bu alışkanlığını sürdürmüş olması, bu tür şikayetler de göz önünde bulundurulduğunda, akla aykırı görünmüyor.⁷⁰

67 Rahmi Apak, *Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988), 184.

68 Kutay, *Malta*, 64-65.

69 BOA, HR. SYS; Hariciye Nezareti'nden Sadaret'e (3 Eylül 1919); D: 2210, G: 44.

70 Eşref'in Malta'daki esaret yıllarından yaklaşık 40 yıl sonra, o sıralarda Erkan-ı Harbiye Harp Tarihi Dairesi'nde uzman olarak bulunan ve Mustafa Kemal Paşa'ya yapılması planlanan bir suikastle ilgili olarak Eşref'in görüşüne başvuran Emekli Kurmay Albay Rahmi Apak da Eşref'in şatafatı çok sevdiğini belirtir. Bu bağlamda, Malta'da bulundukları sırada bir ayakkabı meselesinden dolayı Eşref'e mahkemede tercümanlık yaptığını ve onun açık bir şekilde haksız olmasına karşın bir lira rüşvet vererek on liralık ayakkabı bedelinden kurtulduğunu yazar. Apak, *Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları*, 185. Ayrıca bkz. İBB; Rahmi Apak'tan Eşref Kuşçubaşı'ya mektup (17 Ekim 1959, Ankara); bel_mtf: 047669. Eşref olayla ilgili detay vermemesine karşın Hüseyin Rahmi Apak'ın adadayken kendisinin Fransızca hocası olduğunu ve "mahud bot davasında da mahkemede tercümanı" olduğunu belirtir. İŞÜA; Eşref Kuşçubaşı, "Mütarekeden sonra Malta'ya gönderilen siyasi zevatın, Malta'ya getirilmelerinden evvel vaki hadiselerden" başlıklı not; bel_mtf: 47692.

30: Eşref'in Malta, Verdala Kışlası'ndaki yatak odası
(Kaynak: Kutay, *Siyasi Mahkumlar Adası: Malta*, 95)

Üstelik, adada bulunduğu sırada lüks tüketim olarak değerlendirilebilecek harcamalarda bulunduğu görülen Eşref'in bunu yapabilmesi pekala bu gayrimeşru kazanç sayesinde mümkün olmuş olabilir. Daha önce değindiğim üzere, duygusal yoksunluğunu zaman zaman lüks tüketimle telafi etmeye ve bu şekilde kendini değerli hissetmeye çalışan Eşref'e, Malta'da oldukça geniş ve şık bir oda ile St. Clement'da "mefruş salonum" diye bahsettiği kameriyenin tahsis edilmesi, dahası Eşref'in bu kameriyeyi

31: Eşref Malta'da, muhtemelen kameriyesinde

(Kaynak: Kutay, *Birinci Dünya Harbinde Teşkilat-ı Mahsusa ve Hayber'de Türk Cengi*, 316)

ressam Ditta Dollestora ve iki nakkaşla beraber döşemesi⁷¹ bize bu yönde önemli ipuçları sunar.

Fakat Eşref'in ayrıcalıklı bir esir olması, konforlu bir esaret hayatı yaşaması ve dahi lüks tüketimde bulunabilmesi, ne içinde kökleşmiş olan duygusal yoksunluğunu ne de Hayber'de esir düşmesiyle birlikte kaybettiği statü, otorite, itibar ve maddi gücü telafi etmeye yetecektir. Zira Eşref'in kaybı, yerine koymaya çalıştıklarından çok daha büyüktür. Kısa bir süre öncesine kadar Osmanlı yönetici elitine yakın olan ve Teşkilat-ı Mahsusa'nın zirvesine gözünü dikmiş olan Eşref artık, ayrıcalıklı olmakla birlikte en nihayetinde bir esirdir. Tam da bu nedenle Malta'da bulunduğu sırada kalem ve kağıda bir kez daha sarılarak hayatını büyüklenmeci fantezilerle yeniden inşa etme yoluna gitmiş gibi görünmektedir. Üstelik bu kez, geçmişine ve kimliğine dini ve metafizik anlamlar atfedecek kadar ileri gitmiştir.⁷² Bu bakımdan

71 Kutay, *Malta*, 21-23.

72 Grandiyöz narsisistlerle din ve dindarlık arasındaki ilişki için bkz. Anthony D. Hermann ve Robert C. Fuller, "Grandiose Narcissism and Religiosity" *Handbook of Trait Narcissism*, 379-388.

Malta yılları Eşref'teki narsisist büyükenmeciliğin zirvelerinden birini teşkil eder.

Eşref'in fizik dünyanın sınırlarını aşarak metafizik alanına giren büyükenmeciliğinin en önemli tezahürlerinden biri, Malta'da kaleme aldığı hatıratına *Hayber'de Türk Cengi* başlığını vermesidir. Keza Eşref, Asaf Tugay'a Hayber'deki kahramanlıklarını(!) anlattığı mektubunda da, konuya yaklaşık 1300 sene önce Hz. Muhammed ve Hz. Ali'nin bu bölgede kahramanca cenk ettiklerinden bahisle girer. Hayber, Hz. Muhammed'in 628 yılında, Beni Nadir Yahudilerinin organize ettiği –Mekkelilerle Medine civarındaki kabilelerden oluşan– ittifaka karşı savaştığı yer olması bakımından İslam tarihinde bu savaşla özdeşleşmiştir. İlgili kaynaklarda, Hz. Muhammed'in söz konusu savaşta 10 ila 20.000 kişilik bir kuvvete karşı sadece 2.000 kişiden oluşan bir kuvvetle mücadele verdiği ve Hz. Ali'nin Hayber kalelerinin düşürülmesinde üstün hizmetleri olduğu ifade edilir.⁷³ Bu nedenle Hayber, Hz. Ali'nin gösterdiği kahramanlıkların anlatıldığı cenknamelerde de önemli bir yer tutar.⁷⁴ Bu bilgilerden hareketle, Eşref'in Hayber'de esir düşmesiyle sonuçlanan çatışmayı hikaye ettiği kitabına verdiği başlığın, hem İslam tarihinde önemli bir yeri olan Hayber Cengi'nden, hem de Hz. Ali'nin kahramanlıklarını konu eden cenknamelerden mülhem olduğunu söylemek mümkündür. Bu ise, Eşref'in Hayber'de yaşadıklarına hem destansı hem de ulvi bir hüviyet atfettiğini, kendisini ise dini ve milli bir kahraman olarak takdim ettiğini gösterir.

• *Hayber'de Türk Cengi*, Eşref'teki metafizik büyükenmecilik bakımından münferit bir örnek teşkil etmez: Eşref, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne dahil olup Trablusgarp direnişine katılmasından Malta esaretine uzanan dönemdeki faaliyetlerini kaleme alırken “Aşere-i Mübeşşere” adlı bir grubun varlığından

73 Muhammed Hamidullah, “Hayber”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 17 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1998), 20-22.

74 Mehmet Atalan, “Cenknamelerde Hz. Ali'nin Yeri” *Mezhep Araştırmaları* 5, no: 2 (2012): 7-29.

söz eder. “Aşere-i Mübeşşere”yi İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin merkez kadrosuna çok yakın bir fedai grubu olarak tanımlar ve bu grupta yer alan kişileri listelerken kendini ilk sıraya koyar: 1) Eşref Kuşçubaşı, 2) Selim Sami Kuşçubaşı, 3) Süleyman Askeri, 4) Yakup Cemil, 5) Sapançalı Hakkı, 6) Atıf Kamçıl, 7) Abdülkadir Antepli, 8) Topçu İhsan (Eryavuz), 9) Filibeli Hilmi, 10) İzmitli Mümtaz.⁷⁵ Eşref’in bu on kişiden oluştuğunu iddia ettiği “Aşere-i Mübeşşere”den tam olarak hangi tarihte bahsetmeye başladığını tespit edemedim. Şayet bu grubu ilk olarak Malta esareti sırasında anmışsa, ki muhtemeldir, bu durum Eşref’te söz konusu dönemde ortaya çıkan metafizik büyüklenmeciliğin bir tezahürü olarak kabul edilebilir.

Eşref bu grubun son derece iddialı olan adını, İslam tarihinden ödünç alır: “Aşere-i Mübeşşere” yahut “el-mübeşşerun bi’l-cenne”, Hz. Muhammed’in hayatta iken cennetle müjdelediği öne sürülen on sahabiye işaret eder. Fakat Eşref’in İslam tarihine yaptığı bu atıfla adeta kutsallaştırdığı ve bir numaralı ismi olduğunu iddia ettiği grubun bırakın hiyerarşisini, varlığı bile şüphelidir. Çünkü Eşref’in paylaştığı bu listeyi Cemal Kutay’dan başka hiç kimse teyit etmez.

Elbette konuya ilgi duyanlar, Enver Paşa’nın iki derece terfi ettirilerek Harbiye Nazırı yapılmasında payı olduğu iddia edilen bu grubun varlığını Fethi Okyar’ın da tasdik ettiğini öne sürebilirler. Nitekim Okyar hatıratında gerçekten de –Eşref ve Kutay’dan farklı olarak gruptaki birkaç kişinin ismini vermekle yetinmiş olmasına karşın– böyle bir grubun varlığından bahseder.⁷⁶ Fakat bu konuda nihai bir hükme varmamızın önünde ciddi bir engel bulunuyor: Fethi Okyar’ın hatıratını *Serbest Cumhuriyet Fırkası Nasıl Doğdu? Nasıl Feshedildi?* başlığıyla yayına hazırlayan

75 Kutay, *Lavrence’a Karşı Kuşçubaşı*, 20; *Birinci Dünya Harbinde Teşkilat-ı Mahsusa*, 15; *Türkiye İstiklal ve Hürriyet Mücadeleleri*, c. 17, 10040-10047; Fortna, *The Circassian*, 19, 136, 271.

76 Fethi Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, Cemal Kutay (haz.) (İstanbul: Tercüman Yayınları, 1980), 201.

kızı Nermin Kırdar, kitabın önsözünde babasının Cemal Kutay tarafından yayına hazırlanan hatıratında, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nı konu eden bölüm haricindeki bölümlerin babasına ait olmadığını ifade ediyor.⁷⁷

Nermin Kırdar'ın bu beyanının doğru olma ihtimali yüksek. Zira önceki bölümlerde değindiğim üzere, Kutay elindeki kaynakları tahrif etmeye oldukça meyillidir. Ayrıca, Kutay'ın mevzu bahis hatıratta tahrifat yaptığını da tespit edebiliyoruz. Örneğin Eşref'in Kutay'a ve Stoddard'a Teşkilat-ı Mahsusa'ya dair verdiği bazı bilgilerin bu kitaba neredeyse birebir aktarıldığını görüyoruz, ki daha önce bu bilgilerin gerçekle bağdaşmadığını ifade etmiştim: “Teşkilat-ı Mahsusa, ilk olarak, Sultan Hamid'e karşı mücadele eden ve daha çok Arap Yarımadasına sürgün edilen genç harbiye-tıbbiye-mülkiyelilerden kurulu gizli cemiyet idi, başlarında da, daha sonra bu teşkilatın reisliğini yapan Eşref Sencer Kuşçubaşı vardı.”⁷⁸ Dolayısıyla, her ne kadar Eşref'in “Aşere-i Mübeşşere” adlı grupta yer aldığını ileri sürdüğü isimler İttihat ve Terakki Cemiyeti'nde ön plana çıkan fedailer olsa da, böyle bir grubun gerçekte sadece Eşref'in zihninde var olduğunu ve onun metafizik büyüklenmeciliğine ve büyüklenmeci fantezilerine hizmet etmekten başka bir işlevi olmadığını söyleyebilirim.⁷⁹

Öte yandan Eşref'le aynı dönemde Malta'da esir olan Rahmi Apak'ın verdiği bilgiler, sözünü ettiğim metafizik büyüklenmeciliğin Eşref'in adadaki gündelik hayatında adeta tecessüm ettiğini gösterir. Apak'a göre Eşref, Malta'da duvarları ayetlerle kaplı, neredeyse bir ibadet evine çevirdiği genişçe bir odada tek başına yaşar.⁸⁰ Keza, Kutay'ın aktardığı bilgiler de bu minvaldedir: Eşref, odasının duvarlarına, Türkçeye “Şüphesiz biz sana apaçık bir

77 Ali Fethi Okyar, *Serbest Cumhuriyet Fırkası Nasıl Doğdu? Nasıl Feshedildi?*, Nermin Kırdar (haz.) (İstanbul: 1987), 5.

78 Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, 199.

79 Doktora tezimi yazdığım sırada, ben de “Aşere-i Mübeşşere” adlı bir grubun gerçekte var olduğunu zannediyordum. Safi, “The Ottoman Special Organization – Teşkilat-ı Mahsusa”, 245.

80 Apak, *Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları*, 184.

fetih verdik” şeklinde çevrilen “İnna fetechnaleke fethen mübina” gibi ayetler yazdırmış ve bunlara arabesk tezyinat yaptırmıştır.⁸¹ İlginçtir, hayatının önceki dönemlerinde dine pek fazla atıfta bulunmadığı görülen Eşref’in Malta’daki odasının mabede benzermesi ve duvarlarında “Fetih Suresi”nin ilk ayetinin yazılı olması, onun bu dönemde kendini büyük bir mücahit olarak gördüğüne ve/veya takdim etmek istediğine delalet eder. Nitekim, *Hayber’de Türk Cengi* ve –Eşref’in ilk kez Malta’da zikretmiş olması muhtemel olan– “Aşere-i Mübeşşere” de bu minvalde değerlendirilebilir.

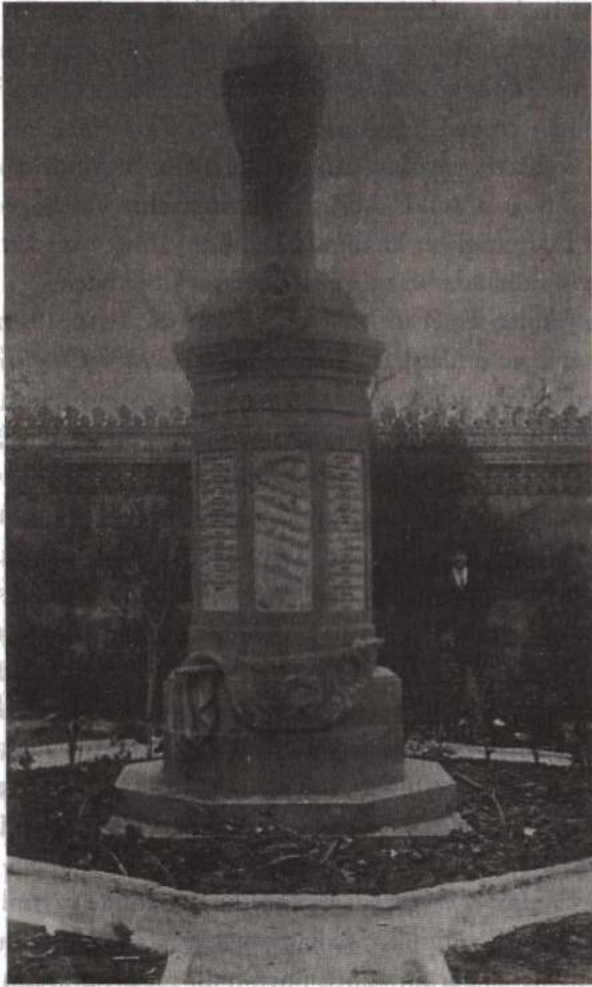
Eşref’in metafizik büyükenmeciliğini somutlaştırarak açık görünür kılma arzusunun bir diğer tezahürü de, Malta’daki Sultan Aziz Camii’ni tamir ettirmesi ve Türk Abidesi’ni yaptırmasıdır.⁸² Üstelik, Eşref’in bu tamiratı Enver Paşa’nın kendisine gönderdiği 50 İngiliz lirası ile her ay Hilal-i Ahmer tarafından Türk esirlerine gönderilen ve dağıtılmak üzere kendisine emanet edilen paralarla yaptırdığı aktarılır.⁸³ Eşref’in savaş zamanında, üstelik esirler ciddi maddi sıkıntılar çekerken böyle yüksek maliyetli bir renovasyon işini üstlenmesi ve şehitler için abide dikirtmesi, onun bu dönemde kendine atfettiği dini ve ulvi hüviyeti etrafındakilere göstermek ve kabul ettirmek için ne kadar ileriye gittiğini ortaya koyar.

Görüldüğü üzere Malta sürgünü, burada ayrıcalıklı bir esaret hayatı yaşamasına karşın Eşref’in yaşadığı en büyük travmalardan biridir. Çünkü içindeki duygusal yoksunluk ve değersizlik inancıyla baş etmek için ihtiyaç duyduğu, kendini önemli ve özel biri gibi hissetmek için sahip olmayı arzu ve hayal ettiği ne varsa, bunları elde etmeye en çok yaklaştığı dönemde, Hayber’de esir düşmesiyle birlikte kaybeder. Eşref bu travmayla, geçmişine ve kimliğine dini ve ulvi anlamlar atfetmek yoluyla baş eder. Yani Eşref’in –çocukluğunda temelleri atılan, okul yıllarında ilk

81 Kutay, *Malta*, 21-23.

82 A.g.e., 16-17, 294-298; Fortna, *The Circassian: A Life of Esref Bey, Late Ottoman Insurgent and Special Agent*, 221.

83 Efe, *Kuşçubaşı Eşref*, 132.

32: Eşref'in 1918'de Malta'da diktirdiği abide
(Kaynak: Kutay, *Siyasi Mahkumlar Adası: Malta*, 295)

emareleri görülen ve Hicaz sürgünüyle onda kök salan narsisistik kişilik bozukluğunun bir sonucu olan—büyüklenmeciliği, Malta'da bulunduğu sırada dini ve metafizik bir büyüklenmeciliğe evrilir.

Hayatının önceki dönemlerinde dinle olan ilişkisine dair hemen hiçbir şey yazmayan Eşref'in bu dönemde kaldığı odanın

duvarına başka ayetlerin yanı sıra “Fetih Suresi”nin ilk ayetini yazdırması ve cami renovasyonu yaptırması dinle kurduğu bu yeni ilişkinin somut göstergeleridir. Fakat ondaki metafizik büyülenmeciliğin en açık tezahürü, *Hayber’de Türk Cengi*’ni kaleme alarak Hayber’de yaşadığı çatışma ile İslam tarihindeki meşhur Hayber Savaşı arasında koşutluk kurmasıdır. Eşref, geçmişini yeniden inşa ettiği bu kitabında kendini yalnızca bir kahraman değil, aynı zamanda bir mücahit olarak takdim eder.

Öte yandan Eşref’in Malta’da yazdığı tek kitap, Osmanlıcası 153 sayfa ve notlardan oluşan *Hayber’de Türk Cengi* değildir. Dedikleri doğruysa, *Tarihe Benden Haberler* isimli yayımlanmamış hatıratının ilk iki cildini de burada yazar. Bu iki cilt, Eşref’in erken yaşantısından II. Meşrutiyet’in ilan edildiği 1908’e uzanan dönemi kapsar. Eşref, hatıratının bu bölümünün başkası tarafından temize çekildiğini ve bu halinin tam 800 sayfa uzunluğunda olduğunu belirtir. El yazısının oldukça büyük olduğu göz önünde bulundurulduğunda, metnin orijinalinin binlerce sayfa tutmuş olması muhtemeldir.⁸⁴ Eşref’in böylesine uzun bir biyografiyi hayatının en büyük kayıplarından birini yaşadktan sonra kaleme almaya başlaması tesadüfi değildir. Kalem ve kağıda sarılarak kendisini ve geçmişini yeniden inşa eder, ki kendine ve başkalarına aslında ne kadar önemli ve değerli olduğunu gösterebilsin. Nitekim bunu başaracaktır da: Eşref’in Malta’da kaleme aldığı metinler –sadece *Hayber’de Türk Cengi*’nin kitap halinde yayımlanacak olmasına karşın– onun ileride kamuoyu ve akademi nezdinde bir kahraman olarak görülmesinde önemli bir rol oynayacaktır.

84 Stoddard ve Danışman, *Eşref Bey’in Hayber Anıları*, 17 ve 207.

EŞREF YUNAN SAFLARINA NEDEN GEÇTİ?

EŞREF üç yıl süren esaret hayatından sonra, 1920 yılı Ocak ayında Malta'dan İstanbul'a döner ve İngilizlerin elinden kaçarak özgürlüğüne kavuşur. Ancak bu sırada İmparatorluk, I. Dünya Savaşı'ndan yenik çıktığı için işgalci İtilaf Devletleri'ne karşı mücadele etmektedir. Bu nedenle Eşref, ülkeye dönmesiyle birlikte Milli Mücadele saflarına katılır. Aslına bakılırsa bu, Eşref'in Hayber'de esir düşmesi sonucunda kaybettiği güç, statü ve otoriteyi yeniden kazanabilmesi ve –Malta'da metafizik bir hüviyet kazanan büyükleme tavrının bir sonucu olarak– iddia ettiği üzere bir kahraman ve bir mücahit olduğunu ispatlayabilmesi için büyük bir fırsattır. Fakat işler beklediği gibi gitmediği gibi Eşref, peşpeşe vahim hatalar yaparak Milli Mücadele'de kendisine emanet edilen güç ve otoriteyi hızla kaybedecek ve mücadeleye katılmasından yaklaşık bir yıl sonra Yunan saflarına geçecektir. Dahası, neredeyse otuz sene boyunca ülkesinden ayrı kalacak, vatan haini ilan edilecek ve vatandaşlıktan dahi çıkarılacaktır.

Eşref ömrü boyunca bütün bu süreç hakkında konuşmaktan ve kalem oynatmaktan imtina edecektir.⁸⁵ Bu, onun açısından son derece anlaşılırdır. Zira gerek Milli Mücadele'ye katıldığı 1920 yılı başları ile Yunanistan tarafına geçtiği 1921 yılı Ocak ayı arasındaki dönemde gerekse Yunanistan'da bulunduğu takip

85 Kaçınma davranışıyla ilgili olarak bkz. Eshkol Rafaeli, David P. Bernstein ve Jeffrey Young, *Schema Therapy: Distinctive Features* (London: Routledge, 2011), 29-34.

eden dönemde yürüttüğü faaliyetler, onun Malta'dayken zirveye ulaşan büyülenmeci personasına ve kahramanlık iddialarına gölge düşürecek türden faaliyetlerdir. Ayrıca, Eşref'in bunlardan söz etmesinin toplumsal bir reddedilmeye sebep olacağı ve onun açısından güvenlik sorunları yaratabileceği açıktır.

Eşref'in bu süreç hakkındaki suskunluğunun tek istisnası, Milli Mücadele yılları hakkındaki birtakım iddialarıdır. Eşref bu iddiaları Yunan tarafına geçtikten çok sonra, Türkiye aleyhine yürüttüğü faaliyetlere son verdiği ve ülkeye dönmek için kendini affettirmeye çalıştığı dönemde, yani 1930'lu yılların ortalarından itibaren ileri sürecektir: Buna göre Eşref, Trablusgarp'ta, Balkan Muharebeleri'nde ve I. Dünya Savaşı'nda ülkeye büyük hizmetlerde bulunmuş bir kahraman olduğu gibi, Milli Mücadele'ye ciddi katkı sunmuştur. Dahası, Cumhuriyet rejimi ve banileri aleyhinde hiçbir zararlı faaliyette bulunmamıştır.

Peki Eşref hayatı boyunca örtbas etmeye çalışacağı, hakkında nadiren konuştuğunda ise gerçekleri ters yüz etmek zorunda kalacağı bir şeyi neden yapmış olabilir? Yani Eşref neden Yunan tarafına geçmiş ve buradan Türkiye ve rejim aleyhinde faaliyetlerde bulunmuştur? Bunun en bariz sebebi, Eşref'in Milli Mücadele sırasında –narsisist kişilik bozukluğunun bir tezahürü olarak– kendini üstünde gördüğü kanunlara mugayir bir şekilde hareket etmesi ve başına buyrukluğu nedeniyle Ankara tarafından otoritesine vurulan darbedir: Güney Marmara'da “Bolu, Adapazarı, İzmit, Kartal Mıntıkası Kuvvayı Milliye Kumandanı” olarak başladığı mücadelede Eşref'in otoritesi tedricen sınırlandırılır.⁸⁶ İlkın Mustafa Kemal Paşa, Eşref ile yazışmalarında ona “İzmit ve Bolu Havalisi Kuvayı Milliye Kumandanı” yerine “Adapazarı Kuvayı Milliye Kumandanı” şeklinde hitap etmek suretiyle kumandası altındaki bölgeyi daralttığına işaret eder.⁸⁷ Aynı sıralarda Mahmut Bey'in Eşref'i kontrol altında tutmak ve Adapazarı'nda alevlenmesine

86 ATASE, Atatürk Koleksiyonu (ATAZB); Rauf Bey'den 20. Kolordu Kumandanlığı'na (22 Ocak 1920); K: 27, G: 42.

87 ATASE, ATAZB; Mustafa Kemal Paşa'dan Eşref'e (9 Nisan 1920); K: 11, D: 37aa.

sebebe olduğu olayları yatıştırmak için bölgeye gönderilmesi, Eşref'in otoritesine sağlam bir darbe daha vurur. Ankara'ya bu konudaki rahatsızlığını bildirmesine ve komutasına bir başkasının karışmasına razı olmadığını ifade etmesine karşın bir türlü beklemediği yanıtı alamaması, Eşref'in Milli Mücadele sırasında yaşadığı önemli psikolojik kırılmalardan biri olmalıdır.⁸⁸

Eşref'in Milli Mücadele'ye katılması sonrasında elde ettiği nüfuz ve otoritenin giderek azalmasında rol oynayan bir diğer faktör, Adapazarı'ndan sonra geçtiği Geyve, Kandıra ve Taraklı'daki çatışmalarda neredeyse hiçbir başarı gösterememiş olmasıdır. Daha sonra geçtiği Ege'de ise önce bir süvari kıtasının, ardından da bir gönüllü müfrezesinin kumandanlığını yürütür, ki bu onun otoritesinin iyiden iyiye daraldığını gösterir. Ayrıca bu süreç boyunca birlikte ve emrinde çalıştığı hiçbir kumandan Eşref'e beklediği hareket serbestisini sağlamaz.

Eşref'i Yunan tarafına geçmeye sevk eden ikinci sebep, Ankara'nın yürüttüğü ulusal direniş hareketi içinde giderek yalnızlaşmasıdır: 16 Mart 1920'de İstanbul'un işgal edilmesiyle birlikte Eşref'in Adapazarı bölgesine gönderilmesini sağlayan Karakol Cemiyeti kapatılır ve mensupları tutuklanarak Malta'ya gönderilir. Böylece Eşref, elinde olmayan nedenlerden ötürü güvendiği eski İttihatçı ekipten uzak düşmüş olur. Bu ise, şayet Milli Mücadele'de yer almaya devam edecekse, Eşref'in artık bütünüyle Ankara'ya tabi olmak dışında herhangi bir seçeneği kalmadığı anlamına gelir. Fakat Adapazarı fiyaskosu sonrasında, Eşref'in otoritesini sürekli daraltan, faaliyetlerini denetleyen ve ona yükselme şansı vermeyecek gibi görünen Ankara'yla ilişkileri daha da kötüleşir.

Eşref'in Yunan tarafına geçmesine yol açan üçüncü sebep ise, onun maddiyatla olan ilişkisinde aranabilir: Milli Mücadele kadroları yerel halkı karşılarına almalarına neden olabilecek her türlü eylemden uzak durulması taraftarıyken, Eşref çetecilikten kalma

88 ATASE, ATAZB; Eşref'ten Heyet-i Temsiliye'ye (4 Nisan 1920); K: 11, D: 35; ATASE, ATAZB; 24. Fırka Kumandanı Mahmud Bey'den Heyet-i Temsiliye'ye (6 Nisan 1920); K: 11, D: 35aa.

alışkanlıklarını terk etmemekte ısrar eder. Bunun sonucunda adı çeşitli haraç ve yağma faaliyetlerine karışır: Adapazarı'nda yöre halkından, mücadele için ihtiyaç duyulandan çok daha fazla para toplamaya çalışır; Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurucularından Arapzade Cevat Bey'den haraç keser gibi 100.000 lira alır; Kandıra tarafında halktan maaş adı altında zorla para toplar; Göynük'e girdikleri zaman bölgeden kaçan asilere ait para ve eşyaları kendi hesabına geçirir; yine Göynük'te yüklü miktarda afyon zapt ettiği ileri sürülür; Eşref'in adamı Güllülü Ali Efe, Ortaköy'ü yağmalar; Ali Efe'nin öldürülmesi üzerine bölgeye gelen Eşref burayı tekrar yağmalar.⁸⁹

Eşref'in, Milli Mücadele saflarında yer aldığı yaklaşık bir yıllık süre içerisinde raporlara yansıyan ve ihtar edilmesine neden olan bu tür faaliyetleri, Ankara'da onunla ilgili ciddi bir hoşnutsuzluk yaratır. Sonuçta Ankara, bu faaliyetleri engellemek için bazı tedbirler almak zorunda kalır. Eşref ise, kendisine hak gördüğü maddi kazanımları elde etmesini engellemeye yönelik bu girişimleri, muhtemelen güç, statü ve prestij arzusuna yönelik bir tehdit olarak algılar. Tüm bunlar yetmiyormuş gibi, Yunanlar 1920 yılı Haziran ayında—Eşref, Ege'de mücadeleye devam ederken—Salihli'yi işgal ederler. Böylece eşi Pervin'in İzmir'deki mal varlığından sonra Eşref'in mal varlığı da Yunan işgal bölgesinde kalır.

Özetle, Malta'dan döner dönmez Milli Mücadele'ye katılan Eşref, mücadele içerisinde yer aldığı sürecin sonlarına doğru, kendini maddi ve manevi beklentileriyle taban tabana zıt bir durumda bulur. Otorite alanının giderek daralması, bunun neden olduğu statü kaybı, kendisine hak gördüğü kazanç yollarının önünün kesilmesi ve son olarak da mal varlığının Yunan işgal bölgesinde kalması, Eşref'i hayatta bir kez daha kaybettiği gerçeğiyle yüzleştirir. Ayrıca mevcut şartlarda, kaybettiklerini geri kazanmasının imkanı yok gibi görünmektedir: Mustafa Kemal

89 Özel, *Kocaeli ve Sakarya İllerinde Milli Mücadele*, 61; Efe, *Kuşçubaşı Eşref*, 152; Fortna, *The Circassian*, 251-252.

Paşa'nın liderliğini yürüttüğü Milli Mücadele'de yer aldığı sürece besbelli ne maddi ne de manevi kazanç elde edebilecektir. Bundan dolayı Eşref, tıpkı Hicaz'da yaptığı gibi risk alarak bir kez daha devletin ve yasanın karşısına geçmeye karar verir. Bu bakımdan, Eşref'in saf değiştirme kararının kısmen de olsa geçmiş deneyimlerinin bir sonucu olduğunu söylemek mümkündür: Hicaz sürgünüyle yaşadığı büyük kaybı firar edip kanun kaçağı olarak telafi eden ve bu şekilde, tabir caizse kaderini tersine çeviren Eşref, Milli Mücadele sırasında Yunan tarafına geçerek benzer bir sonuç elde edeceğini ümit etmiş olsa gerektir.

Eşref, karar verme aşamasında, saf değiştirmesi durumunda hem Yunan tarafında hem de Ankara'daki komuta kademesi nezdinde dikkatleri üzerine çekebileceğini ve pazarlıkların merkezinde yer alarak buradan kendine otorite ve statü devşirebileceğini de hesap etmiş olmalıdır. Ayrıca, bu durumda Yunan işgal bölgesindeki mal varlıklarını elinde tutabileceği gerçeğini de muhakkak göz önünde bulundurmuştur.

Keza Eşref'in bu kararında, gençliğinden beri tanıdığı, hatta bizzat yetiştirdiğini öne sürdüğü ve en geç 1920 yılı Kasım ayından beri Ankara karşıtı mücadelesine destek verdiği Çerkes Ethem'in⁹⁰ Yunan işgalindeki topraklara geçmesi de etkili olmuştur. Buna ek olarak, eski İttihatçılar –yani Eşref'in içerisinde yer aldığı dönemde hayatının en parlak dönemini yaşadığı grubun mensupları– da faaliyetlerini yurtdışında sürdürmekteydiler.⁹¹ Eşref'in, onların izlediği bu yöntemin kendi açısından da makul olduğunu düşünmüş olması muhtemeldir. Diğer yandan, bu süreçte Eşref'in kardeşi Hacı Sami, Enver Paşa ile birlikte Orta

90 Görgülü ve Çalışlar, *On Yıllık Savaşın Günlüğü*, 280.

91 Eski İttihatçılar, Eşref'in Yunan tarafına geçtiği dönemde Berlin ve Moskova merkezli örgütlenmelerde irredentist Almanların ve enternasyonalist Bolşeviklerin desteğiyle mücadelelerini sürdürmekteydiler. Eşref'in saf değiştirmesinde bu durum muhtemelen etkili olmuştur. Zira Eşref'in, 1922'de Almanya'ya giderek burada bulunan eski İttihatçıların durumunu görmek ve onlarla olan irtibatını sürdürmek yönünde çaba sarf ettiği görülüyor.

33: Selim Sami, Buhara Emir Naibi kıyafetiyle
(Kaynak: Kutay, *Ana-Vatan'da Son Beş Osmanlı Türk'ü*, 313)

Asya'ya gitmeye hazırlanmaktaydı. Uzun laf'ın kısası, Eşref'in aidiyet hissi ile bağlı olduğu kişi ve grupların tamamı ya işgal altındaki bölgelere geçmek üzereydi ya da yurtdışındaydı.⁹²

Fakat elbette Eşref, taraf değiştirmeye karar verdiği sırada bunun bir bedeli olacağını düşünmüş olmalıdır. Bu bedel, ha-in ilan edilmektir: Sevr Antlaşması'nı imzalayan Saltanat Şurası üyelerini vatan haini sayan Ankara hükümetinin, San Remo'daki

92 Eşref'in hem sürgünden kaçışının sonuçlarından hem de aidiyet hissettiği grubun neredeyse tamamının yurtdışında olmasından etkilenmesi, akla Albert Bandura'nın "sosyal öğrenme kuramı"nı getiriyor. Albert Bandura, *Social Learning Theory* (Englewood Cliffs: Prentice-Hall, 1977).

Sevr görüşmelerinin bir an evvel antlaşmayla sonuçlanması için Ege'yi işgal etmeye koyulan Yunanistan'ın saflarına dahil olan birini hain ilan edeceği açıktır. Bununla birlikte Eşref'in hain ilan edilebilmesi için, öncelikle Ankara'nın Milli Mücadele'den düşman ve rakiplerini alt ederek çıkması gerekmektedir. Bu düşman ve rakiplerin o dönemdeki durumuna gelince, saray ve hükümet, İtilaf güçlerine karşı teslimiyetçi bir politika izlemekle birlikte varlığını cılız bir şekilde de olsa sürdürmektedir. Ayrıca yurtdışına giden İttihatçıların Milli Mücadele'yi ele geçirerek kendi lehlerine dönüştürmeleri, düşük de olsa ihtimal dahilindedir. Daha da önemlisi, İtilaf Devletleri ve elbette Yunanistan, Anadolu işgaline var güçleriyle devam etmektedir. Kısacası, Anadolu'daki çok aktörlü mücadelenin hangi iktidar odağının lehine sonuçlanacağı henüz kesin olmadığı için, Eşref'in hain ilan edilmesi muhakkak değildir.

Sonuç olarak Eşref, Yunan tarafına geçme kararını bu çok bilinmeyenli denklemi göz önünde bulundurarak alır. Bu kararı almasında, Hicaz deneyiminin etkisi büyüktür: Sürgünden büyük bir risk alarak firar etmiş, devleti ve yasaları karşısına almış ve gayrimeşru yollarla kaybettiklerini tekrar kazanmış olan Eşref, Yunan tarafına geçerek aslında bu başarıyı tekrar etmek ister. Aldığı bu risk sayesinde, Milli Mücadele sırasında kaybettiklerini bir kez daha devlete karşı mücadele ederek geri kazanmak niyetindedir. Zira hayatının her döneminde olduğu gibi bu dönemde de içindeki değersiz olduğuna dair temel inançla baş etmesinin yolu kendini önemli ve değerli hissetmektir. Bunun yolu ise statü, itibar, güç ve paraya sahip olmaktır. Eşref yalnızca bunlara sahip olduğunda kendini sevmeye ve sayılmaya layık hisseder. Bunları her kaybettiğinde geri kazanmak için mücadeleye sıfırdan başlaması ve meşru ya da gayrimeşru her tür yola başvurmaları bundandır. Kaybettiklerini yeniden kazanmaktan ümidi kestiği zamanlarda, kalem ve kağıda sarılarak aslında ne kadar önemli ve değerli olduğunu göstermeye çalışmasının sebebi de budur.

EŞREF

Eşref'in Milli Mücadele'de çok kısa bir süre yer almasına, bu sırada vahim hatalar yapmasına ve sonuçta Yunan tarafına geçmesine karşın Milli Mücadele'nin öncülerinden olduğunu ileri sürmesi bunun bir göstergesidir. Fakat en önemlisi, Eşref'in hem Milli Mücadele saflarında hem de Yunan saflarında mücadele vermesi görünürde çelişkili olmakla birlikte, narsisistik kişilik bozukluğu göz önünde bulundurulduğunda son derece tutarlıdır. Zira Eşref için önemli olan o veya bu safta yer almak değildir. Hayatı boyunca verdiği bütün kararlar, yaptığı bütün tercihler ve aldığı bütün riskler içindeki duygusal yoksunluk hissini ve değersizlik inancını telafi etmeye yöneliktir.

1921 SONRASI

Eşref, büyük bir risk alarak Yunan tarafına geçmesinin ardından –tıpkı Hicaz sürgününden firar ederek kanun kaçağı olduğu dönemdeki gibi– geçici bir süreliğine de olsa isteklerine kavuşur: Bu sayede, hem kendi çiftliğini hem de karısı Pervin'in mülklerini garanti altına alır. Nitekim istihbarat raporlarına yansıdığı üzere, taraf değiştirmesinden kısa bir süre sonra çiftliğinin etrafını tahkim ettirir.⁹³ Fakat daha da önemlisi, Eşref bu süreçte Anadolu İhtilal Komitesi'nde görev alarak kaybettiği güç ve statüyü tekrar elde eder. Bu dönemdeki faaliyetlerini örgütün Yunanistan'ın kontrolünde olan Midilli Adası'ndaki genel merkezinden yürüten Eşref, Yunanlarla işbirliği yapan Çerkesler arasında kritik bir isim olarak öne çıkar. Ayrıca, aralarında Sultan Vahdettin taraftarları, İzmir Rum Müdafaa Heyeti, Ermeni Taşnak Fırkası, Pontus Cemiyeti ve İngiliz istihbaratının da bulunduğu bağımsız gruplar arasında ittifak kurmaya yönelik yoğun çabaları sayesinde Ankara karşıtı harekette önemli bir konum edinir. Eşref, bu sayede hareket içerisindeki güç ve statüsünü tahkim ettiği gibi, maddi ve manevi kayıplarının müsebbibi addettiği Ankara'dan intikam almak için de büyük bir fırsat elde etmiş olur.

Ne var ki, Eşref'in maddi ve manevi yoksunluğunu bir süreliğine de olsa gideren bu sürecin devamı gelmez. Aslına bakılırsa,

93 ATASE, İSH; Mutasarrıf Hurşid'den Mudurnu Grup Kumandanlığı'na (2 Şubat 1921); K: 886, D: 143.

kısa bir süre sonra Eşref'in hayatı hızla yokuş aşağı gitmeye başlar. Ankara'nın Milli Mücadele'den başarıyla çıkması ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması, Eşref'in aldığı tüm risklerin boşa gittiği ve planlarının alt üst olduğu anlamına gelir. Dahası, Cumhuriyet idaresi Eşref'i önce "Çerkes Edhem ve avanesi" listesinden 150'likler listesine alarak hain ilan eder, sonra da ülkeye girmesini yasaklar. Kazandığı statü ve itibar bu süreçte bir kez daha yerle yeksan olan Eşref, tasfiye ve müsadereler sonucunda Türkiye'deki mal varlığının önemli bir bölümünü de yitirir. 1927'de son bir gayretle müdahil olduğu Mustafa Kemal'e suikast teşebbüsü sırasında ise iki kardeşini birden kaybeder, ki bu durumun Eşref'in kardeşlerini kaybettiği çocukluk döneminde yaşadığı travmayı yeniden gün yüzüne çıkarmış olması muhtemeldir. Bu dönemde Eşref iyiden iyiye yalnızlaşmış ve tutunacak dalı kalmamış dense yeridir, zira 1924-1925 yıllarında Çerkes gruplar arasında yaşanan muhalefet sonrasında dava arkadaşları olan Ethem ve Reşit'le de yolları ayrılmıştır.⁹⁴

Eşref bu süreçten, yani 1921'de taraf değiştirmesinden itibaren, Türkiye'ye döndüğü yıl olan 1950'ye kadar senaryolara, kurgulara ve abartılara dayalı anlatılarına –1935 ve 1936'daki birtakım gelişmeler hakkında kaleme aldıkları istisna olmak üzere– ara verir, ki yukarıda anlatılanlar ışığında bu son derece anlaşılır bir durumdur. Bütün bir ömür boyu uğruna çaba sarf ettiği maddi ve manevi kazanımları bir kez daha kaybeden Eşref'in, bunları tekrar elde etme imkanı yok gibidir: Eşref bu kez tarafını yanlış seçmiş ve bu seçim beraberinde büyük bir mağlubiyet getirmiştir. Savaş bitmiş, taşlar yerine oturmuş ve Eşref'in karşısında yer aldığı Ankara hükümeti otoritesini tesis etmiştir. Dahası, hayatının büyük bölümünü bir gayrinizami harpçi olarak geçiren ve başka herhangi bir işle iştigal etmeyen Eşref, savaşın bitmesini ve statükonun tesis edilmesini hayatta yegane statü elde etme imkanının da tükenmesi olarak değerlendirmiş olsa gerektir.

94 CBA; Eşref Kuşçubaşı'ndan *Vahdet* ceridesine mektup (16 Eylül 1936, Kandıye/Girit); no: 533912.

KENDİNİ TEMİZE ÇEKMEK: EŞREF TÜRKİYE'YE DÖNÜYOR

DAHASI EŞREF, bu süreçte memleketine hiçbir zaman geri dönmeyeceğini ve ailesiyle yeniden bir araya gelemeyeceğini düşünmüş olmalıdır, zira Ankara tarafından hain ilan edilmiş ve yurda girişi yasaklanmıştır. Ne var ki 1933'te af meselesinin gündeme gelmesi, Eşref'in bu konuda umutlanmasına yol açar. Her ne kadar bir arkadaşına yazdığı mektupta “[K]eyfi ve gayri kanuni bir idare reisi bulunan Türkiye Reisicumhurunun ve onun emriyle toplanmış olan ‘toplama’ bir Meclis-i Mebusan heyetinin bana verecekleri aftan istifadeye ihtiyacım yoktur”⁹⁵ dese de, çok geçmeden tecrübe etmekte olduğu maddi ve manevi yoksunlukla baş etmesinin yegane yolunun aftan ve ülkesine dönmekten geçtiğini anlayacaktır. Nitekim Eşref, aralarında kendisinin de bulunduğu 150'liklerin –yurtdışındaki bazı muhaliflerin aleyhte görülen faaliyetleri nedeniyle– af kapsamına alınmamasına karşın, iki yıl sonra, 1935'teki suikast davasında beraat etmesinin ardından affedilmek için tekrar harekete geçecektir.

Bunun için ilk olarak kendini, Ankara'nın hain ilan ettiği şahıslardan uzak göstererek ve memlekete dönüşünün önünde engel telakki ettiği suçlardan tenzih ederek temize çıkarmaya çalışır. Bu maksatla 16 Eylül 1936'da, o dönemde ikamet ettiği

95 CBA; Eşref Kuşçubaşı'dan bir arkadaşına (1 Aralık 1933, Girit); no: 01012852-58; aktaran Murat Bardakçı, “Kuşçubaşı Eşref Bey Hakkındaki Gizli Yazışmalar”, *Habertürk*, 2 Aralık 2018.

Kandiye'den (Girit) *Vahdet* gazetesine bir yazı gönderir. Ankara'ya sesini duyurmak isteyen Eşref'in gazete seçimi oldukça isabetlidir, zira Mustafa Kemal'in 1928 yılında Halep'te yayımlanmaya başlamasında doğrudan pay sahibi olduğu, bölgedeki birkaç Türkçe gazeteden biri olan *Vahdet*, Ankara'ya yakınlığıyla bilinmektedir.⁹⁶

Eşref, 9 Ekim tarihinde yayımlanan mevzubahis yazısında, birçok tarihi olaya bizzat tanıklık etmiş önemli bir şahsiyet olduğundan dolayı kendisinden pek çok kez yazı istenmesine rağmen hayatında ilk defa *Vahdet* gazetesine yazı yazdığını ifade eder. Fakat anlaşılan o ki gazete kendisinden yazı istememiştir. Bunu, yazısını “bu uğurlu vahdetin ve hayırlı gazetenizin bu emr-i hayırda önümde pişdar ve bana tercüman olmasını lütuflarlığınızdan isterim” ifadesiyle bitirmesinden anlıyoruz. Aslına bakılırsa alıntıladığım bu ifadeler Eşref'in yazı hayatının bir özeti niteliğindedir: Onun nazarında düşüncelerini dolaşıma sokmasına aracı olan tüm gazeteci, araştırmacı, tarihçi ve yayıncılar, geçmişini yeniden inşa sürecine katılan kullanışlı tercümanlardır.⁹⁷

Bu parantezi kapatarak esas meseleye geri dönersek, Eşref söz konusu yazısında öncelikle suskunluğunun insanlara “Reşid'lerle” –bu ifadeyle Reşit ile kardeşi Ethem'i kastettiği açıktır– aynı safta olduğu izlenimini vermekten başka bir işe yaramadığını belirtir. Nitekim, Eşref yazı boyunca Reşit'le arasına koyduğu mesafeden dem vuracak ve bu şekilde onunla ve Ethem'le birlikte anılmak istemediğini ima edecektir: Eşref'e bakılırsa, tam on iki senedir, yani 1924 yılından beri Reşit'le görüşmemiştir, zira ahlaka muğayir birçok hal ve hareketi olan bu eski arkadaşını bir türlü ıslah edememiştir. Başka çare kalmayınca onunla Amarusyon'da⁹⁸ “düello” yapmış ve “[b]u mesele üzerine bir daha yüzlerini görmemek

96 Volkan Payaslı, *Atatürk Dönemi Eğitim-Kültür Politikalarının Hata'ya Yansımaları* (1921-1938), 47-48.

97 CBA; Eşref Kuşçubaşı'ndan *Vahdet* ceridesine mektup (16 Eylül 1936, Kandiye/Girit); no: 533912.

98 Günümüzde Marusi adıyla bilinen, Atina'nın 13 km kuzeydoğusundaki şehir.

azmiyle Girid'e" çekilmiştir; yani "onlardan" uzakta yaşamayı tercih etmiştir. Ethem ve Reşit'le arasındaki mesafenin gerekçesini bu şekilde aktaran Eşref, aynı yazıda Reşit'i, isminin 1935'teki suikast iddiasına karışmasından sorumlu tutar, ki bu, onun Asaf Tugay'a konu hakkında verdiği bilgilerle örtüşmez. Eşref'e göre olay, Suriye'de "kendine has sistem ve propagandası" ile faaliyet gösteren Reşit'in, insanları kandırıp yanına çekmek maksadıyla onun adını kullanmış olmasından ibarettir.

Eşref, yazısının devamında artık bütün bunlara müsaade ve müsamaha etmeyeceğini belirtir, çünkü "millet huzurunda Eşref temiz ve eşref olarak görülsün" istemektedir. Bu amaçla konuyu Atatürk'e ilettiğini ve hükümete de şikayetlerini bildirdiğini ifade eder. Görünen o ki, Eşref bu sözleriyle bir yandan Reşit'le ve dolayısıyla Ethem'le arasındaki mesafeye dikkat çekerken diğer yandan da Atatürk'e, artık onun otoritesini tanıdığı mesajını iletme ister. Keza, Eşref'in yazısının sonlarına doğru Reşit ile bir gösterileceğine "vatan ve millet uğrunda Atatürk'ün çamurlu çizimleri altında bulunmağı tercih etmezsem namerdim" demesi de bunun bir göstergesidir. Eşref bu ifadelerle adeta Ankara hükümetine beyaz bayrak sallar. Yazı, Eşref'in Reşit'le aynı safta gösterilmesine isyan ettiği şu satırlarla son bulur: "Reşid'lerle bir cephede değilim, olamam. Bağıra bağıra söylüyorum, herkes de bilsin ve işitsin, ben onlardan ve işlerinden, hilkatlarından ırakım ırak!"⁹⁹ Görüldüğü üzere, yalnızca birkaç sene önce Yunanistan saflarında ve Milli Mücadele karşısında yer alan Eşref, bu yazı yoluyla Ankara'ya Reşit ve Ethem'le, yani geçmişteki hatalarıyla arasına mesafe koyduğunu ima eder. Yine ima yoluyla, bu hatalarının Ankara tarafından görmezden gelinmesini ister. Kısaca bu yazı temelde bir özür ve af talebidir.

Nitekim Eşref, *Vahdet* gazetesine bu yazıyı göndermesinden yalnızca iki gün önce, yani 14 Eylül tarihinde Atatürk'e bir

99 CBA; Eşref Kuşçubaşı'ndan *Vahdet* ceridesine mektup (16 Eylül 1936, Kandiye/ Girit); no: 533912.

mektup yazarak benzer hususları gündeme getirmiş ve ondan af talep etmiştir. Keza, Eylül ayı içerisinde İsmet İnönü'ye de aynı minvalde bir af mektubu gönderecek, fakat af talebi karşılık bulmayacaktır.¹⁰⁰ Yine de Eşref pes etmeyerek Türkiye'ye dönme yönünde çaba sarf etmeye devam eder. Buna karşın 1938'de nihayet af çıktığında ülkeye dönmeyi tercih etmez. Daha önce bahsettiğim üzere bunun nedeni, 1927'deki suikast davasından dolayı üzerinde kalan müebbet kürek cezasının affıyla ilgili belirsizliktir.

Eşref ilerleyen yıllarda af talebinde bulunmaya devam eder. Bu talepleri sonuç vermez. Ancak anlaşılan o ki, bunun sebebi onun devlet açısından tehdit oluşturması değil, artık pek de bir önem arz etmemesidir. Eşref'in, yakın arkadaşı Yenibahçeli Şükrü Bey aracılığıyla kendisine isnat edilen suçlardan aklanmak için girişimde bulunduğu sırada yaşananlar bunu ortaya koyar niteliktedir: Şükrü Bey, Eşref'in durumuyla ilgilenmesi için üvey oğlu Burhan Oğuz'u vekil tayin eder ve kendisini Hıfzı Veldet Velidedeoğlu'na gönderir. Aralarında birkaç görüşme gerçekleşir; hatta Burhan Oğuz bir görüşmeye Eşref'in oğluyla birlikte gider. Burhan Oğuz bu görüşmelerden birinde, Hıfzı Bey'in onu başından savmak maksadıyla şu cümleleri sarf ettiğini belirtir: “[A]man Burhan, ne oluyormuş, gelsin işte! Sanki çok mu mühim adam?”¹⁰¹ Hıfzı Bey'in bu sözleri, bütün hayatı boyunca önemli ve değerli biri olarak görülme için çabalayan Eşref'in söz konusu dönemde memleketi Türkiye'den bunun tam aksi bir şekilde görüldüğünü açıkça ortaya koyar.

Eşref, kürek cezası çekme ihtimali nedeniyle yararlanmadığı affın çıkmasından bir iki sene sonra, yani 1939-1940 gibi bilinmeyen bir nedenle Mısır'a geçerek akrabalarıyla yaşamaya başlar. Eşref'in Mısır günleri karanlıktır. Buna karşın, hayatının burada daha rahat ve huzurlu olmadığını tahmin etmek güç değil, zira 16-17 yıl boyunca yaşadığı, dolayısıyla neredeyse evi haline gelen

100 Bingöl, *Yüzellikler Meselesi*, 165-166.

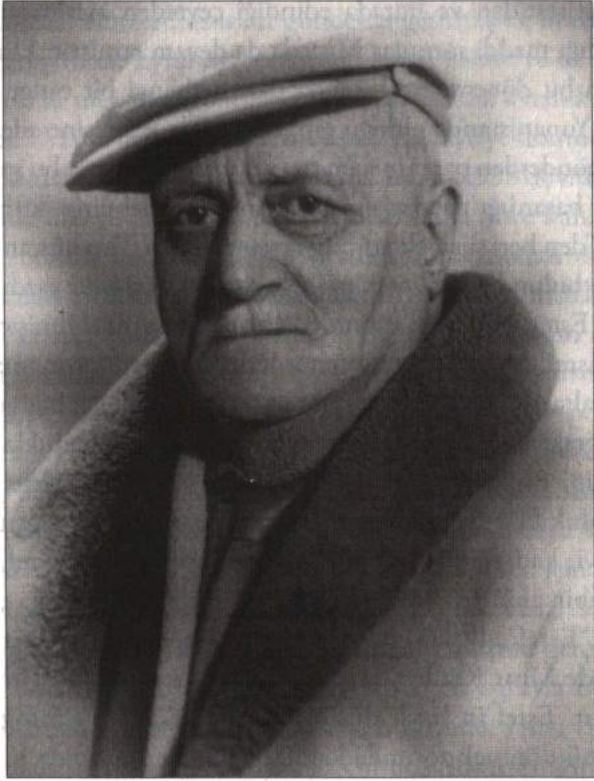
101 Oğuz, *Yaşadıklarım Dinlediklerim*, 82.

Yunanistan'dan ve burada edindiği çevreden ayrılmıştır. Ayrıca, yaşadığı maddi sorunlar Mısır'da da devam etmiştir: Elimizde Eşref'in bu dönemde çalıştığına dair herhangi bir bulgu olmadığı için, Yunanistan'da olduğu gibi burada da kendisine ailesi tarafından gönderilen paranın yanı sıra yurtdışında o veya bu şekilde bulmayı başardığı paralarla geçindiğini farz edebiliriz, ki bu durum 1927'den beri sürmektedir. İlerleyen yıllarda, Yunanistan'da ve Mısır'da bulunduğu dönemlerde yoğun bir biçimde yazdığını ifade eden Eşref, bütün bu sıkıntılarla bu yolla baş edebilmiş olmalıdır.

Eşref, Mısır'da bulunduğu dönemde, yazı yazmanın yanı sıra Malta'da ilgilenmeye başladığı resim, marangozluk ve müzikle de uğraşmış olmalıdır. Bundan başka, uzun yolculuklar yaparak kendini oyaladığını da düşünebiliriz, ki Güney Mısır'a yaptığı yolculuk bize bu yönde emareler sunuyor. Gezisi sırasında Nubi bedevi, kadın ve çocukların fotoğraflarını çeken Eşref, Halfa'da ufak bir ahşap yelkenliyle çektiği bir fotoğrafını, esprili bir dille "Eşref adlı kotracıkla" olarak isimlendirir. Yelkenlinin direğinde Mısır Krallığı'nın bayrağı, kış tarafındaysa Türk bayrağı asılıdır. Eşref'in hayli düşünceli görüldüğü bu fotoğraf adeta yüzünü dönmek zorunda kaldığı Mısır ile arkasında bıraktığı ve bir türlü geri dönemediği Türkiye arasında kalmışlığını simgeler.

1950'ye kadar Mısır'da kalan Eşref, nihayet 25 Ağustos'ta Türkiye'ye döner. Dönüş tarihinin Cumhuriyet Halk Partisi'nin iktidar sahnesinden çekilip yerine Demokrat Parti'nin geçmesinden yalnızca birkaç ay sonrasına tekabül etmesi, Eşref'in ülkeye dönmek için kendini güvende hissetmeyi beklediğinin kanıtıdır.

Yurda dönüş, Eşref için hem maddi hem de manevi bakımdan büyük bir rahatlamayı beraberinde getirir. Her şeyden önce, ailesiyle İzmir Güzelyalı'da nihayet yeniden bir araya gelir. Öte yandan Yunan tarafına geçmesinin ardından tasfiye ve istimlaklar nedeniyle büyük maddi kayıplar yaşamış olsa da Türkiye'de, Yunanistan'da ve Mısır'da bulunduğu dönemlere kıyasla çok daha rahat bir hayata kavuşur. Ancak bu elbette hayatında, içindeki

34: Eşref (1956)

(Kaynak: Kutay, *Birinci Dünya Harbinde Teşkilat-ı Mahsusa ve Hayber'de Türk Cengi*, 308)

duygusal yoksunluğu ve kusurlu olduğuna dair inancı tetikleyen etmenlerin olmadığı anlamına gelmez. Her şeyden önce, bir zamanlar gözünü Teşkilat-ı Mahsusa başkanlığına dikmiş olan Eşref artık, siyasal konjonktürün etkisiyle devlet tarafından affedilmiş olan eski bir vatan hainidir. Bu bakımdan kendisini hayal ettiği konumdan ve sahip olmayı arzuladığı itibardan fersah fersah uzaktadır. Gerek bu nedenle gerekse eski dava arkadaşlarının çoğu artık hayatta olmadığından, etrafında en azından geçmişe hürmeten ona saygı duyacak kimse yoktur.

Dahası, Söke ve civarında toplamda beş altı bin dönümlük arazisi olmasına karşın –elinden alınan pek çok mülkün yanı sıra– onun için bir övünç ve itibar vesilesi olan ve belki de bu nedenle önünde defalarca poz verdiği Salihli'deki köşkünü kaybetmiştir. Ayrıca devlet tarafından el koyulan mülklerini geri almak için açtığı ve ölümüne kadar sürecektir olan davalar, onu maddi olduğu kadar manen de yoracaktır.¹⁰² Eşref gibi özel olduğunu, bu nedenle özel muameleye tabi tutulması gerektiğini ve başkaları için geçerli olan kuralların kendisi için geçerli olmadığını düşünen bir insan, bu bitmek bilmeyen dava sürecine katlanmakta hayli güçlük çekmiş olmalıdır. Dahası, tasfiye ve istimlaklar Eşref'in 150'likler listesine alınarak hain ilan edilmesiyle ve 1927 yılında Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığından çıkarılmasıyla ilgili olduğundan, kahraman olmayı hayal ederken hain olarak görüldüğü gerçeğiyle her davada yeniden yüzleşmek zorunda kalacak, yani her dava yarasına tuz basacaktır. Eşref, bu süreçte hissettiklerini, vaktiyle birçok insanı misafir ettiği, ancak sonradan istimlak edilen köşkünün bulunduğu Salihli'de otelde kalmak zorunda kaldığı günlerden birinde Asaf Tugay'a şöyle anlatacaktır:

Hıstan uyukum kaçıyor. Fakat manen garik [batmış] değilim. Zulme karşı hürriyet ve hürriyetim davasındayım... Şimdi böyle total total hakkımın peşindeyim. “Nerede benim hakkım” diye diye mahkeme kapılarında, otel köşelerinde, muzır yemekli aşçı dükkanlarında bir azm-i metinane ile izzet davasındayım; para ve menfaat davasında değilim. İzzet davasındayım... Seni de üzmemeyim. Ben mücadeleden zevk alırım, hakkımı vermem diye didindim; fakat didinecek hal kalmadı. Maamafih halet-i nezde olsam, hak namına yine göz işaretimle olsun, hakkımı veremem derim.¹⁰³

102 İŞÜA; Eşref Kuşçubaşı'dan Asaf Tugay'a mektup (23 Haziran 1962, Söke); no: 001570586009.

103 İŞÜA; Eşref Kuşçubaşı'dan Asaf Tugay'a mektup (15 Nisan 1963, Salihli); no: 001570597009.

Eşref burada “halet-i nez” derken ölüm anını kasteder. Haksız da değildir; kaçınılmaz sona çok yaklaştığı 1963 Ekim’inde dahi müsaderelerden ve istimlaklardan şikayet edecek ve hepsini gasp olarak nitelendirecektir.¹⁰⁴

Bütün bunların yanı sıra, 1960’ların başından itibaren Eşref’te teker teker ortaya çıkmaya başlayan hastalıklar ve ilerleyen zamanlarda uzun süre boyunca yatağa bağlı kalması da Eşref’in benlik algısını olumsuz yönde etkilemiş ve içindeki, değersiz olduğuna dair inancı pekiştirmiş olmalıdır: Bir zamanlar sürekli hareket ve mücadele halinde olan o genç ve güçlü kuvvetli gay-rinizami harpçinin yerinde yağmurda ve soğuklarda hasta olmadığı için şükreden ve sık sık, hastalıklarından dolayı başkalarına bağımlı halde yaşamak zorunda olan bir ihtiyar vardır artık.

Eşref’in memleketine dönebilmiş olmakla birlikte kaybetmişlik hissini, yukarıda saydığım sebeplerden dolayı en yoğun olmasa bile en kati olarak yaşadığı dönem olan 1950-1964 yıllarının aynı zamanda onun yazı ve yayın hayatının en yoğun dönemi olması bu bakımdan hiç de tesadüfi değildir: Kökleri çocukluk yaşantısına uzanan ve devamında yaşadığı maddi ve manevi kayıpların etkisiyle onda yerleşikleşen narsisistik kişilik bozukluğu, Eşref’in kendini değerli ve özel hissetmek için statü, itibar ve para odaklı bir yaşam sürmesine neden olmuştur. Eşref bu hedeflerine zaman zaman oldukça yaklaşmış, ancak pek çok kez hayli uzağına düşmüştür. Statü, itibar ve parasını her

104 İŞÜA; Eşref Kuşçubaşı’dan Asaf Tugay’a mektup (20 Ekim 1963, Bursa); no: 001570600009. Narsisistlerin kendilerini sık sık mağdur olarak göstermelerinin altında hayatlarındaki başarısızlıkları meşru gösterme, bunların etkilerini yumuşatma veya mevcut başarılarını daha da büyük gösterme isteğinin yattığı düşünülüyor. Buradan hareketle, narsisistlerin mağduriyet edebiyatına şişkin benliklerinin altında yatan kırılganlığın üstünü örtmek için başvurduğunu söylemek mümkündür. Frederick Rhodewalt ve Stacy K. Eddings, “Narcissus Reflects: Memory Distortion in Response to Ego-Relevant Feedback among High- and Low-Narcissistic Men” *Journal of Research in Personality* 36, no: 2 (2002): 97-116; Michael E. McCullough, Robert A. Emmons, Shelly D. Kilpatrick ve Courtney N. Mooney, “Narcissists as ‘Victims’: The Role of Narcissism in the Perception of Transgression” *Personality and Social Psychology Bulletin* 29, no: 7 (2003): 885-893.

kaybettiğinde yazarak ayakta kalan Eşref, sonrasında kaybettiklerini tekrar kazanmak için türlü riskler alarak hayatına yeni bir yön vermeyi tercih etmiştir. Fakat Türkiye'ye döndüğünde, tabir caizse emekli bir gayrinizami harpçi olarak artık kaybettiklerini geri kazanmak için sonucu belirsiz davalar açmaktan başka yapabileceği yegane şey yazı yazmaktır. Hal böyleyken, Eşref, hayatta kaybettiklerini bir kez daha kağıt üzerinde kazanmaya çabalar ve üstelik bu kez mücadelesinden muzaffer çıkar.

Eşref, Türkiye'ye dönene kadar yazdıklarını ve 1950'lerden sonra üstüne eklediklerini başta Cemal Kutay olmak üzere Celal Bayar, Tevfik Bıyıklıoğlu ve Amerikalı istihbaratçı ve tarihçi Philip H. Stoddard vasıtasıyla yayımlatmayı başarır. Zira bu kez ülkedeki siyasi konjonktür Eşref'in lehine işlemektedir: Atatürk'ün vefatıyla yavaş yavaş ortaya çıkan gizli muhalefet Demokrat Parti iktidarıyla birlikte görece serbest kaldığından, 1950'ler muhalif popüler tarih açısından ciddi bir yükselişe tanıklık etmektedir. 20. yüzyılın ilk çeyreğinin canlı bir tanığı olan ve bütün tanıklıklarını kağıda döken Eşref, sadece bu nedenle değil, aynı zamanda eski bir Atatürk muhalifi olması bakımından da bu dönemin siyaseten Demokrat Parti'ye angaje olan popüler tarihçileri açısından bulunmaz nimettir. Dahası, onun yazdıklarının doğruluğunu teyit edebilecek şahıslar ya vefat etmiş ya da epeyce yaşlanmışlardır. Dolayısıyla meydan Eşref'e kalmış ve o da tanık olduğu ve bizzat yaşadığı olayları istediği gibi dönüştürerek, zaman zaman da sil baştan kurgulayarak aktarmakta herhangi bir beis görmemiştir. Lakabından başlayarak kurguladığı sahte benliğini ve hayatını, yazarları ve yayıncıları manipüle ederek okurlara sunmuş ve kendinden bir kahraman yaratmıştır.

SONUÇ

BU ÇALIŞMAYLA, her şeyden önce Eşref'in, gerek hatırat ve mektup gibi ego-dokümanlarıyla gerekse tarihçi ve yazarlara sözlü olarak verdiği bilgilerle hem bu şahısları hem de onlar aracılığıyla kamuoyunu yanlış yönlendirmeyi ve tarihe, gerçekte olduğu değil olmayı arzu ve hayal ettiği kişi olarak mal olmayı nasıl başardığını ortaya koymaya çalıştım. Ayrıca bu bakımdan nadir ve hatta uç bir örnek olan Eşref'in durumu üzerinden ego-dokümanlara, bunlara içkin ön kabulleri benimseyerek, yani sorgulamaya tabi tutmaksızın yaklaşmanın bizi ne denli yanlış bir istikamete yönlendirebileceğini göstermeye gayret ettim. Özetle amacım, bir yandan Eşref hakkındaki ezberleri bozarken, diğer yandan da tedbirli yaklaşılması gereken ego-dokümanlara Eşref üzerinden alternatif bir okuma biçimi sunmaktır.

Dolayısıyla çalışmamda büyük ölçüde Eşref'in, şu ana kadar çoğu kullanılmamış olan ego-dokümanlarına odaklandım. Bu dokümanları, hem farklı arşivlerden edindiğim resmi evrakla hem de ikincil kaynaklarla çapraz okumaya tabi tuttum. Eşref'in biyografisine dair öz bildirimi olarak kabul edebileceğimiz birinci tekil şahıs anlatısıyla tarihsel veriler arasındaki farklılıkları ortaya koyabilmem bu sayede mümkün oldu. Eşref'in tecrübe ettiği gerçekliği nasıl filtrelediğini gösteren bu farklılıklar sayesinde, onun düşünce ve algı dünyasına dair önemli ipuçlarına ulaştım: Eşref sık sık yalan söylüyor, abartılara başvuruyor,

apaçık gerçekleri çarpıtıyor, bazılarını ise yok sayıyor ve bu sayede kendini son derece özel, önemli, ayrıcalıklı ve başarılı biri olarak gösteriyordu.

Bu ipuçlarının tamamı, Eşref'te narsistik kişilik yapılanması olduğuna işaret ettiğinden, bir sonraki aşamada onun biyografisini bu perspektiften yeni bir okumaya tabi tutarak Eşref'in psikolojik gelişiminin izini sürdüm. Bu sayede Eşref'in narsistik olduğuna ve gerçeklikle kurduğu sorunlu ilişkinin bu kişilik bozukluğundan kaynaklandığına dair argümanımın sağlamasını da yapmış oldum.

Vardığım sonuçları özetlemem gerekirse şunları söyleyebilirim: Eşref görece varlıklı ve itibarlı bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelir. Babası Mustafa Bey, iki eşi ve kendisi dahil on iki çocuktan oluşan kalabalık bir ailede büyür. Çalışkan ve azimli biri olduğu görülen Mustafa Bey'in, göçmen olarak geldiği topraklarda tutunma isteğinin de etkisiyle evine ve çocuklarına ayırabildiği zamanın fazla olmadığını tahmin etmek güç değildir. Keza annesi de bir yandan evin işleriyle, diğer yandan da çocukların bakımıyla ilgilenmek durumundadır. Bu durumun, Eşref'in anne ve babasından sürekli ve yoğun ilgi görmesinin önüne geçtiği muhakkaktır. Dolayısıyla Eşref'in, çocukluk hayatı boyunca sadece dikkat çekebildiği ve kardeşleri arasında öne çıktığı zamanlarda özel ilgi görebilmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Bu koşulların, Eşref'in kendini özel ve önemli hissettiği nadir anlar dışında sevmeye layık ve değerli olmadığına dair bir inanç geliştirmesine ve bundan dolayı hayatı boyunca özel ve önemli olmak ve başkalarının bunu görmesini sağlamak için çaba sarf etmesine neden olduğunu sanıyorum. Kısaca elimizde Eşref'in çocukluk hayatına dair sınırlı bilgi olmakla birlikte, bu bilgiler onun narsistik kişilik bozukluğunun temellerinin çocukluk döneminde oluştuğuna işaret ediyor.

Nitekim, hem bizzat Eşref'in hem de okul arkadaşı Kazım Karabekir'in Kuleli Askeri Lisesi'nde eğitim gördükleri döneme

dair aktardıkları, Eşref'in bu yıllarda sürekli olarak kendini ailesinin ayrıcalıklı konumu ve fiziksel gücü üzerinden kanıtlama eğiliminde olduğunu gösteriyor. Yani, Eşref'in çocukluk döneminde duygusal ihtiyaçları doğrultusunda açığa çıkan narsistik eğilimlerinin ilk somut ve belirgin tezahürlerini bu dönemde gözlemleyebiliyoruz.

Bununla birlikte, bu eğilimlerin Eşref'te yerleşik hale gelmesi, ailesiyle birlikte İstanbul'dan Hicaz'a sürgün edildiği döneme teka-bül ediyor. Zira bu olayın ardından Eşref'in ailesi, onun duygusal yoksunluğunu ve değersiz olduğuna dair inancını kısmen dengeleyen ya da telafi etmesini sağlayan maddi varlığını ve itibarını bir anda kaybediyor. Büyüklemeşinin maddi temeli bu şekilde ortadan kalkınca, Eşref'in kendini önemli ve değerli hissetmek ve göstermek için gerçekliği yalan, çarpıtma, abartı ve görmezden gelme yoluyla tahrif etme dışında bir seçeneği kalmıyor. Narsisizmin Eşref'in kişiliğinde sürgünün ardından kök saldığıının bir diğer göstergesi ise, sürgünden firar ederek kanun kaçağı olmayı tercih etmesi. Çünkü Eşref'in bu tercihi narsisistlerdeki risk alma davranışının yanı sıra herkes için geçerli olan kuralların onlar için geçerli olmadığına ve dolayısıyla her türlü yasa ve yasağın üzerinde olduklarına dair kanaatlerini de örneklendirir nitelikte.

Öte yandan Eşref'in kanun kaçağı olması, kanun dairesinde kaldığı sürece ailesi üzerinden kaybettiği servet ve itibara kavuşamayacağına dair inancıyla da ilişkili olmalıdır, çünkü Eşref, sürgün kararı sonrasında okul hayatını yarıda bırakmak zorunda kalmış ve dolayısıyla geleceğe dair planları boşa düşmüştür. Nitekim, Eşref'in aldığı bu radikal karar gerçekten de ailesi üzerinden kaybettiklerini bu kez kendi başına kazanmasını sağlar. Eşref, bu dönemde başladığı ve sürgün dönüşünde sürdürdüğü eşkıyalık faaliyetleri sayesinde kısa vadede paraya, orta vadede ise itibara kavuşacaktır.

Askeri okulu yarıda bırakmak zorunda kalan ve sürgünden firar ederek eşkıyalık yapan Eşref'in, tecrübelerini kullanarak

yükselebileceği ve gerçek manada itibar kazanabileceği yegane alan gayrinizami harptir. Bu bakımdan Eşref'in sürgün dönü-şünde, elbette Osmanlı'nın içerisinde bulunduğu tarihsel ko-şulların da etkisiyle İttihat ve Terakki ve Teşkilat-ı Mahsusa ile ilişkilene-mesi tesadüfî olmasa gerektir. Ne var ki Eşref'in hayatın-daki bu en parlak dönem, aynı zamanda içerisinde Eşref'in çöküş emarelerini de barındırır: Örgüt içerisinde yükselen ve gelecek vadettiğinin farkında olan Eşref, bu süreçte –narsisistik kişilik bozukluğunun da etkisiyle– bu geleceğin önünde engel teşkil ettiğine **kani** olduğu rakiplerine karşı kronik kıskançlık duyma-ya ve otoritesini küçümseyen ya da yok sayan şahıslara karşı kin gütmeye **başlar**. Bu durum, onun sosyal ilişkilerini olumsuz yön-de etkilediği gibi muhtemelen örgüt içerisinde beklediği ve arzu ettiği terfileri almasına da engel olur.

Yine de bu yıllar Eşref'in hedeflerine en çok yaklaştığı dönem-dir. Tam da bu nedenle bu dönemi izleyen Malta esareti –her ne kadar kendini albay olarak tanıttığı ve kampta çeşitli idari görevler aldığı için görece lüks bir esaret hayatı yaşasa da– Eşref için büyük bir hayal kırıklığı olur. Bunun en açık göstergesi, Eşref'teki bü-yüklenme **ciliğ**in burada dini ve metafizik bir mahiyet kazanmış olmasıdır: Hayatının önceki bölümünde dinle olan ilişkisine dair pek bir **emare**ye rastlamadığımız Eşref, Malta'daki odasına “Fetih Suresi”nden bir ayet yazdırdığı gibi, esirlerin el koyduğu paralarıyla cami **renovasyonu** yaptırır; fakat bunlardan da önemlisi burada kaleme aldığı metinlerde geçmiş hayatını İslami göndermelerle yeniden **inşa** ederek kendine bir tür ulviyet atfetmeye **başlar**. Zi-ra içindeki manevi yoksunluğu tolere edebilmesinin yegane yolu hayatta **kaybettiklerini** kağıt üzerinde kazanmasıdır.

Milli Mücadele sırasında statü ve itibar hayallerine ulaşmak için ikinci bir fırsat elde eden Eşref, eşkıyalık döneminden kalma alışkanlıklarını sürdürdüğü için bu fırsatı da kaybeder. Bu nedenle sahip olduğu otoriteye Ankara hükümeti tarafından dar-be vurulduğu gibi yasadışı faaliyetlerle maddi kazanç elde etme

imkanı elinden alınır. Eşref, hem bundan dolayı, hem mülkleri Yunan tarafında kaldığı için, hem de Hicaz sürgününden firar ederek elde ettiği başarıyı tekrarlama isteğiyle Yunan saflarına geçer. Ancak bu hesabı tutmadığı gibi, onu felakete sürükler ve sırtına, ömür boyu taşıyacağı bir yük bindirir: Ankara'nın iktidarını tesis etmesi ve Cumhuriyet'in kurulmasıyla birlikte Eşref, artık tescilli bir vatan hainidir. Bu nedenle önce 150'likler listesine alınır, ardından da vatandaşlıktan çıkarılır.

Bir süre daha rejim ve Atatürk karşıtı faaliyetlerini sürdüren Eşref, dava arkadaşlarıyla uzak düştükten ve kardeşlerini kaybettikten sonra yenilgiyi kabul eder ve affedilerek ülkesine dönmek için çeşitli girişimlerde bulunur. Bu girişimler ilk başta sonuç vermez; nihayet af kapsamına girdiğinde ise, gıyabında verilen müebbet kürek cezasının affıyla ilgili belirsizlikten dolayı Türkiye'ye dönmekten kaçınır. Sonuç olarak, uzun yıllar boyunca yurtdışında kendini yenik ve yalnız hissederek, bir yandan da maddi sıkıntılarla boğuşarak yaşamak zorunda kalır. Bu bakımdan Yunanistan ve Mısır'da geçirdiği dönem onun için tam bir maddi ve manevi yoksunluk dönemidir.

Demokrat Parti'nin iktidara gelişiyle birlikte Türkiye'ye dönen Eşref, artık hayatta arzu ettiklerine fiilen kavuşma fırsatını kaybetmiş yaşlı bir adamdır. Dahası, sağlığı günbegün kötülediği gibi, el konulan mülkleri için açtığı davalar sonuçlanmak bilme-yecektir. Eşref bu nedenle tıpkı Malta'da olduğu gibi kalem ve kağıda sarılmayı tercih eder ve hayatının sonuna kadar gerçekte bir kahraman olduğunu ispat etmek için bıkmadan usanmadan yazar. Üstelik, siyasi konjonktürün etkisiyle ve bilhassa Cemal Kutay'la yaptığı işbirliği sayesinde bu yazdıklarını yayımlatmayı başarır. 20. yüzyılın ilk çeyreğinin canlı bir tanığı olarak yaşadıklarını anlatan Eşref'in iddiaları, emsalleri artık hayatta olmadığı ve anlattıkları iktidar çevreleri açısından kullanışlı olduğu için eleştirel bir okumaya tabi tutulmaksızın neredeyse tamamıyla doğru olarak kabul edilir. Sonuç olarak Eşref gerçekten de kılıçla

EŞREF

kaybettiklerini kalemle kazanır ve popüler tarih metinlerinde olduğu kadar akademik metinlerde de kendi hayal ettiği şekilde, bir kahraman olarak takdim edilir.

Tam da bu ezberi bozmak için kaleme aldığım bu çalışmayla, Eşref hakkında kendisi ve başkaları tarafından yazılanların, gerçeklikle ilişkisi oldukça zayıf olmakla birlikte en görünür olan üst katmanını sıyrarak, bu anlatıların derinliklerindeki gerçek Eşref'i açığa çıkarabildiğimi ümit ediyorum. Bu şekilde Eşref'i onunla ilgili yürütülen hararetli tartışmaların ötesinde ve tüm karmaşıklığı içerisinde önce bir insan, ardından bir tarihi figür olarak anlamaya ve konumlandırmaya katkıda bulunduğumu sanıyorum. Ayrıca yakın tarihimizde siyaset, askeriye, bürokrasi ve kültür alanlarında öne çıkan şahsiyetler hakkında benzer çalışmalar yapılmasının, efsane ve yalanlarla malul bu tarihin arkasındaki insan gerçeğini görmek açısından faydalı olacağına inanıyorum.

EKLER

Cemal Bey Oğlum;

Yirminci cildde müjdelediğiniz gibi Teşkilat-ı Mahsusa'dan da gelecek kitaplarınızda bahs olunacağını öğrendim. Bunun üzerine şu defterdeki notlarımı size takdim ediyorum. Eldeki malzemenize ek olabilecek belki bir şeyler bulunur. Maamafih sizce matlub, bence aklıma gelmemiş olanlar da olabilir. Bunun için mutlak diyebileceğim: Bir araya gelerek, bu Teşkilat-ı Mahsusa işi yazılırsa, bilinmeyen cihetler ortaya çıkmış olabilir. Mesela:

Garbi Trakya'da iken hükümetin başına Süleyman Askeri'yi geçirmek zarureti hasıl oldu. Zira gazeteciler geliyorlar, hükümet icra reisi olarak benimle konuşmak istiyorlar, aran bakalım Süleyman Askeri'yi. Bulunur veya teftişe gönderilmiş beklesin gazeteciler. Sonra ne kadar çirkin oluyor. Benim konuşabildiğim çarşı pazar konuşması Fransızcam ile ecnebilerle görüşülemiyor. Mösyö Mera isimli bir gazeteciye karşı bir gün pek bunaldım. Bunun üzerine ara-yı müessire ve icra-yı istişareyi topladım, Askeri de mevcut. Vaziyeti anlattım. "Pek ayıb oluyor. Ben yerimi Süleyman Askeri'ye bırakıyorum. Ehlidir, daha bu işlere yarar. Bu işte mevkiye güvenme kaygusu yoktur. Kuvve-i İcraiye Reisi sıfatıyla Süleyman Askeri hükümet başına geçeli ben de Kuva-yı

1 IBB; Eşref Kuşçubaşı'dan Cemal Kutay'a mektup (tarihsiz, adressiz); bel_mtf: 048021_1_86-87.

Milliye Umum Kumandanı kalırım, Sami de Milli Müfettiş olur. Bu suretle hükümetimiz ecanibe karşı da bilgisiz kalmaz, mahcub olmayız.” dedim. Muvafık görüldü. Zaten ara-yı müessire ben, Askeri, Sami idik. Diğerleri istişari idiler. Hepsi muvafık dediler. Bu sebeple ve yine Teşkilat-ı Mahsusa’yı kurduğumuzda (bidayette) ben, reis ve müessislerden idim. Tam teşekkül ettiğinde, Enver gizli reis ve ben zahiri reis, fakat aslında vekildim. Hindistan’a gitmem icab etti, Süleyman Askeri’yi yerimde reis bıraktım. Geldiğimde umumi seferberlik ilan olundu. Askeri kaldı riyasette, ben gittim Tur-i Sina’ya. Bilahere Askeri Bağdad’a kumandan ve vali oldu. Teşkilat-ı Mahsusa’da Enver’in emrinde ve Hüsameddin isimli bir binbaşı da mutemed sıfatıyla teşkilatta kaldı. Yollar her taraftan kapanmıştı. Adeta Teşkilat-ı Mahsusa da kapanmıştı. Türkiye’de bulunan alem-i İslam mahfillerine ve haricte vazife almış burada bulunamayanların ailelerine maaş itasıyla mükellef ve memur kalmışlardır. Bunlar da: Hüsameddin, İskeçeli Arif, Ali Rıza, Fuad Balkan ve daha birkaçı...

Soracağınız varsa, suallerinizi cevaplandırayım. Sevgiler, selamlar...

Eşref Kuşcubaşı

Eşref Kuşçubaşı'nın 3 Ocak [1]962 tarihinde Doktor Fahri Can Bey'e yazdığı mektuptan:

Milli Mücadelemizin ilk günlerinde, daha belli başlı bir hükümet mevcut değil iken (İzmir'in, Yunanlıların işgalini hemen müteakib) Rauf Bey Bandırma'nın başına çıkıyor, Rüşdü ve Edhem'i bulduruyor.

Evvelce İran'da Edhemler'le beraber nezdinde (Kirmanşah taraflarında) bulundurduğu Manyaslı Şevket'i de çağırıyor ve bunlara şöyle diyor:

"Ben, Eşref'in Salihli'deki köşküne gidiyorum; oradan işe başlayacağım. Güzergaha da uğrayarak teşkilat yapı yapı Yunanlılar aleyhine kıyam edeceğiz. Adamlarınızı toplayınız, arkamdan Salihli'ye geliniz!" deyip ilerliyor, Akhisar'a geliyor, orada: "Bunlar, memleketi bu hale getiren İttihadcılardır" nağamatıyla karşılanıyor. Oradan Salihli'ye geçerken, Yunanlıların İzmir'i işgalinden ürkererek, beş on süvari muhafızla Akhisar'a kendi iradesiyle çekilen ve oradan trenle Bandırma'ya, dayım Hacı Murad Sencer Bey'in nezdine çekilecek olan aileme, Rauf Bey yolda rast geliyor. Bu arabalı ve muhafızlı müsellağ kabilemizin kimler olduğunu Rauf Bey, bu muhafızlardan birini çağırarak sorduğunda, Eşref'in ailesi olduğu haberini alıyor. Muhafızlara:

2 İŞÜA; Eşref Kuşçubaşı'dan Doktor Fahri Can Bey'e mektup (3 Ocak 1962, adresiz); no: 001552500007.

“Evlatlarım, hanımefendiyi selametre Akhisar’a ulaştırıp tren’e yetiştirin. Beraberinde Bandırma’ya kadar gidecek olan bir ağabeyinizden gayrınız hemen dönüp Salihli’ye Eşref’in köşküne yetişin, size intizardayım.” diyor ve Rauf Bey Salihli’ye geçiyor, ailemiz de Akhisar’dan trenle Bandırma’ya geçiyorlar. Müsellah muhafızlar der-akab dönerek ve Salihli’ye gelip Rauf Bey’i buluyorlar. Rauf Bey teşkilata başlıyor. Ne olur ne olmaz kaygısıyla evvelce Eşref’in silahlandığı köylülerden ve depo ettiği elli kadar mavzer ve bombalar da meydana konuluyor. Derhal bizim köşkün bahçesinde bir müfreze meydana geliyor.

Ortada öteden beri bu hususta yanlış anlaşılan bir mesele vardır:

Bundan birkaç gün sonra Edhem gelip, küçük kardeşim Ahmed’in idaresinde hazırlanmış olan bu yeni müfreze Edhem’e veriliyor. Rauf Bey de: “Memleket nam ve hesabına Eşref’in anbarlarından, kasasından her ne guna yardım çıkacak ise meşru bir tarzda istifadeden çekinmeyiniz! Eşref, memleketi uğrunda sarf olunacak malından mülkünden sizi hiçbir vechile muaheze edecek bir adam değildir” gibi sözlerle Edhem’e tavsiyelerde bulunuyor.

Rauf Bey’in bu vatanperverane tavsiyesine dayanarak, Edhem o gün (yani beş banknotun bir altın olduğu sıralarda) kasamdan 15.000 lira çekerek güzel bir çete kuruyor.

Afganlı, Kafkaslı ve Anadolu Türklerinden mecruh düşüp de tebdil-i hava almış, hal-i nekahette ve kimsesizliği veya Eşref’e olan rabitaları dolayısıyla, kendi ocakları gibi bildirdikleri çiftliğimize, Umumi Harb’den kalma bahriyeli ve ... sahib kıymetli efradımızı ve Arabistan’dan alıp azad eyleyerek, köşkte muhafız olarak bulunmakta olan on kadar evlad-ı manevi ettiğimiz zenciyi de alarak ... bir süratle hemen emirber bir çete meydana getiriliyor. Ahmedli’den Salihli’ye ilerlemek isteyen Yunanlılar, işte bizim ilk çetemizin pususuna düşürülmüştür. Ve işte Rauf Bey’in himmetiyle, ilk tertib edilen bu cephe, memleketten biz kovuluncaya kadar hizmetini ifa etmiştir ve bu teşkilat kuvvetiyle cephe için halktan asker alıyor. Hakikaten bir Salihli cephesi kuruluyor.

Küçük kardeşim Ahmed, bu işte Edhem'e yardımda büyük bir amil olmuştur. Belki müdafaa ve taarruza bile bu müfreze başlamıştır ve Yunanlıları durdurmuştur.

İşte Rauf Bey'in Edhem'e vaki vatanperverane talimat ve tavsiyesine istinaden, Edhem'in o gün kasadaki 15.000 bin lira, yani 3000 altını sarf etmesi, Rauf Bey'in bu parayı bizzat kendisi alıp sarf etmiş gibi yanlış bir şayiaya sebep olmuştur.

Hakikat, Rauf Bey bizzat alıp ve sarf etmiş olaydı ne diyecektim? Memleket uğruna ve hüsn-i niyetle bu memleketin bana verdiği bir parayı, yine memleketin selameti için sarf edildiğini yine memnuniyetle karşıladım.

10 Aralık 1961 - İzmir

İki gözüüm kardeşim Asafcığım!

7. 12. [1]961 tarihli yazını hürmetle aldım, teşekkürler ederim. Muhlis Paşazade Hakkı'yı soruşturmakta merakım "Acaba Muhyiddin Paşa gibi generalliklere, sefirliklere yükselmiş midir" diye anlamaktı. Zamanımızda bile hanımına lamba tutturup, abdesthaneye yalnız gitmekten ürken ve fakat kahraman geçinmeyi de elden bırakmak istemeyen kişilerimiz az mıdır? Salah-ı ahvalimize imdadımıza Allah yetişsin.

Sunday Dıbac? gazetesinin yazdığı 1922 senesine ait bir yazıyı (bugün için ibret çekici makale muhtevisyatını) okudum. Hem ruhuma sindire sindire okudum. Bu makalenin muhtevisyatı üzerinde maddi manevi tahlilimi yapabilecek, bende şahidi bulunduğum malumat-ı tarihiyye vardır. Hem öylesine ki: Red, cerh ve itiraz götürmeyecek nevinden. Şifahî dertleşmemiz zamanında bu ciheti arz ederim.

Mısırlı Mehmed Ali Paşa ile Türk ordusu Şam, Haleb ve Nizib önlerinde ve hatta Konya Ovası'nda döğüşürken, birtakım cebin ruhlu kumandan ve mutaassıb elemanlarımız:

3 İŞÜA; Eşref Kuşçubaşı'dan Asaf Tugay'a mektup (10 Aralık 1961, İzmir); no: 001570577009.

“Yahu! Gelenler de müslümandırlar. Hem adil, şerife iki el ile yapışmış müncidirler. Kanımızı ne diye dökecekmişiz gibi nağmelerle kuskun koparıp, hep Mehmed Ali ve oğlu İbrahim gibi bir kalleşin tarafına akmışlardı. Kötü bir zihniyet, ahlaksızca bir bahane ve bir buluştu. Maksud pis canlarını böyle bir bahane ile kurtarmaktı. O mahut Mehmed Ali ve oğlu da her guna zilleti kendine düstur-ı amel ederek yapmadığı kahpelik de yoktu. Türk'ün ordusu da rezilane bir dönemlikle, İstanbul'dakiler de Rusya'ya iltica ve ondan istimdada tenezzül ederek daha erzelane bir tutuma tenezzül ettiler.

O günden bu yana acaba tarihten ibret dersi alarak tarik-ı intibaha girebilmiş olduk mu?

Derdim (derdimiz) büyük. Avucunuza dökmek, içimi dökmek isterim; bu bir ihtiyaçtır.

1913-1914 arasında Londra'da bir endaht müsabakası vardı. Buraya gönderilmiştim. Beş on devletten de amatörler gelmişlerdi. Poligon hıncahınc doluydu. Elif-ba sırasıyla işe başladık. Son hedef müteharrik koşan bir sincaba (sinema perdesinde) isabetti. Bunu da talih bana verdi. Türk bayrağı birincilik namına çekildiği halde halktan (bilmem dikkat mi edemediler, yahud araya bir kasıd mı girdi!) “Yaşasın İstanbul! Yaşa, yaşa!” avazeleri dakikalarca ortalığı inletti. Bu aralık John Karmanyola isimli biri (baba Rum, ana Britanyalı) tarafımı güderek ve İngilizcesiyle “Hayır hayır! İstanbul değil Türk'tür Türk!” diye çekilen bayrağı da' göstererek tashih-i keyfiyete koyuldu. Deminki ortalığı inleten avaze-i kıyamete mukabil, şimdi azami beş on kişinin (o da pek sürmedi) alkışı işitilebildi. Elimdeki tufengi bir masaya terk ile atış mahallini arkama bırakıp ilerlerken çok güzel ve 18-20'lik bir kız arkamdan yetişip omuzuma elini koyarak bir şeyler söylüyordu. Tercümanım John imdadıma yetişti. Meğer kızcağız bana:

- Centilmen! Her Türk senin gibi böyle atar mı? dermiş.
- Neden atmazmış, biz ecdaddan silahşörüz dedim.

– Biz de böyle bilirdik; fakat nasıl oldu da Ayasofya'nın gölgelediği İstanbul kapısı eşiğine kadar Bulgarları getirdiniz demez mi? Buna cevaben:

– Mis! Siz safkan bir İngiliz misiniz, yoksa arada bir nisbet olsun Bulgarlığınız var mı?

– Bu sözünüz neden icab etti mister?

– Bir kere ve birinci defa olarak sizin gibi nezaket mahrumu bir kıza, bhusus bir İngiliz'e henüz rastlamış bulunuyorum. Hangi saik sizi arkamdan buralara kadar koşturup, omuzlarıma el atarak laubali bir şekilde böyle sizi konuşturmuş oluyor? dememle, kıpırmızı oldu. Kekelercesine olan ifadesiyle:

– Yanlış telakki etmeyiniz sözlerimi, çok rica ederim mister! diye teville koşarken ben sırtımı çevirdim ve ilerledim, otelime geldim. Ertesi sabah telefon katibi, odamın telefonu ve Fransızca ile, ziyaretime bir baba, kızıyla gelebilmesi için kabul saati tayinimi istediğini bildirdi. Saat 10-10:30 arasında buyurmalarını söyledim. Kim idiler kestiremedim.

Randevu saati geldi, salona indim. Ne göreyim, bu gelenlerin biri dün geceki kız. Babası, kızı ve kendini tanıttı. Şuradan buradan birkaç sözden sonra dün geceki kızıyla vaki görüşmelerin sırf beni takdir çerçevesi içinde görerek konuştuğunu ve yanlış telakkilere ve tercüman anlatımlarından mütevellid tercüme hatalarına meydan vermemek azmiyle bizzat geldiklerini ve özür dilediklerini, tercümanımız John ile ifhama çalıştı ve evine çaya, ertesi gün için davet etti. Meşgalemin kesretinden bahisle af diledim.

Londra'yı terk etmeden evvel hem iade-i ziyaret ve hem de vedaya gelmeye çalışacağımı bildirdim. Orlay Ailesi tesmiye olan bu ailenin, muteber bir aile olduğunu öğrendim ve avdetimden bir gün evvel de gidip ziyaretlerinde bulundum.

İşte Balkan Harbi felaketlerimizin mahsulü. Bize ecnebi bir memlekette gösterdiği bir istiskal! Allah kimseyi itibardan düşürmüş olmasın.

Aradan seneler geçti: 1300 küsur sene evvel Hazret-i Muhammed ve Hazret-i Ali'lerin harb ettikleri o meşhur Hayber Kalesi denilen mahalde, beraberimde bulunan 40 neferlik muhafız kuvvetimle ve bir kafil halinde çölden Yemen'e giderken, 1917'de Şerif kuvvetlerine katılmış Bedevi, Mısırlı, Cezayir zuhafları Şam isyancılarıyla iki taburdan mürekkekb Mısır piyadeleri bizi çevirdiler. Teslim tekliflerini reddettim. Bu aralık nezdimdiki hazineyi, beş kişilik hazine muhafızlarımla kaçtırmaya ve kendim de müfrezemle sitare vazifesini de deruhte ederek mukabeleye başladım.

Hazine mesturen kaçadursun, biz ateşe devamda ve her dakika geçtikçe erimekte idik. Nihayet 40'tan 36 şehid vererek 4 kişi mecruhan şüheda arasında geceledik. Ertesi sabah hasım bir binbaşı civarıma sokuldu. "Bir şuna bir de kendime" kararıyla, nezdimde bulunan ve amcanız Fuad Paşa'nın bizzat yadigarı olan 45'lik büyük Smith Wesson tabancamı doğrulturken, düşman binbaşı vaziyet-i askeriyesiyle selama durarak, Arapça: "ci'te zalim ve tirca' salim = zalim geldin, salim döneceksin. Allah ve Britanya Kraliyeti namına size söz veriyorum. Bizden hürmet göreceksin. Ateş etme!" diyordu.

Bu efendice hareket beni durdurdu. Gelip beni kaldırdılar, Kral Abdullah yanına götürdüler⁴ çok hürmet gördüm.

12 günlük bir çöl yoluyla Yenbaulbahr'e getirildim.

Harding isimli İngiliz bir zırhlıya teslim edildim. Bilahire Mısır'a gönderildim. Kasru'n-Nil Kışlası'nda mevkufen tedavi edilmekteyim. Silahım, dürbünüm nezdimde. Yani eşya-yı zatıyemle gardrobumda. Fakat benim de ellediğim yok. Fişenkleri de güya intihar etmeyeyim diye muhafızlarım elinde.

Bir gün hal-i nekahatheyim. Dört İngiliz kumandanının, zi-yaretime gelecekleri haberi geldi. Bunlar geldiler. Biri General Didis [Deedes], ikincisi General Simsim [Simpson], üçüncüsü

4 41 derecelik bir hararetle ve hezeyan saikasıyla Kral Abdullah'a: "Lanet olsun sizin gibi şürefaya" diye daha ileri giderek ortalığı kalaylıyordum. "Vela telvesu lisane-küm" Lisanınızı kirletmeyin beyefendi! Hitabından gayri bir harekette bulunmayarak efendilik gösterdi.

General Nikola ve dördüncüsü İskoçyalı bir albay ve Mister Ulum isimli bir kışla muhafızı. Üç tane İngiliz gazetesini de getirmişler ve kırmızı kalemle bizden bahseden Hayber Harbi'ni bildiren makaleleri önüne koydular. Hülasalarını General Deedes (fasih denecek kadar Türkçe bilir) bildirmede.

“Bir avuç Türk müfrezesi ile 25 bin kişilik Hicaz ve Mısır müttetik kuvvetlerimiz Hayber’de harbe tutuştular. Teslim olmayı reddeden bu 40 kişilik müfrezeciğin başında Eşref vardı. Bu müfrezede isabet almamış tek nefer kalmamıştı. Eşref de dört yara alarak bir gün sonra ele geçmiş ve beray-ı tedavi Mısır’a gönderilmiştir.” dedikten sonra, müfrezemizi medh ile makaleler yazılı...

General Deedes, büyük bir kutu puro (155’lik), Simpson, büyük bir sürahi gibi Atkinsons kolonyası, Nikola, çok müzeyyen resimli bir İngiliz harb mecmuası, diğeri de beş altı kiloluk bir şekerleme kutusu getirmişlerdi.

Hayber harbimizin sohbetini müteakib söz Türk’ün şehadetine, Çanakkale’de rüyet şahidi bulundukları harbe temas etti. Balkan Harbi’ndeki başımıza gelenlerin sekameti, rezaleti evet pas olarak geçildi. Bir iki kelime ile tenkid kapatıldı, söz Çanakkale’ye geldi; müttetikan ağız birliği ile:

“Evet Türkler Balkan mağlubiyetiyle perişan haldelerken Umumi Harb zuhura geldi. İyi yaptılar, kötü ettiler harbe girdiler, burasını da konuşacak değiliz. Şunu haklı olarak itirafa mecburuz ki Çanakkale’yi müdafaa eden Türkler gerek erzak ve gerek askeri techizatça çıırılçılak denecek bir halde idiler. Buna rağmen biz müttetifler, ordu ve donanmalarımızla Çanakkale’ye her taraftan yüklendik. Dağ ve taşların şekli-aslilerini ve hüviyet-i tabiiyesini bombardımanlarımızla değiştirdik. Tek bir Türk’ün sağ kalmadığına kani olarak taarruza geçtik. O paramparça kaya parçalarının her parçası altından eli süngülü Türk neferleri bizi karşıladılar. Öldüler, öldürdüler, güzergahımıza dikildiler, bizi ricate mecbur ettiler ve bu Boğazlar’ı kanları pahasına kapamakla harbin aleyhimize devamını temine ve tarihlerini

zenginleştirmeye muvaffak oldular; dünyalara şöhret saldılar.” diye medh ü senamızda bulundular.

Mesela böyle bir düşman, bizlerden birisi tarafından takdiren birkaç söz sarfına teşebbüs edildi mi, vay o biçarenin başına gelecekleri şöyle bir göz önüne getirelim. Bahusus hal-i harbde! Divan-ı harblere, tüfengin ağzına kadar götürülmeye namzed olur.

Herifler, İngilizler emsali hükümetler, milletlerine ve akidelerine, kanaatlerine hatta şahsi hüviyetlerine işte bu kadar itimadlıdır. Hele ve hele bir de muallimesi üzerine hücum eden, boynuna kemend atmaya heveslenen öğrencinin vakasını da bir göz önüne alalım. Düşmanımızı hüviyet-i asliyesiyle bileerek ve hakiki kudretini görerek hazırlanmamız icab ederken hasmı tezyif şırıngasıyla mı morfinlemiş olacağız. Aman ya Rabbi! Ne guna bir terbiye-i siyasiyemizdir bu!

Maksadım: Balkan rezaletimize şahid olan dünya, benim endaht vakasındaki gördüğüm istiskalime, Harb-i Umumi'deki Çanakkale ve emsali fedakarlık ve fiili mukavemetlerimizde düşmanlarımızdan böyle hürmet görmeye istihkak kazandık. Bahusus İstiklal Harbimiz'de dünyalara kendimizi tanıttık. Temenni ederiz ki bu takdiri, görmekte olduğumuz bu itibarı yaşayabileyim. Ehemmiyetli nokta budur bu!

Manzum yazıyı müteaddid defa okudum. Bu fikir ve mütalaanız umumi olarak memleketin görüş ve mütalaasıdır. Milyonları teşkil eden ahaddır. Bugün ahad kadrosu içinde görülen bu adedler yarının milyonlarını kabartmış olacaktır. Zihi gaflet!

' En samimi ve hürmetlerimle gözlerinden öperim kardeşim, aziz Asaf'ım!

Eşref Kuşcubaşı

22 Ağustos 1962 - Kuşadası

Çok muhterem ve aziz kardeşim Asaf Bey'im;

Son mektubunuza cevapta geciktiğimden aflar dilerim.

Çerkes Edhem'i ve vali Rahmi Bey'in oğlunun dağa kaldırılması hikayesini benden soruyorsunuz.

Pek yakından bildiğim ve hiçbir guna itiraz kabul etmeyen bu vakadaki bilgimi arz edeyim.

Çerkes Edhem:

Bilindiği gibi Çerkes, Bandırmalı Reşid'in en küçük kardeşi ve Tevfik'in küçüğüdür. 1906-1907'lerde siyasi bir maksadla, kardeşim merhum Sami ile Torbalı'nın Tepeköy Çiftlikat-ı Hümayunu'ndaki ikametgah-ı siyasimizden ve almakta olduğumuz 25 lira gibi bir maaşı teperek (Her ay başı bu para elimize verilir-di.) görmekte yani şahidi olmakta olduğumuz idaresizliklere tuğyan ile öteden beri meslek edindiğimiz isyan yolunu tutarak dağa çıktığımızda, ol vakitler eşkıya takibine memur olmasına rağmen Çerkes Reşid de birkaç mavzer ve birkaç sandık fişenk alarak bizim bu hareketımıza iştirak etmiş oldu. Meğer bizim Reşid'in iltihakı, siyasi bir maksaddan ziyade bir yol kesme hadisesinde

5 İŞÜA; Eşref Kuşçubaşı'dan Asaf Tugay'a mektup (22 Ağustos 1962, Kuşadası); no: 001570587009.

vurulup ölen ağabeyisi İlyas ismindeki bir kardeşiyle Edhem'den küçük bir kardeşi olan Nuri isimli bir diğer kardeşinin yine böyle bir hadisede gece taarruzundan öldürülmesi intikamına müstened imiş bize bu iltihakı.

Vakta ki bizimle gayet güzel ve elverişli bir arkadaş mahiyetinde gezmekte ve bazı mütegalibeleri birlikte tedibde iken, şiddetli bir takibata uğramakta olduğumuzda tabii buna rağmen Reşid bu işin sağlam bir rüknü. İzmir, Konya, (Afyon müstakil mutasarrıflık idaresinden) şiddetli takibata uğrayarak Bursa taraflarına geçmek zaruretinde kaldık. Soma, Balıkesir, Kazdağı, Gönen, Manyas taraflarında cihet-i askeriyye de dahil, jandarma ve üstelik mabeyn-i hümayuna karşı lüzumundan fazla gayretkeş bulunan Manyaslı Çerkeslerin de takibleri neticesi yapmakta olduğumuz müsademelerde yıpranmalarımız ve bazı telefat ve mecruh vermelerimiz oldukça bizi şaşkına döndürmüştü.

Bu zayıf ve oldukça yorgun düştüğümüz günlerde Çerkes Edhem henüz askerden köyüne dönmüş bir delikanlı idi. Takibimizde bulunan ve Ödemiş'te muvakkaten vazifeli iken üstümüze gönderilen ve aslen Mızraklı İstanbul Alayı'ndan müfrez bir süvari bölüğü de sırf arkamıza takılmıştı. Bu bölüğün kumandanı (sizlerden olsa gerek) Trabzonlu süvari Tevfik idi. (Mekteb-i Harbiye'de hocamız Sofu Kamil biraderi bu hergele İttihad Terakki namına Erkan-ı Harb veya Muhtar Fethi Bey (Sarı Güzel) tarafından lehimize talimat almasına rağmen saray tarafından:

“Eşref hainini her kim tenkile muvaffak olursa, 1000 altın mükafat-ı şahaneye ve asker ise, ilaveten terfi-i rütbeyle mazhariyeti vadolunmakla...” mealinde bir irade-i seniyyenin suduru, bu Tevfik herifini hırsa bağladı. Bölüğünden müfrez olarak takibimize memur mülazım süvari Bakırköylü Cemal ise yapmak zorunda kaldığımız bir müsademede bize karşı çok müsamahalı bulunmuştu. Bu yüzbaşı Tevfik ise pek zalimane hareketiyle halka dehşet salmada idi. Tevfik'in verdiği bir raporda:

“Bandırma’nın Emre Köyü’nde Çerkes Reşid’in biraderi bir Ethem vardı. Bu Ethem Eşrefler’e, Samiler’e kılavuzluk yapmakla beraber, Eşrefler hakkında da fazlasıyla malumata sahiptir. Her hususça bu Edhem’in ele geçirilmesiyle istifadeli büyük büyük malumatın elde edileceği muhakkak olmakla...” şeklinde bir mütalaa fırlatıyor.

Evet! Edhem’in, bizim hakkımızda bilgisi ve bazı yardımcılarımız hakkında (bu yardımcılarımız sibaklarımızdır veya gece silahlı gündüz külahlı çetesinden bazı vakitler ihtiyat olarak bize iltihak ile bazı guna hareketimize iştirakle tekrar köylerine ve evlerine dağılan yardımcılarımızdır.) Çerkes Edhem’in bilgisi vardır. Edhem, Tevfik’in raporu üzerine yakalanıyor. Kelepçe vurularak Karacabey’e ve oradan Bursa’ya sevk olunuyor. Hapislerde tehditler yapılıyor; ağzından tek kelime alınamıyor.

Derken Esvabcıbaşı Hacı İlyas Bey müdahalesiyle mabeyn-i hümayuna bazı mevaid ile götürülüyor. Mabeyn-i hümayunda mabeynci Ragıb, şifre katibi Asım Beyler idaresindeki bir heyet tarafından isticvab olunuyor. Bazen tehdid, bazen mevaid ve yaveran-ı hazret-i şehriyariye mazhariyeti vaadleriyle Edhem’i tava getirmeye çalışıyorlar. Edhem hiçbirine karşı bir zafiyet göstermeyerek, ancak şöyle bir itirafta bulunuyor:

“Efendim! Eşref, bu gibi işlerde babasına itimad göstermeyen bir adamdır. Kimseden para istemez. Köylüyü hoş tutar, köylü onu candan saklar. Bu saklanmayı, köylülerin hanesinde ihtifa ettiği manasına vermeyiniz. Bir köyde azami yarım saat kalır ve hemen çekilir. Ekser akşamları grupla köylere iner, alacağı malumatı, alacağı yerden alır ve erzakını (parasıyla temin adettir) alıp, gece çekildiği istikameti hiç kimselere göstermeden kayıplara karışır. Köylülerin sevgisi, onu kimseye haber verdirmez. Bizim köye de bazen gelir. Adamlarıyla beni çağırıp erzak temin eder. Hatta halkın içinde: ‘Ey ahali! Hükümet beni sorarsa saklamayın, geldiğimi söyleyin, dayak yemeyin. Size dayak atan ve zulüm yapan olursa, kulağıma gizlice fısıldayın. Allah kerim; elbet bir kolayını

gösterir, zalimler cezalarını bulurlar' diye söyleyip geçer. Gittiği yeri gösterecek gafil adamlardan değildir. Bir kere beni yol göstermek için beraberine aldı. Karadağ eteklerine kadar götürdü; yarım saat sonra bıraktı. Bu kadar bir bilgim vardır" deyip, makul cevaplar vermiş oluyor. Hiçbir zaman, aleyhimize bir ifşaatta bulunmuyor.

Bunun bu metaneti ve hareketi yüzünden, afvolup dağdan indikten sonra nezdimde, Edhem'i himaye etmek bir vazifem oldu. Yanıma aldım. Salihli'de çiftlikte şübbanların başı olarak bulundurdum. Balkan Harbi'nden sonra Acemistan'a, Teşkilat-ı Mahsusa namına gönderdim. Ağabeyisi Reşid'in maiyyetinde İran'da Kirmanşah'ta idiler. Reşid bu! İdaresizliğe, delice hareketlere orada da başlayıp, Van Valisi Cevdet Bey ve Miralay Kazım Bey (Özalp)larla tepişiyor. Bu sebepten Cevdet şikayette bulundu ve hatta hududları dışına Reşid'i attı. Ben bu aralık Necid çöllerinde idim. Geldiğimde, Reşid'i İstanbul'a aldirttım ve vazifesinden uzaklaştırttım. Ruhen laubali idi.

Edhemleri ve Manyaslı Şevkileri, bu aralık İran'a geçmekte olan Rauf Bey'in (Orbay) emrine göndermiş oldum. Rauf Bey, Ethem'in tavrından, şecaatinden ve ağırbaşlılığından memnundur. Birkaç müsadememesinden de takdirkardır.

Nihayet ben Necid'den dönüyorum. Aydın civarında Bıyıklı Çiftliği namındaki 45.000 dönümlük bir çiftliğin yedide bir sahibi idim. Buraya gönderiyorum. Vali Rahmi Bey bu ecnebi olan çiftliğe dayısı Hıfzı Bey'i sahib yapmak istiyor. Benim yedide bir müşterek oluşum, Rahmi Bey'in işine gelmiyorsa da, ben mevcut iken fazla ileri gidemeyip sükut ediyor. Vakta ki ben tekrar Necid Çölü'ne sefer ediyorum. Yemen'e (Medine ve Necid'den) geçeceğim. Yanımda 40 nefer Türk arkadaşlarım var. 25.000 kişilik Mekke şerifinin müttefik İngiliz, Fransız (ve Türk ordusundan firar etmiş Araplar ve zabıtlere) Hayber civarında rastlıyorum. Teslim olursak silahlarımızla memleketimize dönebileceğimiz vaadiyle teslim olmamızı istiyorlar. Buna ilk silahı biz patlatarak cevap veriyoruz.

Beş buçuk saat devam eden bir müsademede yerimiz sağlamdır. (Bilahere bu harbin bir fotoğrafını size takdim ederim. Bu harbde düşman tarafından alınan bir sinema fotoğrafını Sid Raho isimli bir Fransız erkan-ı harbi Malta'ya, bana göndermiş ve meşhur ressam Dilla de Dellastora tarafından tablosu yapılmıştır. Evinde salonda bir sureti vardır, görmüşsünüzdür.)

Burada mecruh ve düşman eline geçiyorum. 40 arkadaşım-dan 36'sını şehid verdik. Malta'ya beray-ı tedavi gönderiliyorum. Düşmandan fevkalade hürmet görmedeyim. Fakat memleketim evlatları arkamdan mülkümü, topraklarımı yağmaya koyuluyorlar. Hükümet namına Vali Rahmi Bey de Edhem'i, hisseli bulunduğum Aydın'daki bu çiftliğimden kovuyor. Edhem:

"Efendim! Buranın alakalısı benim. Sattırarak iseniz hakk-ı şüfamız vardır; biz alırız belki. Yazalım Eşref Bey'e, alacağımız cevaba kadar müsaade buyurun!" ricasına unf ile cevap vermekle beraber, Ethem'i oradan hükümet kuvvetiyle attırıyor. Ethem de bana yazıyor. Ben de mukabele olunmasını, bir suret-i münasibede Ethem'e bildiriyorum. Bu aralık mütareke olmuştur. Ben böyle mütareke gününde, düşmanın memleketi çiğnediği bir eyyamda, bu gibi yapılacak mukabelelerin vatan namına tehirini istiyorum. Reşid'i servet kudurtmuştur. Otuz senelik (boyu kadar evlatlı) kadını sokağa atıyor. Vaktiyle benimle dağda gezen arkadaşlarıma ve ailelerine ikramen bazı şeyler verdiğimde, bu Reşid'e de 1000 koyun ve bu miktar üstü bir toprağı da ikramen hibemden herif tüylenmiştir. Evet aldığı bir sari hastalık neticesi dimağın da bozulmuş, ahlaken de sifra inmiştir. Hele benim Malta'ya düşmeden evvel bu Türk aile meselesinden ve dört kocadan arta kalan bir kadını sokaktan almasına mani oluşumdan muğber Reşid; şimdi benim Malta'ya düşmemle, gemsiz bir katır gibi, dörtnal rezaletlere kalkıyor. Edhemleri, Manyaslı Şevketleri iğfal ile, Eşref'in arzusu da yine mütareke ahkamınca "Bir mahalde asayiş temine Türkler'in muvaffakiyetsizliği görüldüğünde, o mahallin asayiş namına müttetikler işgale salahiyyettar

olacaklardır” maddesini hiçe sayarak bu beyinsiz Reşid, benim namıma Rahmi Bey aleyhine Edhemleri ve diğer adamlarımı teşvik ile saldırıyor ve Rahmi Bey’in oğlunu dağa kaldırıyorlar ve benim çiftliğime getiriyorlar.

Refikam bi’t-tesadüf vaziyetten haber alıyor. Hemen Edhemlere şiddetli bir lisan ile “Çocuğu bana hemen getirin! Gözyaşlarını dökmede olan anasına ben götüreceğim” ihtarında bulunuyor.

Edhemler, çocuğu refikama getirecekler. Bunu haber alan Reşid, mütenezzilen kadını da aldatarak, çocuğu bizim çiftliğin civarından Alaşehir civarındaki diğer bir mahalle götürmüş oluyor. (O gün bu gün refikam, Reşid’in ismini bile ağzına almaz!) Bunun üzerine refikam: “Bu parayı ben vereceğim” diye ısrarla Edhemleri sözlerinde durmamazlıkla itham ve tekdir ile cümlesine karşı nefretini gösteriyor. Ve yine refikamın ısrarı ile 250.000 liradan 50.000 liraya inen bu parayı Rahmi Bey, dostları yardımıyla 50.000’i vererek meseleyi halletmiş oluyorlar.

Benim ismimin karışmasına gelince:

Evet! Evvela bu işe ben taraftardım. Daha mütareke olmamıştı. Düşman, memleketi işgal ile, ben bu işin tehirini istedim. Fakat her işte mendeburluğu görülen Reşid, hükümetin zayıf ve Mütareke dolayısıyla, düşmanın memlekete girdiği bir günü tercihen bu işi körüklüyor ve rezilcesine Reşid’in bu marifetleri görülmüş oluyor.

Reşid’in bir rezaleti daha!:

Biçare Vali Rahmi’nin karısı, Rahmi’nin Bekir Ağa’da bulunduğu ve çocuğunun Edhemler tarafından dağa kaçırıldığı bu günlerin birinde, İzmir’in Garamer? yaylasında ikamette bulunan Reşid’in odasına gelerek, Reşid’in ayaklarına kapanarak:

“Aman beyefendi! Bana merhamet buyurun. Evladımı bana bağışlayın!” deyip yerlere düştüğünde, Reşid herifi bir tavr-ı mağrurane ile biçare bu anneciğe:

“Hanım hanım! İzmir vali-i zişanı refikası olan hanımefendi! Sizi bu hal-i mezellete düşüren o mağrur ve meşhur kocanızdır

kocanız! Gelsin, çocukları o arasın ve bulsun. Çocuğunuzu dağa kaldıranlar arasında bulunan Edhem, benim kardeşim olabilir. Herkes kendi efalinden mesuldür. Ben burada kendi başıma ve işimle ikametteyim. Benim böyle işlere karışacağımı zannetmeyin” diye, yerlerden istirahatda bulunan bu kadıncağızı (bu kısmı mahrem tutun beyim) üstelik takdir ve tahkir ettiği muhakkaktır.

Biz gelelim mevzuya:

Ben Almanya’ya Edhem’i (eskiden bana olan rabitasına karşılık) beray-ı tedavi götürdüğümde, sizin işittiğinize göre, güya ben rahmetli Muşlu Hayri, Bakırköylü Cemal, defterdar Fazıllar, başında merhum Şükrü Bey oğluna “gel kaçma seni kaçırmam” gibi bir idare-i kelimada bulunmuşum.

Asaf Beyciğim! Ben ... latifeyi en yakınım ile de yapmam. Hele böyle bir şaka aklıma gelmiyor. Acaba benim Rahmi Bey’in oğlunu kaçırdığımı tevatüren konuşmuş olan bu muhitte, bu işlerle alakamın olamayacağını bir sitem halinde bildirmek arzusuyla mı böyle bir şey demiş oldum.

Evet, Rahmi Bey’e böyle bir mukabeleyi evvelce muvafık bularak, Ethem ve Manyaslı Şevketlere emri ben verdim. Mütarekede düşmanın yurda gelmesiyle, böyle bir halden tevakkilerini katiyetle yine ben istedim.

Dediğim gibi, Reşid’in kafasızlığı ve rastgele yaptığı bir münasebetsizlik neticesidir bu mesele. Çocuğun tahliyesinde de refikamın himmeti büyüktür. Hatta Atnaş isimli bir arabulucuya benim hanımın:

“Şimdi elimde 5-10.000 lira vardır. Ben bu 50.000 liranın doldurulmasına veya kefil olarak bir şeref sözü vermeye hazırım” dediği muhakkaktır. Fakat bugünkü gibi o günün kadınlarının ortaya atılması bir hak ve usulden olmadığı için, o günün 23 yaşındaki bir kadınının fazla düdüğü ötmemiştir.

Burada tarihi bir masumane besaletten bahs edeyim:

Atnaş Kalcıoğlu isimli Salihlili bir tanınmış Rum, bu pazarlık arasındadır. Rahmi Bey’in refikası hanım, Atnaş’a rica ile

evladının elinden, sıhhatine ait bir yazı istiyor. Atnaş, dağdaki çocuğa gelip, annesinin arzusunu bildiriyor. Çocuk (Arslan):

“Benim Türkçem iyi değildir, İngilizce yazacağım. Hem annem benim İngilizce yazımı tanır ve daha emin olur” diye İngilizce bir pusulayı karalıyor. Bu yazıda:

“Anneciğim! Ben sıhhatteyim. Merak etmemenle beraber, şayed bu beni kaçırarlara verilecek para ile sizler fakir düşecek iseniz, katiyyen bu parayı vererek muhtaç bir hale girmiş olmayınız. On para vermeyin. Beni öldürürlerse öldürsünler. Siz varlığınıza daim olun!” diye yazıp ve Atnaş’a verip göndermek istediğinde Atnaş:

“Acaba aleyhte bir mesele olmasın” diye kağıdı İngilizce bilen bir adama (İzmir’e geldiğinde) okutarak ve mahzur görmeyerek, 50.000 liranın verilmesine kail olarak, Rahmi Bey’in refikasına kağıdı veriyor. Kadıncağız bunu okuduğunda düşüp bayılıyor. Ayıldıktan sonra hanım:

“Ah benim hakikaten Arslan yavrum! Böyle hayat ve memat arasında da mı bizim fakir kalmamaklığımız için hayatını hiçe saydın yavrum!” dediği kati bir vakadır.

Bilahere Rahmi Bey’le Malta’da beraber bulunduğumuzda, bu mesele üzerinde konuşulduğunda; Reşid’in, beni Talat Paşa’ya jurnal ettiğini ve Talat Paşa’nın da Vali Rahmi’ye:

“Reşid Bey’i vilayetiniz dahilinde bulundurmamak istemiyor-muşsunuz. Halbuki Eşref Bey zamanında, Eşref’in çiftliği haşerat yuvası olduğu, Reşid Bey tarafından bildirilmekle beraber bu hususta Reşid Bey’e (muvafık ise) İzmir’de ikamete müsaadenizi rica ederim.” şeklindeki yazıyı sakladığını ve bilahere Reşid’in bu jurnalini bana bir suret olarak, fotoğrafını vermiş olacağını vaad eyledi ve vaadini de ifada bulundu. (Buyurunuz kabadayı geçinen ve benden bu kadar yardım gören bu Reşid’in, aleyhime jurnali de bugün bendedir.)

Gelelim diğer suallerinize:

1- Peşinen, size kitaplarınızın tab ve neşrinde muvaffakiyetler dilerim. Allah kudret ve kuvvet versin!

2- Cemal Kutay'ın "Ana Yurtta Beş Osmanlı Türkü" isimli yeni kitabı sizde yoksa ben takdim edeyim. Zira bu kitap, kardeşim Sami ve bana aittir. Eylül'de de benden bahsedecek olan diğer bir kitap tab olunmak üzere imiş.

3- Serbest ve hakikati ifşa eden kaleminize ve size uzun ömürler dilerim.

4- Çerkes İlyas Paşa Söke'ye geliyor, bir teftiş kasdıyla! İlk iş ailemi soruyor. Çocuklarımı istetiyor, bağrına basıyor, gözlerinde birkaç damla görülüyor ve hiç tereddüd etmeden hazıruna:

"Eşref bizim öncümüzdür. Garbi Türkiye'de beraber bulundum, onunla iftihar ederim" deyip yavrularımı tekrar tekrar bağrına basarak, refikama da hürmetler salıyor. Hem ne vakit? İstirdaddan birkaç ay sonra ve "Eşref haindir hain!" denildiği günlerde.

5- İshak Paşa çok hürmet ettiğim saf ve temiz insanlardandır. Hürmetim büyüktür büyük! Nerede bu adamlar?

6- Cemal Kutay'ın yazılarında bizden bahseden numaraları takdim etlemiştim, almışsınızdır. Evet, şişirilmiş bazı üzücü yazılarla beraber eser büyük bir himmetin mahsulüdür.

7- Nuhkuyulu Ziya rahmetli, idaresini, siyasetini, dolayısıyla kendini kaybetmiş bir biçare idi. Hele son ihtiyarlık günleri... Maamafih ben kendisini teselli etmeye çalışırdım. Pek biçareleşmiş idi.

8- Arkadan adam vuran fedailer, daima üç dört kişi yordakçısı (dümenci derler bunlara) olarak fil icra olunmakta idi. Mesela biri ateş ediyor, diğeri bu fedainin selamete firarını teshilde vazifelidir. Hasan Fehmi'yi vuran Abdülkadir Maslub'dur. Ermeni işlerine de burnunu sokmuş ise de Cemal Paşa kendi mıntıkasında bu gibi işlere ve bu gibi iş yapacak gönüllülere fırsat vermemekteydi. Bilmem vicdanından kopup gelen bir emre tabi idi; bilmem müstakil bir mesuliyeti düşünecek kadar vehimli miydi? Bazı ümeranın dediği gibi: "Adam sen de! Harbi kaybedersek zaten mahvolduk demektir, kazanırsak bu hesabı kim soracak

bizlerden?” diye mütalaa yürütenler ve bu vesile ile büyük bir mesele-i siyasiyyenin Şark’tan kaldırılmasının büyük bir hürmet olacağına kail olanlar vardı. Eli bağlı adamlara karşı yapabilecek bir iş olmadığına kaniyim. Kim olursa olsun, failine mukabelenin meşruiyyetini iddia ederim. Akvam-ı ibtidaîyyeler gibi birinin vurduğu bir adam yerine onun kardeşinden, babasından, amcasından kan alacak kişileri mazur göremem, katil görürüm. Maslub vurdu, Mehmetce de Ertuğrul Şakir’e çevirip ateş etti. Hasan Fehmi biçaresi öldü. Ertuğrul Şakir mecruh kaldı. Bu Ertuğrul Şakir de bilahere Salahiye Cemiyeti adlı Kiraz Hamdi’nin dolandırıcı bir cemiyetine dahil görüldü ve Kiraz Hamdi’nin pazarlıkla “Cemiyetimizin efradını muharrer defterimin, ebced hesabıyla yazılmış bir sureti falan mahalde mahkuktur” diye, mahiye 30 İngiliz lirası mukabilinde Kel Alilere sattığı muhakkakın muhakkakıdır. İşte bu yüzden Salahiye Cemiyeti defterine istinaden, Arab Asım gibi (süvari Giritli binbaşı, sipahi) düzinelerle adamlar İstiklal Mahkemesi’nce asılmışlardır. Ertuğrul Şakir de bunlardan biri. Kel Alilere terör lazımdı.

Kiraz gibi bir erzele bu maaş bağlandı. Bağlayana da...!

9- Ahmed Samim: Maalesef dediğiniz adam tarafından vurulmuştur. Vaktiyle hürriyete çalışıp sıraya girememiş olan bazı nev-hevesler böyle haltları yemişlerdir.

Dünyanın en kötü bir adamı olarak kabul edelim. Fakat bir sorgu ve cevap almak lazım gelmez mi? Maalesef! Bunları hissedekler nerede?

10- Zeki Bey Hadisesi: Vuranlar, Çerkes Ahmed ve Sirozlu bir refikidir. Mümtaz, çok sevdiğim Mümtazcık da o akşam orada ve Sakallı Şeref’in misafiri idi. Bu iki kişinin temizliklerine kani olmakla beraber, hürmet ettiklerini zannederek bu işe girmişlerdir. Üç kişinin firarıyla ve hiçbir mesul şahsın malumatı olmadan keyfi ve müntakimane bir kararla ve dümenci şekline sokulmuş ve ikna edilmiş Mümtaz ve Şerefleri de bu işe destekçi yaptıkları bence doğrudur. Bu işte başlıca müessir ve amil Cavid Bey’dir.

Size acıab bir şey arz edeyim: Zeki Bey'in katlini tertib edenlerin her üç firarcısı da ipe gitmişler veya kanla boğularak hatm-i enfas eylemişlerdir. (Biçare Mümtazlar iğfal olunarak bu işte görülmüşlerdir).

Mümtazcık: Evvelce vurduğu Sedad Beyler gibi Babialî'de ve redifi Tefvîk ve Nafizler'e de gizlice mevlid okuttuğuna ve hüngür hüngür ağlayarak mağfiret talebinde bulunduğuna, içten kopan bir hisle bu ölülerin namına avuçlarla parayı fakirlere verdiğine ve zaten parasız olmasına rağmen cebini boşalttığına ben şahidim.

Mümtaz'ın bir temizliğini arz edeyim:

Bulgaristan'a bir akın yapacağım. Cısr-i Mustafapaşa'da Mümtaz'ı bizim hududda bırakıp, ben süvarilerimle içlere doğru ilerledim. Sami'yi de 150 kilometre Zağra taraflarına gönderdim. On günlük bir say ile avdetimizde 15.000 bin koyun, 5-6000 sığır getirip, bitkin bir halde Mustafapaşa Köprüsü'nde istirahate koyulduk. Bu gelen koyunlarımızdan 1000 tanesini Mümtaz'a çıkartıp verdim. "Alamam! Ben sizlerle dahile girmiş değilim. Ne hak ve ne yüzle, bulunmadığım bir mücahededen, bulunmadığım bir akından ben pay almışım?" diye gözlerinin fırladığına ve şah damarlarının kulak altı kabardığına şahid oldum. Almadı, sırtını çevirip gitti. Bilahire yolunu buldum, evlenirken Enver'in ısrarıyla ve bunun meşruîyyetini iddia ve ikna ile başkaca bir arkadaşlık hediyesini kabul ettirebildim.

Mümtaz'ın takdire değer bir halini daha arz edeyim: Bir gün bana "Eşrefciğim yakında evleneceğim. 50 altın param var. Bütün servetim budur. Bunu da teehhülüne sarf edeceğim. Tekâüdiyem kafi gelmez. Senden helalün minallah yedi sekiz manda (borç olarak) isteyeceğim. Sütünü satıp, hem borcumu peyderpey öderim, hem de türeterek maişetime yardım olur. Bu kardeşliği senden isterim. Hediye falan değil ha!" demez mi. İşte Başkumandan Yaveri... Bir selamla daimi menfaat temine ve senede değil Harb-i Umumi gibi bir zamanda bir haftada bir dünyalığı temine muktedir bir temiz adamın dileği bu idi. Allah rahmet

eylesin, ne mübarek bir şahsiyeti bu Mümtazcık! Sade bir adamdı; temiz, tertemizdi.

11- İsmail Mahir Paşa'yı aldatıp, resmi bir kağıtla geceleyin evinden nezarete davetle Çenberlitaş taraflarında vuran (bence kıymetsiz) Yakub Cemil'dir. Dümencileri de merhum Abdülkadir ve Mehmetcelerdir. Hele resmi bir kağıt tanzimi ne ayıb ve erzelane birer harekettir.

Komitecilğe dolandırıcılık nasıl girmiş? Onun için hala bu mektup!

12- Silahlı Tahsin murdarına gelince:

Bu herif Selanik'te iken, bir Musevi kızını ayartarak ve taht-ı nikahına Müslüman yaparak alıyor. "Hayriye" ismini alan bu kadıncağız, evvelce Musevi oluşundan, şimdi de Müslüman bulunuşundan, akraba ve ailesinden de uzak kalarak bu yüz­süz, milliyetsiz, ahlaksızla yaşıyor.

Nişantaşı civarında bir apartman odasına Hayriye Hanım'ı atıp, bir yeni Fransız karısıyla yaşamaya başlıyor. Hayriyecik, evinde aç ve bi-ilaç, hatta odasının ücretini veremezlikten kovulmakta. Derken ne vasıta ile bilinmiyor bu Fransız kadınına o zamanın Rus hükümeti, İstanbul Sefareti erkanından biri tarafından mahiye 30 maaş verilmede, Tahsin'e de 60 maaş bağlanıyor. Bu maaşları almaya Fransız kadını, bu Rus sefaret adamı nezdine gidip maaş almakta ve Tahsin ile de yaşamaktadırlar.

Tahsin evvelce ve Balkan Harbi zamanında bize İstanbul için mübayaa memuru olarak hizmette, yani Teşkilat-ı Mahsusa'da vazifede, yani mübayaa kısmında idi. Su-i istimali hissolundu. Bizzat onu ben açığa çıkarttım ve evvelce verilen vesikasının ziyanından bahisle de vesikasını iade etmiş olmadı, "insanlık hali" diye ben de ileri gitmedim.

Meğer bu ahlaksız, bu vesikayı göstererek (ihtimal) kendini Teşkilat-ı Mahsusa'dan saydırarak, menfaat hokkabazlığında bulunuyormuş. Bu Fransız kadınına da kendine mal etmiş. Zaten bu kadın da ahar devletlere casusluk yaparak geçinmede imiş. Tahsin, bununla yaşamaya başlıyor.

Evvelce, Selanik'te bir Musevi kızını aldatarak ve Müslüman yaparak nikahı altına alıyor değil mi? Bir müddet sonra bundan bıkararak bir Fransız buluyor değil mi? Hayriye Hanım isimli bu Musevi kadın da bundan muğber olarak Tahsin'in ve bu kadının Rus Sefareti erkanından biriyle olan temaslarını gelip bizim alakalılara bildiriyor; bir ipucu da veriyor. Bu ipucu takib olunarak bir casusluk deposu kapısına varılıyor. Bu kapı da açılıyor, mühim bir hıyanet deposu keşf olunuyor. Bunun üzerine Divan-ı Harb'e verilmek isteniyor. Henüz Harb-i Umumi kokuları etrafta hiss olunmaktadır. Divan-ı Harb'e verilse, Ruslar'ın ismi karışacak, bir skandal mahiyetini alacak, kadın da Fransız'dır, Fransızlar da burun sokacaklar.

Tahsin'i Makedonya'da ve Ustrumcalar'da bulunan hafiyelerimize bir vazife ile gönderip, orada hafiyelerimiz tarafından isticvabı isteniyor. Tahsin çağırılıp Süleyman Askeri tarafından, kendisinin bir vazife ile Ustrumca'ya kadar elden ele (vasıtalarımızla) gidip cevap alarak gelmesi teklif olunuyor. Bronşit hastalığını ileri sürerek mazeret beyan ediyor, gitmiyor.

Peki! Divan-ı Harb'e verilemez, Ustrumca'ya gönderilemez. Ne yapılacak? Mecburi olarak itlafı elzem. Şeref Sokağı'na henüz nakl olunmuş olan Teşkilat-ı Mahsusa merkezine çağırılıyor, cürmü yüzleniyor. Orada kuvvetli iki pençe arkadan boğazına sarılıyor, son nefesi veriyor.

(Şunu da söyleyeyim:

Bir müddet Askeri Bey'in sorularına kem küm, hık mıklarla adeta lisan-ı hal ile mücrim olduğunu hissettiriyor. Hayriye Hanım'ın verdiği malumat ve Teşkilat-ı Mahsusa'nın vardığı netice ve kanaat ile tepelenmiş oluyor.)

Şimdi gelelim bu iş Eşref'in üstünde nasıl kalmış olduğuna:

Teşkilat-ı Mahsusa'nın müessisleri arasında ve riyasetinde bulunmakta iken, Garbi Türkiye Hükümeti lağvedilmesinden sonra Beş Türkleri alarak Hindistan'a vazifeli olarak giderken, bütün birimi, yerinde olarak, Süleyman Askeri'ye vermiştim. Tahsin

tepelenirken Hindistan seferinde idim ve yoktum. Avdetimde Cidde'ye geldiğimde İsmail Hakkı isimli bir yüzbaşidan Tahsin vakasını işittim. İstanbul'a geldiğimde, bu mesele üstünde Enver Paşa'nın köpürdüğünü ve:

“Nasıl bu işler olurmuş. Bu vakayı tedkik et, icab edenleri Divan-ı Harb'e sevk edelim.” dediğine şahidim. Meseleyi teferruatıyla anlattım. Zaten seferberlik de ilan edilmişti. Rus meselesi mühim bir heyula, bir kazıye olarak dimdik önümüzdedir. Rica ve istirhamlarla ve selamet-i memleket namına bunun kapanmasını dilerim. Haklı olarak, gebertildiğini temin ettim ve muvafak oldum.

Tahsin katiyyen belli olmaz ve gümbürdeyip giderdi. Fakat bir kere mezarına derin gömülmemiş, bizzat dikkat merasiminde Askeri'nin bulunmasına rağmen, isticlal ile yuka gömülmüş. Köpekler de bir müddet sonra çıkartabilmişler. Hüviyeti malum değildir. Ancak üstündeki pardesünün ard yakasında terzinin etketi varmış. Bu terziye gidiliyor ve pardesü gösterildiğinde:

“Bunu Silahçı Tahsin Bey'e yapmıştım” denilerek, meselenin ipucu bulunuyor ve Tahsin olduğu anlaşıyor.

Her guna kötülükte bulunan ve çocukluğumuzdan beri tanıdığımız bu ahlaksıza böyle bir cezanın münasib olacağına taraftar iken, gizli bu gibi vakaların memleket namına pek iyi manalar vermeyeceğine de kailim. Hele Enver! Teskin edilemeyecekti. Ancak, vaktin nezaketinden ve Rusluk heyulasından bahisle sükunetini elde edebildim.

13- İsmail Mahir'i Yakub Cemil vurdurmuştur. Muhakkaktır.

14- Ailece sürgüne gidişimizi Cemal Kutay'ın kitaplarının birinde okumuş olabilirsiniz. İcab ederse bana bildirin. Ben o kısmı, sahife numaralarını size arz ederim. (Kuşcubaşı Mustafa Nuri Bey başlıklı yazı).

15- 25 altın babama ve her surre-i hümayun geldiğinde 500 altından 1000 liraya kadar her sene ve Hazine-i Hassa'dan aile namına ayrıca atıyye-i seniyye ismiyle bir para da gönderiliyordu bizlere.

16- Ben hapisneden kaçıp çölde, efendilerinden gayr-i memnun siyahi köle ve o civarın edepli haşeratını toplayarak çeteler kurduğumda ve bir gün kalebind olan (ayan azasından iken madum) Seyyid Abdülkadir Kürdi ile meşhur Mutkili Hacı Musa Beyleri ve 11 siyasi menfileri alarak çöle kaçırdığımda, ardımızdan gelen bir irade-i seniyenin bize tebliği ile şapa oturan ve 50 altın eski maaşına zammı gören Abdülkadir, teslim olmayı kararlaştırdı. Hacı Musa Bey'e de Şam'da ikamet etmek üzere tabur ağalığı (binbaşılık) ile 30 altın ayrıca maaş tahsis olundu. Diğerlerine 5'er lira zam yapıldı. Bana da tabur ağalık iradesiyle Mekke Yolu Muhafızlığı verildi. Bu vesile ile Araplar arasındaki mevkiim, Araplarla icab eden müsademelerde kol ve kanadım kırılacaktı.

Abdülkadir kabul ile Beyrut'a geçti. Musa Bey Şam'a tabur ağası oldu. Ben yine firar ile çöle çıktım, zira emniyet edemedim. Nitekim bilahere buna şahid oldum.

17- Ben, Rahmi Bey oğlu gibi bizzat dağa kaldırmadım. Kaldırdığım ve Lawrence'ın kitabında yazdığı gibi Medine muhafızı Ahmed Şakir Paşazade yaveran-ı hazret-i şehriyariden Mustafa Vasıf Bey'dir.

Keza babamı Sultan Hamid Medine'den celb ile İstanbul'da zaptiye kapısında "Meriyyü'l-Hatır Koğuşu" denen mahalde, Sami ile birlikte tevkif ettiğini haber aldığım da (oğlun Eşref'i getirmeyip Arabistan'a musallat olarak bıraktığı töhmetiyle babam mahpus) nereden haber alacağım ben, Necid, Basra havalisinde asi Müntefik Reisi Sadun Paşalarlayım. (Uceymi Paşa, merhum babası) bunun üzerine:

A- Rus tebaasından Buharalı maruf bir şahıs olan Abdüsselam Efendi Rusyalı,

B- Hacı namzedi Boşnak Zeynel Ağa (Hersekli) Avusturyalı,

C- Sadi Abdülcebbar Cezayiri (Cezayir eşrafından) Fransız,

D- Hasan Musura Javalı bir maruf tacir Hollandalı,

E- Abdurrahman Sindi (ulemadan) İngiliz,

Bunları hac kafilesinden seçerek, bir kolaksiyon halinde kable'l-hac dağa çektim ve vilayet vasıtasıyla da:

“Padişahım haberiniz olmasa gerek; babam bir seneye yakın, İstanbul'a celb olunarak, zaptiye kapısında Şefik Paşa emrinde mevkuttur. Senelerce sadakatiyle size hizmette bulunan bu sadık bendenize yapılan bu ağır muameleden müteessirim. Feryadımı ancak bu vesile ile zat-ı şahanelerine duyurabilmiş olacağımı kestirerek tebaa-i ecnebiyyeden beş kişiyi rehine olarak elde bulundurmaya muvafık bularak ve haşa sümme haşa siz velinimetime değil; şeriat tanımaz, kanun bilmez bazı salahiyet sahibi memurlarınıza isyan ile bu feryadımı atebe-i ulyanıza eriştirebilmek mülhazasıyla böyle bir işte bulunmak zorunda kaldım. Merhamet-i şahanelerimi dilerim. Ferman.” mealinde bir de telgraf vali vasıtasıyla gönderdim. İşin ehemmiyeti bu telgrafla beraber esirlerime de:

“Korkmayın; hayatınız mahfuzdur. Böyle bir hal karşısındayım. Beni mazur görün. Sizden ricam: ‘Eşref isimli biri tarafından çöle alındık. Hayatımız tehlikededir. Yemin, kasem ediyor. Babası tahliye edilmezse hepimizi kılıçtan geçirecektir. Meded! Bizleri kurtarın!” diye Cidde'deki konsoloslarına da birer tezkire ile tutukluların feryadnamelerini gönderttim.

Şimdi: Bir İngiliz, kruvazörü, üç bacalı bir Rus gemisi, bir Fransız kruvazörü, bir Hollanda torpidosu (Avusturya'yı bilemiyorum) toplu bu harb gemileri Cidde'ye dayanıp:

• “Tebaalarımız da tebaalarımız” ısrarındadırlar. Vali ne yapacağını şaşırmış, Cidde Kaymakamı Ali Yemeni Bey'den hayır haber üzerine ricalar yağmada ve “Aman Eşref Beyefendi, isticlal buyurmayın. Devlet-i Aliyyemizin ecanibe karşı olan mevkiini nazar-ı mütalaanıza almanızı sizin sadakatinizden beklemekteyiz. Misafirlerinize hüsn-i muamele ederseniz, yakında sizi memnun edecek haberlerle beşarete bulunmuş olunacağını muhakkak biliniz.” gibi bazı teminat verici sözler sarf edilmede. Derken babamdan bir telgrafi emir bana geliyor. Şu mealindedir:

“Medine-i Münevvere Muhafızlığı vasıtasıyla oğlum Eşref’e:

Rıza-yı aliye mugayir hiçbir harekette bulunmamanızı tavsiyemle beraber, ailece bizler İzmir Çiftlikat-ı Hümayunlarından Tepeköyü’ne ba-irade-i seniyye ikamete memur edilerek, saye-i şahanede her guna istirahatimizin temin edilmiş olduğunu sana tebşir ederim evladım.”

Vilayetten de şöyle bir tezkire, bu telgrafla beraberdir:

“Ahamde Kabilesi şeyhu’l-meşayih Halil ibn-i Şeyh Saad vasıtasıyla Eşref Beyefendi’ye...” diye bu mektupları aldım. Babam serbesttir. İzmir’e geçmek üzeredir.” Bunun üzerine: Misafirlerim olan rehineleri Hevazim Kabilesi şeyhlerinden Şahir ibn-i Nassar himayesinde ve tarafımdan tahlis edilen hecin develeriyle, misafirim olarak, izzet ve ikram ile Mekke’ye ve oradan da Arafat’a vakfeye yetiştirdim. Misafirlerim, aralarında para toplayarak Şeyh Şahir ibn-i Nassar’a bahşış vermek istemişlerse de, 50 altın olan bu parayı almaktan imtina eylemiştir.

Bilahere aldığım mektuplarla babamın İzmir’de oturup Tepeköy Çiftlikat-ı Hümayunu’nda maaş ve atıyye-i seniyye namına aldığı para ile müreffehen ailemizin geçimlerini öğrendim.

Ben bilahire Avrupa’ya geçtim. Oradan Makedonya’ya geçip Boşnak Gano çetelerini alarak Sırp içlerine akınlar yapıyordum. İttihad ve Terakki namına da İpek, Yakova, Prizrin, Metroviçe, Yenipazar, Akova taraflarındaki zabitanla teşkilatımızı yapmakta idik. Yakova’da: Fırka-i Şerifli Hamdi, Surmagirli Murat, İzmirli Hamdi; Priştine’de: Süvari (Tosyalı) Hasan ve Çingane süvari Aksaraylı Hasan, Barata’da (el-yevm Üsküdar’da mukim Selimiyeli emekli Binbaşı Rifatlar) ve emsali arkadaşlar arasında çalışıyor ve bazen bir köy imamı kıyafetiyle de kışın köylülere namaz kıldırarak kışı geçiriyordum. Bayram Sur?, Yakovalı Rıza ve Ago Beylerle Yalovalı Hacı Hasan Yakuplar’dan yardım görmede idim. Enver ve Eyüb Hayriler’i, bu arada vazifeli olarak tanıyordum. Muhaberede idim. Enver’le kısmen burada tanışırdım. Trablusgarb Harbi’nde suret-i mahsusada beni Mahmud Şevket’ten

istiyor ve Derne'deki hizmetlerimizden memnun olarak kurulan bu mübarek samimiyetini ve alakasını bizimle daha tezyid etmiş oluyor. Hatta 14 Kanunusani 1911 muharebesinde, İtalyanlarla olan bir harbde 500 kişilik bir kuvvetimle (henüz teşkilata ancak başlanmıştı) bir fırka kuvvetindeki İtalyanlar'a vaki bir taarruzumuzda 5 mitralyöz, 1500 tüfenk, sayılamaz miktarda cephane ve techizat-ı askeriyyenin tarafımdan elde edilmesi, Enver'in bana olan teveccühünü arttırmıştır. (Geçenlerde "Enver'le alakanızın yakınlığı nereden başlar" mealinde bana sorduğunuz bir sualden bunları yazmış oluyorum.)

Bilahire, babamın Padişah'a olan yakınlığı neticesi afvolarak ben de İzmir'e ikamete memur edildimse de, her gün şahidi olduğum çirkin istibdad hareketlerinden müteessiren 1906-1907'lerde yine müsellahan dağa çıkıldı. Reşid işte bu vakit bize iltihak etmiştir. Diğer sorularınızı bilahire cevaplandıracağım.

Eşref Kuşcubaşı

Çalakalem gece yarısı bu yazımı yazdım. Kalem erbabından değilim. Yorgunluğuma bağışlayın.

Benim aziz ve muhterem kardeşim Asaf Beyciğim:

Söke'de idim. Kuşadası'nda deniz banyolarında bulunan ailemin yanına birkaç gün için ben de geldim. İki gün sonra Salihlili'ye geçiyorum. Bu yazımı Kuşadası'ndan takdim ediyorum. Sorularınızı sorun, ona göre sizi cevaplandırayım.

"Tunuslu Hayreddin Paşa ve diğer tarihi yazılarımı bilahere arz eylerim. Ailece cümlemizden, hanımefendi refikanıza ve size hürmetler ederim.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Kaynakları

Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Arşivi (ATASE)

Atatürk Koleksiyonu (ATAZB)

Balkan Harbi Koleksiyonu (BLH)

Birinci Dünya Harbi Koleksiyonu (BDH)

İstiklal Harbi Koleksiyonu (İSH)

İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Sayısal Arşiv ve e-Kaynaklar (İBB)

İstanbul Şehir Üniversitesi Arşivi (İŞÜA)

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Arşivi (CBA)

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi (CA)

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi (BOA)

BEO (Bab-ı Ali Evrak Odası Evrakı)

DH.EUM.KLH (Dahiliye Nezareti Kalem-i Hususi)

DH.I.UM.EK (Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiye Ekleri)

DH.KMS (Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti)

DH.MKT (Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi)

DH.ŞFR (Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi)

HR.İM (Hariciye Nezareti İstanbul Murahhaslığı)

HR.SYS (Hariciye Nezareti Siyasi)

HSD. TFR1 (Satın Alınan Evrak Rumeli Müfettişliği)

İ.EV (İrade Evkaf)

İ.TAL (İrade Taltifat)

MLEEM (Maliye Nezareti Emlak-ı Emiriyye Müdüriyeti)

Y.A.HUS (Yıldız Hususi Maruzat)

Y.PRK.BSK (Yıldız Başkıtabet Dairesi Maruzatı)

Y.PRK.UM (Yıldız Umumi)

Yale University Manuscripts and Archives Department

II. Gazete ve Dergiler

Akşam

Anadolu'da Yenigün

Cumhuriyet

Habertürk

Hakimiyet-i Milliye

Müdafaa-i Milliye Cemiyeti Mecmuası

Resimli Kitap

Tan

TBMM Zabıt Ceridesi

Ulus

Vakit

III. Kitap ve Makaleler

Adil Hikmet Bey. *Asya'da Beş Türk*. Haz. Yusuf Gedikli. İstanbul: Ötüken, 2019.

Ahmad, Feroz. "1914-1915 Yıllarında Hint Milliyetçi Devrimcileri." *Yapıt* 6 (Ağustos-Eylül 1984): 5-15.

Akal, Emel. *Milli Mücadele'nin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*. İstanbul: İletişim, 2013.

Akççek, Eren. "Trablusgarp Savaşında Mustafa Kemal (Atatürk)'in Geçirdiği Travmalar ve Sağlığı." *Osmanlı Devleti'nin Dağılıma Sürecinde Trablusgarp ve Balkan Savaşları – Bildiriler: 16-18 Mayıs 2011/İzmir* içinde. Haz. Mehmet Ersan ve Nuri Karakaş, 541-549. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013.

Akgöl, Eyüb Sabri. *Bir Esirin Hatıraları*. İstanbul: Tercüman, 1978.

Aktaş, Erhan. *Atatürk ve Uşak*. İstanbul: Yelken Matbaası, 1981.

Alexander, Irving E. *Personology: Method and Content in Personality Assessment and Psychobiography*. Durham: Duke University Press, 1990.

Alicke, Mark D. ve Ethan Zell. "Social Comparison and Envy." *Envy: Theory and Research* içinde. Haz. Richard Smith, 73-93. New York: Oxford University Press, 2008.

Altay, Fahrettin. *10 Yıl Savaş ve Sonrası 1912-1922*. Ankara: Eylem Yayınları, 2008.

Anderson, Cameron ve John Cowan. "Personality and Status Attainment: A Micropolitics Perspective." *The Psychology of Social Status* içinde. Haz. Joey T. Cheng, Jessica L. Tracy ve Cameron Anderson, 99-117. New York: Springer, 2014.

Apak, Rahmi. *Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988.

Atalan, Mehmet. "Cenkenamelerde Hz. Ali'nin Yeri." *Mezhep Araştırmaları* 5, no. 2 (2012): 7-29.

Atatürk, Mustafa Kemal. *Nutuk*. Cilt 1-3. İstanbul: M.E.B., 2000.

- Aydoğdu, Murat. "Kocaeli Yarımadası'nda Karakol Cemiyeti – Mustafa Kemal Paşa Rekabeti ve Yahya Kaptan Olayı I." *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 25 (2009): 605-633.
- . "Kocaeli Yarımadası'nda Karakol Cemiyeti – Mustafa Kemal Paşa Rekabeti ve Yahya Kaptan Olayı II." *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 26 (2010): 155-200.
- Bardakçı, Murat. *İttihatçının Sandığı*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2013.
- Bayar, Celal. *Ben de Yazdım, Milli Mücadeleye Gidiş*. Cilt 4. İstanbul: Sabah Kitapları, 1997.
- Beck, Aaron T., Denise D. Davis ve Arthur Freeman, Haz. *Cognitive Therapy of Personality Disorders*. New York: The Guilford Press, 2015.
- Bettencourt, B. Ann, Amelia Talley, Arlin James Benjamin ve Jeffrey Valentine. "Personality and Aggressive Behavior under Provoking and Neutral Conditions: A Meta-Analytic Review." *Psychological Bulletin* 132, no. 5 (2006): 751-777.
- Bıyıklıoğlu, Tevfik. *Trakya'da Milli Mücadele*. Cilt 1-2. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992.
- Bilgiç, Bestami S. "Atatürk Döneminde Türkiye-Yunanistan İlişkileri, 1923-1938." *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 31, no. 91 (2015): 1-27.
- Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Hicaz, Asir, Yemen Cephele ve Libya Harekati 1914-1918*. Cilt 6. Ankara: Genelkurmay ATASE Yayınları, 1978.
- Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Sina-Filistin Cephesi – Harbin Başlangıcından İkinci Gazze Muharebeleri Sonuna Kadar*. Cilt 4. Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Askeri Tarih Yayınları, 1979.
- Bleda, Midhat Şükrü. *İmparatorluğun Çöküşü*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1979.
- Brummelman, E., S. Thomaes, S. Nelemans, B. Orobio de Castro ve B. Bushman. "My Child is God's Gift to Humanity: Development and Validation of the Parental Overvaluation Scale (POS)." *Journal of Personality and Social Psychology* 108, no. 4 (2015): 665-679.
- Brunell, Amy B., William A. Gentry, W. Keith Campbell, Brian J. Hoffman, Karl W. Kuhnert ve Kenneth G. DeMarree. "Leader Emergence: The Case of the Narcissistic Leader." *Personality and Social Psychology Bulletin* 34, no. 12 (2008): 1663-1676.
- Buelow, Melissa T. ve Amy B. Brunel. "Narcissism and Involvement in Risk-Taking Behaviors." *Handbook of Trait Narcissism* içinde. Haz. Anthony D. Hermann, Amy B. Brunell ve Joshua D. Foster, 233-242. Springer, 2018.
- Burgo, Joseph. *The Narcissist You Know: Defending Yourself Against Extreme Narcissists in an All-About-Me Age*. New York: Touchstone, 2015.
- Cain, Nicole, Aaron Pincus ve Emily B. Ansell. "Narcissism at the Crossroads: Phenotypic Description of Pathological Narcissism across Clinical Theory, Social/Personality Psychology, and Psychiatric Diagnosis." *Clinical Psychology Review* 28, no. 4 (2008): 638-656.

- Campbell, W. Keith. "Narcissism and Romantic Attraction." *Journal of Personality and Social Psychology* 77, no. 6 (1999): 1254-1270.
- Campbell, W. Keith ve Joshua D. Foster. "The Narcissistic Self: Background, An Extended Agency Model, and Ongoing Controversies." *The Self: Frontiers of Social Psychology* içinde. Haz. Constantine Sedikides ve Steven J. Spencer, 115-138. New York: Psychology Press, 2007.
- Cebesoy, Ali Fuat. *Milli Mücadele Hatıraları*. İstanbul: Temel Yayınları, 2000.
- Cemal Paşa. *Hatırat*. Haz. Metin Martı. İstanbul: Arma, 1996.
- Cemil, Arif. *Teşkilat-ı Mahsusa: Kafkasya ve Balkanlar'da Operasyonlar*. Haz. Erhan Çıfci. İstanbul: Kronik Yayınları, 2018.
- Cheng, Joey T., Jessica L. Tracy ve Joseph Henrich. "Pride, Personality, and the Evolutionary Foundations of Human Social Status." *Evolution and Human Behavior* 31, no. 5 (2010): 334-347.
- Cilasun, Emrah. *Bâki İlk Selam - Çerkes Ethem*. İstanbul: Belge Yayınları, 2004.
- Çağlar, Günay. "XXIV. Tümen Komutanı Yarbay Mahmud Bey Olayı." *Atatürk Yolu Dergisi* 3, no. 12 (1993): 355-362.
- Çarıkli, Hacim Muhittin. *Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıkli'nın Kuva-yı Milliye Hatıraları (1919-1920)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1967.
- Çiçek, M. Talha. *War and State Formation in Syria: Cemal Pasha's Governorate in World War I, 1914-17*. New York: Routledge, 2014.
- Çolak, İbrahim. *Milli Mücadele Esnasında Kuva-yı Seyyare Kumandanlığına Ait Hatıratım*. İstanbul: Emre Yayınları, 1996.
- Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders*. Washington, DC: American Psychiatric Association, 2013.
- Dickinson, Kelly A. ve Aaron L. Pincus. "Interpersonal Analysis of Grandiose and Vulnerable Narcissism." *Journal of Personality Disorders*, 17, no. 3 (2003): 188-207.
- Dikici, Ali. "Polis Arşiv Belgelerine Göre Atatürk'e ve Diğer Devlet Adamlarına Yönelik Suikast Girişimleri." *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 30, no. 90 (2014): 1-48.
- Dinamo, Hasan İzzettin. *Kutsal İsyan: Milli Kurtuluş Savaşının Gerçek Hikayesi*. Cilt 2. İstanbul: May Yayınları, 1977.
- Doğan, Fazıl. *Milli Mücadele Hatıralarım*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018.
- Dittmar, Helga. *Consumer Culture, Identity and Well-Being: The Search for the "Good Life" and the "Body Perfect"*. New York: Psychology Press, 2008.
- Dukakinzade, Feridun. *Filistin Cebhesi*. İstanbul: Askeri Akademiler Kumandanlığı Matbaası, 1927.
- Dural, Halil. *Bize Derler Çakırca: 19. ve 20. Yüzyılda Ege'de Efeler*. Haz. Sabri Yetkin. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2005.
- Düzdağ, M. Ertuğrul. *Mehmed Akif Ersoy*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı, 1997.

- Efe, Ahmet. *Efsaneden Gerçeğe Kuşçubaşı Eşref*. İstanbul: Bengi Yayınları, 2007.
- Erdem, Ümit Baki ve Murat Hanılçe. "Mıgırdiç Tokatlıyan, Tokatlıyan Otelleri, Gazinosu ve Lokantası – Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi Belgelerine Göre." *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi* 8, no. 1 (2019): 1367-1390.
- Erden, Ali Fuad. *Birinci Dünya Harbi'nde Suriye Hatıraları*. Haz. Alpay Kabacalı. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2003.
- . *Paris'ten Tih Sahrasına*. Ankara: Ulus Basımevi, 1949.
- Erickson, Edward J. *Defeat in Detail: The Ottoman Army in the Balkans, 1912-1913*. Westport: Praeger, 2003.
- Ersoy, Mehmed Akif. *Safahat*. Haz. M. Ertuğrul Düzdağ. İstanbul: Bağcılar Belediyesi, 2014.
- Ertürk, Hüsamettin. *İki Devrin Perde Arkası*. Haz. Samih Nafiz Tansu. İstanbul: Sebil Yayınevi, 1996.
- Esatlı, Mustafa Ragıp. *İttihat ve Terakki Tarihinde Esrar Perdesi*. İstanbul: Örgün Yayınevi, 2004.
- Eyicil, Ahmet. "Nazım Bey." *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Cilt 32/446-447. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2006.
- Fortna, Benjamin C. *Kuşçubaşı Eşref: Efsane Teşkilat-ı Mahsusa Subayının Hayatı*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2017.
- . *Kuşçubaşı Eşref'in Eşi Pervin'in Savaşı*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2019.
- . *The Circassian: A Life of Esref Bey, Late Ottoman Insurgent and Special Agent*. New York: Oxford University Press, 2016.
- Foster, Joshua D., Jessica W. Shenese ve Joshua S. Goff. "Why Do Narcissists Take More Risks? Testing the Roles of Perceived Risks and Benefits of Risky Behaviors." *Personality and Individual Differences* 47, no. 47 (2009): 885-889.
- Genelkurmay ATASE Başkanlığı, Haz. *1911-1912 Osmanlı-İtalyan Harbi ve Kolağası Mustafa Kemal*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1985.
- Gingeras, Ryan. *Sorrowful Shores: Violence, Ethnicity, and the End of the Ottoman Empire, 1912-1923*. New York: Oxford University Press, 2009.
- Gök, Salhadin. "Tek Parti İktidarında Basın Muhalefeti: Millet Dergisi Örneği." *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 41 (2009): 351-384.
- Görgülü, İsmet ve İzzeddin Çalışlar, Haz. *On Yıllık Savaşın Günlüğü: Balkan, Birinci Dünya ve İstiklal Savaşları, Orgeneral İzzettin Çalışlar'ın Günlüğü*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1997.
- Gündoğ, Nevzat. *Garbi Trakya Hükümet-i Müstakilesi*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987.
- Güngör, Selahattin, Haz. *Kumandanlarımızın Harp Hatıraları*. İstanbul: Kanaat Kitabevi, 1937.
- Halaçoğlu, Yusuf. "Binbaşı İsmail Hakkı Bey'in Kaşgar'a Dair Eseri." *İstanbul Üniversitesi Tarih Enstitüsü Dergisi* 13 (1987): 521-549.
- Halıcı, Şaduman. *Ethem*. İstanbul: E Yayınları, 2016.

- Hall, Richard C. *Bulgaria's Road to the First World War*. New York: East European Monographs, Boulder, 1996.
- Hamidullah, Muhammed. "Hayber." *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Cilt 17/20-22. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1998.
- Hellmuth von Mücke. *The Emden*. Çev. Helene S. White. Boston: Ritter & Company, 1917.
- Hermann, Anthony D. ve Robert C. Fuller. "Grandiose Narcissism and Religiosity." *Handbook of Trait Narcissism* içinde. Haz. Anthony D. Hermann, Amy B. Brunell ve Joshua D. Foster, 379-388. Springer, 2018.
- History of the Great War: Military Operations Egypt and Palestine, from the Outbreak of War with Germany to June 1917*. Lieut.-General Sir George MacMunn & Captain Cyril Falls, Haz. London: His Majesty's Stationery Office, 1928.
- Jones, Daniel N. ve Adon L. Neria. "New-Directions in Narcissistic Aggression: The Role of the Self-Concept on Group-Based Aggression." *Handbook of Trait Narcissism* içinde. Haz. Anthony D. Hermann, Amy B. Brunell ve Joshua D. Foster, 355-362. Springer, 2018.
- Joseph, Franz. *Emden: My Experiences in S.M.S. Emden*. New York: G. Howard Watt, 1928.
- Jung, Carl Gustav. *Two Essays in Analytical Psychology*. Haz. Gerhard Adler ve R. F. C. Hull. New York: Princeton University Press, 1966.
- Kalyoncu, Cemal A. "Ku(ü)rt Tarihi." *Aksiyon* 353 (8 Eylül 2001).
- Karabekir, Kazım. *Hayatım*. Haz. Erhan Çifci. İstanbul: Kronik Yayınları, 2019.
- Karahasanoğlu, Selim. "Ben-Anlatıları: Tarihsel Kaynak Olarak İmkanları, Sınırları." *Turkish History Education Journal* 8, no: 1 (2019): 211-230.
- Keleşilmaz, Vahdet. *Teşkilat-ı Mahsusa'nın Hindistan Misyonu (1914-1918)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 1999.
- Kenan, Mehmed. *Büyük Harbde İran Cephesi*. Cilt 2. Ankara: Büyük Erkan-ı Harbiye Reisliği, 1928.
- Kernberg, Otto F. *Borderline Conditions and Pathological Narcissism*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, 2004.
- . "Pathological Narcissism and Narcissistic Personality Disorder: Theoretical Background and Diagnostic Classification." *Disorders of Narcissism: Diagnostic, Clinical, and Empirical Implications* içinde. Haz. Elsa F. Ronningstam, 29-51. Washington D.C.: American Psychiatric Press, 1998.
- Kiff, Palu P. "Wealth and the Inflated Self: Class, Entitlement, and Narcissism." *Personality and Social Psychology Bulletin* 40, no. 1 (2013): 34-43.
- Kohut, Heinz. *The Analysis of the Self: A Systematic Approach to the Psychoanalytic Treatment of Narcissistic Personality Disorders*. Chicago: Chicago University Press, 1971.
- . *The Restoration of the Self*. Chicago: The University of Chicago Press, 1977.
- Kon, Kadir. "Milli Şair 'Aslında' Bir Teşkilat-ı Mahsusa Neferi miydi?" *Derin Tarih* 51 (Haziran 2016): 68-79.

- Kurşun, Zekeriya. "Çerkez Ethem." *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Cilt 8/275-276. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1993.
- Kuşçubaşı, Eşref. *Kanuna, Akliselime ve Hukuk Devleti Devri İddialarına Rağmen Devam Halindeki Bir Zulmün Acı Hikayesi*. 1953.
- . *Teşkilat-ı Mahsusa Arabistan, Sina ve Kuzey Afrika Müdürü Eşref Bey'in Hayber Anıları*. Haz. Philip H. Stoddard ve H. Basri Danışman. İstanbul: Arba Yayınları, 1997.
- . *The Turkish Battle at Khaybar*. Haz. Philip H. Stoddard ve H. Basri Danışman. İstanbul: Arba, 1997.
- Kutay, Cemal. *1913'de Garbi Trakya'da İlk Türk Cumhuriyeti*. İstanbul: Ercan Matbaası, 1962.
- . *Ana-Vatan'da Son Beş Osmanlı Türk'ü*. İstanbul: Tarih Yayınları, 1962.
- . *Atatürk Emver Paşa Hadiseleri*. İstanbul: İklim Yayıncılık, 2004.
- . *Birinci Dünya Harbi'nde Teşkilat-ı Mahsusa ve Hayber'de Türk Cengi*. İstanbul: Tarih Yayınları, 1962.
- . *Lawrence'a Karşı Kuşçubaşı*. İstanbul: Tarih Yayınları, 1965.
- . *Necid Çöllerinde Mehmet Akif*. İstanbul: Tarih Yayınları, 1963.
- . *Siyasi Mahkumlar Adası: Malta*. İstanbul: Tarih Yayınları Müessesesi, 1963.
- . *Trablusgarp'de Bir Avuç Kahraman*. İstanbul: Ercan Matbaası, 1963.
- . *Türkiye İstiklal ve Hürriyet Mücadeleleri*. Cilt 1-20. İstanbul: Alioğlu Yayınevi, 1981.
- Lambe, Sinead, Catherine Hamilton-Giachritsis, Emily Garner ve Julian Walker. "The Role of Narcissism in Aggression and Violence: A Systematic Review." *Trauma, Violence & Abuse* 19, no. 2 (2019): 1-22.
- Lange, Jens, Jan Crusius ve Birk Hagemeyer. "The Evil Queen's Dilemma: Linking Narcissistic Admiration and Rivalry to Benign and Malicious Envy." *European Journal of Personality* 30/2 (2016): 168-188.
- Lawrence, T. E. *The Seven Pillars of Wisdom*. Hertfordshire: Wordsworth, 1997.
- Leary, Mark R., Katrina P. Jongman-Sereno ve Kate J. Diebels. "The Pursuit of Status: A Self-Presentational Perspective on the Quest for Social Value." *The Psychology of Social Status* içinde. Haz. Joey T. Cheng, Jessica L. Tracy ve Cameron Anderson, 159-178. New York: Springer, 2014.
- Lee, Seung L., Aiden Gregg ve Seong Hoon Park. "The Person in the Purchase: Narcissistic Consumers Prefer Products That Positively Distinguish Them." *Journal of Personality and Social Psychology* 105, no. 2 (2013): 335-352.
- Miller, Joshua D. ve W. Keith Campbell. "Comparing Clinical and Social-Personality Conceptualizations of Narcissism." *Journal of Personality* 76, no. 3 (2008): 449-476.
- Millon, Theodore. *Modern Psychopathology: A Biosocial Approach to Maladaptive Learning and Functioning*. Philadelphia: Saunders, 1969.
- Morf, Carolyn C. ve Frederick Rhodewalt. "Unraveling the Paradoxes of Narcissism: A Dynamic Self-Regulatory Processing Model." *Psychological Inquiry* 12, no. 4 (2001): 177-196.

- Oğuz, Burhan. *Yaşadıklarım Dinlediklerim: Tarihi ve Toplumsal Anılar*. İstanbul: Simurg, 2000.
- Okyar, Ali Fethi. *Üç Devirde Bir Adam*. Haz. Cemal Kutay. İstanbul: Tercüman Yayınları, 1980.
- . *Serbest Cumhuriyet Fırkası Nasıl Doğdu? Nasıl Feshedildi?*. Haz. Nermin Kırdar. İstanbul: 1987.
- Özcan, Ahmet. *Türkiye'de Popüler Tarihçilik 1908-1960*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2011.
- Özel, Sabahattin. *Kocaeli ve Sakarya İllerinde Milli Mücadele (1919-1922)*. İstanbul: Adapazarı Belediyesi, 1987.
- Öztan, Ramazan Hakkı. "Republic of Conspiracies: Cross-Border Plots and the Making of Modern Turkey." *Journal of Contemporary History* (2020): 11-22.
- Paunonen, S., J. Lönnqvist, M. Verkasalo, S. Leikas ve Vesa Nissinen. "Narcissism and Emergent Leadership in Military Cadets." *The Leadership Quarterly* 17, no. 5 (2006): 475-486.
- Polat, Ü. Gülsüm. *Osmanlı Devlet ve İngiltere Ekseninde I. Dünya Savaşı Yıllarında Mısır*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2015.
- Pilch, Irena ve Malgorzata E. Górnik-Durose. "Grandiose and Vulnerable Narcissism, Materialism, Money Attitudes, and Consumption Preferences." *The Journal of Psychology: Interdisciplinary and Applied* 151, no. 2 (2016): 185-206.
- Pincus, Aaron L. "A Contemporary Integrative Interpersonal Theory of Personality Disorders." *Major Theories of Personality Disorder* içinde. Haz. Mark F. Lenzenweger ve John F. Clarkin, 282-331. New York: The Guilford Press, 2005.
- Pincus, Aaron L., Emily B. Ansell, Nicole Cain, Aidan G. C. Wright, Kenneth Levy ve Claudia A. Pimentel. "Initial Construction and Validation of the Pathological Narcissism Inventory." *Psychological Association* 21, no. 3 (2009): 365-379.
- Pincus, Aaron L. ve Mark R. Lukowitsky. "Pathological Narcissism and Narcissistic Personality Disorder." *Annual Review of Clinical Psychology* 6 (2010): 421-446.
- Rafaeli, Eshkol, David P. Bernstein ve Jeffrey Young. *Schema Therapy: Distinctive Features*. London: Routledge, 2011.
- Ronnigstam, Elsa F. *Identifying and Understanding the Narcissistic Personality*. Oxford: Oxford University Press, 2005.
- Sabis, Ali İhsan. *Harp Hatıralarım: Birinci Dünya Harbi*. Cilt 2. İstanbul: Nehir Yayınları, 1992.
- Safi, Polat. "Mirage in the Sands: The Ottoman Special Organization on the Sinai-Palestine Front." *Jerusalem Quarterly* 66 (2016 Yaz): 39-54.
- Schultz, William Todd. *Handbook of Psychobiography*. Oxford: Oxford University Press, 2005.
- . "How to Strike Psychological Pay Dirt in Biographical Data." *Handbook of Psychobiography* içinde. Haz. William Todd Schultz, 42-63. Oxford: Oxford University Press, 2005.

- . “The Prototypical Scene: A Method for Generating Psychobiographical Hypotheses.” *Up Close and Personal: The Teaching and Learning of Narrative Research* içinde. Haz. Ruthellen Josselson, Amia Lieblich ve Dan P. McAdams, 151-175. Washington D.C.: APA Books, 2002.
- Sedikides, Constantine, Claire M. Hart ve Sylwia Z. Cisek. “Narcissistic Consumption.” *Handbook of Trait Narcissism* içinde. Haz. Anthony D. Hermann, Amy B. Brunell ve Joshua D. Foster, 291-298. Springer, 2018.
- Sedikides, Constantine, Claire M. Hart, Sylwia Z. Cisek ve Aiden Gregg. “The I That Buys: Narcissists as Consumers.” *Journal of Consumer Psychology* 17, no. 4 (2007): 254-257.
- Sedikides, Constantine, Claire M. Hart, Sylwia Z. Cisek ve Clay Routledge. “Finding Meaning in the Mirror: The Existential Pursuits of Narcissists.” *The Experience of Meaning in Life: Perspectives from the Psychological Sciences* içinde. Haz. Joshua A. Hicks ve Clay Routledge. New York: Springer, 2013.
- Semiz, Yaşar ve Ömer Akdağ. Haz. *Yenibahçeli Şükrü Bey'in Hatıraları*. Konya: Çizgi Yayınları, 2011.
- Sofuoğlu, Adnan. *Kuva-yı Milliye Döneminde Kuzeybatı Anadolu 1919-1921*. Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1994.
- Sonyel, Salahi R. *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2011.
- Stoddard, H. Philip ve Danışman, B. Hasan. *Teşkilat-ı Mahsusa Arabistan, Sina ve Kuzey Afrika Müdürü Eşref Bey'in Hayber Anıları*. İstanbul: Arba Yayınları, 1997.
- Şakir, Ziya. *İttihatçılar Döneminde Muhalefet*. İstanbul: Akıl Fikir Yayınları, 2019.
- . *İttihat ve Terakki Nasıl Doğdu, Nasıl Yaşadı, Nasıl Öldü?* İstanbul: Akıl Fikir Yayınları, 2016.
- Şimşek, Nurettin. *Teşkilat-ı Mahsusa'nın Reisi Süleyman Askeri Bey: Hayatı, Siyasi ve Askeri Faaliyetleri*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2008.
- Tauber, Eliezer. *The Arab Movements in World War I*. London: Frank Cass, 1993.
- Taymur, İbrahim ve M. Hakan Türkçapar. “Kişilik: Tanımı, Sınıflaması ve Değerlendirmesi.” *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar* 4, no. 2 (2012): 154-177.
- Tekeli, İlhan ve Selim İlkin. *Eğedeki Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşı'na Geçerken Uşak Heyet-i Merkeziyesi ve İbrahim (Tahtakılıç) Bey*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1989.
- Tugay, Asaf. *İbret*. Cilt 2. İstanbul: Yörük Matbaası ve Yayınevi, 1962.
- . *İbret – Abdülhamid'e Verilen Jurnaller ve Jurnalciler*. Cilt 1. İstanbul: Okat Yayınevi, 1961.
- . *Saray Dedikoduları ve Bazı Maruzat*. İstanbul: Ersa, 1964.
- Turan, Şerafettin. “Mustafa Kemal Atatürk.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 31/310-331. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2006.
- Türker, Hasan. “İzmir'in İşgali ve Salihli Cephesi'nin Kurulması.” *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* 1, no. 3 (1993): 191-200.

- Türk İstiklal Harbi, İstiklal Harbinde Ayaklanmalar (1919-1921)*. Ankara: Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, 1974.
- Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Osmanlı Devri, Osmanlı-İtalyan Harbi (1911-1912)*. Ankara: Genelkurmay ATASE Başkanlığı Askeri Tarih Yayınları, 1981.
- Umar, Ömer Osman. *Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2004.
- Uyar, Mesut. "İhtiyat Zabıt Namzedi Olmak." *Çanakkale 1915* 16 (2013): 22-27.
- Ünlü, Seyfettin. "Mehmet Akif'ten Mektup Var". *Yedi İklim* 341 (2018): 41-42.
- Üzen, İsmet. "Alman Kruvazörü Emden Mürettebatının Osmanlı Topraklarındaki Serüveni (1915)." *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 20/2 (2010): 361-381.
- Van de Ven, Niels ve Marcel Zeelenberg. "On the Counterfactual Nature of Envy: 'It could have been me'." *Cognition and Emotion* 29, no. 6: 954-971.
- Vardar, Galip. *İttihat ve Terakki İçinde Dönerler*. Haz. Samih Nafiz Tansu. İstanbul: Yeni Zamanlar Yayınları, 2003.
- Walker, Philip. *Behind the Lawrence Legend: The Forgotten Few Who Shaped the Arab Revolt*. Oxford: Oxford University Press, 2018.
- Wink, Paul. "Two Faces of Narcissism." *Journal of Personality and Social Psychology*, 61, no. 4 (1991): 590-597.
- Yelbaşı, Caner. *Türkiye Çerkesleri: Osmanlı'dan Türkiye'ye Savaş, Şiddet, Milliyetçilik*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2019.
- Yetkin, Sabri. *Ege'de Eşkıyalar*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018.
- Yılmaz, Ayşegül. "Cumhuriyet Döneminde İttihatçılığın Devamı Bağlamında Son Posta Gazetesi." *Vakanüvis* 4, no. 1 (2019): 446-471.
- Yılmaz, Tuğrul Oğuzhan. "Teşkilat-ı Mahsusa'dan Bir Afrikalı: Sudanlı Zenci Musa'nın Hayatı ve Mücadelesi." *Afrika'nın Önder Şahsiyetleri* içinde. Haz. Ahmet Kavas ve Muhammed Tandoğan, 297-360. İstanbul: Alelmas, 2019.
- Young, Jeffrey E., Janet s. Klosko ve Marjorie E. Weishaar. *Schema Therapy: A Practitioner's Guide*. New York: The Guilford Press, 2003.
- Yüce, Rıfat. *Kocaeli Tarih ve Rehberi*. İzmit: Turkeyolu Matbaası, 1945.
- Zeigler-Hill, Virgil, Gillian A. McCabe, Jennifer K. Vrabel, Christopher M. Raby ve Sinead Cronin. "The Narcissistic Pursuit of Status." *Handbook of Trait Narcissism* içinde. Haz. Anthony D. Hermann, Amy B. Brunell ve Joshua D. Foster, 299-306. Springer, 2018.

IV. Tezler

- Ataseven, Süleyman. "Rauf Orbay Biyografisi." Yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 1997.
- Baş, Mehmet Fatih. "Birinci Dünya Savaşı'nda Türk Generalleri." Yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, 2016.
- Dinç, Mehmet Emin. "Halil (Kut) Paşa'nın Askeri ve Siyasi Faaliyetleri." Doktora tezi, Ege Üniversitesi, 1998.

- Göçer, Güngör. “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Popüler Bir Tarihçi: Ziya Şakir.” Doktora tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, 2017.
- Gürler, Hamdi. “Kurtuluş Savaşı’nda Albay Bekir Sami Günsav ve Batı Anadolu Milli Direniş Hareketlerindeki Rolü.” Yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi, 1992.
- Halıcı, Şaduman. “Yüzellikler.” Yüksek lisans tezi, Anadolu Üniversitesi, 1998.
- Nizamoglu, Yüksel. “Vehip Paşa (Kaçı)’nın Hayatı ve Askeri Faaliyetleri.” Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, 2010.
- Özbey, Bülent. “Kurtuluş Savaşı ve Çerkez Ethem Olayı.” Yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi, 1998.
- Safi, Polat. “The Ottoman Special Organization – *Teşkilat-ı Mahsusa*: A Historical Assessment with Particular Reference to its Operations Against British Occupied Egypt (1914-1916).” Yüksek lisans tezi, Bilkent Üniversitesi, 2006.
- . “The Ottoman Special Organization – *Teşkilat-ı Mahsusa*: An Inquiry into Its Operational and Administrative Characteristics.” Doktora tezi, Bilkent Üniversitesi, 2012.
- Stoddard, Philip H. “The Ottoman Government and the Arabs, 1911 to 1918: A Preliminary Study of the *Teşkilat-ı Mahsusa*.” Doktora tezi, Princeton Üniversitesi, 1963.
- Uzun, Zübeyir. “Milli Mücadele’de Çerkez Ethem ve Kuva-yı Seyyare’nin Faaliyetleri (1919-1920).” Yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi, 2008.
- Yenen, Alp. “The Young Turk Aftermath: Making Sense of Transnational Contentious Politics at the End of the Ottoman Empire 1918-1922.” Doktora tezi, Basel Üniversitesi, 2016.

V. İnternet Kaynakları

- Uçar, Mustafa. “Kuşçubaşı Çiftliği”. Erişim 21.09.2020. <http://sardessalihli.blogspot.com/2018/02/salihli-hakknda-yanlis-bildigimiz.html>

ESREF KUŞÇUBAŞI'NIN ALTERNATİF BİYOGRAFİSİ

POLAT SAFİ

ESREF: Kuşçubaşı'nın Alternatif Biyografisi, gayrinizami harp tarihimizin en meşhur ismini en insani özellikleriyle ortaya koyan sıradışı bir kitap...

Adı tarihe Teşkilat-ı Mahsusa'nın kurucusu ve ilk başkanı olarak geçen Eşref Kuşçubaşı gerçekte kimdi? Ömrünü gayrinizami harp ve istihbarat faaliyetleriyle geçiren bir kahraman mı? Yoksa Milli Mücadele sırasında Yunan saflarına geçerek yıllar boyunca Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı savaşılan bir vatan haini mi?

Gayrinizami harp ve istihbarat tarihi uzmanı Polat Safi, bu sorulara Eşref Kuşçubaşı'nın çoğu gün yüzüne yeni çıkmış olan şahsi evrakına dayanarak hazırladığı alternatif biyografiyle yanıt veriyor: **ESREF**, yakın tarihimizin, hakkında çok şey yazılıp çizilmesine karşın aslında hala bir muamma olan bu tartışmalı figürüne dair ezberleri bozuyor ve ona önce bir insan, sonra tarihi bir kişilik olarak yeniden ayna tutuyor.

Bu kitap aynı zamanda yakın tarihimizi ilgilendiren birçok karanlık noktayı da aydınlatıyor: Eşref, Arabistan Devrimci Komitesi adında bir örgüt kurdu mu? Çok yakın olduğunu iddia ettiği Mustafa Kemal Atatürk, Enver Paşa ve Çerkes Ethem'le nasıl bir ilişkisi vardı? Garbi Trakya Hükümeti ve Teşkilat-ı Mahsusa'nın başkanlığını yaptı mı? Mehmet Akif Ersoy, "Çanakkale Destanı"nı onunla birlikte gittiği Necid görevi sırasında mı yazdı? Eşref, Yakup Cemil hadisesinde nasıl bir rol oynadı? Milli Mücadele aleyhindeki ayaklanmalarda payı oldu mu? Neden Yunan tarafına geçti? Atatürk'e suikast girişimindeki rolü neydi? ve daha nice...

Kronik

kronikkitap.com

facebook twitter instagram kronikkitap

₺40,00
KDV'den muaf.

ISBN: 978-605-7635-70-9

9 786057 635709

